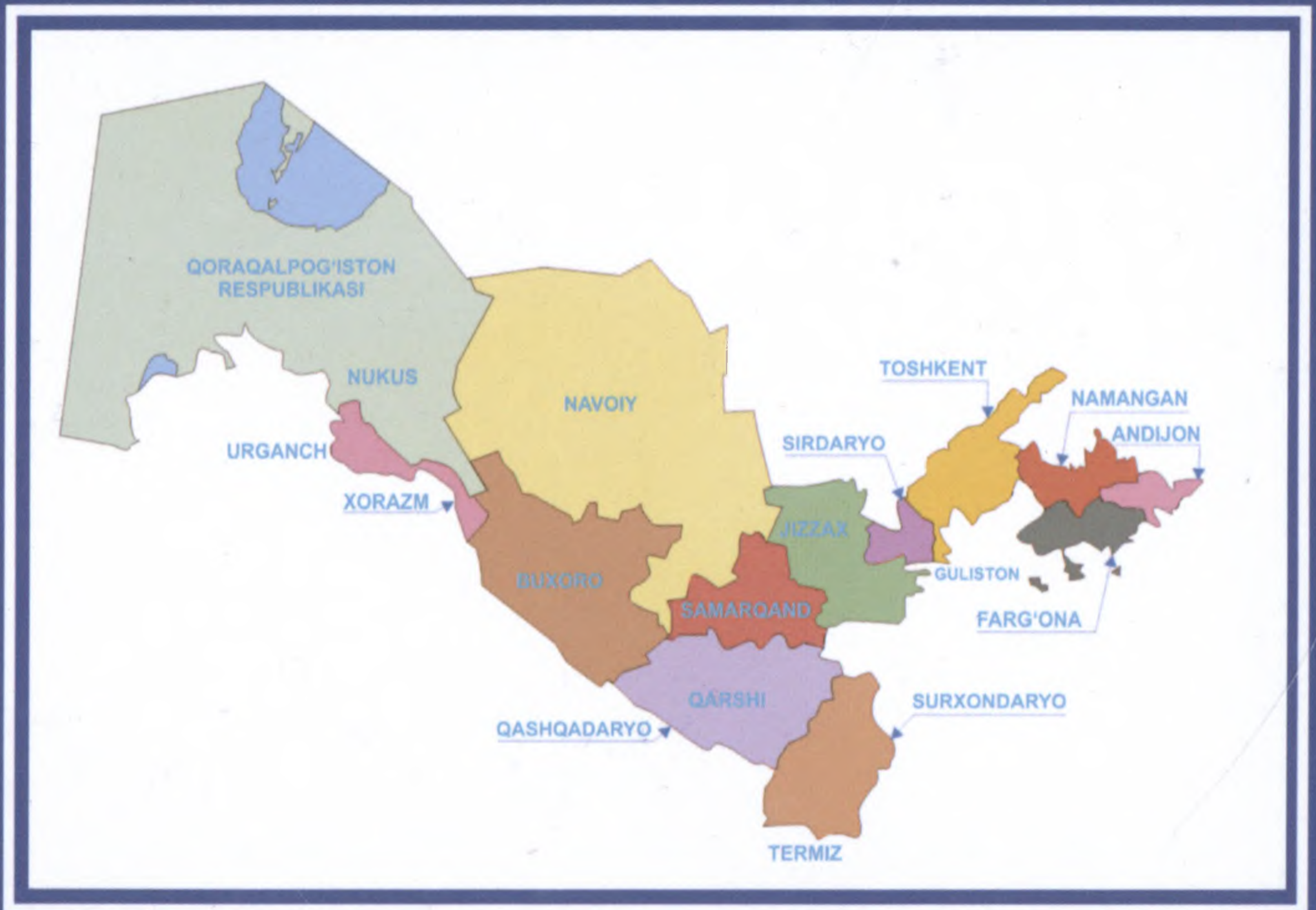

M. MAMAJANOV

O'ZBEKISTON IQTISODIY VA IJTIMOIY GEOGRAFIYASI

91133(07)

M23 O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
ANDIJON DAVLAT UNIVERSITETI

M. MAMAJANOV

**O'ZBEKISTON
IQTISODIY VA IJTIMOY
GEOGRAFIYASI**

DARSLIK

116424
[Stamp: O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI] 2/3

*Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent — 2019*

UDK 911.3:33(575.1)(075)

BBK 65.04ya7

M 23

Darslik Andijon davlat universiteti Ilmiy kengashi tomonidan nashrga tavsiya etilgan.

Mas'ul muharrir:

Yu.I. Ahmadaliyev – geografiya fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:

A.A. Abdulqosimov – geografiya fanlari doktori, professor;

R.B. Qodirov – geografiya fanlari nomzodi, dotsent;

O.I. Abdug'aniyev – geografiya fanlari nomzodi, dotsent

Mamajanov, M.

M 23 O'zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi [Matn]: darslik/M. Mamajanov/Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – T.: Cho'lpon nomidagi NMIU, 2019. – 368 b.
ISBN 978-9943-5387-5-7

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi muvofiqlashtiruvchi kengash tomonidan 5140600 – geografiya bakalavriat ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun darslik sifatida tavsiya etilgan.

Mazkur darslikda O'zbekiston Respublikasi tashkil topishi tarixi, tabiiy sharoiti, tabiiy resurslari, aholi va mehnat resurslari, mamlakatimiz iqtisodiyotining tarmoqlari va ularning joylashuvi, rivojlanishi geografik nuqtayi nazardan bayon etilgan. Darslikda mamlakatimizning yaxlitligini ta'minlovchi hududiy birliklarining iqtisodiy geografik tavsifi yoritilgan.

Darslik respublika oliy o'quv yurtlari geografiya ixtisosligi talabalariga va magistrilariga mo'ljallangan, undan tashqari kitobdan umumta'lim maktablarining geografiya fani o'qituvchilari ham foydalanishlari mumkin.

UDK 911.3:33(575.1)(075)

BBK 65.04ya7

ISBN 978-9943-5387-5-7

© M. Mamajanov, 2019

© Cho'lpon nomidagi NMIU, 2019

KIRISH

Ma'lumki, iqtisodiy va ijtimoiy geografiya umumiy geografiya fanining muhim tarmog'i bo'lib, u aholi xo'jaligining hududlar bo'yicha joylanishi va rivojlanishini tadqiq qiladi. Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya iqtisodiyotning murakkab va muhim masalalarini o'rganish, tahlil qilish, ilmiy xulosalar qabul qilish, geografik baho berish, milliy iqtisodiyot, uning mohiyati va mamlakat hayotida ro'y berayotgan yangi o'zgarishlar hamda ularning ahamiyatini chuqurroq tushunishga, innovatsion jatumanni rivojlantirishga imkon beradi.

Shu bilan birga, mamlakatning tabiiy sharoiti, uning o'ziga xos xususiyatlari, mavjud xilma-xil tabiiy boyliklari, aholi va mehnat resurslaridan oqilona foydalanishda mavjud bo'lgan muammolarni aniqlash va to'g'ri tashkil qilishga yordam beradi. Bu masalalar hozirgi o'ta murakkab, shiddat bilan rivojlanish va yangilanish davrida mamlakatimizda iqtisodiy islohotlar amalga oshirilayotgan va bozor munosabatlarini yangi bosqichga ko'tarilishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqorida qayd etilgan masalalardan ko'rinib turibdiki, ushbu darslikda mamlakatimiz iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi borasidagi asosiy masalalar atroflicha ifoda etilgan. Shu bilan birga, unda mavzularga tegishli jadvallar berilgan bo'lib, ular sohalarda amalga oshirilayotgan ishlarning ko'lamini ko'rsatib o'quvchilarga muhim ma'lumotlar beradi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, darslik o'quvchilarga «O'zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi» fani bo'yicha geografik ma'lumotlar berish bilan birga, o'quvchilarni mustaqil ishlashga, mu-

shohada qilishga hamda mamlakatimiz xo'jaligining rivojlanishini chuqur ilmiy tahlil qilishga ko'nikma berib, ularda mamlakatimiz ishlab chiqarishini joylashishi va rivojlanishida o'z hissalarini qo'shishga intiltiradi.

Darslik eng so'nggi statistik ma'lumotlar, qo'shimcha materiallar bilan boyitilgan.

Darslik mamlakatimiz Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning dunyo mamlakatlari bilan iqtisodiy-ijtimoiy sohalarida olib borayotgan ikki tomonlama hamkorligi asosida rivojlanayotgan ishlab chiqarishlarining natijalari asosidagi materiallar bilan boyitilgan va iqtisodiyotimizning barcha sohalaridagi o'sish daromadlari o'z ifodasini topgan. Bunday ma'lumotlardan talaba-o'quvchilar o'zlarini intellektual salohiyatini oshirishda keng foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Darslikda O'zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi fanini rivojlantirishga katta hissa qo'shgan olimlarning, jumladan, G. Asomov, M. Nabixonov, I. Safarovlarning «O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi» (1994-yil «O'qituvchi» nashriyoti), A. Soliyev, E. Ahmedov va boshqalar tomonidan tayyorlangan «Mintaqaviy iqtisodiyot» (T., 2003) o'quv qo'llanmasi, A. Soliyev, M. Nazarov, Sh. Qurbonovlarning «O'zbekiston hududlari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi» (T., 2010) monografiyasi, A. Soliyev «O'zbekiston geografiyasi» (T., 2014) kitoblarida keltirilgan ma'lumotlardan ham keng foydalanilgan.

Darslik eng avvalo, O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining «O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati» 2019-yil ma'lumotlari asosida tayyorlangan bo'lib, u eng avvalo, DTSiga, namunaviy o'quv rejaga, namunaviy dasturga asoslangan holda yozilgan.

O‘ZBEKISTONNING JAHON SIYOSIY XARITASIDAGI O‘RNI, MA‘MURIY HUDUDIY BO‘LINISHI

O‘zbekiston Respublikasi mustaqil davlat sifatida 1991-yil 1-sentyabrda tashkil topgan. Maydoni 448,9 ming km², aholisi 33255,5 ming kishi (01.01.2019-y).

Mamlakatimiz Yevrosiyo va Markaziy Osiyoning markazida joylashgan. Davlat chegaralarining umumiy uzunligi 6221 km bo‘lib, uning 2203 km Qozog‘iston Respublikasi, 1721 km Turkmaniston Respublikasi, 1161 km Tojikiston Respublikasi, 1069 km Qirg‘iziston Respublikasi hamda 137 km Afg‘oniston Respublikasi hududlari orqali o‘tadi.

Respublika hududi g‘arbdan sharqqa 1425 kilometrqa, shimoldan janubga esa 930 kilometrqa cho‘zilgan. Mamlakatimizning eng shimoliy nuqtasi Ustyurt platosida – 45° 36’ sh.k., janubiy nuqtasi Termiz shahri yaqinida 37° 11’ sh.k., g‘arbiy nuqtasi Ustyurtda – 56° 00’ shq.u. hamda sharqiy nuqtasi Andijon viloyatining Xonobod shahri chekkasida 73° 10’ shq.u. da joylashgan.

Mamlakatimizning eng baland nuqtasi Hisor tog‘ tizmasidagi Hazrati Sulton cho‘qqisi – dengiz sathidan 4643 m balandlikda, eng past nuqtasi esa Qizilqum cho‘lidagi Mingbuloq cho‘kmasi dengiz sathidan – 12 metrni tashkil qiladi.

O‘zbekiston dunyo mamlakatlari orasida va siyosiy xaritada o‘ziga xos mavqega ega. U Birlashgan Millatlar Tashkilotiga a‘zo bo‘lgan 190 dan ortiq davlatlarning biri. O‘zbekiston Respublikasi BMTga 1992-yil 2-martda a‘zo bo‘lgan.

Mamlakatimizning dunyo siyosiy xaritasidagi o‘rnini belgilaydigan asosiy xususiyatlardan biri uning dunyo okeanidan uzoqda,

Yevrosiyo materigining ichkarisida joylashganligida, ochiq dengizga chiqish imkoniyatining yoʻqligida, shu bilan birga, Buyuk Ipak yoʻlida joylashganligidir.

Oʻzbekiston hududining joylashgan geografik oʻrni, Markaziy Osiyo mamlakatlarini bogʻlovchi kesishgan chorrahada joylashganligi, mamlakatimizni dunyo hamjamiyati orasida har tomonlama strategik, savdo-sotiq, iqtisodiy-ijtimoiy, madaniy-maʼrifiy sohalarda rivojlangan, oʻz oʻrniga ega ekanligini belgilaydi.

Oʻzbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A. Karimov «Oʻzbekiston XX asr boʻsagʻasida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» kitobida bu borada quyidagi fikrni keltirgan: «Oʻzbekistonning hududiy makon xususiyatlari, uning geografik oʻrni bizning ichki va tashqi siyosatimizni tanlash va amalga oshirishda katta ahamiyatga ega... Oʻzbekiston bugungi kunda qoʻshni davlatlar Qozogʻiston, Qirgʻiziston, Tojikiston, Turkmaniston va Afgʻoniston oʻrtasida bogʻlovchi halqa vazifasini oʻtaydi.

Bularning barchasi respublikaning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvi, chet el investitsiyalarini jalb qilish, Oʻzbekistonni davlatlar oʻrtasida oʻzaro foydali hamkorlikning, tovarlar va kapital tranzitining oʻziga xos mintaqaviy markaziga aylantiradi».

Oʻzbekistonning bunday qulay iqtisodiy-ijtimoiy imkoniyatlari har bir qoʻshnilari tomonidan aholisi zich joylashgan tutash (kontakt) hududlarda (Fargʻona vodiysi, Zarafshon, Quyi Amudaryo mintaqalari, Surxondaryo viloyati) hozirgi davrda koʻplab turli ixtisosdagi respublikalararo hududiy ishlab chiqarish majmualari, qoʻshma korxonalaridan tortib erkin iqtisodiy hududlarni tashkil qilishgacha keng imkoniyatlar beradi.

Markaziy Osiyo mintaqasida mavjud boʻlgan transchegaraviy daryolar va yoʻllarining muammolari hal etilishi respublika mikrogeografik oʻrnining yanada qulaylashuviga olib keladi.

Yaqin atrofida joylashgan davlatlar (Rossiya Federatsiyasi, Afg'oniston, Eron, Kavkaz respublikalariga nisbatan O'zbekistonning mezo-iqtisodiy geografik o'рни (yaqin mintaqalarga nisbatan tutgan o'рни) o'rtacha qulayliklarga egaligi bilan tavsiflanadi.

Mezo IGO'ni bunday baholanishining sababi shundaki, O'zbekiston eng avvalo Rossiya Federatsiyasi va boshqa hamdo'stlikka a'zo mamlakatlar bilan zamonaviy transport vositalari orqali yaxshi bog'langan va bu davlatlar bilan an'anaviy ravishda siyosiy-madaniy, iqtisodiy-ijtimoiy aloqalar olib boradi.

O'zbekiston dunyo okeaniga chiqishi uchun kamida ikki davlat hududini bosib o'tishiga to'g'ri keladigan jahondagi ikkita davlatdan biri bo'lganligi sababli makroiqtisodiy geografik o'рни (jahon davlatlariga nisbatan tutgan o'рни) nisbatan noqulaydir.

Mustaqillikka erishgandan boshlab O'zbekiston dunyo okeani bilan bog'lovchi turli yo'nalishlardagi xalqaro yo'l loyihalarida faol ishtirok etishi mazkur holatni biroz yengillashtiradi.

O'zbekiston Respublikasining siyosiy geografik o'рни klassik geosiyosatchilar tomonidan o'rganilgan Yevrosiyoning ichki kontinental qismi, ya'ni Xartlend (ingl. Heartland — «dunyoning yuragi») hamda Evroosiyoning janubi-g'arbiy dengizga yaqin mintaqasi Rimlend (Rimland «ichki yarim oy»)ning o'zaro tutashgan hududda joylashganligi bilan tavsiflanadi.

Bu holat esa jahonda yetakchilikni qo'lga kiritishni rejalashtirayotgan ko'plab davlatlarning respublikamizga nisbatan geosiyosiy qiziqishlarining yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda.

Bundan tashqari, O'zbekistonning qulay transport geografik o'rniga egaligi, davlatimizning strategik resurslari hisoblanmish — neft, gaz, oltin, uran va boshqa ko'plab yerosti va yerusti boyliklariga egaligi, qulay tabiiy iqlim sharoiti, insoniyat tarixiy taraqqiyoti va sivilizatsiyasida salmoqli o'rin tutishi, katta demografik

salohiyatning mavjudligi uning o'ziga xos geosiyosiy imkoniyatlariga egaligini ko'rsatib beradi.

Shu bilan birga, uning siyosiy-geografik o'rniga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillar ham mavjud.

Xalqaro terrorizm va diniy ekstremizm xavfi, respublikamiz hududini narkotik davlatlar orasidagi siyosiy raqobat, Afg'onistondagi beqaror siyosiy vaziyat O'zbekistonning mazkur geografik o'rin ko'rinishiga ta'sir etuvchi salbiy omillar bo'lib hisoblanadi.

Mazkur salbiy holatlarni bartaraf etish maqsadida respublikamizda katta miqyosdagi ishlar amalga oshirilmoqda.

Respublikamizning Birinchi Prezidenti I.A. Karimov BMT Bosh Assambleyasi yig'ilishlaridagi ma'ruzalarida jahon hamjamiyati diqqatini birinchi navbatda aynan Afg'oniston va Orol muammolariga qaratishga undagan edi.

Respublikamizning Afg'oniston muammosini hal qilish bo'yicha «6+2» guruhidagi faoliyati qo'shni davlatda tinchlikni o'rnatish, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga yordam berishga qaratilgan.

BMT rahbarlarining yurtimizga tashrifi chog'ida Orol dengizi muammosiga e'tibor qaratishlari natijasida u xalqaro ekologik muammolar qatoridan joy oldi hamda buning natijasida ushbu muammoga turli davlatlar e'tiborini jalb qilishga erishildi.

Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi transchegaraviy daryolar, O'zbekiston-Qirg'iziston o'rtasidagi eksklav (tegishli davlat hududining asosiy qismidan boshqa davlat hududi bilan ajralib turgan yerlar) va ba'zi chegara hududlari, Tojikiston bilan davlat chegarasida oxiriga yetkazilmagan delimitatsiya (chegara chizig'ini aniqlashtirib, mustahkamlash) ishlari bo'yicha yuzaga kelgan muammolar birinchi navbatda hal qilishi lozim bo'lgan muhim geosiyosiy muammolardan biri bo'lib hisoblangan edi. Bu muammolar pirovard natijada o'z yechimini topdi.

Hududi yadroviy quoldan holi bo'lgan, qo'shilmaslik siyosatini qo'llab-quvvatlovchi davlatga aylanishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan O'zbekiston siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilish, iqtisodiy rivojlanishga erishish uchun qator davlatlar bilan yaqin hamkorlikni yo'lga qo'ygan.

Atrof qo'shnilaridan tashqari, Rossiya Federatsiyasi, Xitoy kabi davlatlar bilan yaqin aloqalar o'rnatgan. Shu bilan birga, SHHT, MDH kabi tashkilotlarning faoliyatida doimiy ishtirokchi hisoblanadi.

MAMLAKATNI TARIXIY, SIYOSIY, IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANISHI BILAN BOG'LIQLIGI

Hozirgi O'zbekiston hududi XX asr boshlarida ma'muriy jihatdan Turkiston general-gubernatorligi (Turkiston o'lkasi) hamda Rossiyaga qaram bo'lgan Buxoro amirligi va Xiva xonligiga bo'lingan edi. Turkiston general-gubernatorligida asosiy ma'muriy-hududiy birliklar viloyat (oblast), uyezd, volost, uchastka va oqsoqolliklardan iborat bo'lgan. Turkiston o'lkasi Sirdaryo, Samarqand, Yettisuv, Zokaspiy viloyatlari va Amudaryo hududlariga ajratilgan. Xiva xonligi 20 beklik, 2 noiblik va Xiva shahriga bo'lingan. Beklik va noibliklar, o'z navbatida, amirlik va masjid – qavmlardan iborat bo'lgan. Bu davrda Buxoro amirligi hududi 29 ta viloyat (ba'zi manbalarda 27 yohud 32 viloyat)ga, viloyatlar amloklarga, qishloqlarga ajratilgan. Buxoro shahri va uning atrofidagi 11 ta tuman (hozirgi Buxoro viloyati) alohida ma'muriy birliklar hisoblangan.

1917-yildagi fevral inqilobidan so'ng Turkiston general-gubernatorligi tugatilib, (1917-yil 31-mart) uning o'miga Muvaqqat hukumatning Turkiston qo'mitasi tuzilgan. Oktyabr to'ntarishidan (1917) keyin bolsheviklar tomonidan Turkistonda sovet tuzumi o'rnatildi. Turkiston o'lka sovetlarining V syezdi (1918-y, 30-aprel)da Turkiston ASSR tuzildi. Bu syezdda tasdiqlangan «Rossiya Sovet Federatsiyasining Turkiston Sovet Respublikasi to'g'risidagi Nizom»da Turkiston respublikasining davlat tuzimi, uning hududiy chegaralari belgilandi. 1924-yilga kelib, Turkiston ASSR 6 viloyatga: Sirdaryo, Samarqand, Farg'ona, Zokaspiy (Turkman), Yettisuv, Amudaryo viloyatlari, 30 uyezd va 473 volostga bo'lib tashlandi (1920-yildagi tashkil qilingan

Qozog'iston ASSRga Yettisuv, Sirdaryo va Zokaspiy viloyatlarining bir qismi olib berildi).

Xivada xonlik tuzumi ag'darib tashlangach, (1920-yil, 2-fevralda), 1920-yil aprelda Xorazm Xalq Sovet Respublikasi e'lon etilib, uning konstitutsiyasi qabul qilindi. Respublikaning hududi 4 ta viloyat (Hazorasp, Yangi Urganch, Toshhovuz, Xo'jayli) va 26 ta tumanga bo'lindi (1923).

1924-yili respublika hududi 3 ta viloyat (Qozoq-Qoraqalpoq, Yangi Urganch, Toshhovuz va alohida Xiva tumani)ga ajratildi. Viloyatlar sho'ro (elat)larga taqsimlandi.

Buxoroda ham amirlik tuzumi tugatilgan (1920-yil, 2-sentyabr)dan keyin, 1920-yil 2-oktyabrda Buxoro Xalq Sovet Respublikasida dastlabki ma'muriy-hududiy bo'linish o'tkazilib, u viloyatlarga, tumanlar, kentlar, amloklar va qishloqlarga bo'lindi. 1923-yili BXSRning ma'muriy bo'linishiga tuzatishlar kiritilib, 8 ta viloyat (Buxoro, Karmana, Nurota, Chorjo'y, Qarshi, Shahrisabz, Sherobod, Korki), 28 tuman va sharqiy Buxoroga ajratildi. O'sha yili Sharqiy Buxoroning o'zida ham ma'muriy bo'linish ilk marotaba o'tkazilib, u 6 ta viloyat (Sirdaryo, Boysun, Dushanba, Ko'lob, Qo'rg'ontepa, Garm) va 20 ta tumanga taqsimlangan edi.

1924-yili 1-oktyabrda BXSRda ma'muriy-hududiy bo'linish qayta o'tkazilib, 5 ta okrug, 15 ta viloyat, 58 ta tuman, 197 ta kent va ko'plab qishloqlarga bo'lindi.

O'rta Osiyoda milliy-hududiy chegaralanish natijasida O'zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasi (O'zSSR) tuzildi (1925-yil 17-fevral), Markazi Samarqand shahri (1925-yil fevral-mayda Buxoro shahri) bo'lgan O'zSSR dastlab 7 viloyat (Samarqand, Toshkent, Farg'ona, Zarafshon, Surxondaryo, Qashqadaryo, Xorazm) Konimex avtonom tumani va Tojikiston ASSR 7 uyezd va 36 volostga ajratildi.

1926-yili 29-sentyabrda ma'muriy-iqtisodiy tumanlashtirish amalga oshirilib, viloyatlar tugatildi. 1927-yili 1-yanvarda ularning

oʻrniga 10 okrug (Xorazm, Qashqadaryo, Surxondaryo, Toshkent, Andijon, Qoʻqon, Xoʻjand, Buxoro, Oʻrta Zarafshon, Samarqand) 1 avtonom respublika (Tojikiston ASSR), 87 tuman va 1746 qishloq shoʻrosi tashkil etildi. 1929-yili Tojikiston ASSR ittifoqdosh respublikaga aylantirilgach, Oʻzbekiston SSR tarkibidan chiqib, SSSR tarkibiga kirdi.

Biroq 1930-yili 17-avgustda okruglarga boʻlinish ham bekor qilindi. 1930-yilning oxirida Oʻzbekiston SSR tarkibi 9 shahar (respublika poytaxti Toshkent shahri), 84 tuman, 1696 qishloq shoʻrosidan iborat edi. 1932-yili 27-iyunda Xorazm okrugi, 1935-yili fevralda esa Qashqadaryo va Surxondaryo okruglari qayta tiklandi.

1936-yilda Qoraqalpogʻiston ASSR hududi RSFSRdan olinib, OʻzSSR tarkibiga kiritildi. OʻzSSRning maʼmuriy-hududiy boʻlinishi, uning 1937-yildagi Konstitutsiyasida rasmiylashtirilgan. Bu vaqtga kelib OʻzSSR tarkibida bir muxtor respublika, 3 okrug, 109 tuman, 22 shahar, 16 shaharcha va 1392 qishloq shoʻrosi boʻlgan.

Xalq xoʻjaligini rivojlantirishda tezkor rahbarlik qilish uchun OʻzSSRda yangi maʼmuriy-iqtisodiy tumanlashtirish amalga oshirildi. 1938-yili 15-yanvarda OʻzSSR tarkibida Buxoro, Samarqand, Toshkent, Fargʻona va Xorazm viloyatlari tuzildi. 1941-yili 6-martda Andijon, Namangan va Surxondaryo viloyatlari, 1943-yili 20-yanvarda Qashqadaryo viloyati tashkil etildi. Barcha viloyatlarda bir qancha yangi tumanlar va qishloq shoʻrolari (selsovetlar) tuzildi.

1954-yili iyunda 447 qishloq shoʻrosi tarqatib yuborildi. 1957-yil 1-yanvarda OʻzSSR tarkibida bir muxtor respublika, 9 viloyat, 6 shahar tumani, 155 qishloq tumani, 29 shahar, 57 shaharcha va 993 qishloq shoʻrosi boʻlgan. 1957–1961-yillarda maʼmuriy-hududiy birliklar bir qadar yiriklashtirildi. Viloyat, tuman, qishloq, shoʻrolar soni kamaytirildi. Bu davrda Namangan va Qashqadaryo viloyatlari bekor qilindi. Natijada OʻzSSR tarkibida 1 muxtor

respublika, 7 viloyat, 11 qishloq tumani, 754 qishloq sho'rosi qoldi. Mirzacho'lni o'zlashtirish munosabati bilan 1963-yili 16-fevralda Sirdaryo viloyati tuzildi. 1964-yili 7-fevralda Qashqadaryo viloyati, 1967-yili 18-dekabrda Namangan viloyati, shuningdek, ilgari bekor qilingan tumanlar qayta tiklandi, yangilari tuzildi. 1973-yili 29-dekabrda Jizzax viloyati, 1982-yili 20-aprelda Navoiy viloyati tuzildi. 1988-yili 6-sentyabrda viloyatlarni yiriklashtirish maqsadida Jizzax viloyati Sirdaryo viloyatiga, 1989-yili may oyida Navoiy viloyati Samarqand va Buxoro viloyatlariga qo'shib yuborildi.

1990-yili 16-fevralda Jizzax va Sirdaryo viloyatlari avvalgi chegarasida, 1992-yili 27-yanvarda Navoiy viloyati qayta tiklandi. O'tgan davrda ko'pgina aholi yashaydigan joylar shahar va shaharcha (shahar tipidagi posyolka)larga aylantirildi.

O'zbekistonning ma'muriy-hududiy tuzilishi

O'zbekiston Respublikasining 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan amaldagi Konstitutsiyasida (68-modda) O'zbekiston Respublikasi viloyatlar, tumanlar, shaharlar, shaharchalar, qishloqlar, ovullar, shuningdek, Qoraqalpog'iston Respublikasi va Toshkent shahridan iborat ekanligi belgilab qo'yilgan.

Mamlakatimiz ma'muriy-hududiy tuzilishi bilan bog'liq bo'lgan asosiy masalalar 1998-yil 30-avgustda qabul qilingan Qonunda o'z aksini topgan.

Ushbu huquqiy hujjatda, jumladan, «Viloyatlar, tumanlar, qishloqlar, ovullarni tashkil etilishi va tugatilishi», ma'muriy-hududiy birliklarga nomlar berish va ularni o'zgartirish kabi va boshqa qator masalalar kiritilgan.

Qoraqalpog'iston Respublikasi. 1925-yil muxtor viloyat va 1932-yil muxtor respublika sifatida RSFSR tarkibida bo'lgan. 1936-yildan boshlab muxtor respublika sifatida O'zbekiston tarkibidadir. Qoraqalpog'iston Respublikasi (sobiq Qoraqalpog'iston

O'zbekiston Respublikasining ma'muriy-hududiy bo'linishi (2019)

1-jadval

	Maydoni (ming km ²)	Aholisi (ming kishi)	Qishloq tumanlari (ming kishi)	Shaharlar (ming kishi)	Ma'muriy markazi	Qishloq (ovul)lar soni
O'zbekiston Respublikasi	448,9	33255,5	16448,8	16806,7	Toshkent	1459
Qoraqalpog'iston Respublikasi	166,6	1869,8	952,1	917,7	Nukus	124
Andijon viloyati	4,30	3066,9	1463,2	1603,7	Andijon	95
Buxoro	40,3	1894,8	1193,4	701,4	Buxoro	120
Jizzax	21,2	1352,4	717,9	634,5	Jizzax	95
Navoiy	111,0	979,5	501,4	478,1	Navoiy	55
Namangan	7,4	2752,9	975,3	1777,6	Namangan	99
Samarqand	16,8	3798,9	2384,2	1414,7	Samarqand	125
Sirdaryo	4,3	829,9	475,1	354,8	Guliston	75
Suxondaryo	20,1	2569,9	1659,3	910,6	Termiz	114
Toshkent	15,6	2898,5	1471,0	1427,5	Toshkent	146
Farg'ona	6,7	3683,3	1600,8	2082,5	Farg'ona	164
Xorazm	6,1	1835,7	1225,6	610,1	Urganch	100
Qashqadaryo	28,6	3213,1	1829,5	1383,6	Qarshi	147

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi (2019)

avtonom Respublikasi) 1992-yil 9-yanvarida suveren respublika huquqini oldi. Ushbu respublika Amudaryoning quyi qismlarida joylashgan bo'lib, Qizilqum sahrosining shimoli-g'arbiy qismi, Ustyurt platosining janubi-sharqiy qismi va Amudaryo deltasimi egallagan. Respublika hududiga Orol dengizining janubiy qismi kiradi.

Qoraqalpog'iston Respublikasining maydoni 166,59 ming kvadrat kilometrga teng, bu esa O'zbekiston Respublikasi maydonining 33 foizi demakdir.

Ammo mamlakatning ana shunday katta maydonini egallaganiga qaramay, Qoraqalpog'iston aholisi eng kam bo'lgan hududlardan hisoblanadi. Bu yerda 1869,8 ming aholi yashaydi (2018-yil yanvarigacha bo'lgan ma'lumotlar), shunga ko'ra bu yerda aholining zichligi juda past. Bu borada Qoraqalpog'iston O'zbekistonning barcha viloyatlaridan (Navoiy viloyatidan tashqari) orqada.

Agar O'zbekiston Respublikasi bo'yicha aholining o'rtacha zichligi har bir kvadrat kilometrga 74,1 kishini tashkil etsa, Qoraqalpog'istonda bu raqam bor-yo'g'i 11,7 kishini tashkil etadi. Bu hol Qoraqalpog'iston hududining tabiiy geografik sharoitining ancha noqulayligi bilan bog'liq. Respublika aholisining asosiy qismi Amudaryo sohillarida yashaydi, uning qum sahrolari egallagan katta qismida aholi va aholi manzilgohlari nihoyatda siyrak. Aholisining 49,1 foizi shaharlarda va 50,9 foizi qishloq joylarda istiqomat qiladi.

Qoraqalpog'iston tarkibiga 14 ta qishloq tumanlari kiradi. Bular: Amudaryo, Beruniy, Bo'zator, Kegeyli, Mo'ynoq, Nukus, Taxtako'pir, To'rtko'l, Xo'jayli, Chimboy, Shumanay, Ellikqal'a, Kanliko'l, Qorao'zak, Qo'ng'iro't va 12 shahar bor (Nukus, Beruniy, Bo'ston, Mang'it, Mo'ynoq, Taxiyatosh, To'rtko'l, Xalqobod, Chimboy, Shumanay, Xo'jayli, Qo'ng'iro't).

Andijon viloyati. 1941-yil 6-martda tashkil topgan. Andijon viloyati Farg'ona vodiysining sharqiy qismida joylashgan. Ushbu

viloyat shimoli-g'arbda Qirg'iziston davlati, g'arbda Farg'ona viloyati, shimoli-g'arbda Namangan viloyati bilan chegaradosh. Maydonining kattaligi jihatidan Andijon viloyati Qoraqalpog'iston va barcha viloyatlar orasida eng oxirgi o'rinni egallaydi. U boryo'g'i 4,30 ming km² joyni ishg'ol etadi, bu esa O'zbekiston maydonining qariyb bir foizini tashkil etadi, xolos. Maydonining shunchalik kichikligiga qaramay, bu viloyat aholi soni bo'yicha respublika hududlari o'rtasida 4-o'rinni egallaydi. Viloyatda 3066,9 millondan ortiq aholi yashaydi.

Andijon viloyati aholi zichligi bo'yicha eng yuqori o'rinni egallaydi. Bu hudud maydonining har bir km² ga 713,2 kishi to'g'ri keladi. Shunday qilib, har bir km² maydonga to'g'ri keladigan o'rtacha aholi soni jihatidan respublikadagi ko'rsatkichga nisbatan (74,1 kishi) deyarli 10 marta ortiq. Viloyat aholisining 52,3 foizi shaharlarda istiqomat qiladi.

Andijon viloyati tarkibida 14 qishloq tumanlari (Andijon, Asaka, Baliqchi, Buloqboshi, Bo'z, Jalolquduq, Izboskan, Marhamat, Oltinko'l, Paxtaobod, Ulug'nor, Xo'jaobod, Shahrixon, Qo'rg'ontepa) va 11 shahar mavjud (Andijon, Asaka, Marhamat, Oltinko'l, Oxunboboyev, Paxtaobod, Poytug', Xo'jaobod, Qorasuv, Qo'rg'ontepa, Shahrixon) mavjud. Andijon shahri viloyatning markaziy shahri bo'lib, unda 433,9 mingga yaqin aholi istiqomat qiladi.

Buxoro viloyati. Buxoro viloyati respublikada birinchi bo'lib tashkil topgan viloyatlardan biri. U 1938-yil 15-aprelda tashkil topgan. Viloyat mamlakatimiz janubida joylashgan bo'lib, Qizilqum sahrosining kattagina qismini egallaydi. Buxoro viloyati Qoraqalpog'iston Respublikasi, Xorazm, Navoiy, Qashqadaryo viloyatlari va janubda Turkmaniston Respublikasi bilan chegaradosh.

Viloyat egallagan maydon dastlab juda katta bo'lib, 144,3 km² ga teng edi, 1982-yili Navoiy viloyati tashkil topishi bilan Buxoro viloyatining kattagina qismi va ana shu yangi viloyat uchun ajratildi.

Hozirgi kunda Buxoro viloyati egallagan yerlar 40,3 ming km² ga teng.

Shunday qilib maydonining kattaligi bo'yicha bu viloyat Qoraqalpog'iston va Navoiy viloyatlaridan so'ng, uchinchi o'rinda, aholi soni bo'yicha esa viloyat to'qqizinchi o'rinda. Uning aholisi 1894,8 mingga teng. Aholi zichligi esa har bir km² maydonga 37,0 kishiga teng. Shahar aholisi 37 foizni tashkil etadi.

Buxoro viloyatida 11 qishloq tumanlari (Buxoro, Jondor, Kogon, Vobkent, Olot, Peshku, Romiton, Shofirkon, Qoravulbozor, G'ijduvon, Galaosiyo) mavjud. 166,0 ming aholisi bo'lgan Buxoro shahri viloyatning ma'muriy va madaniy markazi.

Jizzax viloyati. Bu viloyat respublika viloyatlari orasida ancha yosh viloyat hisoblanadi. Bu viloyat bir vaqtlar jazirama issiq hukm surib kelgan qum sahroning bir qismini egallab kelgan. Ana shu suvga chanqoq yerlarda sanoat va qishloq xo'jalik korxonalarini vujudga keltirish hamda u yerda mavjud bo'lgan imkoniyatlarni ishga solish va ulardan samarali foydalanish maqsadida 1973-yil 29-dekabrda Jizzax viloyati tashkil topgan edi.

Jizzax viloyati shimolda Qozog'iston, janubda Tojikiston davlatlari, g'arbda Samarqand va sharqda Sirdaryo viloyatlari bilan chegaradosh. Viloyat maydoni 20,5 ming kvadrat kilometrga (respublika maydonining 4,5 foizga) teng. Aholisi 1359,4 ming. Har bir km² maydonga 63,8 kishi to'g'ri keladi. Barcha aholining 634,5 ming kishisi shaharda va qolgan 717,9 ming kishisi qishloq aholisini tashkil etadi.

Viloyatning markaziy shahri Jizzax bo'lib, unda 145,8 mingdan ortiqroq kishi istiqomat qiladi. Viloyat xaritasida 12 qishloq tumani (Arnasoy, Baxmal, Do'stlik, Sharof Rashidov, Zarbdor, Zafarobod, Zomin, Mirzacho'l, Paxtakor, Forish, G'allaorol va Yangiobod) hamda 7 shahar (Dashtobod, Do'stlik, Jizzax, Marjonbuloq, Gagarin, Paxtakor, G'allaorol) mavjud. Viloyatdagi 7 shahardan bittagina — Jizzax qadimgi shaharlardan bo'lib,

qolgan oltitasi keyingi 50-yil davomida tashkil topgan yosh shaharlardir.

Navoiy viloyati. Bu viloyat respublikaning eng yosh viloyati hisoblanadi. U 1982-yilning 20-aprelida tashkil topgan. Uni tashkil etishdan maqsad qumliklarning bir qismi bo'lgan yerlardagi tabiiy boyliklarni tez va samara bilan ishga solish, natijada sanoat va qishloq xo'jaligini rivojlantirish hamda aholining turli mahsulotlarga bo'lgan talab-ehhtiyojlarini qondirishdan iborat edi. Bu viloyat 1988-yil 6-sentyabrda e'lon qilingan maxsus Formon asosida tugatilib, 1992-yil 28-iyunda qaytadan tiklangan.

Navoiy viloyati O'zbekistonning markaziy qismida joylashgan bo'lib, Qizilqum sahrosining kattagina qismini egallaydi. G'arbda Qoraqalpog'iston, shimolda Qozog'iston, sharqda Jizzax, janubda Qashqadaryo va Buxoro viloyatlari bilan chegaradosh.

Navoiy viloyati maydonining kattaligi jihatidan respublikada eng yirik viloyat bo'lib, qolgan barcha viloyatlar orasida birinchi o'rinda turadi. Uning maydoni faqat Qoraqalpog'iston maydonidan kichik bo'lib, 110 ming km² ni tashkil etadi. Aholining soni jihatidan esa Navoiy viloyati unchalik yirik bo'lmay, viloyatlar orasida o'n birinchi o'rinni egallaydi.

Viloyat aholisining soni 979,5 mingdan biroz ortiq, xolos. Aholining 478,1 ming kishisi shahar va 501,4 ming kishisi qishloq aholisi. Har bir km² ga to'g'ri keladigan aholi zichligi juda kam bor-yo'g'i 8,8 kishi. Bu qolgan viloyatlardagi ko'rsatkichdan eng past ko'rsatkichdir.

Navoiy viloyati hududida 8 qishloq tumanlari – Konimex, Navbahor, Karmana, Nurota, Tomdi, Uchquduq, Xatirchi, Qiziltepa tumanlari va 6 shahar – Navoiy, Zarafshon, Uchquduq, Karmana, Nurota va Qiziltepa bor. Viloyat markazi respublika xaritasida 1958-yil vujudga kelgan va sahroda qurilgan ko'rkam shahar – Navoiydir. Uning aholisi 136,4 mingdan ortiq.

Namangan viloyati. Namangan viloyati Farg'ona vodiysida joylashgan uch viloyatning biri hisoblanadi. Viloyat maydoni uncha

katta emas – 7,44 ming km². Ammo ana shu nisbatan kichik maydonda tabiat ajoyib manzaralarni vujudga keltirgan. Bu yerda Qurama, Chotqol tog' tizmalarining bir qismi viqor bilan turadi. Farg'ona markaziy qumliklari, Sirdaryo, Qoradaryo va Norin daryolari, bahor va kuzda suvi limmo-lim oqadigan, yozda esa deyarli qurib qoladigan soylar mavjud.

Viloyat shimolda Qirg'iziston, shimoli-g'arbda Toshkent viloyati, g'arbda Tojikiston, janubda Farg'ona, janubi-sharqda Andijon viloyati bilan chegaralanadi.

Namangan viloyati 1941-yilning 6-martida tashkil topgan. 1960-yil yanvarida tugatilib, uning yerlari Andijon va Farg'ona viloyatlariga bo'lib berilgan edi. 1964-yil 18-dekabrda viloyat qayta tiklandi.

Viloyat aholisining soni 2752,9 ming kishidan iborat bo'lib, undan 1777,6 ming kishi shahar va 975,3 ming kishi qishloq aholisi hisoblanadi. Aholining o'rtacha zichligi har bir km² ga 370 kishiga teng. Viloyat markaziy shahri – Namanganda 612,2 mingdan ortiq aholi yashaydi.

Namangan viloyati tarkibiga 11 qishloq tumanlari – Kosonsoy, Mingbuloq, Namangan, Norin, Pop, To'raqo'rg'on, Chortoq, Chust, Uychi, Uchqo'rg'on, Yangiqo'rg'on va 8 shahar – Kosonsoy, Namangan, Pop, Uchqo'rg'on, Chortoq, Chust, Haqqulobod va To'raqo'rg'on shaharlari kiradi.

Samarqand viloyati. Viloyat respublikamizning markaziy qismida, Zarafshon daryosining o'rta oqimi havzasida o'rnatilgan. Samarqand viloyati egallagan yerlar 16,77 ming km² ga teng. Samarqand viloyati 1938-yilda tashkil topgan. Uning chegaralari shimol va shimoli-g'arbda Navoiy viloyati, shimol va shimoli-sharqda Jizzax va janubda Qashqadaryo viloyatlari orasidan o'tadi.

Viloyatning markaziy qismi gullab-yashnab turgan vohadan iborat bo'lib, bu voha uncha keng bo'lmay, sharqdan g'arpga tomon Zarafshon va Turkiston tog' tizmalari tarmoqlari orasini

egallagan. Xuddi ana shu yerlarda viloyatning asosiy sug'oriladigan yerlari joylashgan.

Aholining soni bo'yicha Samarqand viloyatining aholisi 3798,9 ming kishi bo'lib respublikada aholi soni jihatidan birinchi o'rinni egallaydi. Har bir km² ga to'g'ri keladigan aholi zichligi 226,5 kishiga yaqin.

Qishloq tumanlari soni jihatidan Samarqand viloyati viloyatlar orasida Toshkent va Farg'ona viloyatlaridan keyingi o'rinni egallaydi. Bunday tumanlar soni viloyatda 14 (Bulung'ur, Jomboy, Ishtihon, Kattaqo'rg'on, Narpay, Nurobod, Oqdaryo, Poyariq, Pastdarg'om, Paxtachi, Samarqand, Toyloq, Urgut, Qo'shrobot).

U yerda 11 shahar mavjud bo'lib, ular quyidagilardir: Samarqand, Bulung'ur, Jomboy, Juma, Ishtihon, Kattaqo'rg'on, Nurobod, Oqtosh, Poyariq, Urgut, Chelak. Viloyatning markazi Samarqand shahri bo'lib, uning aholisi 538,2 ming kishi. Ko'hna ajoyib tarixiy yodgorliklar o'chog'i hisoblangan Samarqand shahri 1924-yildan 1930-yilgacha O'zbekiston poytaxti bo'lib kelgan.

Sirdaryo viloyati. Sirdaryo viloyati respublikaning yosh viloyatlaridan biri. U 1963-yil 16-fevralda tashkil topgan. Bu viloyatni tashkil qilishdan maqsad, Mirzacho'lni o'zlashtirish, uning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyotini rivojlantirish edi. Viloyat Sirdaryoning Farg'ona vodiysidan chiqish joyida, uning chap sohilida joylashgan. Shimolda Qozog'iston Respublikasi, sharqda Toshkent viloyati, janubda Tojikiston Respublikasi va g'arbda Jizzax viloyati bilan chegaradosh.

Maydoni 4,28 ming kv.kmga yaqin bo'lib, bu ko'rsatkich bo'yicha viloyatlar orasida oxirgi o'rinlardan birini egallaydi. Faqat Andijon viloyatigina undan biroz kichik, xolos. Aholisining soni 829,9 ming kishi. Shahar aholisi 89 ming kishi, jumladan Guliston shahrida 68,2 ming kishi istiqomat qiladi.

Sirdaryo viloyati tarkibida 9 qishloq tumanlari bo'lib, ular quyidagilardir: Boyovut, Guliston, Mirzaobod, Oqoltin, Sayxon-

obod, Sirdaryo, Xovos va Sardoba. Shaharlar soni 5 tagina (Guliston, Baxt, Sirdaryo, Shirin, Yangiyer).

Surxondaryo viloyati. Surxondaryo viloyati O'zbekistonning eng janubida joylashgan bo'lib maydoni 20,1 ming km² ga teng. Viloyat sharqida Tojikiston, g'arb va shimoli-g'arbda Turkmaniston va Qashqadaryo viloyati, janubda Amudaryo bo'ylab Afg'oniston bilan chegaradosh.

Surxondaryo viloyati 1941-yilning 6-martida tashkil topgan. Surxondaryo viloyati iqlimi quruq subtropik, respublikaning eng issiq viloyati hisoblanadi. Viloyatning aholi soni 2569,9 ming kishi. Shahar aholisi 1412 ming kishini tashkil etadi. Viloyat markazi Termiz shahrida 145,1 ming kishi yashaydi. Viloyatda 1 km² joyga 127,9 kishi to'g'ri keladi.

Surxondaryo viloyatining qishloq tumanlari soni 14 ta bo'lib, ular quyidagilardan iborat: Angor, Boysun, Denov, Jarqo'rg'on, Muzrabod, Oltinsoy, Sariosiyo, Termiz, Uzun, Sherobod, Sho'rchi, Qiziriq, Qumqo'rg'on. Shaharlar soni 8 – Termiz, Boysun, Denov, Jarqo'rg'on, Sharg'un, Sherobod, Sho'rchi, Qumqo'rg'on. Viloyatning markaziy shahri Termiz, uning aholisi 129,5 mingdan biroz ortiq.

Toshkent viloyati. Toshkent viloyati respublikaning poytaxt viloyati bo'lib, u eng birinchi tashkil topgan viloyatlardan biri hisoblanadi. Uning respublika xaritasida paydo bo'lgan vaqti 1938-yil 15-yanvar. Maydoni (Toshkent shahrini qo'shib hisoblaganda) 15,25 ming km² ga teng. Bu esa respublika maydonining 3,5 foizi demakdir.

Toshkent viloyati O'zbekistonning shimoli-sharqiy qismida joylashgan bo'lib, shimolda Qozog'iston Respublikasi, shimoli-sharqida Qirg'iziston Respublikasi va Namangan viloyati, janubda Tojikiston Respublikasi va g'arbda Sirdaryo viloyati bilan chegaradosh.

Toshkent viloyatining aholisi 2898,5 ming kishi. Toshkent viloyati aholisining 1411,5 ming kishisi shaharlarda, 1449,7 ming

kishisi qishloqlarda yashaydi. Viloyatda 1 km² ga joyga 190,1 kishi to'g'ri keladi.

Toshkent viloyatining aholisi zich hisoblanib, bu borada u faqat Andijon va Farg'ona viloyatlaridan keyin uchinchi o'rinni egallaydi. Bu yerda har bir km² maydonga 307,0 kishi to'g'ri keladi. Ushbu viloyat qishloq tumanlari soni jihatidan faqat Samarqand viloyatidan keyin ikkinchi o'rinni, shaharlar soni jihatidan esa yetakchi — birinchi o'rinni egalaydi.

Viloyatda 15 qishloq tumanlar Bekobod, Bo'ka, Bo'stonliq, Zangiota, Oqqo'rg'on, Ohangaron, Parkent, Piskent, Toshkent, Chinoz, Yuqori Chirchiq, Yangiyo'l, O'rta Chirchiq, Qibray, Quyi Chirchiq va 7 shahar mavjud. Bular: Angren, Olmaliq, Ohangaron, Bekobod, Chirchiq, Yangiyo'l, Nurafshon shaharlaridir. Respublikamiz poytaxti Toshkent shahrida 2509,9 ming kishi yashaydi, shahar aholisi zichligi 1 km² ga 7514,9 kishi to'g'ri keladi.

Toshkent shahri quyidagi shahar tumanlariga bo'linadi: Uchtepa, Bektemir, Mirobod, Mirzo Ulug'bek, Olmazor, Sirg'ali, Yashnabod, Chilonzor, Shayxontoxur, Yunusobod, Yakkasaroy.

Farg'ona viloyati. Viloyat go'zal Farg'ona vodiysida joylashgan uch viloyatning biridir. Bu viloyat ham birinchi vujudga kelgan viloyatlar qatorida 1938-yilning 15-yanvarida tashkil topgan. U respublikaning sharqida — Farg'ona vodiysining janubiy qismida joylashgan.

Janubda Qirg'iziston, g'arbda Tojikiston, shimolda Naman-gan viloyati, sharqda Andijon viloyati bilan chegaralanadi.

Viloyat maydoni 6,76 ming km² ga teng. Viloyatda 3683,8 ming kishi yashaydi. Aholini 2082,5 ming kishisi shahar va 1600,8 ming kishisi qishloq aholisidir. Aholi zichligi bir km² maydonga 544,9 kishi to'g'ri keladi. Farg'ona shahri aholisi 283,8 ming kishiga teng.

Farg'ona viloyatida Bog'dod, Beshariq, Buvayda, Dang'ara, Yozyovon, Oltiariq, Qo'shtepa, Rishton, So'x, Toshloq, Uch-

ko'prik, Farg'ona, Furqat, O'zbekiston, Quva tumanlari va Farg'ona, Marg'ilon, Qo'qon, Quvasoy shaharlari bor. Farg'ona viloyatining markazi Farg'ona shahri bo'lib, unda 238,8 ming kishi yashaydi.

Xorazm viloyati. Quyi Amudaryo iqtisodiy geografik tumanida joylashgan. Xorazm viloyati 1938-yil 15-yanvarda tashkil topgan. Xorazm viloyati shimolda Qoraqalpog'iston Respublikasi, sharqda Buxoro viloyati bilan chegaradosh. Xorazm viloyati maydoni 6,05 ming km² ga teng.

Viloyatda 1835,7 ming kishi yashaydi. Aholining zichligi 1 km² joyga 303,4 kishi to'g'ri keladi. Viloyat aholisini 610,1 ming kishisi shaharlarda, 1225,6 ming kishisi qishloqlarda yashaydi. Viloyat markazi Urganch shahrida 141,7 ming kishini tashkil etadi.

Xorazm viloyati tarkibida 10 qishloq tumanlari bo'lib, ular quyidagilardir: Bog'ot, Gurlan, Urganch, Xiva, Xonqa, Shovot, Yangiariq, Yangibozor, Qo'shko'pir, Xazorasp. Urganch va Xiva shaharlari viloyatga bo'ysunuvchi shaharlardir.

Qashqadaryo viloyati. Qashqadaryo viloyati O'zbekistonning janubiy viloyatlaridan biri. Viloyat 1943-yilning 20-yanvarida tuzilgan. 1960-yilning yanvariga kelib tugatilib, u Surxondaryo viloyati bilan birlashtirilgan. 1964-yilning 7-fevralida esa Qashqadaryo viloyati qayta tiklandi.

Viloyatning umumiy maydoni 28,57 ming km² ga teng. Sharqda Tojikiston, sharq va janubi-sharqda Surxondaryo viloyati, janub va janubi-g'arbda Turkmaniston, g'arb va shimoli-g'arbda Buxoro viloyati, shimolda Samarqand viloyati bilan chegaradosh. Qashqadaryo viloyatining aholisi 3213,1 ming kishiga teng, uning 1383,6 ming kishisi shahar va 1829,5 ming kishisi qishloq aholisini tashkil qiladi. Aholi zichligi 1 km² maydonga 112,5 kishi to'g'ri keladi.

Qashqadaryo viloyati 14 qishloq tumanlaridan iborat bo'lib, ular quyidagilardir: Dehqonobod, Kasbi, Kitob, Koson, Muborak,

Nishon, Usmon Yusupov, Chiroqchi, Shahrisabz, Yakkabogʻ, Qamashi, Qarshi, Gʻuzor. Qarshi va Shahrisabz shaharlari viloyatga boʻysunuvchi shaharlar hisoblanadi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

- 1. Oʻzbekistonning maʼmuriy-hududiy tuzilishi boʻyicha Respublika Konstitutsiyasida nima deyilgan?*
- 2. Oʻzbekiston XX asrning 70-yillarigacha qanday maʼmuriy-hududiy tuzilishga ega boʻlgan?*
- 3. Hududi boʻyicha qaysi viloyat eng katta maydonga ega?*
- 4. Oʻzbekistonning viloyatlari va Qoraqalpogʻiston Respublikasi qanday maʼmuriy hududiy tuzilishga ega?*
- 5. Oʻzbekiston Respublikasining maʼmuriy-hududiy tuzilishida qaysi yillari oʻzgarish boʻlgan?*
- 6. Buyuk sarkarda sohibqiron Amir Temur qaysi viloyat va tumanda tavallud topgan?*

O‘ZBEKISTONNING TABIIY SHAROITI VA RESURSLARI, ULARNING XO‘JALIK AHAMIYATI

Relyefi. O‘zbekiston tabiatining xususiyatlaridan biri uning materik markazida joylashgani va okeanlardan uzoqligidir. O‘zbekiston hududi relyefiga ko‘ra tekislik va adir-tog‘ qismlarga bo‘linadi. Tekisliklar, asosan, shimoliy-g‘arbda bo‘lib, Turon tekisligining bir qismidan iborat. Tog‘lar mamlakatning sharqida joylashgan.

Turon tekisligining O‘zbekistonga qarashli qismida bir qancha orografik elementlar bor: shimoli-g‘arbiy chekkasida Ustyurt platosi, Orol dengizidan janubda Amudaryo deltasining allyuvial tekisligi, undan janubi-g‘arbda Qizilqum cho‘li joylashgan. Ustyurt platosining O‘zbekiston hududida joylashgan qismining o‘rtacha balandligi 120–180 m, eng baland joyi 290 m (Qorabovur qirlari). Platoning janubida bir qancha berk (oqmas) havzalar: Borsakelmas, Asaka-ovdon (balandligi 30–60 m) botiqlari, Sariqamish soyligi bor. Sariqamish soyligining O‘zbekistonga qarashli shimoli-g‘arbiy qismi tubi dengiz sathidan 10 m past. Orolbo‘yi pasttekisligining anchagina qismini Amudaryo deltasi va unga yondosh pasttekisliklar egallagan, ularni Amudaryoning qurib qolgan o‘zanlari qismlarga ajratib turadi. Ayrim kichik tepaliklar mavjud.

Orolbo‘yi pasttekisligidan janubiy-sharqda asosiy qismi platodan iborat Qizilqum cho‘li (umumiy maydoni qariyb 300 ming km) joylashgan, Qizilqumning shimoliy-g‘arbiy chekkasida kenglik bo‘ylab Bo‘kantov qoldiq tog‘lari (eng baland joyi — Irlir tog‘i, 764 m) cho‘zilgan. Undan janubda Mingbuloq botig‘i joylashgan, botiqning tubi O‘zbekistonda va umuman Qizilqumda eng past nuqtadir (dengiz sathidan 12 m past).

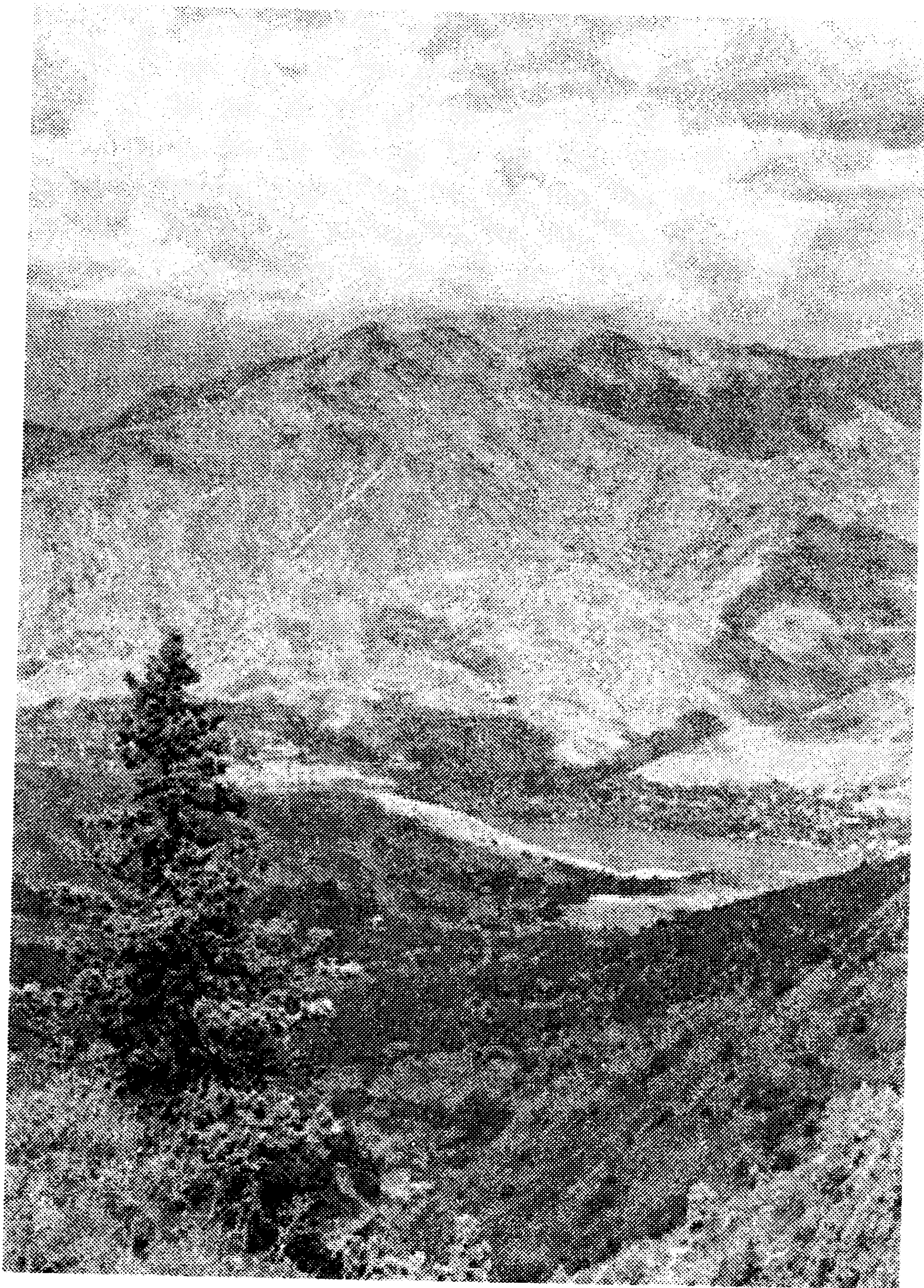
Bo'kantovdan janubi-sharqda Tomditov massivi (eng baland joyi — Oqtog', 974 m), undan janubda Muruntog' tog'lari mavjud.

Qizilqumning janubiy-sharqiy chekkasida kenglik bo'ylab Quljuqtog' tog'ligi joylashgan (eng baland joyi 785 m). Quljuqtog'ning tepalardan iborat sharqiy tarmoqlarini 2 ta yirik berk havza: shimolda Qoraxotin va janubda Oyoqog'itma ajratib turadi.

Qizilqum platosidan g'arbda to Amudaryoga qadar Qizilqumning pasttekislik qismi cho'zilgan. Bu yerlarning mutlaq balandligi 200 m ga yetmaydi. Tekislik janubda asta-sekin ko'tarilib, Sandiqliqum cho'li egallagan platoga tutashib ketadi. Turon tekisligi sharqda davom etib, tog' tizmalari oralig'iga qadar kirib borgan. Ular, asosan, tekis platosimon yerlar bo'lib, cho'l, dasht deb ataladi: shimolda-Mirzacho'l, o'rta qismida Qarnobcho'l va Qarshi cho'li. Dashtlar, tog' oldi tekisliklariga tutashib ketgan.

O'zbekiston hududida tog' tizmalarining, asosan, chekka qismlari, ularning tarmoqlari joylashgan. Bular, shimolda g'arbiy Tyanshan tizmalari (Ugom va uning janubiy-g'arbiy tarmoqlari — Qorjontov, Piskom, Chotqol va Qurama tog'lari)dan iborat. Bu tizmalarning hammasi Qirg'iziston hududidagi Talas tizmasidan boshlanadi. Chotqol va Qurama tizmalari orasida Ohangaron platosi bor (balandligi 2500—3000 m).

Farg'ona soyligi (vodiysi) shimoldan Chotqol va Qurama tizmalari, sharqdan Farg'ona tizmasi, janubdan Oloy tizmasi va uning davomi bo'lgan Turkiston tizmasi bilan o'ralgan. Barcha yirik tizmalarning suvayirg'ich qismi respublikadan tashqarida. Farg'ona soyligining o'rta qismini sertepa qir (adir)lar egallagan. Turkiston tizmasi Morguzar tizmasi orqali Nurota tog'lari (suvayirg'ich qismining o'rtacha balandligi 2000 m) bilan tutashgan. Zarafshon tizmasiga mansub tog'lar Nurota tog'laridan Zarafshon botig'i orqali ajralib turadi. Ularning eng baland joylari sharqda, Tojikiston chegarasi yaqinida 2800 m dan ziyod. Kitob — Shaxrisabz soyligidan janubda, kenglik yo'nalishida Hisor tizmasi

Tog' landshafti

joylashgan. Hisor tog'ining Qoldirg'a tizmasidagi cho'qqi (4643 m) O'zbekistonning eng baland nuqtasidir. Hisor tizmasidan g'arb va janubi-g'arb tomonga tizmalar tarmoqlangan. Janubda Surxondaryo botig'i va undan sharqda Bobotog' tizmasi (eng baland cho'qqisi Zarkosa, 2290 m) joylashgan. Afg'oniston bilan chegara joyda keng Amudaryo botig'i bor. Barcha tog' tizmalarini pastliklar, soyliklar, daryo vodiylari va daralar ajratib turadi. O'zbekistonning bu murakkab va xilma-xil relyefi uzoq geologik davrlar davomida Yer endogen (ichki) va ekzogen (tashqi) kuchlarining o'zaro ta'siri natijasida vujudga kelgan.

Foydali qazilmalari. O'zbekistonning yer qa'ri foydali qazilma turlariga juda boy. Hozirgacha saqlangan ko'hna konlar va ularning qoldiqlari O'zbekiston hududida konchilik qadimdan rivojlanganligidan dalolat beradi.

Mamlakatimizda 3000 ta foydali qazilma konlari aniqlangan bo'lib, ularning 1100 tasi qazib olishga tayyor. Xususan, 50 tasi asl, 41 tasi rangli, nodir, radiaktiv va qora metallar, 187 tasi yoqilg'i-energetika, 19 tasi kon-kimyoy, 45 tasi konchilik xom-ashyosi, shuningdek, qurilish materiallari, yer osti suvlari va boshqa foydali qazilma konlaridan iborat.

O'zbekiston yer osti boyliklari istiqboli juda ulkan. O'zbekiston hududining 20% maydonida geologik qidiruv ishlari olib borilgan.

Neft va gaz. Kembriydan boshlab neogen davrining barcha stratigrafik qatlamlari cho'kindi jinslari tarkibida uchraydi. O'zbekiston hududida sanoat ahamiyatiga ega 86 ta neft koni ochilgan bo'lib, ulardan 36 tasi neft, 24 tasi neft-gaz va gaz-neft, 26 tasi neft-gaz kondensat konlari toifasiga kiradi. Mamlakatda neft va gaz Farg'ona, Surxondaryo, Janubi-G'arbiy Hisor, Buxoro-Xiva va Orol-Ustyurt mintaqalarida topilgan. Farg'ona vodiysida Janubiy Olamushuk, Bo'ston, Andijon, Shahrixon-Xonobod, Polvontosh va boshqa yirik neft va gaz konlari ochilgan. Neftli qatlamlar, asosan, paleogen dengiz ohaktoshlari qatlamlari orasida uchraydi. Surxondaryo mintaqasidagi konlar nisbatan

mayda va o'rta konlar hisoblanib, ularga Xovdog', Uchqizil, Ko'-kaydi, Lalmikor, Mirshodi, Gajak va boshqalar kiradi. Buxoro — Xiva mintaqasida ko'plab yirik va o'rta konlar: Setalantepa, Jarqoq, Qorovulbozor, Gazli, Janubiy Muborak, Qo'ltoq, O'rtabuloq, Dengizko'l, Sho'rtan, Ko'kdumaloq konlari ochilgan. Janubi-G'arbiy Hisor mintaqasidagi Odamtosh, Gumbuloq, Janubiy Tandircha neft va gaz konlari mashhur. Ustyurt mintaqasidagi Shoxpaxta, Quvonish, Oqchelak va boshqa gaz-kondensat konlari Ustyurt platosida joylashgan. Orolning janubiy sohillarida Urga, Berdaq, Surg'il kabi katta zaxiralarga ega bo'lgan istiqbolli konlar topilgan.

Asl metallar. Aniqlangan oltin zaxiralari bo'yicha respublikamiz jahonda to'rtinchi, qazib olish darajasi bo'yicha to'qqizinchi o'rinda turadi. O'zbekiston geologlar tomonidan Yevrosiyoda yirik hisoblangan shtokverk tipli oltin koni (Muruntov) topilgan. Shu kungacha 50 ta oltin koni aniqlangan bo'lib, ular, asosan, 3 ta: Qizilqum, Nurota-Samarqand va Toshkent oldi geologik-iqtisodiy tumanlarda joylashgan. Respublika g'arbida Sulton Uvays tog'i va janubiy hududlardagi istiqbolli obyektlarda geologik-qidiruv ishlari olib borilmoqda. Respublikamizda oltin zaxiralari asosida Navoiy va Olmaliq kon-metallurgiya kondensatlari, Marjonbuloq, Angren va Chodak oltin ajratib olish fabrikalari ishlab turibdi, Chormiton fabrikasi qurilmoqda.

Mamlakatda, umuman olganda, 26 kumush koni aniqlangan bo'lib, asosan, Qizilqum va Chotqol-Qurama mintaqalarida to'plangan. Sanoat ahamiyatidagi Aqjetpes, Kosmanachi, Qalmoqqir, Dalniy, Uchquloq, Xondiza, Qo'shbuloq, Visokovoltnoye, Oqtepa va boshqa konlar muhim hisoblanadi. Olmaliq va Navoiy kon-metallurgiya kondensatlarida kumush yo'ldosh qo'shimcha element sifatida ajratib olinadi.

Sof platinoid metallar (ruteniy, radiy, palladiy, osmiy, iridiy, platina) koni O'zbekistonda aniqlanmagan. Ular uran-vanadiy, oltin, kumush va mis rudasi konlari tarkibida, shuningdek,

kolchedan-polimetall (Xondiza, Janubiy Qorasan va boshqa), kumush-polimetall (lashkarak) va boshqa konlarda uchraydi. Navoiy kon-metallurgiya kombinatida 1980-yilda Muruntov rudalaridan palladiy ajratib olish texnologiyasi ishlab chiqilgan va joriy etilgan.

Rangli metallar. O'zbekiston Respublikasi misning qidiruv qilingan zaxirasi va qazib olish bo'yicha Markaziy Osiyo mamlakatlarida yetakchi o'rinni egallaydi. O'zbekiston hududida yuzlab mis koni aniqlangan. Ularning 12% i Janubiy Tyanshan, 80% i O'rta Tyanshan va 8% i Hisor burmali sistemasiga to'g'ri keladi. Eng yirik rudali maydonlar, konlar Qurama metallogenik zonasida joylashgan. Olmaliq rudali tumanida misning sanoat ahamiyatidagi yirik zaxirasi topilgan. Bo'kantov va Hisor tizmasining janubi-g'arbiy tarmoqlarida ham istiqbolli maydonlar aniqlangan. Respublikadagi Qalmoqqir, Sarichekuv, Dalnoe mis koni Qizota konlari qidiruv qilingan, Qo'shbuloq oltin koni, Qo'ytosh volfram koni, Xondiza qo'rg'oshin-rux konida misning uncha katta bo'lmagan zaxiralari mavjud. Olmaliq mis-porfir rudalarida, shuningdek, oltin, kumush, oltingugurt, tellur, selen va reniyning katta zaxiralari to'plangan.

O'zbekiston uran zaxirasi bo'yicha jahonda 7–8-o'rinlarni egallaydi. Uranning qidiruv qilingan zaxiralari sloneslar, vulkanogen jinslarda topilgan bo'lib, mezozoyning qumtoshli tipiga mansub. Uran bilan yo'l-yo'lakay reniy, skandiy, selen, nodir yer elementlari ham olinadi.

Mamlakatimiz hududida 100 dan ortiq qo'rg'oshin va rux koni mavjud bo'lib, ular asosan, Chotqol-Qurama mintaqasi va Janubiy O'zbekistonda to'plangan. Uchquloch, Xondiza, Qo'rg'oshinkon, Kumushkon va Lashkarak polimetall konlarida zaxiralarni hisoblab, geologik qidiruv ishlari olib borilgan.

O'zbekiston alyuminiy xomashyosi (boksit, alunit, kaolinit va boshqalar) zaxiralari ega bo'lsa-da, mamlakatda alyuminiy ishlab chiqarilmaydi. Qurama tog'laridagi Angren ko'mir koni

hududida kaolinit (zaxirasi 17–20 mln. t), Qorjontov, Chotqol va Qurama tizmalarida alunit konlari (Oqbosh va boshqalar) mavjud. Nurota tumanida yuqori sifatli boksit zaxiralari aniqlangan.

Quljuqtovda endogen sulfidli mis-nikel-kobalt minerallasuvi, Sulton Uvays va Bo‘kantovda aposerpentinli nurash po‘stiga bog‘liq nikel va kobalt ruda belgilari aniqlangan.

Nodir metallar. Respublikada volframning 7 ta koni va 200 dan ziyod ruda belgilari mavjud yerlari aniqlangan. Volfram obyektlari Toshkent oldi, Samarqand va Qizilqum mintaqalarida to‘plangan.

Qalay O‘zbekiston hududida miloddan avval ham qazib olingan. Qalay konlari nisbatan kichik bo‘lib, asosan, Janubiy Tyanshanning Zirabuloq-Ziyovuddin tog‘larida to‘plangan. Ovminzatovning janubiy tarmoqlarida qalayning kassiterit-skarnli va kassiterik-greyzinli sanoat-genetik tipli belgilari aniqlangan.

Molibden Qalmoqqir, Sarichekuv va boshqa yirik mis-porfir konlarida olinadigan foydali qazilmalar ichidagi qimmatbaho yo‘ldosh komponent hisoblanadi. Bu konlardan olinadigan ruda tarkibida volfram bilan birga molibden, oltin, mis, vismut va boshqalar ham uchraydi. Molibden, shuningdek, Angren ko‘mir koni Janubiy O‘zbekiston yonuvchi slaneslari, Qizilqumning qadimgi metamorfik slaneslari tarkibida ham topilgan.

Tantal va niobiyning kichikroq konlari: Chotqol, Zirabuloq-Ziyovuddin, Zarafshon, Qoratepa tog‘lari va Hisor hamda Turkiston tizmalarida to‘plangan.

Bo‘kantov, Nurota, Zirabuloq va Qoratepa tog‘lari tarkibida berilliy mavjud bo‘lgan nodir metalli pegmatit va greyzen maydonlari aniqlangan. O‘zbekistonda selestinning 1 ta koni, 40 dan ziyod belgilari mavjud maydonlar topilgan.

O‘zbekistonda surmaga bo‘lgan yillik ehtiyoj ming tonnadan oqtiq bo‘lsa-da, hozirgacha ishlab chiqarilmaydi. Mamlakatning

g'arbiy hududlari va Janubiy Tyanshanning g'arbiy tizmalaridagi konlarda oltin, oltin-kumush, polimetall, rudalar bilan kompleks tarzda surma rudalari aniqlangan.

Qora metallar. Respublikada temirning 200 ga yaqin uncha katta bo'lmagan kon va ruda belgilari mavjud joylari topilgan. 2000-yildan Surenota konida geologik-qidiruv ishlari olib borilmoqda va undan sanoat usulida temir rudasi qazib olish boshlandi. O'zbekistonda 30 dan ziyod marganes minerallasuvi belgisi bor maydonlar va 5 ta kichikroq koni aniqlangan.

Orol dengizining g'arbiy sohillaridagi qumlarda va yuqori oligosen-miosen qatlamlarida titan rutil-sirkonilmenitli geologik-sanoat tipida namoyon bo'lgan.

O'zbekistonda vulkonogen – cho'kindi yotqiziqlarida bitta yirik Shovozsoy ftor-litliy koni topilgan. Qoratepa va Zirabuloq tog'larida katta pegmatit maydonlari mavjud bo'lib, ularda litliy sanoat konsentratsiyasi aniqlangan.

Nodir va tarqoq elementlar. O'zbekiston nodir metallar (reniy, kadmiy, selen, tellur, indiy va boshqalar) zaxirasi bo'yicha jahonda yetakchi mamlakatlar qatoridan joy olgan. Reniyni eng ko'p zaxirasi Qalmoqqir rudalarida (58,8%) to'plangan, Dalnoeda undan 2 barobar kam (35,6%). Osmiy ham reniy bilan birgalikda uchraydi. Selen mamlakat g'arbidagi oltin-kumush konlarida topilgan. Tellur zaxirasi O'zbekiston yer osti boyliklarida katta ulushni tashkil etadi. Qo'shbuloq konidagi ruda tarkibida tellur miqdori 128,8 g/t ga teng. Indiy, asosan, Xondiza kolchedan-polimetall (43,4%) va Qo'lcho'loqota qo'rg'oshin-rux-kolchedan konlarida (49,7%) oz miqdorda topilgan. Xondiza kolchedan-polimetall konidan olinadigan qadimiy mamlakatimiz umumiy zaxirasining 39,1% ini tashkil etadi.

Ko'mir. O'zbekiston Respublikasida zaxirasi va resurslari 2 mlrd. tonnadan oshadigan 3 ta kon: Angren, Boysun va Sharg'un konlari muhim hisoblanadi. Angren konidan qo'ng'ir ko'mir, Sharg'un konidan toshko'mir qazib olinadi. Boysun toshko'mir

konida 3 ta: Janubiy, Markaziy va Sharqiy, shuningdek, istiqbolli maydonlar aniqlangan. Konda 22 ko'mir qatlami mavjud.

Nometall foydali qazilmalar. O'zbekiston hududida eng ko'p tarqalgan bo'lib, 70 dan ziyod mineral turlaridan iborat.

Plavikli shpatning sanoat ahamiyatiga ega konlari, asosan, Chotqol-Qurama mintaqasida to'plangan. Bulardan eng yiriklari: Og'ota-Chiborg'ota, Supatosh va Shabrez konlaridir. Andijon viloyatidagi Shirmonbuloq-P konida flyus ohaktoshlari o'rganilgan. Olovbardosh xomashyoning qidiruv qilingan zaxirasi bo'yicha Angren kaolini (50 mln t) yetakchi bo'lib, Oqtosh koni, Qaranko'l, Sariko'l, Tuzbuloq (kvars va kvarsitlar) konlari ham muhim hisoblanadi. Zirabuloqda talk, Toshqazg'anda grafit qidiruv qilingan.

Tarkibida brusit mavjud bo'lgan marmar konlari (Kumushota, Surenota), gips-magnezitli jinslar (Uzunquluq, Saylaquduq), magneziyli tuzlar (Qo'shqanota) konlari o'rganilmoqda. O'zbekistonda 40 dan ortiq olovbardosh xomashyo konlari ma'lum. Kaolin (Angren va Alyans konlarida), dolomit («Farhod qoyatoshlari»), kvars va kvarsitlar (Buxoro, Samarqand, Jizzax va boshqa viloyatlarda), talk (Sulton Uveys tog'larida), diaspor (Oqtosh, Urgaz va boshqalar), grafit (Toshqazg'an koni va boshqalar), abraziv xomashyo (Sharaqsoy koni) olovbardosh xomashyoning muhim tarkibiy qismlaridir.

O'zbekiston toshtuz, kaliy va sulfat tuzlariga boy. Qamashi tumanidagi Boybichakon, Surxondaryo viloyatidagi Xo'jaikon, Ustyurt platosidagi Borsakelmas eng yirik tuz konlari hisoblanadi. Qoraumbat konida galit va aralash tuzlar mavjud.

O'zbekistonda oltingugurtning sanoat ahamiyatidagi konlari mavjud emas. Mis, qo'rg'oshin-rux va oltin-sulfidli rudalar, shuningdek, neft va gaz konlari ham oltingugurt manbai hisoblanadi.

Muborak gazni qayta ishlash zavodida gaz tozalanib, oltingugurt ajratib olinadi. Nukus shahridan janubiy-sharqda joylash-

gan, Jamansoy konidan olinadigan ohaktosh soda ishlab chiqarish uchun asosiy xomashyo bazasidir. Uning zaxirasi 75,6 mln. tonnani tashkil etadi. Zaxirasi 1,47 mln. tonna deb baholangan Jetimdi-Toshquduq ohaktosh koni eng yirik kon hisoblanadi. Hozirgi kunda Xo'jaqo'rg'on (30 mln. t) va Qo'tirbuloq-P (40 mln. t) ohak konlari o'rganilmoqda.

Fosforit, kaliy tuzlari, bentonit va bentonitsimon tuzlar, glaukonit, Angren qo'ng'ir ko'mirini qayta ishlash chiqindilaridan olinadigan gumusli o'g'itlar, vermikulit, argillitli slanes O'zbekiston hududidagi agrorudalar qatoriga kiritiladi. Markaziy Qizilqumda fosforitning sanoat ahamiyatiga ega zaxiralari ayniqsa ko'p. Navoiy va Qashqadaryo viloyatlarida joylashgan yirik konlardan olinadigan fosfor, fosfor kislotasi va turli fosfor birikmalaridan kimyo va oziq-ovqat sanoatlari, tibbiyot va asosan, qishloq xo'jaligida foydalaniladi.

O'zbekistonda glaukonit Hisor, Zirabuloq-Ziyovuddin tog'lari, Sulton Uvays, shuningdek, Shimoli Farg'ona va Toshkent oldi hududlaridagi yuqori bo'r va paleogenning Qum-gilli yotqiziqlarida to'plangan. Bentonit va bentonitsimon gillarning O'zbekistonda 200 dan ortiq koni aniqlangan.

Shisha-keramika xomashyosi bo'lgan dala shpati konlari Qarichsoy (zaxirasi 27 mln. tonna) va Suvayirg'ich (granitlar, 5,8 mln. tonna), Lolabuloq (pegmatitlar), shuningdek, kvars-dala shpati qumlari (Karmana)dan iborat. Qizilqum va Toshkent oldi hududlarida kvars qumlarining qidiruv qilingan konlari mavjud. Kaolinning katta zaxirasi Angren ko'mir konida to'plangan. Samarqand viloyatida zaxirasi 1,3 mln. tonna bo'lgan kaolin koni qidiruv qilingan. Eng yirik vollastonit koni-Qo'ytosh (zaxirasi 4,1 mln. tonna).

O'zbekiston hududida 500 dan ziyod g'isht, sement, keramzit xomashyosi, gips, ohaktosh, beton to'ldiruvchilari va boshqa qurilish materiallari konlari qidiruv qilingan. Bezak-qoplama toshlardan-granit, gabbro, marmar qurilish materiallari xorijda

ham mashhur. O‘zbekistonda yoqut, sapfir, topaz, turmalin, berill, akvamarin, ametist, tog‘ billuri, rauxtopaz, sitrin, morion, pushti kvars, har turdagi granat, shuningdek, zargarlik andaluziti, feruza, opal, nefrit, amazonit, rodonit, azurit, lazurit, sodalit, agat, xalse-don, yashma, alunit va boshqalar 50 dan ortiq turdagi yarqiroq toshli minerallashuvlarning kon va kichikroq maydonlari aniqlangan. Qizilqum va Qurama tog‘laridan feruza olinadi.

Geologik tadqiqotlar natijasida, Buxoro-Qarshi, Surxondaryo, Ustyurt va Farg‘ona artezian havzasining yer osti suvlarida yod, brom, litiy, rubidiy, seziy, stronsiy va boshqa sanoat konsentratsiyalari aniqlangan. 2005-yildan Kruk konidan yod olinmoqda.

Iqlim resurslari

O‘zbekiston o‘ziga xos — yong‘in kam, quruq, issiq, kontinental iqlimga ega. Mamlakatning katta qismi mo‘tadil iqlim mintaqasiga, janubiy chekka qismigina subtropik mintaqaga mansub. O‘zbekiston hududini 3 iqlim zonasiga ajratish mumkin: cho‘l va dasht zonasi, tog‘ oldi zonasi va tog‘ zonasi.

Cho‘l va dasht zonasi O‘zbekistonning jami tekisliklari — Ustyurt platosi, Qizilqum, Qarshi, Dalvarzin va Mirzacho‘l cho‘llarini tashkil qiladi. Tog‘ oldi zonalarining dengiz sathidan 300–400 metr dan 600–1000 metrgacha bo‘lgan balandliklarini, tog‘ zonasi dengiz sathidan 600–1000 metrdan yuqori bo‘lgan hududlarni o‘z ichiga oladi.

Iqlim 3 asosiy omil: quyosh radiatsiyasi miqdori, atmosfera sirkulyatsiyasi xususiyati va to‘shama sirt (relyef) bilan belgilanadi.

Mamlakat hududidagi mavjud iqlimning muhim omili — Yer yuzasiga kelayotgan va ayniqsa, yoz oylarida kuchayadigan Quyosh radiatsiyasidir. O‘zbekistonda Quyosh yil davomida qariyb balandda bo‘ladi. Quyosh iyunda ufqdan Toshkentda 720, Termizda 760 gacha ko‘tariladi. Yozda kunduz 15 soat davom etadi, qishda esa 9 soatdan kam bo‘lmaydi. Quyosh baland ko‘tarilganligi,

bulut kam bo'lganligidan uzoq vaqtgacha nur sochib turadi. O'zbekiston shimolda Quyosh yog'dusi davomiyligi yil davomida o'rtacha 2800 soatni tashkil etadi. Janubga qarab uning qiymati ortib (Termizda 3050 soat) boradi.

Bir kunda quyosh 8–10 soat nur sochib turadi. Tekisliklarda Quyosh nuri davomiyligining taqsimlanishi kenglikka, tog' oldi va tog'lik hududlarda Quyosh nurining tushishi, bundan tashqari ufqning to'silganligiga va joyning ekspozitsiyasiga bog'liqdir.

May-oktyabr oylari (qishloq xo'jaligi ekinlarining ayni rivojlanishi va hosilning yetilish davri)da Quyoshning nur sochish muddatining uzunligi jihatidan O'zbekiston dunyoda eng seroftob joylardan biri hisoblanadi. Quyoshdan kelayotgan issiqlikning 70–80% dan ko'prog'i tuproq va havoning isishiga sarf bo'ladi.

Markaziy Osiyo ustidagi atmosfera sirkulyatsiyasida arktika, mo'tadil va tropik havo massalari ishtirok etadi. Yilning sovuq va salqin davrida (noyabr – aprel) Eron tog'ligi ustida shakllangan juda iliq tropik havo bilan Markaziy Osiyo shimoliy kengliklaridagi sovuq havoning o'zaro yaqin joylashganligi haroratning keskin o'zgarib turishiga sabab bo'ladi. Siklonlar shimoliy va shimoli-g'arbdan arktika sovuq havosining kelishi bilan yakunlanadi. Qishda O'zbekistonning ko'pgina joylarida ob-havo beqaror bo'lib, sovuq bilan iliq kunlar almashinib turadi.

Yilning iliq va issiq yarmida (may – oktyabr) Markaziy Osiyo bilan undan janubda joylashgan hududlar orasida temperaturalar farqi deyarli qolmaydi. Markaziy Osiyoda yuqori temperaturali (27–31°) tropik havo shakllanadi. Bu davrda siklon faoliyati va u bilan bog'liq bo'lgan yog'in ham to'xtaydi. Lekin vaqti-vaqti bilan kelib turadigan salqin havo issiqning ko'tarilib ketishiga yo'l qo'ymaydi.

Tog'li hududlarda iqlim shakllanishida to'shama sirtning ta'siri hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Jumladan, hatto bir tog' tizmasi hududida ham yog'in miqdori turlicha taqsimlanadi. Bunda nafaqat tog' yonbag'irlarining dengiz

sathidan balandligi, balki yonbag'ir ekspozitsiyasi, to'shama sirtning holati va boshqalar ta'sir etadi.

Ob-havo yoz oylari ancha barqaror, qish oylari esa o'zgaruvchan kechadi, havo temperaturasi mavsumiy va sutkalik amplitudaga ega. Qish oylarida cho'l hududlarda havo massalari transformatsiyasi nisbatan sust kechadi. Ba'zan Arktikadan kelgan sovuq havo oqimi janubdan tog'lar bilan o'ralgan tekisliklarga hech qanday to'siqsiz kirib kelib, havoning yanada sovib ketishiga sabab bo'ladi.

Shuning uchun ham bu yerda, ayniqsa, Qoraqalpog'istonda qish ancha sovuq keladi. Ammo ko'pincha, Fors qo'ltig'i va Arabiston dengizidan kelayotgan iliq havo uncha baland bo'lmagan Kopetdog' va Paropamiz tog' tizmalaridan oshib o'tib, qish sovug'ini ancha yumshatadi.

Havo temperaturasi. O'zbekistonning tekislik qismida o'rtacha ko'p yillik havo temperaturasining izochiziqlari deyarli zonal joylashgan. O'zbekistonda qish hiyla sovuq keladi, yoz esa issiq va uzoq davom etadi.

Eng sovuq oy — yanvarning o'rtacha temperaturasi Ustyurtda 9° , Qizilqum cho'lining janubiy qismida 0° , O'zbekistonning chekka janubida esa -2° — -3° gradusni tashkil qiladi. Tog'larda havo temperaturasi, asosan, joyning dengiz sathidan balandligiga bog'liq.

Yoz oylarida tekisliklarda havo temperaturasi kam o'zgaradi: iyul oyining (eng issiq oy) o'rtacha temperaturasi Ustyurtda 26 — 27° dan Termizda 30 gradusgacha o'zgaradi. Tog' oldi zonalarida havo yoz oylarida uncha qattiq isib ketmaydi. Tog'larda esa har 100 metr yuqoriga ko'tarilgan sari temperatura o'rta hisobda $0,65$ — $0,70^{\circ}$ ga kamayib boradi. Yozda qish fasliga nisbatan havo temperaturasi kam o'zgaradi, ya'ni ob-havo ancha barqaror holatda bo'ladi.

Havoning o'rtacha oylik temperaturasining yillik amplitudasi tekisliklarda eng yuqori bo'ladi, masalan, Qarshida yillik amplituda

29° dan ziyod. Tog'larda esa bu ko'rsatkich eng past bo'ladi. Temperaturaning amplitudasi qishda past, yozda yuqori bo'lib, ma'lum darajada havoning bulutligiga bog'liq: uning eng yuqori darajasi ochiq havoga to'g'ri keladi, bulutli kunlarda 6–9° past bo'ladi. Tekisliklarda yanvarda havo ochiq kunlari amplituda 7–11°, iyul oyida 14–19° ni tashkil etadi.

O'zbekistonning eng shimoliy qismida o'rtacha yillik eng past havo temperaturasi – 30° ni tashkil etadi. Ayrim yillari – 40° gacha pasayadi. Janubda Termiz atrofida 20° dan past temperatura kuzatilmagan. Bu yerda ko'pincha qish iliq keladi, temperatura – 10° dan pastga tushmaydi.

Respublika hududida iliq davrning o'rtacha davomiyligi Ustyurtda 16 kun bo'lsa, Sherobod va Termizda 28 kungacha.

Mamlakatning tekislik qismida eng past o'rtacha ko'p yillik maksimal temperatura (35–36°) Orol dengizi bo'ylarida kuzatiladi. Ammo dengizning ta'siri faqat sohilning dengizga yaqin qismida seziladi. Undan uzoqlashgan sayin o'sha kenglikdagi eng yuqori temperatura 40° ga, respublika janubida esa 44° ga ko'tariladi. Tog' oldi zonalarida temperatura 39–41° dan oshmaydi va yuqoriga ko'tarilgan sari kamayib boradi. Dashtlarda eng yuqori mutlaq temperatura 48–50° ga yetadi. Tog' etaklarida, taxminan 1000 m balandlikkacha, eng issiq temperatura ancha yuqori bo'lishi mumkin (44–45°). Tabiiyki, yuqoriga ko'tarilgan sari havo temperaturasi pasayib boradi.

Havo namligi. Qish oylarida havoning o'rtacha oylik nisbiy namligi O'zbekistonning shimolida (Orol dengizi sohillari) 80–85% dan eng janubda 60% gacha o'zgaradi. Tog' oldi va tog'li hududlarda esa bu miqdor 50–70% ni tashkil etadi. Mart oyidan boshlab nisbiy namlik kamaya boshlaydi.

Orol dengizi bo'ylarida u 60–65% gacha, boshqa hududlarda 30–40% gacha pasayadi, tog' oldi hududlarida namlik biroz yuqori bo'ladi. Tog'da nisbiy namlik balandlikka, relyefga va qiyalikka qarab o'zgaradi.

Qishda ko'pincha, u balandlikka nisbatan proporsional ravishda pasayadi, yozda esa oshadi.

Sutka davomida eng yuqori nisbiy namlik tunga, eng pastkisi kunduzga to'g'ri keladi. Tuproq va suv yuzasidan bo'lgan bug'lanish ham kunduzi kuchayadi. Yilning fasli, ob-havo va hududning o'ziga xos xususiyatlariga qarab nisbiy namlikning kunlik tebranish amplitudasi 5–20% o'rtasida o'zgarib turadi.

Qishloq xo'jaligi uchun katta amaliy ahamiyatga ega bo'lgan iqlimiy ko'rsatkich, havoning nisbiy namligi 30% va undan ham kamayib ketadigan qurg'oqchil kunlar soni hisoblanadi. Nisbiy namlikning yoz oylarida keskin pasayib ketishi qurg'oqchilikka olib keladi, natijada o'simliklarning me'yoriy rivojlanish tarzi buziladi.

Mamlakatning cho'l hududlarida bunday holat 200 kunga yetadi. Tog' oldi va tog'li hududlarda bunday kunlar soni 125–180, faqat sug'orish tarmoqlari rivojlangan va o'simlik qoplami ancha qalin bo'lgan Farg'ona vodiysida 75–100 kungacha. Yirik suv havzalariga yaqin joylarda qurg'oqchilik kamroq bo'ladi.

Bulutlilik miqdori. O'zbekiston tekisliklarida yanvarda bulutli kunlarning o'rtacha ko'p yillik takrorlanishi umumiy bulutlilik bo'yicha 55–60% ni tashkil etadi, faqat Qizilqumning markaziy qismida u 50% gacha kamayadi. Past qatlam bulutlar bo'yicha bu ko'rsatkich Ustyurt va Orol dengizi sohillarida 40% dan cho'l markazida 28–30% gacha o'zgaradi. Yozda (iyulda) bulutlilik ancha kam bo'ladi. Masalan, Ustyurtda umumiy bulutlilik darajasi bo'yicha bulutli kunlar takrorlanishi 25% ni, Qizilqumda 10–15% ni, Qarshi cho'lida bor yo'g'i 3–4% ni tashkil etadi.

Umumiy bulutlilik bo'yicha bulutli kunlarning o'rtacha yillik soni Ustyurtda 90–100, Qizilqum cho'lida 50–55 kunga yetadi. Pastki qatlam bulutlari bo'yicha u tegishli ravishda 40–45 va 13–15 kunni tashkil etadi. Bu hududlarda umumiy bulutlik o'rtacha ko'p yillik ochiq kunlar soni 73–75 dan (Ustyurtda) 140–150 gacha (Qarshi cho'lida) o'zgaradi.

Tog' oldi hududlarida bulutlarning hosil bo'lishida yonbag'irlarning nam havo oqimlariga nisbatan qanday joylashganligi katta ahamiyatga ega. Tyanshan tog'lari etaklarining shimoliy yonbag'irlarida yanvarda bulutli kunlarning umumiy bulutlilik bo'yicha takrorlanishi 65% ga yetadi, janubiy yonbag'irlarida esa u 55% gacha yetadi. Farg'ona vodiysi va Surxondaryo havzasida esa 53–63% o'rtasida o'zgarib turadi. Pastki qatlam bulutlilik bo'yicha takrorlanish 30–40% tashkil etadi.

Iyul oyi davomida tog' oldilarida kam bulutli barqaror ob-havo kuzatiladi: umumiy bulutlilik bo'yicha takrorlanish 2% (Surxondaryo)dan 20–23% gacha (Farg'ona vodiysi) o'zgarib turadi. Pastki qatlam bulutlilik bo'yicha o'zgarish 0,1%–0,9% ni tashkil etadi. Tog'da bulutlilik va ochiq kunlar soni tog' oldi zonasidan deyarli farq qilmaydi.

Atmosfera yog'inlari mintaqadagi barcha daryolarni suv bilan ta'minlab turadigan deyarli yagona manba hisoblanadi va ma'lum darajada tabiiy-landshaftlar hamda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish xususiyatini belgilaydigan jatumandir. Yog'ingarchilikning O'zbekiston hududida taqsimlanishi uning geografik joylashuvi, relyefi va atmosfera sirkulyatsiyasiga bog'liq. Yog'inning asosiy qismi Atlantika okeanidan keladigan havo massalari bilan birga keladi. Orol dengizining namlik oshishiga ta'siri faqat sohil qismigagina tarqaladi va keyingi o'n yilliklarda dengiz akvatoriyasi kichrayishi bilan yanada kamayib ketdi.

Tekisliklarning katta qismida, ayniqsa, g'arbiy hududlarda, qurg'oqchilik kuzatiladi. Yil davomida bu yerda yog'in miqdori o'rta hisobda 80–250 mm. Tog' oldida esa 180–500 mm. Tog'da yog'ingarchilik yanada ko'proq. G'arbiy Tyanshanda shamolga ro'para bo'lgan yonbag'irlarning yuqori qismida 2000 mm dan ziyod. Zarafshon tog' tizmasining shamolga qaragan qiyaliklarida (Omonqo'ton stansiyasi) yog'in 960 mm tashkil etadi.

Tekisliklarda yog'inli kunlar soni yilda o'rtacha 35–60 kun, tog' oldi hududlar va tog'larda esa 70–90 kun bo'ladi. Kuchli

yog'ingarchilik kamdan-kam kuzatiladi. Tekisliklarda sutkasiga 20 mm dan ko'p yog'in yog'ish holatlari har yili bo'lmaydi, tog'larda bunday kunlar soni 10–15 taga yetadi. Yog'ingarchilikning muhim belgilaridan biri ularning yil davomida taqsimlanishidir. Eng ko'p yog'ingarchilik mart-aprel oylariga, eng kam esa yoz oylariga to'g'ri keladi.

Yog'in (yomg'ir) yilning har bir faslida yog'ishi mumkin, ammo tog'da balandlikka ko'tarilgan sari yomg'ir kamayib, qor miqdori ko'payadi. Qor tekisliklarida va tog' oldilarida oktyabrdan aprelgacha, janubda noyabrdan martgacha, tog'da 1000 m dan yuqorida oktyabrdan maygacha yog'ishi mumkin.

Tekisliklarda qor qoplami, odatda noyabr oxirlarida, janubiy hududlarda esa dekabrning uchinchi 10 kunligida hosil bo'ladi. Ammo barqaror (bir oy davomida erimaydigan) qor qoplamini faqat Ustyurtda va tog'li hududlarda kuzatish mumkin. Shimoliy hududlarda barqaror qor qoplamliligi kunlar 60 kundan, tog'da 100 kundan oshadi.

Tekisliklarda qor qoplaminin o'rtacha qalinligi 4–8 sm, eng ko'pi 30 sm, tog' oldi zonalarida tegishlicha 10–20 va 40–60 sm, tog'li hududlarda esa 60 sm dan ziyod va ba'zan 1,5–2 m ni tashkil etadi. Qor qoplaminin hosil bo'lishi va uning erish muddati yildan-yilga keskin farq qiladi.

Shamol rejimi xilma-xil bo'lib, bevosita joyning relyefiga bog'liq. Tekisliklarda qishda, ko'pincha shimoliy va shimoli-sharqiy, yozda shimoliy va shimoli-g'arbiy shamollar esadi.

Ularning o'rtacha tezligi, asosan, 3–4 m/sek.dan oshmaydi. Faqat shimoli-g'arbda – Orol dengizi atrofida 5 m/sek.ga yetadi. Ko'klam oylarida yilning boshqa fasllariga nisbatan shamol kuchliroq bo'ladi.

Kuchli shamol (tezligi 15 m/sek.dan ortiq) o'ziga xos relyefli ma'lum joylardagina sodir bo'ladi. Tekisliklarda kuchli shamollar tez-tez takrorlanib turadigan joy Qizilqumning markaziy qismida joylashgan bo'lib, bu yerda botiqlar va uncha baland bo'lmagan

tepaliklar ensiz yo'laklar hosil qiladi. Masalan, tom-di meteo-stansiyasida kuchli shamol esadigan kunlar soni 30 kundan oshadi, Qizilqumda esa 85 kunga yetadi. Bu yerlarda shamolning tezligi 45–50 m/sek.ni tashkil etadi.

Tog' oldi va tog'li hududlarda, asosan, sharqiy va shimoli-sharqiy shamollar esadi. Bu yerlar yilning issiq fasllarida, asosan, tog'-vodiy shamollari ta'sirida bo'lib, kunduzi shamol dara va yonbag'irlar bo'ylab pastdan yuqoriga (vodiy shamoli), tunda esa yuqoridan pastga (tog' shamoli) qarab esadi. Qishda tog' shamoli ko'proq kuzatiladi.

Farg'ona vodiysida ham qish kunlari, asosan, sharqdan yuqoridan pastga qarab tog' shamoli, yozda esa janubi-g'arb va g'arbdan vodiy shamoli esadi. Tog' vodiylarida surunkasiga bir necha kun davomida kecha-kunduz yuqoridan pastga qarab esgan shamol tog'-vodiy sirkulyatsiyasini buzib yuborish hollari ham tez-tez kuzatiladi.

Bu shamolning tezligi 3–5 m/sek.ni tashkil etadi. Ammo uning yo'nalishida tor yo'laklar mavjud bo'lsa, kuchli shamol darajasiga yetadi. Ba'zi bir alohida sinoptik sharoitlarda ham kuchli shamollar hosil bo'lishi mumkin. Termiz atrofida dovul va momaqaldiraq bilan esadigan shamol «afg'on shamoli», Sirdaryo vohasidagi janubi-g'arbiy va g'arbiy shamollar «jizzax shamoli» deb ataladi.

Iqlimning o'zgarishi. Har bir alohida olingan yil yoki katta bo'lmagan vaqt oralig'i (5–10-yil) o'rtachasi uchun olingan ob-havoning miqdoriy xususiyatlari 30-yil va undan ortiq yillar o'rtachasi uchun olingan ob-havoning miqdoriy xususiyatlari ketma-ket davr oralig'ida muntazam kamayib yoki ko'payib borsa, bu iqlim o'zgarayotganligini ko'rsatadi.

Chunonchi, Toshkentda iyul oyining o'rtacha havo temperaturasi har yili o'rta hisobda 0,005° ga oshib, 100-yilda 0,5° gradusga ko'tarilgan. Yanvarning temperaturasi yanada sezilarli oshib, bir yilda 0,024° yoki 100-yilda 2,40 ga ko'tarilgan. Bu

iqlimning yildan yilga isib borayotganidan dalolat beradi. Iqlimning o'zgarishi va tebranishi tabiiy va antropogen ta'sirlar ostida ro'y beradi.

Tabiiy o'zgarish geofizik omillar: yer kurrasi harakatining o'zgarishi, quyoshning faollashuvi, atmosferaning tozaligi va shular bilan bog'liq bo'lgan atmosferaning umumiy sirkularsiyasi ta'sirida sodir bo'ladi. Tabiiy iqlimiy sabablar ta'sirida ro'y beradigan anomaliyalar (ko'p yillik o'rtacha qiymatidan chetlanishi), odatda, juda katta hududlarni egallaydi, ya'ni global xususiyatga ega bo'ladi.

Masalan, 1981–1990-yillarda yanvar oyida kuzatilgan havoning issiq kelishi faqat O'zbekistondagina emas, balki mo'tadil kenglikda 30° g'.u. dan 30° shq.u. gacha bo'lgan katta hududda ro'y bergan edi.

Iqlim o'zgarishining antropogen omillariga ilgari faqat urbanizatsiya (shaharlar aholisining o'sishi va u bilan bog'liq issiqlik energiyasi iste'mol qilinishining ortishi) va melioratsiya (sug'orish va zax qochirish) kiritilar edi.

Bu o'zgarishlar ma'lum chegaralangan hududlardagina ro'y beradi. Masalan, Farg'ona va Toshkentda sanoatning rivojlanishi va aholining o'sishi bilan bog'liq ravishda temperaturaning ko'tarilishini kuzatish mumkin. Ko'p hollarda antropogen omil ta'siridagi iqlim o'zgarishini aniq ajratib ko'rsatish qiyin.

Sug'oriladigan dehqonchilik zonasida (Mirzacho'l, Farg'ona vodiysi) o'zlashtirilgan yerlar maydoni kengayishi bilan yozgi temperatura pasayib, havoning nisbiy namligi ortdi. Natijada, bu yerlarda 1960-yildan keyingi isish davrlarida ham issiq faslning temperaturasi yig'indisining o'sishi cho'l zonasidan ancha past bo'ldi.

Orol dengizining qurib borishi antropogen omil ta'siridagi iqlim o'zgarishining fojiali natijasidir. Kuzatishlarga ko'ra, dengiz suvining keskin kamayishi, tubining katta maydonlarda ochilib qolishi va iqlimning keng qamrovli isishi 100–150 km li sohil

zonasida haroratning yozda qo'shimcha ($1,5^{\circ}$ gacha) oshishi va nisbiy namlikning 5–10% kamayishiga sabab bo'ldi.

So'nggi 20–30-yil davomida iqlimga bo'lgan antropogen ta'sir global tus olmoqda. Insonning xo'jalik faoliyati ta'sirida atmosferada «bug'latgich» gazlar (SO_2 va b.) miqdori ortib, atmosfera harorati ko'tarilib bormoqda.

Subtropik va tropik kengliklarda bunday ta'sir hali unchalik sezilarli darajada bo'lmasa-da, O'zbekistonda, ayniqsa, uning shimoliy hududlarida so'nggi yillarda kuzatilayotgan haroratning ko'tarilishi faqat tabiiy tebranishlar natijasi bo'lmay, balki global ko'lamdagi antropogen omillar ta'siri natijasidir.

Gidrometeorologiya xizmati. O'zbekistonda umumdavlat miqyosida xo'jalikning barcha sohalariga gidrometeorologiya xizmati ko'rsatish vazifasi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Gidrometeorologiya xizmati markazi («Uzgidromet»)ga yuklatilgan.

«Uzgidromet» (2004-yil apreldan) O'zbekiston Respublikasida gidrometeorologiya sohasidagi vazifalarni bajarish bo'yicha maxsus vakolatga ega bo'lgan davlat boshqaruvi organi bo'lib, O'zbekiston hududida iqlimdagi o'zgarishlarni muntazam ravishda kuzatib boruvchi davlat muassasasidir.

Unga quyidagi vazifalar yuklatilgan: kuzatuv punktlari faoliyatini ta'minlash (iqlimni muntazam ravishda kuzatib borish, gidrometeorologik stansiyalarning saqlanishi va ular atrof-doirasining bir xilligiga erishish); axborotning barcha turlarining to'laliligi, haqqoniyligini ta'minlash; kuzatuv tarmog'ini asbob-uskunalar bilan ta'minlash; o'lchashlarning tegishli texnik darajasi, yaxlitligi va taqqoslanuvchanligini ta'minlash bo'yicha ishlar olib borish (priborlardan to'g'ri foydalanish, ularni tekshirish va ta'mirlash).

O'zbekiston hududidagi meteorologik va gidrologik kuzatuvlar olib borilayotganiga 100 yildan oshdi. Orol dengizi sathini muntazam kuzatish ishlari 1911-yildan buyon o'tkazib kelinmoqda.

Hozirgi davrda ob-havo va iqlimni o'rganishda yerning sun'iy yo'ldoshlaridan foydalaniladi, ular orqali olingan axborotlarni mukammallashtirish texnologiyalari yaratilgan.

«O'zgidromet» tomonidan respublika hududidagi barcha yirik suv obyektlari kuzatuvga olingan: Sirdaryo, Amudaryo va ularning irmoqlari, yirik suv omborlari, kichik suv yo'llarida, oqimning shakllanish zonalarida joylashgan kuzatuv punktlari bor.

O'zbekistondagi yerdan kuzatuv gidrometeorologik tizimi tarkibida meteorologik kuzatuv olib boruvchi 76 stansiya, gidrologik kuzatuv o'tkazuvchi 124 punkt, atmosferada radiozond orqali kuzatuv olib borayotgan 3 stansiya, agrometeorologik kuzatuv o'tkazuvchi 89 punkt (shundan 2 tasi agrometeorologik stansiya) bor. Shuningdek, 100 dan ziyod punkt orqali qishloq xo'jaligi ekinlari va yaylov o'simliklarining holati kuzatib borilmoqda.

O'zbekiston va O'rta Osiyo mintaqasi mamlakatlaridagi ko'p yillik tajriba gidrometeorologik axborotni tezkor yig'ish va tarqatishning barqaror sxemasini shakllantirdi. Sxemada mintaqaning geografik xususiyatlari va aloqaning davlat telekommunikatsion sistemasining rivojlanish darajasi hisobga olingan.

Telealoqaning global sistemasi tarkibida Toshkent mintaqaviy telealoqa uzeli faoliyat ko'rsatadi. Uzel tezkor axborotni yig'ish va uning telealokaning global sistemasi kanallariga o'tkazilishini amalga oshiradi. O'zbekistondan tashqari Qozog'iston, Turkmaniston, Qirg'iziston, Tojikiston davlatlari hududlari ham mintaqaviy telealoqa uzeli mas'uliyat zonasi tarkibida. Mintaqa hududidan gidrologik (305 stansiya va postlardan), sinoptik (178 stansiya) va aerologik (8 stansiya) axborotlar yig'iladi.

«Uzgidromet»ning global kuzatuv sistemasi doirasidagi milliy majburiyatlaridan biri mintaqaviy tayanch sinoptik tizimga kiruvchi 62 ta kuzatuv stansiyalar faoliyatini ta'minlashdan iboratdir.

Ma'lumotlarni qayta ishlash global sistemasi doirasida Jahon ob-havo xizmati tizimidagi 29 Mintaqaviy meteorologik markaz-

lardan biri bo'lgan mintaqaviy ixtisoslashgan meteorologik markaz faoliyat ko'rsatadi.

O'zbekistonning suv resurslari va yer usti suvlari. Mamlakat hududida yer usti suvlari notekis taqsimlangan. Tekisliklarda juda ko'p maydonlarda birorta daryo yoki ko'l uchramaydigan joylar bor. Tog' oldi zonasi va tog'li joylar juda ko'p soy va kichik daryo o'zanlari bilan parchalangan.

Baland tog' tepalari va cho'qqilardagi qor va muzliklardan boshlanuvchi ko'plab tog' daryolari tekislikka chiqadigan yirikroq daryolarga kelib quyiladi yoki mustaqil ravishda tog' oldi zonalariga oqib chiqadi. Yer usti suvlarining bunday taqsimlanishi iqlim va geografik xususiyatlar bilan bog'liq.

Daryolari. O'zbekistondagi va O'zbekiston hududidan oqib o'tuvchi daryolar, asosan, tog'lardagi qor, muzliklardan va qisman yomg'ir suvlaridan to'yinadi. Iqlim issiq va quruq bo'lganligidan daryolar suvi, ayniqsa, ularning o'rta va quyi oqimida sug'orishga, bug'lanishga sarf bo'ladi.

Tekisliklardagi daryolar suvi esa qor va ahyon-ahyonda yog'adigan jalalardan hosil bo'ladi. Mamlakatning tog' oldi hududlarida yozda qurib qoluvchi soylar va vaqtinchalik suv oqadigan o'zanlar juda ko'p.

O'zbekiston hududidan oqib o'tuvchi eng katta daryolar — Sirdaryo va Amudaryo hamda ularning ko'p sonli irmoqlari O'zbekiston hududidan tashqarida boshlanadi.

O'zbekistonning yirik daryolari: Norin, Qoradaryo, So'x, Chirchiq, Ohangaron, Zarafshon, Surxondaryo, Qashqadaryo, Sherobodaryo. Ularning ko'pchiligi faqat o'rta va quyi oqimida O'zbekiston hududidan o'tadi (*2-jadval*). Sirdaryo havzasining suv yig'ish maydonida 38 km^3 suv hosil bo'ladi, uning faqat 12% i O'zbekiston hududiga to'g'ri keladi. Amudaryoning suv yig'ish maydonida hosil bo'lgan 79 km^3 suvning esa faqat 8% i O'zbekiston hududiga tegishli.

**O'zbekistondagi va O'zbekiston hududidan oqib o'tuvchi
daryolarning asosiy gidrologik ko'rsatkichlari**

Daryo va soylar	Uzunligi (km)	Havzasining umumiy maydoni (km²)	Kuzatuv joyigacha suv to'plash maydoni (km²)	Kuzatuv joyi	O'rtacha yillik suv sarfi (m³/sek)
Amudaryo	1415		309000	Otamurot	1960
Dashnobbodaryo	58	330	327	Dashnobod q.	3,5
Jarsoy (Qashqadaryo irmog'i)	64	348	124	Qanjig'ali	1,3
Jinnidaryo (Qashqadaryo irmog'i)	52	344	152	Jovuz q.	1,6
Zarafshon	877	12300	4650	Fondaryoning quyilish joyida	80,5
				Dupuli ko'prigi	155,0
				Ziyovuddin q.	86,5
Zominusuv	58	704	546	Duobaq.	1,8
Isfayramsoy	122	2220	697	Langar maskani	8,8
				Uchqo'rg'on q.	22,0

Isfara	107	3240	1560	Toshqo'rg'on q.	14,5
Katta O'radaryo	100	1370	1260	Bozortepa q.	4,8
Kichik O'radaryo	114	1670	1570	Gumbuloq q.	1,3
Kofarnihon	387	11600	9780	Tortqi q.	164,0
Kosonsoy	127	1780	1130	Qizilto'qay q.	7,1
Ko'gartsoy	105	1370	1010	Mixaylovskoye q.	18,5
Ko'ksuv (Chotqol irmog'i)	60	398	372	Burchmulla q.	11,9
Maydantol	50	475	471	quyilishida	16,3
Norin	578	59900	58400	Uch o'rg'on sh.	375,0
Oygaing	72	1100	1010	quyilishida	27,6
Oqbura	136	2540	2430	To'leken q.	21,8
Oqdaryo (Zarafshon tarmog'i)	154			Xatirchi q.	24,5
Oqsoqotasoy	48	501	453	Qoramozor q.	6,1
Oqsuv (Qashqadaryo irmog'i)	104	1280	845	Hazornav q.	12,9

Ohangaron	233	5260	1110	Ertosh d. quyilishida	19,2
Piskom	73	2840	2540	Mullali q.	78,0
Pochchaotasoy (Namangansoy)	130	443	366	Tostu d. quyilishida	5,6
Sangardakdaryo	106	932	901	Kenguzar q.	14,5
Sangzor	198	3220	570	Qirq q.	2,0
Sirdaryo	2212	219000	136000	Qizilqishloq q.	595
Surxondaryo	175	13500	8700	Sho'rchi q.	68,7
Sumsarsoy (Rezaksoy)	86	329	90	Sumsar q.	0,9
So'x	124	3510	2480	Sarikanda q.	43,4
Tanhozdiyoy	93	1910	435	Kattagon q.	4,1
Tentaksoy (Qoraungur)	126	4130	1300	Chorvoq q.	28,8
To'polondaryo	112	3080	3040	Dashnobod d	36,2
To'sunsoy	76	1100	893	Qoraqiya q.	1,9
Ugom	76	1100	869	Xo'jakent q.	21,7
Xo'jabaqirg'on	117	2150	1740	Andarxon q.	10,1

2-jadvalning davomi

Halqajarsoy (Xo'jai pok)	91	765	577	Bozorjoy q.	6,9
Chirchiq	161	14900	10900	Xo'jakent q.	227
Chodaksoy	76	566	350	Jo'laysoy d. quyilishida	3,8
Chortoqsoy	67	715	493	Pishkaran q.	1,8
Chotqol	217	7110	6580	Xudoydodsoy d. quyilishida	106,0
Sheroboddaryo	177	2950	949	Darband q.	5,4
Shirinsoy	108	780	474	Bosmonda q.	1,8
Shohimardon	112	1300	444	Povulg'on q.	9,8
Yakkabog'daryo	99	1180	504	Tatar q.	6,1
Qashqadaryo	378	12000	511	Varganza q.	5,2
Qoradaryo	180	30100	12400	Kampirrabot q.	121,0
Qoratog'daryo	99	2430	684	Qoratog' q.	22,5
Qumdaryo (Qalqamasoy)	103	866	357	Chambil q.	2,1
G'ovasoy	96	724	657	G'ova q.	6,0
G'uzordaryo	86	3400	3090	Yortepa q.	5,9

Daryolarda to'linuv davri suv yig'ish havzasining balandligi va suv manbasining turi (muz, qor, yomg'ir, yer osti suvlari)ga bog'liq holda bahor yoki yoz faslida kichik daryolar va soylarda 1–2 oy, yirik daryolarda 3–4 oy davom etadi. Bu davrda daryolar yillik suv hajmining 70–95% i oqib o'tadi. Ba'zi yillari daryolar yomg'irlar (shu jumladan, jala yomg'irlar) suvi hisobiga to'lib oqadi va shu davrda sel toshqinlari kuzatiladi.

Daryolar tog'lardan tog' oldi hududlari va asosan, tekislikka chiqqach, suvi sug'orishga olinishi, ekinzorlardan qaytadan daryoga kelib quyilishi va suv omborlari orqali tartibga solib turilishi natijasida ularning tabiiy suv rejimi keskin o'zgargan.

Ko'pchilik daryolar suvining loyqaligi o'rtacha 200–500 g/m³. Baland tog' tepalaridan boshlanadigan kichik daryolarning suvida loyqa oqiziqlar ancha kam. Piskomga quyiladigan Chirolma (Oygaing irmog'i) daryosida loyqalik 10 g/m³, Sheroboddaryo havzasida 25 g/m³, Surxondaryo havzasida 35 g/m³, Surxondaryoning irmog'i Oqqapchig'ay soyining loyqaligi esa 140 g/m³ gacha yetadi.

Farg'ona vodiysiga Oloy va Turkiston tog' tizmalaridan oqib tushuvchi daryolar suvining loyqaligi yuqori oqimida 50–300 g/m³, quyi oqimida esa 1000–1500 g/m³.

Kanallari. Kanallardan O'zbekistonda, asosan, qishloq xo'jaligi yerlarini sug'orish maqsadlarida foydalaniladi. O'zbekistonda umumiy uzunligi qariyb 172,5 ming km bo'lgan 74 kanal bor, shundan 28 ming km ni xo'jaliklararo kanallar, qolgan qismini xo'jalik ichki tarmoqlari tashkil qiladi.

O'zbekistonda gidroelektr stansiyalari uchun xizmat qiladigan kanallar (derivatsiya kanallari) ham mavjud (*3-jadval*).

Ko'llari. O'zbekiston hududida umumiy maydoni 8785 km² tashkil etgan 505 ga yaqin ko'l bor. Ko'llarning ko'pchilik qismining yuza maydoni 1 km² dan kam bo'lgan kichik havzalardir. Ularning ulushiga ko'llar umumiy sonining 95% i va umumiy maydonining faqatgina 3% i to'g'ri keladi.

O'zbekiston hududidagi asosiy kanallar

Kanal nomlari	Suv olish manbai	Uzunligi (km)	Kanal boshidagi suv sarfi (m ³ /sek)	Sug'oriladigan maydon (ming ga)	Foydalanishga topshirilgan yoki rekonstruksiya qilingan yili
Amu-Buxoro mashina kanali	Amudaryo	364,8	350	286	1965
Amu-Zang kanali	Amudaryo	60	130	110	1972/1987
Bekobod	Sirdaryo	21,2	7,5	6,3	—
Bobotog'	Amudaryo	41,3	30	17,7	1977
Bo'zsuv (O'zbekiston)	Chirchiq	140	140	99	1926
Dalvarzin	Sirdaryo	15	65	29,4	1932/1950
Darg'om	Zarafshon	93	150	106,4	1929/1975
Do'stlik (O'zbekiston qismi)	Sirdaryo	60	120	100	1889/1974
Jayhun	Amudaryo	18,1	105	5,7	1987
Janubiy Mirzacho'l kanali	Sirdaryo	220	310	413	1985
Janubiy Farg'ona kanali	Shahrixon	84	100	66,2	1940/1985

3-jadvalning davomi

Zang kanali	Amudaryo	90	86	87,6	1967
Katta Andijon kanali	Norin	91	110	140,6	1970
Katta Namangan kanali	Norin	110	60	47,1	1974
Katta Farg'ona kanali	Norin, Qoradaryo	204	200	197,3	1939/1970
Katta Farg'ona magistral kanali	Norin, Qoradaryo	84	100	66,2	1940/1985
Mirishkor	Amudaryo	120	135	110	1973/1983
Narpay	Zarafshon	95	75	51,6	1931/1974
Oxunboboyev kanali	Sirdaryo	80	75	37,8	1957/1964
Parkent kanali	Chirchiq	78	54	30,3	1983
Paxtaobod	—	39,6	40	15,2	—
Savay (O'zbekiston qismi)	—	47	30	16,2	1933/2000
Suelli	Amudaryo	132	395	56	—
Toshkent kanali	Chirchiq	62	87	70	1940
Toshsoqa	Amudaryo	120	135	199,6	1927/2000

Chap qirg'ocq kanali (O'zbekiston)	Amudaryo	90	250	65	1969
Chap qirg'ocq Qorasuv kanali	Chirchiq	90	185	160	1926
Shahrixonsoy	Qoradaryo	111	240	130,2	1887/1982
Sherobod mashina kanali	Surxon- daryo	90	150	36	1966/1970
Shimoliy Farg'ona kanali	Norin	142	105	70	1960/1967
Eski Angor kanali	Zarafshon	120	130	47,5	1972
Yuqori Ulug'nor	—	11,7	30	10,3	—
O'ng qirg'ocq kanali	Amudaryo	25	200	55,6	—
Qarshi magistral kanali	Amudaryo	203,1	346	380	1976
Qizketgan	Amudaryo	140	342	160	—
Qilichniyozboy	Amudaryo	56	120	95	1942/1973
Hazorbog'	To'polon	23,5	110	62,4	1935/1976

Ko'llarning O'zbekiston hududida notekis taqsimlanishi va ularning maydonlarining gradatsiyasi, asosan, ko'llarning shakllanishiga ta'sir qiladigan asosiy tabiiy omillar (iqlim, relyef, yerning geologik tuzilishi, daryolar oqimi va inson xo'jalik faoliyati)ning nihoyatda xilma-xilligi bilan ifodalanadi. Keyingi 20 yil davomida tekislik ko'llarining rejimida antropogen omillarning salmog'i o'sdi. Tabiiy rejimda to'yinadigan ko'llar umumiy sonining keskin kamayishi va sug'oriladigan dehqonchilik zonalari chekkalari bo'ylab havzalarning yangi turi bo'lgan – irrigatsiya-tashlama ko'llarning vujudga kelishi kuzatilmoqda (eng yirik tekislik irrigatsiya-tashlama ko'llarning hajmlari va maydonlari 4-jadvalda ko'rsatilgan).

4-jadval

O'zbekistonning eng yirik tekislik ko'llari

Nomi	Joylashgan o'rni	Maydoni (km ²)	Hajmi (mln m ³)
Sariqamish	Qoraqalpog'iston	3600,0	42002,00
Bo'tako'l	—	12,12	32,76
To'g'iz to're	—	357,24	389,34
Oqpetki	—	35,00	14,13
Dumaloq	—	60,30	14,88
Qorateren	—	20,96	115,02
Ayozqal'a	—	73,14	127,70
Oqchako'l	—	15,36	39,50
Qorajar	—	50,00	20,59
Sudoche	—	450,20	278,36
Kipsir	—	21,60	10,80
Dengizko'l	Buxoro	336,00	2730,00

Shoʻrkoʻl	—	42,20	78,00
Qoraqir	—	44,50	78,85
Madankoʻl	—	19,30	7,60
Oyoqogʻitma	—	17,51	35,80
Arnasoy koʻllar sistemasi (Aydarkoʻl)	Jizzax-Navoiy	4000,00	45000,00

Tekislik koʻllarning asosiy suv resurslari 3 ta oqmas Tovoqsoy koʻl (Sariqamish — 42 km³, Arnasoy — 45 km³ va Dengizkoʻl — 2,73 km³)da jamlangan.

Oʻzbekistonning Buxoro vohasidan Dengizkoʻlga, Xorazm vohasi va Turkmanistonning Toshovuz vohasidan Sariqamish koʻliga kollektor suvlarining kelib tushishi natijasida bu koʻllar hamda vohalarning chekkalaridagi maydaroq irrigatsion-tashlama koʻllarning koʻpchilik qismi ham saqlanib qoladi. Tekisliklardagi kichik koʻllar Sirdaryo va Amudaryo qayirlarida joylashgan. Ularning koʻpi sayoz boʻlib pastlik joylarda irrigatsiya shoxobchalaridan chiqqan tashlama-zovur suvlar toʻplanishidan vujudga kelgan.

Masalan, Quyi Amudaryo zonasida Sariqamish koʻli, Amu-Buxoro kanali zonasidagi Dengizkoʻl, Porsonkoʻl, Qoraqir koʻllari, Qarshi choʻllarini oʻzlashtirish natijasida esa Dengizkoʻl paydo boʻldi. Shuningdek, Arnasoy botigʻida Chordara suv omboridan tashlangan suvlar hamda Mirzachoʻl kollektor-zovur suvlaridan Aydarkoʻl (Arnasoy koʻllar sistemasi) hosil boʻldi. Undagi suv hajmi 45 km³ (2004-yil, may), umumiy maydoni esa 4000 km² dan ortiq.

Orol dengizi ham yirik koʻl hisoblanadi. U nafaqat Oʻzbekiston, balki Oʻrta Osiyodagi eng katta berk shoʻr koʻldir. Maʼmuriy jihatdan Orol dengizining yarmidan koʻproq janubi-gʻarbiy qismi Qoraqalpogʻiston Respublikasi, shimoli-sharqiy qismi Qozogʻiston

hududida joylashgan. O'tgan asrning 60-yillarigacha Orol dengizining maydoni orollari bilan o'rtacha 68,0 ming km² ni tashkil etgan. Kattaligi jihatidan dunyoda to'rtinchi (Kaspiy dengizi, Amerikadagi Yuqori ko'l va Afrikadagi Viktoriya ko'lidan keyin, Yevrosiyo materigida Kaspiy dengizidan keyin 2-) o'rinda turgan.

Orol dengizi suvining sathi Amudaryo va Sirdaryo suvining rejimi bilan bog'liqligidan bu ikki daryo suvi sug'orishga qancha ko'p sarflansa, dengizda suv shuncha darajada kamaya borgan.

Ayniqsa, o'tgan asrning 60-yillaridan sug'oriladigan ekin maydonlarining kengaytirilishi natijasida Orol dengiziga Amudaryo va Sirdaryodan quyiladigan suv miqdori yildan yilga kamaya bordi. Oqibatda dengizda suv sathi jadal suratlarda pasaya boshladi (5-jadvalga qarang).

5-jadval

Orol dengizida suv sathi pasayishining suv yuzasi va sig'imiga ta'siri

Yillar	Suv sathi (m)	Maydoni (F, km²)	Suv sig'imi (W, km³)
1960	53,40	68900	1063
1976	48,27	55700	730
1991	37,70	35100	302
1994	36,60	32500	250
1997	36,60	32500	250
2000	33,22	23900	167
2005	30,00	16200	94

Hozirgi kunda Orol dengizi uchga bo'lingan: birinchisi – kichik va sayoz shimoliy qismi, ikkinchisi – nisbatan katta maydonga ega bo'lgan va sayoz sharqiy qismi, uchinchisi – eng chuqur

hisoblangan g'arbiy qismi. Ularda suvning sho'rliigi 62–140 g/l atrofida o'zgarib turadi.

Amudaryo deltasidagi eng katta ko'l Sudoche ko'lidir. Xorazm viloyatidagi bir qancha ko'llar o'zaro birlashtirilib, sho'rxok va botqoqlanishning oldini olish uchun sizot suvlarni oqizib chiqarish maqsadida kollektorlarga aylantirilgan. O'zbekiston ko'llarining bir qismi tog'larda, 1700–3500 m balandlik oralig'ida joylashgan. Respublikaning tog' ko'llari tektonik va glyasiogen ko'llar guruhiga mansub bo'lib, uyumli, morena va muzlik turidagi kichik havzalar shaklida mavjuddir.

Bulardan uyumli ko'llar turi keng tarqalgan. Tog' ko'llarining suv yuzasi maydoni, odatda, 5 km² dan oshmaydi. Keyingi 20 yil davomida tog' ko'llarining suv resurslari uncha o'zgarmadi. Tog' ko'llariga Piskom daryosi havzasidagi Katta Ixnach (dengiz sathidan balandligi 2508 m, suv yuzasi maydoni 4,3 km²), Bodoqko'l (balandligi 1700 m, suv yuzasi maydoni 4,2 km²), Shovurko'l (balandligi 2725 m, suv yuzasi maydoni 3,38 km²), Yuqori Urung'ach (balandligi 1528 m, maydoni 1,51 km²), Ohangaron daryosi havzasidagi Arashon (balandligi 2898 m, maydoni 1,43 km²) ko'llarini misol qilib keltirish mumkin.

Suv omborlari. O'zbekistonda so'nggi yillarda bir qancha suv omborlari qurildi. Ular, asosan, irrigatsiya maqsadlari uchun mo'ljallangan. Suv omborlarining hajmi ularga suv beruvchi daryolar rejimi va suv-xo'jalik maqsadlari bilan bog'liq. Suv omborlaridagi suv miqdori O'zbekistonning suv havzalaridagi suv hajmidan ko'p marta ortiq (*6-jadval*).

Yer osti suvlari. O'zbekiston tabiiy sharoitida yer osti suvlari boshqa foydali qazilmalar orasida muhim ahamiyatga ega bo'lib, strategik xomashyo hamdir. Respublikada yer osti suvlarining yuzdan ziyod istiqbolli havzalari o'rganilgan. Suvdan foydalanish maqsadlari bo'yicha yer osti suvlarining balansli foydalanishga mo'ljallangan zaxiralari quyidagicha taqsimlanadi: xo'jalik va ichimlik suvi ta'minoti uchun – 63% yoki 14193,0 ming

O'zbekistondagi suv omborlari

Suv omborlari	Daryolar va boshqa suv manbalari	Yuza maydoni (km ²)	Hajmi (mln. m ³)	Chuqurligi	
				O'rtacha	Eng chuqur joyi
Andijon	Qoradaryo	55,5	1900	29,2	100
Janubiy Surxon	Surxondaryo	65	800	9,9	27,0
Jizzax	Zarafshon	13,7	100	59,	16,4
Zomin	Soy vabuloqlar	1,4	6	–	–
Karkidon	Isfayram	9,5	218,4	22,9	66,0
Kattaqo'rg'on	Zarafshon	84,5	825,5	10,0	26,3
Kosonsoy	Kosonsoy	8	165	21	53,5
Oqdaryo	Zarafshon	12,7	91	–	–
Oqtepa	Amu-Zang	11,5	100	–	–
Ohangaron	Ohangaron	20	250	49,3	95,5
Pachkamar	O'radaryo	12,4	260	19,5	34,1
Tallimarjon	Amudaryo	77,4	1525	19,8	40,0

6-jadvalning davomi

Toshkent	Ohangaron	20	250	9,9	30,9
Tuyamo'yin	Amudaryo	650	7800	9,2	38,0
To'dako'l	Amudaryo	162	1200	3,9	12
To'polon	Muzliklardan	2,8	100	—	—
Uchqizil	Zang kanali	10,8	160	16,0	40,0
Chimqo'rg'on	Qashqadaryo	49,2	500	9,8	28,4
Chorvoq	Chotqol, Piskom	40,3	1991	49,4	148,0
Chortoq	Chortoqsoy	2,1	26	—	—
Sho'rko'l	Zarafshon	30	170	—	—
Qamashi	Qashqadaryo	3,8	25	6,0	12,0
Qorovultepa	Zarafshon	8,5	53	—	—
Quyimozor	Amudaryo	17,8	320	18,8	33,0
Hisorak	Gilon	4,1	170	41,5	132,0

$m^3/sutka$ ($172,6 m^3/s$); ishlab chiqarish-texnik suv ta'minoti uchun — 11% yoki 2518,0 ming $m^3/sutka$ ($29,1 m^3/s$); yerlarni sug'orish va yaylovlarga suv chiqarish uchun — 26% yoki 6035,0 ming $m^3/sutka$ ($69,8 m^3/s$).

Respublikaning sharqiy tog'li gidrogeologik qismi — Tyanshan va Pomir-Oloyning eng baland tarmoqlarini o'z ichiga olgan mintaqa yer usti va yer osti suvlarining shakllanish o'lkasidir. G'arbiy tekislik-platformali gidrogeologik mintaqa mamlakat hududining katta qismini egallab, Amudaryo, Qashqadaryo va Zarafshon daryolarining qumli tekisliklari va toshloq platolari, tekisliklarini o'z ichiga oladi hamda akkumulyasiyalash (yig'ish) va yoyish (taqsimlash) vazifasini bajaradi.

Tog'larda, asosan, sayoz sirkularsiyali, yoriqli va qatlamli (kavakchali) grunt suvlari rivojlangan. Tog' oralig'i botiqlarida artezian havzalarni hosil qiluvchi bosimli suvli majmualar joylashgan. Ulardagi faol suv almashinuvi sho'rlangan suvlar natijasida chuchuklanadi va shakllanadi. Bosim ta'sirida bo'lgan yer osti suvlarining bir turi suv o'tkazmaydigan qatlamlar orasida hosil bo'ladi. Ular ochilganda suv bug'i quduqlardan favvora shaklida otilib chiqadi. Tekislik-platformali gidrogeologik zonalarda kam sho'rli, sho'r yer osti suvlari to'planadi.

Bu yerda chuchuk yer osti suvlarining miqdori nihoyatda cheklangan. Gidrogeologik platformali oblastning (Turon platformasi) artezian havzalarida istiqbolli kollektorlar sifatida bo'r va paleogen, ozroq miqdorda neogen (pliosen) va to'rtlamchi davrlarning yotqiziqlarini ko'rsatish mumkin.

Osiyoning sug'oriladigan zonasi Turon tekisligi artezian havzalari tizimiga kiradi. Uning tarkibida Sirdaryo Amudaryo guruhlariga bo'linadigan nisbatan kichik bir qancha havzalar bor. Artezian suvlar mineral va termal suvlar, shuningdek, ichimlik suvlar manbai hisoblanadi. Shu bois yer osti artezian suvlaridan yaylovlar (masalan, Qizilqum va Ustyurt yaylovlari, Qarshi cho'lini suv bilan ta'minlashda foydalaniladi.

Termal suvlar. Termal suvlarga O‘zbekistonda talab kamroq. Toshkent shahrida, Toshkent, Sirdaryo va Buxoro viloyatlarida termal xlorid-gidrokarbonat-natriyli suvlar aniqlangan. Istiqbol-da termal suvlardan xalq xo‘jaligida foydalanish mumkin.

Yer osti suvlari sanoat zaxiralari va foydalanish istiqbollari

O‘zbekiston hududida yer osti suvlari tarkibida litiy, rubidiy, seziy, stronsiy, bo‘r, va boshqa elementlarni aniqlash bo‘yicha izlanish ishlari olib borilmoqda. Zevardi, O‘rtabuloq, Pomuq, Janubiy O‘rtabuloq, Hovuzak, Shodi, Kultak strukturalaridagi burg‘i quduqlarida namakobli qatlamlar ochilgan. Buxoro-Qarshi artezian havzasining Ovuzboy, Sho‘rbuloq, Yakkasaroy, Uzunsho‘r strukturalaridagi litiy, stronsiy, yod, brom va boshqalarga ega bo‘lgan sanoat konsentratsiyali namakob suvli kompleksining suvlari ham istiqbollidir.

Ustyurt platosida litiy, stronsiy, yod, brom; quyi va o‘rtayura davrlarining yotqiziqlarida esa litiy, rubidiy, stronsiy, yod va seziyning sanoat konsentratsiyalari bo‘lgan yer osti suvlari; Surxondaryo artezian havzasi yotqiziqlarida litiy, stronsiy, yod va bromning sanoat konsentratsiyalari (Lalmikor, Gajan, Hovdog‘, Ko‘kaydi) sanoat konsentratsiyalari yer osti suvlari; Farg‘ona artezian havzasidagi paleogen davri yotqiziqlarida litiyning (Shimoliy So‘x, Chimyon, Xonqiz, G‘arbiy Polvontosh, Polvontosh, Janubiy Olamushuk) sanoat konsentratsiyali yer osti suvlari; Sho‘rsuvning ozokerit konidagi rudali suvlarida bo‘rning sanoat konsentratsiyalari aniqlangan.

Buxoro-Qarshi artezian havzasi kamyob-ishqorli elementlarning yuqori konsentratsiyali o‘lkasi bo‘lib, sanoat suvlarining Amudaryo provinsiyasi tarkibiga kiradi.

Yer osti suvlari nafaqat qimmatbaho foydali qazilmalar, balki respublikada yod, brom, kaustik soda va hokazolar ishlab chiqarish

tarmoqlarini rivojlantirishning omili hamdir. 1993–1995-yillarda Go'rtepa konidagi «Ekolog» kichik korxonasida yodni qazib olish bo'yicha texnologik tadqiqotlar o'tkazilib, namakoblardan dastlabki yod olindi. Keyinroq bu ishlar Xonqiz (Farg'ona viloyati) konida davom ettirildi. Kruk konida neft konlarida ishlatilgan tashlama suvlardan yod olish yo'lga qo'yildi. O'zbekistonda yer osti suvlari keng miqyosda o'rganilmoqda.

Tuproqlari. O'zbekistonning tekislik qismi cho'l zonasiga mansub. Cho'lida iqlim xususiyatlariga ko'ra tuproq hosil bo'lish jarumani ancha sust kechadi va vaqt omili muhim rol o'ynaydi. Bu yerda tuproq tiplarining o'ziga xos tomonlari yer yuzasi ayrim qismlarining yoshiga bog'liq. Qadimgi paleogen va neogen jinslari ustida sur-qo'ng'ir, yosh to'rtlamchi davr yuzalarida taqir va taqirli tuproqlar vujudga kelgan.

O'zbekistonning tekislik qismidagi tuproqlar genetik va tasnifi jihatidan tog' oldi va tog' osti tuproqlaridan farq qiladi. Tog'larda temperatura pastroq, yog'in esa ko'p; o'simlik guruhlari ham farq qiladi. Bo'z tuproq tiplari tog' etagi tekisliklarida, tog' oldi va past tog'larda tarqalgan.

O'rtacha balandlikdagi tog' mintaqasi jigarrang va qo'ng'ir tog'-o'rmon tuproqlari bilan, baland tog' tepalari och qo'ng'ir, o'tloqi-dasht tuproqlari bilan qoplangan.

Yuqorida aytib o'tilgan barcha tuproq tiplari grunt suvlari chuqur joylashgan sharoitlarda rivojlangan va avtomorf tuproqlaridir. Grunt suvlari yuza joylashgan yerlarda esa gidromorf tuproqlar rivojlangan. Bunday sharoitda grunt suvlaridan tuproqning yuqori qatlamiga kapillar namlik ko'tarilib, o'tloq va botqoq o'simliklari vujudga keladi, tuzlar qayta taqsimlanadi. Gidromorf tuproqlarning sernamligi o'simlik qoplaminin yaxshi rivojlanishini ta'minlaydi, o'simlik qoldiqlarining sekin minerallasuvi (anaerob parchalanish) esa gumus (chirindi) qatlamining qalin bo'lishiga sabab bo'ladi. Bunday tuproqlar o'tloqi tuproqlar deb ataladi. Grunt suvlari sathi yana ham yuqori bo'lganda (yer yuzasidan

1 metr va undan kam) tuproq yuzasida nam ko'payib, botqoqli tuproqlar hosil bo'ladi. O'tloqi, botqoqi va botqoqli-o'tloqi tuproqlar muayyan geomorfologik sharoitlarda (past daryo terrasalarida, grunt suvlarining tog' etagidagi tekisliklarning ayrim qismlariga kirib borgan joylarida) zonal avtomorf tuproqlar bilan birga uchraydi.

O'zbekiston tuproqlarining, ayniqsa, cho'l sur-qo'ng'ir, taqir, cho'l qumli tuproqlarning gumus miqdori juda kam (yuqori qatlamida 1% chamasida). Bo'z tuproqlarida ham gumus miqdori oz, lekin cho'l zonasining tuproqlariga nisbatan biroz ko'proq (1,5–2%). Sug'orilganda, ayniqsa, o'g'itlanganda tuproqning unumdorligi keskin oshadi. Sug'oriladigan tuproqlarda namlik, organik moddalarning qo'shilishi va parchalanishi o'ziga xos xususiyatga ega. Shunga ko'ra sug'oriladigan tuproqlar mustaqil tuproq tipi sifatida ajratiladi. Sug'oriladigan tuproqlarning quyidagi tiplari mavjud: cho'l zonasining o'tloqli-voha va botqoqli-voha tuproqlari; bo'z tuproqli mintaqaning taqir-voha, bo'z tuproq-voha, o'tloqli-voha va botqoqli-voha tuproqlari. O'zbekiston hududi Turon tuproq-iqlim provinsiyasi (fatsiyasi)ga mansub. Bu provinsiya uchun maxsus gidrotermik rejim, biologik siklning alohida davrlari orasidagi keskin farq xosdir. Bunda o'simlikning rivojlanishi va boshqa biologik jatumanlarning yuqori darajadagi faolligi nisbiy tinim fazasi bilan almashinib turadi.

Tekisliklar tuproqlari. Cho'l zonasi avtomorf sur-qo'ng'ir tuproqlar bilan qoplangan. Bu tuproqlar qoldiq platolar, qadimgi Ustyurt platosi yoyilma konuslari, Qizilqum va boshqa yerlarda rivojlangan. Tuproq qatlamining 18–25 sm chuqurligida gips kristallari va suvda eruvchi tuzlar bor. Tuproqning yuqori qatlamida gumus miqdori 0,–0,8%.

Cho'l qum tuproqlari Qizilqum va boshqa qumli cho'llarda keng tarqalgan. Yuqori qatlami zich emas, ba'zi joylarda yupqa qatlam hosil qiladi. Yuza qatlamining qalinligi qariyb 5 sm. Bu qatlamda harorat yoz kunlari 70–80°C gacha ko'tariladi va sutka

davomida keskin o'zgarib turadi. Qumning yuza qatlami himoya vazifasini o'tab, quyi qatlamdagi namni saqlab turadi. Cho'l qum tuproqlarida gumus miqdori juda kam – 0,2–0,5% dan oshmaydi. Cho'l qum tuproqlari mexanik tarkibining xususiyati shundan iboratki, bu tuproqlarning tarkibida mayda chang (0,25–0,05 mm) va yirik chang (0,05–0,01 mm) fraksiyalari ko'p. Bu tuproqlarda deyarli sho'rlanish bo'lmaydi.

Taqir tuproqlar O'zbekistonning cho'l qismida, Amudaryo, Qashqadaryo, Sherobodaryo allyuvial tekisliklarida, Zarafshon, Surxondaryo vodiylarida uchraydi. Har xil darajada sho'rlangan. Tarkibida karbonatlar miqdori ko'p (8–10%).

Gumus 0,3–0,8%. Sug'oriladigan taqir tuproqdagi mavjud agroirrigatsion qavat dehqonchilik agrotexnikasi, yerga solingan mahalliy o'g'it, shuningdek, suvning loyqalik darajasiga qarab 30–40 sm dan 1–2 m gacha qalinlikda bo'ladi. Agroirrigatsion qavat rangi, mexanik tarkibi, qovushqoqligi va kimyoviy xossalari bir xil bo'lgan yaxlit gorizont hosil qiladi.

Bunday tuproqlar Buxoro viloyatida, Qarshi va Sherobod cho'llarida uchraydi. Taqir tuproqlarning vujudga kelishi allyuvial tekisliklarning cho'lga aylanishidagi birinchi bosqichdir. Taqirli tuproqlar mamlakatning qumli cho'llaridagi pastqam tekisliklarda, qadimgi qurigan allyuvial va prolyuvial-allyuvial tekisliklarda tarqalgan. Loy tuproqdan tarkib topgan, vaqti-vaqti bilan suv bosib turadi, o'simlik qoplami deyarli bo'lmaydi. Suv bug'lanib ketgandan keyin taqir yorilib, o'simlik o'smaydigan qatqaloq po'stloqqa aylanadi. Taqirli maydonlar sur-qo'ng'ir tuproqlar orasida uchraydi, qadimgi allyuvial tekisliklarda esa taqirlar tuproq majmuasining asosiy qismlaridan biri. Taqirli tuproqda gumus miqdori taqir tuproqqa nisbatan ko'proq (0,5–1,0% gacha), biologik jihatdan kam faolligi sustroq bo'lib, tuproq bilan geologik tuzilmalar chegarasida turadi.

O'tloqli tuproqlar cho'l zonada grunt suvlari 1–3 m chuqurlikda bo'lgan joylarda (Amudaryo, Sirdaryo, Zarafshonning quyi

terrasalari va Amudaryo deltasida) rivojlangan. O'tloqi allyuvial tuproqlar rangi va tarkibi bilan allyuvial keltirilmalarga o'xshash. Biroq ko'pincha chim qavati bilan qoplangan bo'ladi.

O'tloqli tuproqlar namlikning oz-ko'pligiga qarab o'tloqli allyuvial (daryo vodiylari bo'ylab) va o'tloqli-soz (prolyuvialdan tuzilgan tog' etagi tekisliklarida) tuproqlarga bo'linadi. Tarkibida gumus ko'pincha 2% dan ortiq. O'tloqli soz tuproqlar ba'zan sho'rlangan bo'ladi.

Botqoqi va botqoq – o'tloqi tuproqlar O'zbekistonning bo'z tuproq mintaqasi va cho'l zonasida tarqalgan. Sirdaryo, Amudaryo, Zarafshon, Chirchiq, Surxondaryo va boshqa daryo vodiylarida, shuningdek So'x, Isfara, Marg'ilonsoy, Aravonsoy, Oqbo'ra kabi soylar terrasalarining pastqam yerlarida, qurib qolgan ko'l va qoldiq daryo o'zanlarida uchraydi. Bu joylarda yer osti suvlari yuza (1 m dan kam) joylashganligidan tuproqda nam ko'p, tuproqning yuqori qatlami gleylashgan. Gumus miqdori 2–3%.

Sho'rxoklar cho'l zonasi tuproqlari orasida va bo'z tuproq mintaqasining quyi qismida, daryo vodiylari yoki daryo etagi tekisliklari deltalarida, ko'pincha hozirgi vohalarda keng tarqalgan. Tarkibida suvda oson eriydigan har xil tuzlar (xlorid sulfat, karbonat va shu kabilar) mavjud. Tuzlarning eng ko'p qismi tuproqning yuqori qatlamida bo'ladi. Ular sizot suvlarning ko'tarilib bug'lanishi natijasida to'planadi. Sho'rxok tuproqlar morfologik ko'rinishi jihatidan qatqaloq, mayin va qora bo'ladi. Sho'rxok tuproqlarning meliorativ holati yaxshilangach, ekin ekish mumkin.

O'tloqli-voha (sug'oriladigan) tuproqlari cho'l zonasidagi sug'oriladigan vohalarda (Buxoro, Xorazm, Markaziy Farg'onada, Qoraqalpog'iston va boshqa joylarda) asosiy maydonni egallagan. Ular taqir-voha, botqoq-voha tuproqlari bilan birga uchraydi. Zarafshon, Amudaryo vodiylarida yirik vohalari 2–3 ming yillardan beri mavjud. Shu muddat davomida bu yerda qalinligi 2–3 metrli agroirrigatsion yotqiziq vujudga kelgan va tabiiy tuproqni ko'mib

yuborgan. O'tloqi-voha allyuvial tuproqlarning agroirrigatsion igorizonti bir xil ko'kish-bo'z rangli, antropogen qo'shimchalar aralashgan. Haydalma qatlami ancha zich. Tarkibida 1–1,3% gumus bor.

Cho'l iqlimi sharoitida va namlanish rejimiga ko'ra o'tloqli-voha tuproqlari sho'rlanishga ko'proq moyil. Tuproq sho'ri drenaj yordamida muntazam yuvib turiladi.

Tog'lardagi tuproqlar. O'zbekistonning tog' oldi va tog'laridagi tuproqlarning genetik xilma-xilligi umumiy geografik qonuniyatga bo'ysunadi. Joyning mutlaq balandligi ortib borgan sari yer yuzasining bo'laklarga bo'linishi, odatda, kuchayadi, havo temperaturasining rejimi yumshab, yog'in miqdori ortadi, o'simlik qoplami ham chala cho'l efemerlaridan quruq dashtga xos o'tlar, archazor-siyrak daraxtli o'rmon, o'rmon, o'tloqli-dasht va dasht o'simliklariga qadar navbatlanib boradi. Mavjud landshaft mintaqalarining har biri tuproq tarkibi va qoplaminin o'ziga xos tuzilishi bilan bir-biridan farq qiladi.

Vertikal mintaqalardagi tuproqlar 3 tuproq-iqlim mintaqasiga bo'linadi: bo'z tuproq, o'rta tog' jigarrang tuproq va baland tog' och-qo'ng'ir o'tloqli-dasht tuproqlari.

Bo'z tuproqlarning quyi chegarasi dengiz sathidan 250–400 m balandlikda. Bu tuproqlar 900–1600 m balandlikda tog' jigarrang tuproqlari bilan almashinadi.

Bo'z tuproqlar tog'larda o'ziga xos tuproq tipini hosil qilgan. Efemer yoki quruq dasht o'simliklarining barq urib o'sishi natijasida tuproqda chim qatlami vujudga kelgan va organik moddalar to'plangan.

Bo'z tuproqlar. Morfologiyasi va kimyoviy tarkibiga ko'ra 3 xil: och tusli, tipik (oddiy) va to'q tusli bo'ladi. Bo'z tuproqlarda gumus chimli qavatida 1–4% miqdorida; oziq moddalar yetarli, fizik xossalari yaxshi. Gumusli qavati (50–60 sm) sur rangli. Sug'orish natijasida 1,5–2 m gacha agroirrigatsion qatlam hosil bo'lgan.

Ma'lum geomorfologik sharoitlarda tog' etagidagi yassi, kam drenajlangan tekisliklarda sug'orish natijasida grunt suvlari ko'tarilib, o'tloqi tuproq vujudga keladi, tuproqni sho'r bosadi. Daryolarning quyi terrasalari, daltalari, tog' etagidagi allyuvial-prolyuvial tekisliklardagi gidromorf tuproqlar genetik jihatdan biroz farq qiladi.

O'rta balandlikda tog' jigarrang tuproqlari vertikal pog'onada nisbatan bir jinsli mintaqa hosil qilgan. Tuproqlarning genetik jihatdan turlicha bo'lishi, asosan tog' tizmalarining kungay Quyosh kam tushadigan shimoliy yonbag'irlaridagi kontrast gidrotermik sharoitlarga bog'liq.

Tuproq profili aniq differensiyalangan, gumusli qavati (45–60 sm) yaxshi rivojlangan, rangi to'q sur-jigarrang. Jigarrang tuproqda chirindi miqdori ko'p (5–8%), gumusli qatlami yumshoq, rangi qo'ng'ir bo'ladi.

Qo'ng'ir tog' – o'rmon tuproqlari tog' yonbag'irlarining Quyoshga teskari tomonida tarqalgan va seryog'in yillarda surilmalar bo'lib turadi.

Och qo'ng'ir o'tloqli-dasht baland tog' O'zbekiston hududida vertikal mintaqalarning eng yuqoridagisi bo'lib, baland tizmalarning suvayirg'ich qismida tarqalgan. Asosan, delyuvial yotqiziqlar va tub jinslarning nurashi (elyuviy)dan hosil bo'lgan.

Och qo'ng'ir baland tog' tuproqlarining profili unchalik qalin emas, biroz sur qo'ng'ir rangdagi gumusli qavati yaxshi rivojlangan. O'simlik qoplami tutash bo'lmaganligi uchun chimli joylari kam. Haydaladigan qatlami ko'ng'ir rangli, serkesak, qalinligi 50–70 sm, mayda tosh aralashgan. Och-qo'ng'ir tuproq tarkibida 5–7% organik modda bor.

Baland tog' mintaqasida, qor qoplamlari buloqlar yonida o'tloqli va torfli-botqoqli tuproqlar shakllangan.

Qizg'ish tusli tuproqlar O'zbekistonning tog' va tog' oldi mintaqalarida keng tarqalgan uchlamchi davr qizil rangli neogen tuproq hosil qiluvchi jinlarda rivojlangan bo'lib, ularning aksariyati og'ir

mexanik tarkibga ega, juda zichlashgan va ancha ekstremal rejimni keltirib chiqaradi, bu esa tuproq hosil bo'lishida va unumdorligida aks etgan.

Bu tuproq-iqlim sharoitida shakllangan tuproqlar profilining qizg'ish-qo'ng'ir tusliligi, yirik chang va loyqa fraksiyalari ko'p bo'lgan holda mexanik tarkibining og'irligi, gumus (1–1,2%) va oziq moddalar (NPK) miqdorining ozligi, karbonatliligi, profilining zichlanganligi, g'ovakligi, Mg va suv singdiruvchanligining pastligi va o'simliklar o'zlashtira oladigan namlikning kam miqdorda bo'lishi xususiyatlari bilan lyoss yotqiziqalarda shakllangan tuproqlardan keskin farq qiladi.

Bu tuproqlar ko'pincha keng to'lqinsimon va tik-qirli relyefli tog' va tog' oldi mintaqalarga mansub, yer yuzasining nishabliligi, o'simlik qoplami siyrakligi, gumusning ozligi, bahorgi kuchli yog'inlar, shuningdek, chorva mollarini tartibsiz yaylovlatib boqish, lalmi va sug'oriladigan yonbag'irlik yerlardan noto'g'ri foydalanish eroziya jatumarlari rivojlanishiga yordam beradi.

O'z navbatida eroziya tuproqning kimyoviy, agrokimyoviy, agrofizik, biologik va morfologik ko'rsatkichlariga kuchli ta'sir ko'rsatadi, unumdorligini keskin pasaytiradi.

Subtropik zonaning asosiy tuproqlari bo'lgan qizil tuproqlar (profilida temir va marganesning yirik qora konkresiya yaralmalari qizil rang beradi) qizg'ish tusli tuproqlardan yuqori qatlamlarida gumus (6–9% gacha) va azot miqdorining ko'pligi hamda tuproq fizik xossalari ancha yaxshiligi, ayniqsa, suvga chidamli strukturaning ko'pligi, eroziyaga qarshi tura olishi va suv o'tkazuvchanligi bilan farq qiladi.

Tuproq resurslari. O'zbekiston yer fondidan qishloq xo'jaligida turli-tuman maqsadlarda foydalaniladi. Respublika umumiy quruqlik maydoni (qariyb 40 mln. ga)ning 5–6 mln dan dehqonchilikda foydalaniladi.

Bu maydon sug'oriladigan va lalmikor yerlardan iborat. Qolgan yerlar, asosan, yaylov va qisman tog'-o'rmon zonalari bilan band.

Sugʻoriladigan yerlar 4,2 mln. dan iborat, shundan 1,6 mln. ga choʻl zonasi, qolgan qismi boʻz tuproqli mintaqada. Avtomorf tuproqli maydonlar yirik daryolarning oʻzlashtirilgan vodiylar va daltalari, shuningdek, togʻ etagidagi tekisliklar (masalan, Mirzachoʻl)dan iborat. Sugʻorish natijasida bu yerlarda grunt suvlari koʻtarilgan.

Sugʻoriladigan tuproqlar maydonining yarmidan koʻprogʻi (2,4 mln ga) shoʻrlangan va shoʻrlanishga moyil, shu sababdan shoʻrini muntazam yuvib turish va boshqa tadbirlarni koʻrish zarurati mavjud. Choʻl zonasi tekisliklaridagi barcha sugʻoriladigan tuproqlar va togʻ etagidagi qiyaligi kam tekisliklardagi (Mirzachoʻl, qisman Qarshi choʻli) boʻz tuproqlarning bir qismi shunday tuproqlar sirasiga mansub.

Sugʻoriladigan tuproqlarning aksariyat qismi mexanik tarkibiga koʻra oʻrta va yengil qumoqli tuproqlardan iborat. Soz va ogʻir qumoqli mexanik tarkibli tuproqlarning 22% dan koʻprogʻini tashkil etadi.

Sugʻoriladigan tuproqlar Fargʻona vodiysi (900 ming ga), Zarafshon vodiysi (750 ming ga), Amudaryo quyi qismi (780 ming ga)da katta maydonlarni egallagan.

Lalmikor yerlar maydoni 6,6 mln ga dan ziyod. Ekin ekish uchun yetarli darajada namlikni saqlovchi yerlardan foydalaniladi. Lalmikor yerlarning nisbatan katta maydonlari Qashqadaryo, Samarqand, Toshkent va Jizzax viloyatlarida joylashgan. Och boʻz tuproqli lalmikor yerlarning bir qismi sugʻorib ekiladi.

Choʻl yaylovlari Oʻzbekistonda eng katta maydon — 26,5 mln. ga ni tashkil qiladi, shundan 11 mln. ga boʻz-qoʻngʻir tuproqli, qariyb 13 mln. ga qumli yerlar va qumli tuproqlar. Qolgan qismi oʻtloqli-taqir, taqir tuproqlar va taqirli hamda shoʻrxoklardan iborat. Choʻl-yaylov joylardagi sugʻorishga yaroqli yalpi maydon qariyb 12 mln ga.

Amudaryo deltasining qurib borayotgan qismidagi oʻtloqli va oʻtloqli-taqir tuproqlar 600 ming ga dan ziyod maydonni tashkil

qiladi. Taqir tuproqlar va taqirlar — 2,3 mln. ga. Tog' jigarrang va o'rmon qo'ng'ir tuproqlar (1160 ming ga) o'rtacha balandlikdagi tog'larning past-baland tog'li relyefli qismiga to'g'ri keladi. Bu joylarda respublikada tog' yonbag'irlaridagi sel va tuproqni eroziyadan asrovchi yagona o'rmon zonasi mavjud. Jigarrang tuproq zonasidan yuqorida och-qo'ng'ir o'tloqli-dasht baland tog' tuproq xillari tarqalgan. U joylar yozgi yaylov sifatida foydalaniladi.

O'simlik dunyosi. O'zbekistonda o'simliklar dunyosi xilma-xil bo'lib, xalq xo'jaligida muhim ahamiyatga ega. So'nggi yillarda O'zbekiston FA Botanika instituti («Botanika» ilmiy-ishlab chiqarish markazi)da olib borilgan tadqiqotlar natijalariga ko'ra, o'lkada 166 oilaga mansub 4500 ga yaqin yuksak o'simlik turlari borligi ma'lum bo'ldi.

Bularning aksariyat qismini qoqio'tdoshlar (260 ga yaqin tur), karamdoshlar, yalpizdoshlar, sho'radoshlar, loladoshlar, chin-niguldoshlar, yoronguldoshlar, govzabondoshlar, ra'nodoshlar kabi yirik oilalarning vakillari tashkil etadi. O'zbekiston florasi paydo bo'lishi, tarqalishi, tur, turkum va oilalarning umumiy o'xshashligi jihatidan Markaziy Osiyodagi boshqa mamlakatlar, xususan, Eron, Afg'oniston o'simliklar dunyosiga juda yaqin turadi.

O'zbekiston florasi uzoq tarixga ega. Poleobotanik tadqiqotlar respublika hududida quruqlikdagi yuksak o'simliklarning (ksilofitlardan tortib) barcha evolyutsion davriga oid o'simlik qoldiqlari borligini ko'rsatdi. Hatto hozirgi Qizilqum cho'llaridan bir vaqtlar bu yerlarda o'sgan xurmo, chinor, terak kabi daraxt va butalarning qoldiqlari topilgan.

O'zbekistonda o'simliklar o'smaydigan joy yo'q. Ularni tekislikdagi qumli cho'llardan tortib, qorli baland tog'largacha bo'lgan turli relyef va tuproq sharoitida uchratish mumkin. O'zbekiston o'simliklarining tarqalishini yoritish uchun tavsiya etilgan 4 tik (vertikal) mintaqqa (cho'l, adir, tog', yaylov) asos qilib olindi. Har bir mintaqqa o'ziga xos relyef iqlim tuproq va o'simliklar dunyosiga ega.

Hayvonot dunyosi. O‘zbekiston hayvonot dunyosi xilma-xil bo‘lib, O‘rta Osiyodagi boshqa mamlakatlar singari subtropik mintaqalarga xos turlarga ega.

Respublikada sut emizuvchilarning 6 turkumi: hasharotxo‘rlar (6 tur), qo‘lqanotlilar (19 tur), tovushqonsimonlar (2 tur), kemiruvchilar (42 tur), yirtqichlar (23 tur), jufttuyoqlilar (8 tur)ga mansub 100 tur uchraydi.

Eng nodir va kam uchraydigan sut emizuvchilarning 24 turi, jumladan, burama shoxli echki, qo‘ng‘ir ayiq, qoplon, qoraquloq, silovsin, ilvirs, sirtlon, qunduz, manul, jayron, alqor, qo‘shoyoq, ko‘ksug‘ur, hind asalxo‘ri, olako‘zan, xongul, Ustyurt qo‘yi, Qizilqum qo‘yi, Buxoro qo‘yi, shomshapalak, keng quloqli burmalab tunshapalak O‘zbekiston Respublikasi «Qizil kitobi»ga kiritilgan (2003-yil).

O‘zbekistonda qushlarning 24 turkumiga mansub 410 ga yaqin turi bor, ulardan 184 turi chumchuqsimonlar turkumiga kiradi.

Qushlarning 24 turi, jumladan, birqozon, jingalakdor birqozon, oq laylak, qora laylak, qizil g'oz, vishildoq oqqush, kichik oqqush, marmar o'rdak, oqbosh o'rdak, suvqiyg'ir, uzun dumli suvburgut, oqdum suvburgut, kichik burgut, qirg'iy burgut, cho'l burguti, qironqora, boltayutar, qumoy, ilonxo'r burgut, mallabosh lochin, itolg'i, oq turna, oddiy tuvaloq, bizg'aldoq, yo'rg'a tuvaloq, qorabovur, torg'oq, osiyo loyxo'ragi, qum chumchuq va boshqalar «Qizil kitob»ga kiritilgan.

Sudralib yuruvchilarning 58 turi mavjud, jumladan, toshbaqalarning 1 turi (cho'l toshbaqasi) ma'lum. Tangachalilar turkumining 58 (kaltakesaklar — 38, ilonlar — 20) turi uchraydi. Ilonlarning 5 turi: kapcha ilon, qalqontumshuq ilon, ko'lvorilon, charx ilon, cho'l qora iloni zaharli hisoblanadi. Sudralib yuruvchilarning 16 turi, jumladan, xentog' qurbaqaboshi, shtraux qurbaqaboshi, echkemar, chipor kaltakesak, ko'lvorilon, Respublika «Qizil kitobi»ga kiritilgan.

Suvda hamda quruqlikda yashovchilarning 3 turi: yashil qurbaqa (turon qurbaqasi va osiyo tog'lari qurbaqasi kenja turlari), ko'l baqasi va danatin qurbaqa uchraydi.

Mamlakat suv havzalarida baliqlarning 106 turi tarqalgan. Ular 2 katta guruhga bo'linadi. Birinchi guruhga daryo va soylarda qadimdan yashab kelayotgan mahalliy baliqlar (Amudaryo guldor balig'i, shirmohi, turkiston mo'ylovkori, zog'ora baliq, laqqa va boshqalar), ikkinchi guruhga esa, asosan, suv omborlarida iqlimlashtirilgan baliqlar (issiqko'l guldor balig'i, pelyad, oq amur, orol moy balig'i, sharq oqchasi, kumush tovon baliq, oddiy do'ngpeshona, oq sila, ilonbosh va boshqalar) kiradi. Baliqlarning 18 turi, jumladan, orol mo'ylov balig'i, orol bakrasi, Amudaryo qil quyrug'i (katta kurak burun), Amudaryo tosh bakrasi (kichik kurak burun), filburun (Sirdaryo kurak buruni) va boshqalar «Qizil kitob»ga kiritilgan.

Hasharotlar juda xilma-xil bo'lib, 16000 dan ortiq turi tarqalgan. Hasharotlarning 40 ga yaqin turkumi ma'lum. Ulardan

to'g'riqanotlilar (300 dan ortiq tur), tengqanotlilar (shiralar — 330—350, jizildoqlar — 600—700 tur), tangacha qanotlilar (1500 ga yaqin tur), qattiqqanotlilar (2000 ga yaqin tur), pardaqanotlilar (1500 ga yaqin tur), ikkiqanotlilar (3500—4000 tur), chala qanotlilar (600—700 tur) keng tarqalgan.

Respublika faunasida o'rgimchaksimonlardan chayonlarning 10 ga yaqin, falangalarning 20 ga yaqin, o'rgimchaklarning bir necha yuzlab turi uchraydi. O'rgimchaksimonlardan, ayniqsa, kanalar xilma-xil bo'ladi. Suv havzalarida kanalarning 20 dan ko'proq turi, tuproqda ham shuncha turi tarqalgan. 100 dan ortiq tur kanalar odamlar va hayvonlarda parazitlik qiladi. Bir hujayralilar ham juda xilma-xil bo'ladi.

Suv havzalarida soxta oyoqlilar, xivchinlilar, infuzoriyalar ko'p uchraydi. Chuchuk suv havzalarida to'garak chuvalchanglar (120 dan ortiq tur), kunliklar (40 dan ortiq tur), qora tanali qo'ng'izlar (60 dan ortiq tur), mollyuskalar (30 dan ortiq tur), qisqichbaqasimonlar (80 dan ortiq tur), og'iz aylangichlilar (120 dan ko'proq tur) bor. Quruqlikda yashovchi qorinoyoqli mollyuskalarning 171 turi ma'lum.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

1. *O'zbekistonda nechta oilaga mansub sutemizuvchilar yashaydi?*
2. *O'zbekistonda necha xil qushlar yashaydi?*
3. *Cho'l hayvonlariga mansub hayvonlarni ayting.*
4. *O'zbekiston «Qizil kitobi»ga kiritilgan hayvonlar qaysilar?*
5. *Balandlik mintaqadan bo'ylab tarqalgan hayvonot olamiga izoh bering.*
6. *O'zbekiston suv havzalarida necha xil baliq turi bor?*

O'ZBEKISTON AHOLISI VA MEHNAT RESURLARI

Mamlakat yoki mintaqa iqtisodiyotini o'rganish va mavjud muammolar yechimini topishni aynan aholi bo'g'inidan boshlamoq kerak. Darhaqiqat, aholi murakkab ijtimoiy-iqtisodiy kategoriyadir, u bilan ishlab chiqarish «boshdan oyoq», chám-barchas bog'liq.

Chunki, mehnat resurslarisiz ishlab chiqarish bo'lmaydi, ishlab chiqarish esa aholi uchun kerak: moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratuvchisi ham, ularning iste'molchisi ham aynan ana shu aholi, ya'ni kishilarning ma'lum hududdagi birligidir.

O'zbekiston aholisi

O'zbekiston Respublikasi aholi soniga ko'ra dunyo mamlakatlari o'rtasida o'ziga xos o'ringa ega. Uning aholisi 1-yanvar 2019-yil ma'lumotlari bo'yicha 33255,5 ming kishini tashkil etadi. Respublika aholisi turli davrlarda har xil sur'atlar bilan o'sib borgan. Masalan, 1897-yil ya'ni o'sha yilda o'tkazilgan birinchi Umumrossiya aholi ro'yxatiga ko'ra, hozirgi O'zbekiston hududida 3948 ming kishi yashagan. 1913-yilda u 4331 ming kishini tashkil qilgan. Birinchi Butunittifoq aholi ro'yxati (1926) natijalari esa bu yerda 4620 ming kishini qayd etgan.

Demak, o'tgan 14 yil davomida u 29 ming yoki o'rtacha har yili 21 ming kishiga yaqin ko'payib borgan.

Ikkinchi jahon urushi arafasida, ya'ni 1939-yilda O'zbekiston aholisi 6347 ming kishidan iborat bo'lgan va u keyingi 1959-yil aholi ro'yxatiga ko'ra 8119 ming kishiga yetgan. O'tgan 20-yil mobaynida Respublika aholisi 1772 ming kishiga yoki o'rtacha bir yilda 88,6 mingga ko'payib borgan.

Ko'rinib turibdiki, bu davrda mamlakat aholisining o'sish sur'ati ancha tezlashgan. Agar urush va uning salbiy demografik oqibatlarini bo'lmaganda, ehtimol, Respublika aholisining o'sishi bundan ham yuqoriroq bo'lar edi.

XX asr yetmishinchi yillarda (1970–1979-yy.) mamlakat aholisi 11774 mingdan 15389 ming kishiga yetgan; o'rtacha bir yillik ko'payish, mutlaq ko'rsatkichda 402 ming kishiga, nisbiy, ya'ni foiz ko'rinishida u 3,00 foizga teng bo'lgan. Vaholanki, bu ko'rsatkich 1913–1926-yillarda 0,45 foiz va 1939–1959-yillarda 1,25 foizni tashkil etgan.

Sobiq Ittifoqda o'tkazilgan so'nggi aholi ro'yxati (1989-yil) O'zbekistonda 19780 ming kishini qayd qilgan. Ikki aholi ro'yxati oralig'ida (1979–1989-yy.) aholi soniga yana 4391 ming kishi qo'shilgan va uning o'rtacha bir yillik ko'payish sur'ati 2,55 foizni tashkil qilgan. Bu esa oldingi davrga qaraganda 0,45 foizga kam bo'lgan. Binobarin, aytish mumkinki, O'zbekiston demografik rivojlanishining eng yuqori ko'rsatkichlari 70-yillarga to'g'ri kelgan.

Respublika aholisi 1989–2000 va 2010-yillarda 223,8 foizga oʻsgan, bir yillik koʻpayish 1,95 foizni tashkil qilgan (bu oldingi yillardan yanada pastroq). Shu davrda aholining oʻsish darajasi Surxondaryo hamda Qashqadaryo viloyatlarida eng yuqori boʻlib, 239,2 va 236,0 foizni tashkil qilgan. Shuningdek, bu koʻrsatkich Namangan, Xorazm, Jizzax, Andijon, Samarqand viloyatlarida ham birmuncha yuqori va ayni vaqtda Navoiy, Sirdaryo, Toshkent viloyatlarida uning nisbatan pastligi kuzatiladi. Poytaxt-Toshkent shahrida esa oʻsish juda sust: Bir yillik koʻpayish atigi 0,10 foizga teng, xolos.

Aholi salmogʻiga koʻra, Samarqand viloyati birinchi, Fargʻona ikkinchi va Toshkent viloyati uchinchi oʻrinda turadi. Demografik salohiyatning eng past miqdori Navoiy va Sirdaryo viloyatlari. Respublika hududining tabiiy sharoiti, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish imkoniyatlarining turli-tumanligi aholi joylashuviga ham taʼsir qiladi.

Mamlakat boʻyicha aholi joylashuvining oʻrtacha zichligi 1 km² ga 62,0 kishidan iborat boʻlgan holda u Navoiy viloyatidagi 7,7 kishidan Andijon viloyatidagi 601,0 kishigacha farq qiladi (bu boradagi ichki tafovut 70 martadan ziyod).

Qadimdan, aholi mamlakatimizning sugʻoriladigan voha va vodiylarida zich joylashgan. Chunonchi, bu koʻrsatkich Fargʻona, Namangan, Xorazm viloyatlarida ham ancha yuqori. Qoraqalpogʻiston Respublikasi hamda Navoiy viloyati Oʻzbekiston hududining 61,9 foizini tashkil qilsa-da, bu yerda mamlakat aholisining atiga 9,3 foizi yashaydi; Shu bois, aynan ana shu ikki maʼmuriy birlik Respublika aholisi joylashuvining oʻrtacha koʻrsatkichiga jiddiy taʼsir etadi.

Buxoro va Jizzax viloyatlarida ham aholi zichligi uncha yuqori emas. Surxondaryo va Qashqadaryoda esa u oʻrtacha koʻrsatkichdan birmuncha yuqori.

Biroq, shunga qaramasdan, hatto bu hududlarning ham ichki, qadimdan sugʻoriladigan tumanlarida (masalan, Vobkent, Shofir-

kon, G'ijduvon, Shahrisabz, Qarshi, Yakkabog' tumanlarida) aholi ancha zich joylashgan. Umuman olganda, respublika aholi joylashuvi ko'p jihatdan gidrografik shaxobchalar sug'oriladigan daryo va irrigatsiya inshootlari bilan belgilanadi. Shu bilan birga yirik shaharlar, ayniqsa Toshkent aglomeratsiyasi doirasidagi qishloq tumanlarida ham aholi joylashuvi juda zich (1 km² ga 700–800 kishini tashkil etadi).

2010-yil ma'lumotlariga asosan, O'zbekiston Respublikasining 51,6 foiz aholisi shahar joylariga to'g'ri keladi. Mutlaq raqamda u 14330,9 ming kishi.

Shahar aholisining oldingi yillardagi miqdori quyidagicha bo'lgan (ming kishi hisobida): 1926-y. – 1002; 1939-y. – 1470; 1959-y. – 2729; 1970-y. – 4327; 1979-y. – 6348 va 1989-y. – 8059,3 ming kishi. Shahar aholisining o'sish sur'ati ayniqsa 70–80-yillarda yuqori bo'lgan.

Bunga sabab 1972-yilda aholi manzilgohlarining shahar maqomiga o'tkazish uchun talab etiladigan eng kam aholi miqdorini 10 mingdan 7 minggacha tushirilishi va buning oqibatida shaharlar sonining nihoyatda tez ko'payishidir (agar 1970-yilda Respublikada 42 shahar mavjud bo'lgan bo'lsa, 1979-yilda ularning soni 90 taga yetgan).

1989–2002-yillarda shaharliklar sonining o'sishi ancha susaygan. Natijada umumiy urbanizatsiya ko'rsatkichi 40,7 foizdan 37,1 foizga tushib qolgan. Viloyatlar darajasida mazkur jatuman ayniqsa Toshkent, Farg'ona, Buxoro, Xorazmda sezilarli bo'lgan va u faqat Qoraqalpog'iston Respublikasi, Jizzax va Namangan viloyatlarida birmuncha ko'tarilgan.

Hozirgi kunda shahar joylarda yashovchilarning nisbiy miqdori bo'yicha Qoraqalpog'iston hamda Toshkent va Navoiy viloyatlari oldinda turadi, uning eng past darajasi esa Surxondaryo viloyatida kuzatiladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2009-yil 13-martdagi 68-sonli «O'zbekiston Respublikasi ma'muriy-hudu-

diy tuzilishini takomillashtirish qo‘shimcha chora-tadbirlari» qarori bilan mamlakatimizdagi 952 ta qishloqlarga shaharcha maqomi berilishi shahar aholisining salmog‘ini 37,1 foizdan 51,6 foizga o‘zgarishiga olib keldi.

Urbanizatsiya jatumani va uning yakuniy ko‘rsatkichi odatda hududlar iqtisodiyotining ixtisoslashuvi, shahar hosil qiluvchi omillarining mavjudligiga bog‘liq. Shu nuqtayi nazardan Qoraqalpog‘iston Respublikasi va qisman Navoiy viloyatida bu ko‘rsatkichning yuqoriligi mazkur hududlar sanoat salohiyatidan emas, balki bu joylarda intensiv qishloq xo‘jaligini rivojlantirish sharoitlarining cheklanganligidan darak beradi. Faqat poytaxt — Toshkent viloyatida u haqiqiy real voqelikni aks ettiradi, chunki bu yerda, boshqa viloyatlarga qaraganda, sanoat tarmoqlari nisbatan yaxshiroq rivojlangan.

Mamlakat iqtisodiyoti va uning tarkibiy tuzilishini shaharlar to‘ri va tizimi ham yaqqol ifodalab beradi. Aksariyat hollarda shaharlar sonining ko‘payishga, yirik shahar va shahar aglomeratsiyalarining mavjudligi hudud ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatining yuqoriligini ko‘rsatadi.

2010-yil ma‘lumotlariga ko‘ra, Respublikada 122 shahar va 965 shaharcha mavjud bo‘lib, ularning barchasida 14330,9 ming atrofida aholi yashaydi. Shaharlar soni bo‘yicha Qoraqalpog‘iston Respublikasi (12), Qashqadaryo (12) va Toshkent (16) viloyatlari ajralib turadi. Ayni vaqtda ularning to‘ri Jizzax, Xorazm va Sirdaryo viloyatlarida yaxshi rivojlanmagan.

Mamlakat milliy iqtisodiyoti asosan qishloq xo‘jaligi hamda qayta ishlash sanoatiga ixtisoslashganligi sababli bu yerda kichik shaharlar to‘ri juda keng tarqalgan. Jumladan, respublikada kichik shaharlar (aholisi 20 ming kishigacha) 150 ta yoki jami shahar manzilgohlarining deyarli 2/3 qismini tashkil qiladi. Ammo ularda mamlakat shahar aholisining atigi 15,1 foizi yashaydi, xolos. Shuningdek, «yarim o‘rta» shaharlar ham son jihatidan ko‘p, bevosita o‘rta miqyosdagi shaharlar esa son jihatidan ancha oz;

ularning soni 16, demografik salohiyati esa 10,6 foiz. Aynan ana shu bo'g'indagi shaharlar sonining kamligi Respublikada urbanizatsiya jatumanining mukammal shaklda rivojlanmaganligidan darak beradi.

O'zbekistonda hammasi bo'lib 17 ta katta shahar mavjud bo'lib, ularga jami shahar aholisining 57,8 foizi to'g'ri keladi. Aholi soniga ko'ra Toshkentdan keyingi o'rinlarda Namangan, Samarqand, Andijon, Buxoro, Nukus, Qarshi shaharlari turadi. Shuningdek, Chirchiq, Olmaliq, Angren, Qo'qon, Marg'ilon shaharlarining ham har birida 100 mingdan ziyod aholi bor. Ayni vaqtda Sirdaryo viloyatining ma'muriy markazi Gulistonda atigi 76,8 ming kishi yashaydi.

Shu bilan birga, yirik markazlar negizida shaharlar hududiy tizimining murakkab shakllari ham vujudga kelgan. Chunonchi, Toshkent, Samarqand, Farg'ona – Marg'ilon aglomeratsiyalari shular jumlasidandir.

Boy tarixga ega bo'lgan, ishlab chiqarishning an'anaviy, «Osiyocho» yoki sharqona usuli qishloq xo'jaligining sug'orma dehqonchiligi va u bilan bog'liq shaharlar to'riga asoslanadi. Binobarin, sharq tarixi va sharq madaniyatini dehqonchilik hamda qishloq va shaharlarning ajralmas birligiga, urbanizatsiyaning o'ziga xos yo'nalishsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Shu bois ham Respublikamiz iqtisodiyoti va demografik salohiyati ko'proq qishloq xo'jaligi va qishloq aholisidan tashkil topadi.

Ma'lumotlarga qaraganda, O'zbekistonda 11811 ta qishloq aholi manzilgohlari bor. Qoraqalpog'iston Respublikasi, Buxoro, Qashqadaryo, Samarqand va Farg'ona viloyatlarining har birida mingdan ortiq qishloqlar mavjud, ularning eng kam miqdori esa Sirdaryo viloyatida – 284.

Respublikamizda o'rtacha har bir qishloqqa 1397 kishi to'g'ri keladi. Bu jihatdan Namangan (2448) va Andijon viloyatlari (3053) oldinda turadi. Hududi qishloq xo'jaligini rivojlantirish uchun uncha qulay bo'lmagan Qoraqalpog'iston Respublikasi hamda

Buxoro va Navoiy viloyatlarida esa qishloqlar ancha kichik (oʻrtacha 650—720 kishi).

Yuqoridagilarga mos ravishda qishloq joylarda mehnat resurslari ham koʻp va hatto ular keragidan ham ortiqcha. Ish oʻrinlarining yetishmasligi, ishsizlik, mehnat bozorining faol emasligi aholisi zich joylashgan voha va vodiylarda ijtimoiy muammolarning kelib chiqishiga sabab boʻladi. Aynan shuning uchun ham Respublikada qishloq xoʻjaligidagi islohotlarni chuqurlashtirishga, qishloq sanoati va infrastrukturasi rivojlantirishga katta eʼtibor berilmoqda. Ushbu dolzarb masala davlatning mintaqaviy siyosatida oʻz yechimini topmogʻi lozim.

Oʻzbekiston aholisi, asosan, tabiiy koʻpayish natijasida oshib boradi. Bu omilning roli hamma vaqt ham yuqori boʻlgan. Eng soʻnggi yillarda esa u aholi soni oʻsishining birdan bir manbai boʻlib kelmoqda.

Biroq taʼkidlash joizki, 90-yillarda aholining takror barpo boʻlish jatumanida jiddiy oʻzgarishlar yuz berdi; endi Respublikamizni anʼanaviy holatda tugʻilish yoki tabiiy koʻpayish yuqori mamlakat sifatida taʼriflash unchalik toʻgʻri boʻlmaydi. Buning uchun quyidagi raqamlarga murojaat qilish kifoya (1000 kishi aholiga nisbatan) *(7-jadval)*.

Yuqoridagi raqamlardan koʻrinib turibdiki, tugʻilish koeffitsiyentining keskin qisqarishi eng soʻnggi yillarga toʻgʻri keladi. Masalan, tugʻilish 1990-yilda 33,7 promillega teng boʻlgan holda 2009-yilda u birdaniga 20,3 promillega tushib qolgan, yaʼni bu qisqa davrda mazkur koʻrsatkich 12,4 punktga, yoki 1,6 martaga kamaygan. Oʻlim darajasida keskin oʻzgarishlar boʻlmaganligi sababli aholining tabiiy koʻpayishi, asosan, uning tugʻilish koʻrsatkichlariga bogʻliq.

Oʻzbekiston sharoitida kichik shaharchalarning koʻpchiligida real demografik vaziyat oddiy qishloqlardagi holatga oʻxshab ketadi. Ammo shu bilan birga taʼkidlash lozimki, baʼzi bir yuqori darajada sanoatlashgan shaharlarda 2009-yilda respublikada tugʻilish

O'zbekiston Respublikasi aholisining demografik ko'rsatkichlari

		2014-yil			2016-yil			2018-yil		
		Tug'ilish	O'lim	Tabiiy ko'payish	Tug'ilish	O'lim	Tabiiy ko'payish	Tug'ilish	O'lim	Tabiiy ko'payish
	O'zbekiston Respublikasi	23,3	4,9	18,4	22,8	4,9	17,9	23,3	4,7	18,6
	Qoraqalpog'iston Respublikasi	23,4	4,7	18,7	21,9	4,7	17,0	21,6	4,6	17,0
1	Andijon	24,0	5,1	18,9	23,4	5,1	18,3	23,8	5,1	18,7
2	Buxoro	21,6	4,4	17,2	20,9	4,4	16,5	21,4	4,2	17,2
3	Jizzax	24,2	4,1	20,1	24,5	4,2	20,3	25,2	4,2	21,0
4	Qashqadaryo	25,8	4,1	21,7	25,4	4,1	21,3	25,8	4,1	21,7
5	Navoiy	22,2	4,6	17,6	22,3	4,7	17,6	22,3	4,3	18,0
6	Namangan	24,6	4,7	19,9	23,7	4,7	19,0	24,4	4,5	19,9
7	Samarqand	25,2	4,4	20,8	24,4	4,5	19,9	26,3	4,3	22,0
8	Surxondaryo	26,0	4,2	21,8	25,7	4,3	21,4	26,9	4,2	22,7

82

7-jadvalning davomi

9	Sirdaryo	22,6	4,8	17,8	22,1	5,0	17,1	22,3	4,6	17,7
10	Toshkent	21,1	5,9	15,2	20,3	5,8	14,5	20,6	5,7	14,9
11	Farg'ona	22,5	5,1	17,4	22,2	4,8	17,4	22,3	4,6	17,7
12	Xorazm	23,7	4,6	17,1	22,2	4,6	17,6	22,0	4,5	17,5
	Toshkent shahri	17,9	6,9	11	18,7	6,9	11,3	18,3	6,3	12,0

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi (2018)

83

20,5 va 2010-yilda 20,3 promillega teng bo'lgan tug'ilish darajasi ancha past. Chunonchi, 2010-yil ma'lumotlariga ko'ra, tug'ilish har 1000 aholiga Chirchiqda 12,3, Yangiobodda 12,6, Kogonda 13,5 kishi. Hatto, tipik sharqona shaharlarimizda ham (Samarqand, Buxoro, Qo'qon va b.) mazkur ko'rsatkich 14–15 promillega teng. Natijada aholining tabiiy ko'payishi ancha kam. Chirchiq yoki Yangiobodda u 5 promillega ham yetmaydi. Albatta, bunday demografik vaziyat Respublikamiz uchun uncha an'anaviy emas. Bu o'z navbatida demografik jatumanlarda ham o'ziga xos o'tish davri kechishidan dalolat beradi. Tabiiyki, bu jatumanlar yaqin kelajakda mehnat resurslarining shakllanishiga, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga o'z ta'sirini ko'rsatishi mumkin.

Viloyatlar bo'yicha tug'ilish va tabiiy ko'payishning nisbatan yuqori ko'rsatkichlari Qashqadaryo va Surxondaryoda, ularning past darajasi esa Toshkent va Navoiy viloyatlarida kuzatiladi. Bu ikki viloyatda tabiiy ko'payish 12,0–13,5 promilleni tashkil etadi. O'lim ko'rsatkichlarida uncha katta tafovut yo'q, uning eng kam miqdori tug'ilish ancha yuqori bo'lgan Qashqadaryo viloyatida bo'lib, bunday nisbat mazkur hududda aholi sonining tezroq ortib borishiga olib keladi.

Respublika aholisining ko'payishida tashqi migratsiyaning ham roli bor. Ammo bu omilning ijobiy ta'siri ko'proq avvalgi yillarga to'g'ri kelgan. 70–80-yillar oxiridan boshlab ushbu jatuman O'zbekiston uchun manfiy natijaga ega bo'lgan. Ko'rinib turibdiki, keltirilgan yillarda Respublikaning tashqi migratsiya aloqalari doimo manfiy oqibatlarga ega, ya'ni emigratsiya imigratsiyadan ancha ko'p bo'lgan.

Bu, asosan, bir vaqtlar O'zbekistonga ko'chib kelganlarning yana o'z vataniga qaytib ketishlari natijasida yuz bergan.

Masalan, respublikamizdan tashqariga ketganlarning eng ko'p miqdori 1990-yilda kuzatiladi. Biroq shu yili kelganlar soni ham nisbatan ko'p bo'lgan. Buning natijasida migratsiya qoldig'i (saldosi) 121 ming kishini tashkil qilgan. 1994-yilda ketganlar

soni avvalgi yillarga qaraganda uncha ko'p bo'lmasa-da, ammo kelganlar juda ozchilikni tashkil qilgan (mos ravishda 179 va 38 ming kishi), oqibatda migratsiya qoldig'i ko'rilayotgan davrda eng yuqori bo'lgan.

Mintaqamiz migratsiya jatumanlarini o'rganishda P. Maksakova va O.B. Otamirzayev ma'lumotlari bo'yicha o'rganilganda, 2001–2007-yillarda Respublika shahar joylari bo'yicha nettomigratsiya, ya'ni sof salbiy migratsiya qoldig'i rus millatiga mansub bo'lganlarda 302 ming, tatarlarda aslida 95, yahudiylarda 50, ukrainlarda 28, nemislarda 20 ming kishini tashkil etadi. Emigratsiyaning asosiy qismi Rossiya Federatsiyasiga to'g'ri keladi.

Shuningdek, O'zbekiston Ukraina va Qozog'iston davlatlari bilan ham bo'lgan aholi aloqalarida ancha ko'p manfiy migratsiya qoldig'iga ega, uning musbat natijasi esa, asosan, qo'shni Tojikiston hisobidan yuzaga keladi. Yaqin yillargacha bunday natija Qirg'iziston bilan ham kuzatilgan edi, ammo eng so'nggi yillarda bu respublika bilan ham aholining keldi-ketdisi biz uchun manfiy tus olgan.

Shuni ta'kidlash kerakki, tashqi migratsiyada ko'proq shahar aholisi qatnashadi. Binobarin, migratsiyaning salbiy oqibati ham aynan shaharlarda va eng avvalo, rusiyzabon xalqlar ko'proq joylashgan sanoat markazlarida kuzatiladi. Shuning natijasida, jumladan, Chirchiq, Olmaliq, Angren kabi shaharlarda aholi soni 2000-yilga qaraganda kamaygan. Qolaversa, Toshkent shahrida ham aholi soni oxirgi o'n yillikda deyarli o'smagan.

Tashqi migratsiyadagi vaziyat shahar joylardagi mehnat resurslarining miqdor va sifat jihatlariga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Chunonchi, migratsiyada, asosan, katta yoshdagilar va malakali ishchi kadrlarning qatnashganlari sababli mehnat resurslaridan foydalanishda muvaqqat muammolar vujudga kelishi mumkin. Bugungi kunda (2018-yil ma'lumotlari) migratsiya saldosi manfiy 14 729 kishini tashkil etadi (kelganlar 160,1 ming, ketganlar 174,8 ming kishi).

Aholining tabiiy va mexanik harakatidagi o'zgarishlar uning milliy, jins va yosh tarkibiga ham ta'sir ko'rsatadi. O'zbekiston ko'p millatli mamlakat, bu yerda 100 dan ortiq millat va elat vakillari teng huquqli bo'lib yashaydilar. 1989-yil aholi ro'yxatiga muvofiq, o'zbeklar jami aholining 71,4 foizini tashkil etadi. 90-yillarda bir vaqtlar ko'chib kelgan boshqa millat vakillarining reemigratsiya qilishi tufayli o'zbeklarning ulushi hozirgi kunda yanada ko'paygan.

O'zbekistonning barcha hududlari ko'p millatli hisoblanadi. Nisbatan sanoatlashgan viloyat va shaharlarda mahalliy xalqlardan tashqari boshqa millat vakillari ham ko'p (Toshkent, Navoiy viloyatlari, Toshkent, Chirchiq, Angren, Olmaliq, Zarafshon, Farg'ona va boshqa shaharlar). Shu bilan birga Xorazm viloyati aholisi, asosan, bir millatli – deyarli 95 foiz aholi o'zbeklardan iborat. O'zbeklarning hissasi Toshkent shahri va viloyati hamda Qoraqalpog'iston Respublikasida kamroq.

O'zbekistonda taxminan 470 ming qoraqalpoq millati mavjud. Ularning aksariyati (95 foiz) Qoraqalpog'iston Respublikasida joylashgan.

Respublikada qadimdan tojiklar ham juda ko'p (1 mln ga yaqin). Ular asosan, Samarqand, Namangan, Surxondaryo va Farg'ona viloyatlarida joylashgan. Tojiklar shuningdek, qisman Toshkent, Buxoro, Qashqadaryo viloyatlarida ham yashaydi. Qozoqlar – ko'proq Qoraqalpog'istonda, Navoiy va Toshkent viloyatlarida, qirg'izlar – Jizzax, Toshkent va Andijon viloyatlarida, turkmanlar – Surxondaryo va Qashqadaryo hamda Qoraqalpog'istonda joylashgan. Bulardan tashqari, Respublikamizda ukrain, tatar, koreys, boshqird, arman, ozarbayjon va boshqa millat vakillari ham bor. Ularning ko'pchiligi shahar joylariga to'g'ri keladi.

Aholining jinsiy tarkibi tenglashib bormoqda. Masalan, 2019-yil ma'lumotlariga ko'ra, jami aholi tarkibiga erkaklar 16,7 mln, ayollar – 16,5 mln. shaharliklar orasida erkaklar ko'proq (50,1

foiz), qishloqlarda esa jinslar o'rtasidagi farq deyarli sezilmaydi: erkaklar 49,9 va ayollar – 50,1 foiz.

O'zbekistonda tug'ilish nisbatan yuqoriligi sababli aholi tarkibida yoshlar ulushi katta. Respublika aholisining taxminan 30 foizini 9 yoshgacha bo'lgan bolalar tashkil etadi. Shuning uchun davlatning ijtimoiy siyosatida sog'lom avlod tarbiyasiga, yoshlarga katta ahamiyat berilmoqda.

Aholining ijtimoiy tarkibi va mehnat resurslari muammolarini o'rganish ham dolzarb masalalardan hisoblanadi. Respublikada mehnat resurslarining (yoki iqtisodiy faol aholining) soni ko'p, biroq ularning jami aholi tarkibidagi ulushi oz. Buning sababi tug'ilish va tabiiy ko'payishning yuqoriligidadir. Natijada «demografik yuk» yoki mehnatga layoqatli aholi bilan mehnatga layoqatsizlar nisbati o'ziga xos. Masalan, agar Baltika davlatlarida oilada 3 kishidan 2 kishi ishlasa, bizda, aksincha, 6 kishidan 2 yoki 3 kishi ishlashi mumkin.

Rasmiy ma'lumotlarga qaraganda, 2019-yil 1-iyulda O'zbekistonda mehnatga layoqatlilar aholining 59,5 foizini tashkil qiladi. Shundan 11,1 mln. kishi (72,4 foiz) ish bilan band, rasman «ishsiz» sifatida mehnat birjalarida qayd etilganlar esa 47,5 ming yoki atiga 0,4 foizga teng. Albatta, bu raqam uncha aniq emas, chunki, birinchidan, hozircha barcha ish qidiruvchilar ham, ayniqsa, qishloq joylarda mehnat birjasiga murojaat qilmaydilar, ikkinchidan mehnat statistikasi va mehnat bozori uncha takomillashmagan.

Shu bois, mehnat resurslarining haqiqiy bandlik darajasi ancha past. Bundan tashqari, bizning sharoitimizda «yashirin ishsizlar» bilan birga mavjud mehnat resurslaridan foydalanish holati iqtisodiy jihatdan yuqori emas (qishloq joylarda mehnat resurslari yil davomida ish bilan ta'minlanmagan).

Iqtisodiy faol aholining umumiy soni, 2019-yil ma'lumotlari bo'yicha, 14,2 mln. kishi yoki bu mamlakat aholisining 34,4 foizini tashkil etadi.

Aholining bandlik darajasi nomoddiy sohalarda (ayniqsa, sog'liqni saqlashda) tezroq ortib bormoqda. Moddiy tarmoqlar ichida bu jatuman qurilish va transportda ko'proq.

Barcha band aholining 4/5 qismidan ko'prog'i nodavlat sektoriga to'g'ri keladi.

2019-yilda mehnat tashkilotlariga 563 ming kishidan ziyodroq aholi ish so'rab murojaat qilgan. Ularning yarmidan ko'prog'i 16–30 yoshdagilar, deyarli 2/3 qismini umumiy o'rta ma'lumotga ega bo'lganlar tashkil qiladi. Shu yilda barcha ish so'rab murojaat qilganlarning 78,7 foizini talabi qondirilgan.

O'zbekiston Respublikasi Makroiqtisodiyot va statistika vazirligining ma'lumotlari bo'yicha, respublikada rasman «ishsiz» maqomida 837,0 ming kishi qayd qilingan (2017-yil). Ishsizlik darajasi 5,8 % ni tashkil etadi.

Keyingi yillarda mamlakatda yangi ish o'rinlarini yaratishga katta e'tibor qaratilmoqda. Masalan, birgina 2010-yilda 665,3 ming kishilik ish o'rinlari tashkil etilgan. Ularning asosiy qismi qishloq joylarga to'g'ri keladi. Bu borada, ayniqsa, Farg'ona, Samarqand va Namangan viloyatlarida ibratli tadbirlar amalga oshirilmoqda. Umuman olganda esa, mehnat resurslaridan to'la va samarali foydalanish muhim muammo hisoblanadi. Bu muammo, eng avvalo, davlatning «Bandlik» dasturi doirasida hal etilib boriladi.

Ayni vaqtda respublikamiz mintaqalarida makroiqtisodiyot tizimining tarkibi haqida ham tegishli xulosalar beradi. Ko'rinib turibdiki, sanoatda band bo'lgan aholining ulushi Toshkent shahri va Toshkent viloyati hamda Farg'ona va Namanganda yuqoriroq, Surxondaryo, Qashqadaryo, Buxoro va Jizzaxda esa u ancha past.

Biroq xuddi shu viloyatlarda qishloq xo'jaligining mavqei kuchliroq.

Demak, ular, asosan, qishloq xo'jaligiga ixtisoslashgan va binobarin, bu viloyatlarda mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi yaxshi emas.

Iqtisodiy rivojlanishi

O'zbekiston O'rta Osiyo davlatlari orasida iqtisodiy taraqqiyot uchun zarur bo'lgan imkoniyatlar mavjudligi jihatidan ajralib turadi. Eng avvalo, tabiiy-geografik sharoitning qulayligi, zaminimizda Mendelejev davriy jadvalining deyarli barcha elementlarining topilganligi, serunum yerlarimiz borligi va ayniqsa, xalqimizning mehnatsevarligi milliy iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini rivoj topishiga olib keldi.

Respublikamiz iqtisodiyoti o'zining ma'lum tarixiga ega. Sobiq SSSR mavjudligida hayotning barcha jabhalari, shu jumladan, iqtisodiy hayot markaz tomonidan «tartibga» solinib turilar edi. Xoh katta, xoh kichik masalalar bo'lmasin markaz aralashuvisiz bajarilishi mushkul edi. Respublikada dolzarb bo'lgan muammomasalalarni o'z erki bilan hal etish huquqidan mahrum edi. Qator asosiy boyliklarimiz, jumladan oltin, paxta kabilarning taqdiri markaz ixtiyorida bo'lgan. O'sha davrlarda mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida nomutanosiblik vujudga keldi.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishishi tufayli yuqorida aytib o'tilgan kamchilik-nuqsonlarni tugatish borasida muhim choratadbirlar amalga oshirildi, toptalgan huquqlar asta-sekin o'zining munosib o'rnini ola boshladi. Hayotimizning barcha jabhalarida, shu jumladan, iqtisodiyotda katta ijobiy o'zgarishlar ro'y berdi.

Ma'lumki, bozor iqtisodiyotiga o'tish jatumani turli mamlakatlarda umumiy qonuniyatlar negizida ro'y beradi va asta-sekin rivojlanib boradi. Shu bilan birga, bunday mamlakatlarning har biri bu borada o'ziga xos ayrim xususiyatlarga ega.

Bu xususiyatlar xo'jalik tarkibi va yo'nalishi, mamlakatning geografik o'rnini, tabiiy-iqlim sharoitlari, mavjud tabiiy boyliklari, milliy urf-odatlar, aholi an'analari bilan belgilanadi. Aytib o'tilgan ana shu omillar e'tiborga olinib, Respublikamizda bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos modeli shakllantirilgan. Ushbu modelning eng asosiy tomonlari mamlakatimiz Prezidenti

asarlari va farmonlarida, davlat tomonidan qabul qilingan qonunlar, hukumat qarorlarida o'z aksini topgan.

O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I. Karimov tomonidan suveren davlat tuzish borasida olg'a surilgan besh tamoyil o'z mohiyatiga ko'ra katta o'rin tutadi. Bu tamoyillar iqtisodiyotning siyosatdan ustuvor zaruriy bo'g'ini bo'lib xizmat qiladi. Uning rivoji tufayli hududlarni iqtisodiy jihatdan ixtisoslashtirish mumkin.

O'tmishda sug'orma dehqonchilik, yaylov chorvachiligi va xilma-xil hunarmandchilikka asoslangan O'zbekiston iqtisodiyoti dunyo bozorlarida ko'p turdagi qimmatli mahsulotlari bilan qatnashib keldi. U bir zamonlar «Buyuk ipak yo'li» bo'yidagi eng gavjum bozorlar mamlakati bo'lgan.

XVIII asr boshlarida hozirgi O'zbekiston hududida siyosiy ustunlik uchun doimo kurash olib borgan, Buxoro amirligi, Xorazm va Qo'qon xonliklari iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy hamda madaniy-ma'naviy hayot sohasida o'z davrining ilg'or mamlakatlaridan tobora orqada qola boshladi.

Ana shunday murakkab siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy vaziyatni boshidan kechirib turgan O'zbekistonni XIX asrning ikkinchi yarmida Chor Rossiyasi bosib oldi va o'zining to'qimachilik sanoati uchun xomashyo bazasiga aylantirishga harakat qildi. Sobiq sovet hokimiyatining dastlabki yillaridanoq esa paxtachilikni yanada tez taraqqiy ettirish va paxtachilik majmuini vujudga keltirishdan iborat bo'ldi.

Natijada, respublika iqtisodiyoti qishloq xo'jalik ishlab chiqarish doirasida o'ralashib qoldi. Buni statistik ma'lumotlar ham tasdiqlaydi.

1989-yilda O'zbekistonda ishlab chiqarilgan milliy daromadning 35,4% i qishloq xo'jaligi hissasiga to'g'ri kelgani holda, bu ko'rsatkich sobiq SSSR bo'yicha 22,8%ni tashkil etdi. Eng xarakterli tomoni shundaki, respublikada milliy daromadni yaratishda qishloq xo'jaligining hissasi sanoatga nisbatan 1,9% dan ortiq

bo'ldi. Bunga qo'shimcha qilib, O'zbekiston xalq xo'jaligining nomutanosib tarkibi, uning hududiy joylanishidagi o'ta notekisliklarni ham ko'rsatish mumkin. Demak, Sovet hokimiyati yillarida O'zbekiston iqtisodiyoti erishgan yutuqlarni qanchalik qayd qilmaylik, mustaqil O'zbekiston oldida yaqin orada uning iqtisodiyotining chinakamiga sog'lomlashtirish, ishlab chiqaruvchi kuchlarini hududlararo joylashtirishda maqbul mutanosiblikka erishish, ishlab chiqarish samaradorligini yanada oshirish bo'yicha ulkan vazifalar turibdi.

O'rta Osiyo davlatlari va qo'shni Qozog'iston orasida O'zbekiston yirik iqtisodiy imkoniyatga ega bo'lib, ham sanoat, ham qishloq xo'jaligi taraqqiyot darajasi ko'rsatkichlariga ko'ra ajralib turadi.

Mamlakatimiz iqtisodiyotida qator sanoat tarmoqlari vujudga kelgan va ular rivojlanishda davom etmoqda. Qishloq xo'jaligi tarmoqlari va birinchi navbatda, paxtachilik katta o'rin tutadi. Respublikaning tabiiy sharoiti va aholining an'anaviy ko'nikmalari pillachilik, chorvachilik, uzumchilik, xilma-xil xo'l mevalar, sabzavot va poliz mahsulotlari yetkazishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Sanoat tarmoqlarida ham, qishloq xo'jalik tarmoqlarida ham muhim fan-texnika potentsiali vujudga keltirilgan.

Hozir O'zbekistonning iqtisodiy hayotida muhim ijobiy o'zgarishlar yuz bermoqda. Bozor iqtisodiyoti turli mamlakatlarda umumiy qonuniyatlar asosida rivoj topadi, shu bilan birga, u mamlakatlarning har biri bu borada o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu xususiyatlar xo'jalik tarkibi va yo'nalishi, davlatning geografik o'rnini, tabiiy-iqlim sharoitlari, mamlakatga xos bo'lgan milliy urf-odatlar, aholining ko'p yillik an'analari bilan belgilanadi.

Shular e'tiborga olinib, O'zbekistonda bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos modeli shakllantirilgan. Respublika tomonidan tanlangan modelning asosiy tamoyillari mamlakatimiz Prezidenti asarlarida, Oliy Majlis tomonidan qabul qilingan Qonunlar, hukumat qarorlarida o'z aksini topgan. O'zbekiston Respublikasi

Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan O'zbekiston Respublikasining 2017–2021-yillarda yanada rivojlantirishning beshta ustivor yo'nalishi bo'yicha «Harakatlar strategiyasi» muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston iqtisodiyoti xalqaro mehnat taqsimotida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarilishida paxta, pilla, qorako'l terisi, mevasabzavot, bog'dorchilik va polizchilik, sanoatida esa yoqilg'i-energetika, rangli metallurgiya, mashinasozlik, qurilish materiallari, yengil va oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishga ixtisoslashganligi bilan ajralib turadi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

- 1. O'tmishda O'zbekiston iqtisodiyoti qanday holatda edi?*
- 2. O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirish uchun qanday tabiiy, iqtisodiy va ijtimoiy imkoniyatlar mavjud?*
- 3. O'zbekiston iqtisodiyoti qanday sur'atlar bilan rivojlangan?*
- 4. Iqtisodiyotning hududiy rivojlanishi qanday tashkil etilgan?*
- 5. Mamlakat iqtisodiyoti qaysi tarmoqlarga ixtisoslashgan?*
- 6. O'zbekiston mustaqillikka erishgandan keyin iqtisodiyotni rivojlantirish uchun qanday islohotlar amalga oshirilmoqda?*

O'ZBEKISTON SANOATI

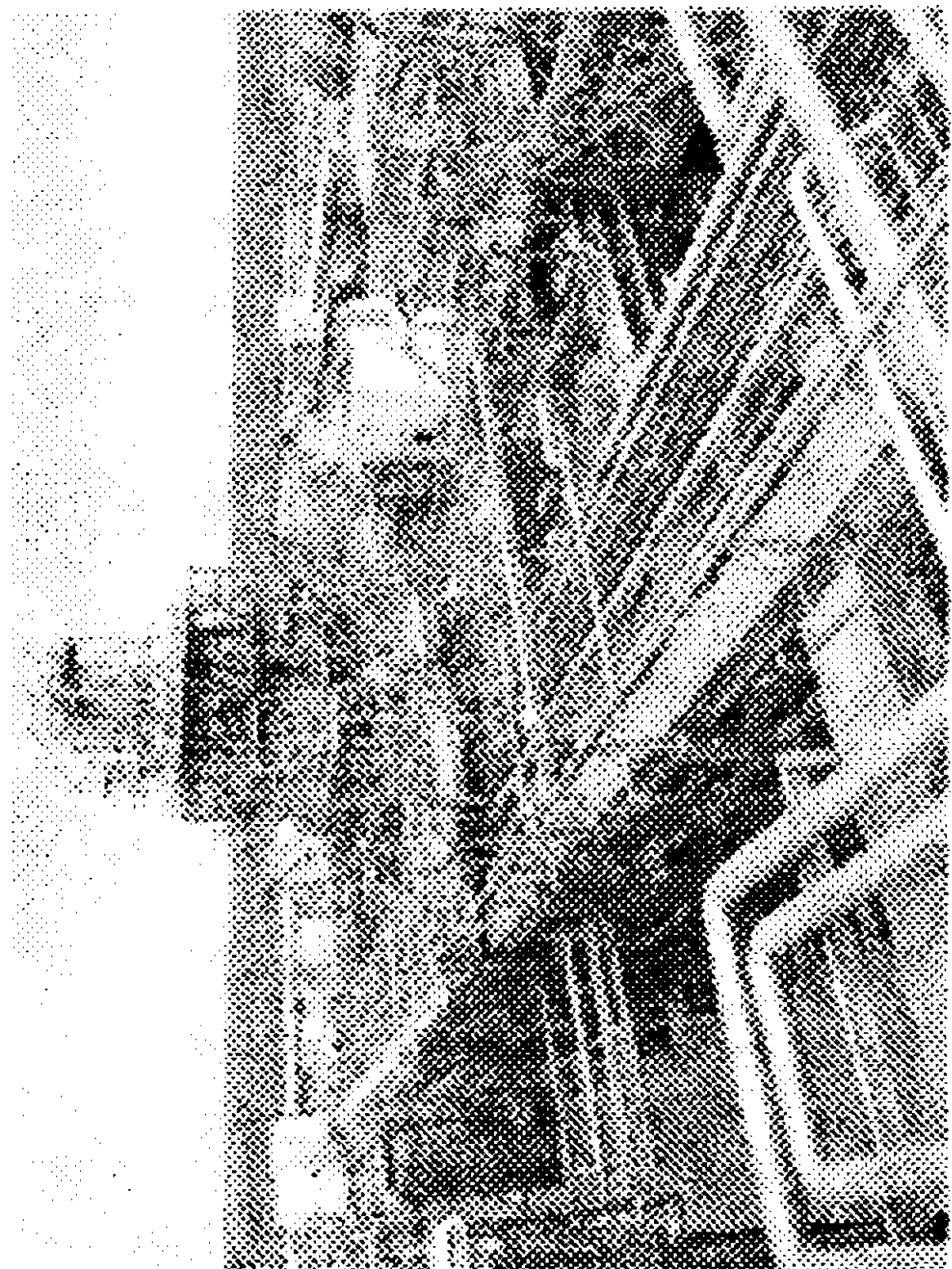
Sanoat O'zbekiston iqtisodiyoti industrial sektorining yetakchi bo'g'ini, moddiy ishlab chiqarishning asosiy sohalaridan biri. Respublika sanoati, eng avvalo, milliy iqtisodiyotning asosiy tarmoqlari — paxtachilik, ipakchilik, mevachilik, qorako'lchilik talab-ehtiyojlari zaminida vujudga keldi va rivoj topdi. Mustaqillik yillarida sanoat ham iqtisodiy-ijtimoiy yangilanish yo'lida rivojlandi.

Islohotlar natijasida sanoat tarmoqlarida xilma-xil mulkchilik va xo'jalik yuritishning bozor usullari qaror topdi. 2017-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, O'zbekistonda ishlab turgan sanoat korxonalarini soni 48,5 mingtani tashkil etdi.

Ularning 14,0 % i davlat korxonalarini, 86,0% i nodavlat mulkiga qarashli korxonalaridir. Davlat korxonalarini unitar korxonalar shaklida, nodavlat korxonalar kichik va o'rta korxonalar, aksiyadorlar jamiyati, turli kooperativlar va uyushma — assotsiatsiyalar va qo'shma korxonalar shaklida faoliyat yuritadi. Nodavlat sanoat sektoriga bulardan tashqari sanoat faoliyati bilan shug'ullanuvchi yakka ishlab chiqaruvchilar ham kiradi.

2009-yil boshida nodavlat korxonalarida 645 ming, davlat korxonalarida 151,8 ming ishchi va xizmatchilar band bo'ldi. Sanoatning bazaviy tarmoqlarida gaz, neft, ko'mir, benzin, dizel yoqilg'isi, po'lat, mis, oltin, avtomobillar, traktorlar, paxta terish mashinalari, elektrodvigatellar, transportyorlar, akkumulyatorlar, qurilish mollari, mineral o'g'itlar, turli kislotalar, qurilish materiallari kabi mahsulotlar ishlab chiqariladi.

Sanoatning xalq iste'moli tovarlarini ishlab chiqaradigan yengil va oziq-ovqat sanoati tarmoqlarida ust-bosh kiyimlar, oyoq

**O'zbekistonda neftni qayta ishlash va yangil avtomobil
ishlab chiqarish sanoatlari**

kiyimlari, trikotaj buyumlar, gazlama, gilam, idish-tovoq, uy xo'jaligi mollari, go'sht va sut mahsulotlari, o'simlik moyi, un, guruch va boshqa don mahsulotlari, qand-shakar va qandolatchilik mahsulotlari va boshqalar ishlab chiqariladi. Ishlab chiqarishning lokalizatsiyalashuvi darajasi, ya'ni tayyor sanoat mahsulotlarini yaratish uchun zarur tarkibiy qismlar mamlakatning o'zida yaratilishi jihatidan O'zbekiston sanoatini 3 guruhga ajratish mumkin.

O'zbekistonning tayyor mahsulotlar olish uchun zarur tarkibiy qismlari mamlakatning o'zida yaratilgan yoqilg'i-energetika, kon-metallurgiya, oziq-ovqat va yengil sanoat korxonalarida lokalizatsiya darajasi eng yuqoridir.

Mahsulotlari, asosan, mahalliy, qisman chetdan keltirilgan mahsulotlar, xomashyo ishtirokida yaratiladigan kimyo va neft kimyosi sanoati, qurilish materiallari sanoati kabilarda bu daraja o'rtacha, tayyor mahsulotlar yaratish uchun zarur butlovchi qismlar va uzellarning mutlaq ko'pchiligi chetdan keltiriladigan mashinasozlik korxonalarini, chunonchi, traktorsozlik, avtomobilsozlik va samolyotsozlik korxonalarida past hisoblanadi.

O'tish davri sharoitlarida respublika sanoatini isloh qilish va rivojlantirish makroiqtisodiy barqarorlik, institutsional va tarkibiy qayta tashkil etish muammolarini hal qilish bilan birgalikda olib boriladi. Milliy sanoatni yangilash davlatning faol ishtiroki bilan tartibga solishning turli usul va mexanizmlaridan foydalanilgan holda bosqichma-bosqich olib borildi.

Sanoat taraqqiyotida bir necha bosqichlar kuzatildi: Birinchi bosqich (1991–95) sanoatda tushkunlikning mavjudligi, sanoat mahsuloti hajmining qisqarishi, davlat mulki ustuvorligining saqlanib qolishi, uni xususiylashtirish darajasining pastligi; ilgari shakllangan sanoat tarkibiy tuzilishining mavjudligi bilan tavsiflanadi.

Bu bosqich (bozor asoslarini yaratish, iqtisodiyotni izchil o'zgartirish va sanoat korxonalarining yangi sharoitlarga moslashuvi

davri)da davlat siyosati strategik muhim xomashyo, undiruvchi va import o'rnini bosuvchi ayrim mahsulotlar ishlab chiqaradigan korxonalarini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishga yo'naltirildi.

Ikkinchi bosqich (1996–2000)da sanoatning barqaror rivojlanish yo'liga o'tishi, sanoat mahsuloti hajmining pasayishdan to'xtab, so'ngra barqarorlashuv, nihoyat, yil sayin o'sib borishi, korxonalarini xususiylashtirish va davlat tasarrufidan chiqarishning jadal borishi natijasida sanoat ishlab chiqarish davlat sektori hissasining kamayishi, nodavlat sektori hissasining o'sishi sanoatda jiddiy tarkibiy o'zgarishlarning boshlanishi yuz berdi.

Sanoat ishlab chiqarishining barqarorlashuvi va yangi qayta ishlash quvvatlarini ishga tushirish davri bo'lgan bu bosqichda tarkibiy o'zgartirishlarni amalga oshirishda qayta ishlash korxonalarining eksport salohiyatini oshirishga va import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarish vazifalarini hal qilishga mo'ljallangan dasturlar va loyihalarni qo'llab-quvvatlash siyosati olib borildi. Investitsiya oqimlari mashinasozlik, yengil, oziq-ovqat va kimyo tarmoqlariga kapital qo'yilmalarni ko'paytirish tomon yo'naltirildi.

Bu bosqichda oziq-ovqat va yengil sanoat, mashinasozlik sanoati korxonalari jadal xususiylashtirildi. 2000-yil davlat sektorining jami sanoat mahsulotidagi hissasi 32,6% ni, nodavlat sektorining hissasi 67,4% ni tashkil etdi.

Uchinchi bosqich (2001–2010)da yirik sanoatni xususiylashtirish ko'lami jiddiy kengaydi, kichik va o'rta korxonalar rivojlanishiga ustuvorlik berildi. Davlat tomonidan tartibga solish chora-tadbirlari korxonalarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning turli shakllarini keskin qisqartirish, institutsional islohotlarning sifatini oshirish va tadbirkorlik faoliyati uchun keng imkoniyatlar ochib berishga yo'naltirildi.

Bu bosqichda iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlaridagi, shu jumladan, tabiiy monopoliyalar tarmoqlari, elektroenergetika, kimyo sanoatining yirik korxonalarini xususiylashtirishga o'tildi.

Chet el investorlarini xususiylashtirish jatumanlariga jalb etish jonlandi.

Ularga xususiylashtiriladigan korxonalar aksiyalarining yirik paketlari va ayrim korxonalar to'liq sotildi. Korxonalar aksiyasidagi davlat aksiya paketlarini sotish orqali sanoatdagi xususiylashtirish mustahkamlandi, kichik va o'rta biznesning davlat yo'li bilan qo'llab-quvvatlanishi natijasida ularning sanoat mahsuloti ishlab chiqarishdagi hisssasi oshib bordi. Yengil va oziq-ovqat sanoatida kichik tadbirkorlik jadal o'sdi.

2010-yilda ro'yxatga olingan jami 308,7 mingta kichik biznes korxonalarining 37,0 mingtasi sanoat sohasida faoliyat ko'rsatdi. Uchinchi bosqichdan e'tiboran sanoatning rivojlanishida bir qator ijobiy tendensiyalar kuzatildi: sanoat ishlab chiqarishi o'sishida jadallashuv yuz berdi; sanoatning eksport salohiyati ortib bordi; sanoat ishlab chiqarishidagi lokalizatsiya darajasi yuksaldi; sanoatda mahalliy resurslardan tobora ko'proq foydalanishga o'tildi. Sanoat moliyaviy tanglikdan chiqib moliyaviy sog'lomlashuv yo'liga o'tdi.

Sanoatda 2002-yilda 277,8 mlrd. so'm, 2010-yilda 654,5 mlrd. so'm foyda ko'rildi. 2009-yilda 7149,6 mln. AQSH dollari qiymatidagi sanoat tovarlari eksport qilindi (1991-yilda 669 mln. AQSH dollari miqdorida). Sanoatning yalpi ichki mahsulotni yaratishdagi hisssasi hozirchalik katta emas (qishloq xo'jaligining hissasidan kamroq).

2010-yilda yalpi ichki mahsulotda sanoat hisssasi 20,7% ni tashkil etdi (1990-yilda 26,3% 1995-yilda 17,1% 2000-yilda 13,8%, 2009-yilda 17,0%, 2010-yilda 22%). Hozirgi davrda olib borilayotgan davlat iqtisodiy siyosati va qabul qilingan davlat dasturlari yaqin kelajakda O'zbekistonning sanoat salohiyatini jiddiy kuchaytirishni ta'minlashga qaratilgan.

Unga mavjud ishlab chiqarish quvvatlaridan to'la foydalanish, investitsiyalarni ko'paytirish asosida yangi quvvatlarni ishga tushirish, sanoat resurslarini tejamli ishlatish, eng muhimi — yangi

texnologiyalar asosida mehnat unumdorligini oshirish orqali erishiladi.

2005–2010-yillarda sanoatning yalpi ichki mahsulotdagi hissasini 25% ga yetkazish, sanoat mahsulotining 55% ni eksport qilish, sanoat ishlab chiqarishida mashinasozlik va yengil sanoat hissasini sezilarli oshirishga erishilgan.

Sanoatning milliy iqtisodiyotdagi oʻrni va ahamiyatini oshirish uchun uni modernizatsiyalash, bozor mexanizmlarining toʻliq ishlashini taʼminlash jatumani kuchayib bormoqda. Iqtisodiyotda sanoatlashuv darajasining oshib borishi barqaror iqtisodiy oʻsish va xalq farovonligini oʻstirishga xizmat qiladi.

Respublika iqtisodiyotining tayanch tarmogʻi, respublikada iqtisodiyot va texnika taraqqiyotining mustahkam poydevori hisoblanadi.

Oʻzbekiston elektr energetikasi mamlakat iqtisodiyotining mustahkam ishlab chiqarish va ilmiy-texnik salohiyatga ega boʻlgan asosiy sohasi boʻlib, butun iqtisodiyot majmui taraqqiyotiga salmoqli taʼsir koʻrsatadi.

Respublika elektr energetikasi va koʻmir sanoatida xoʻjalik boshqaruvi organi «Oʻzbekenergo» davlat aksiyadorlik kompaniyasi (DAK)dir.

Oʻzbekiston energetika tizimi respublika iqtisodiyoti va aholisining elektr energiyaga boʻlgan ehtiyojlarini toʻla taʼminlaydi va boshqa davlatlarga elektr energiyasini eksport qiladi.

Oʻzbekiston energetika tizimi umumiy oʻrnatilgan quvvati 12,3 mln. kVt dan ortiq boʻlgan 38 issiqlik va gidravlik elektr stansiyalarda yiliga 55 mlrd. kVt soatdan ortiq elektr energiyasi ishlab chiqarish imkoniyatiga ega (8-9-10-jadval).

Respublikadagi eng yirik issiqlik elektr stansiyalari

Nomi	O'rnatilgan quvvat mvt	Turba agregat/soni	Qurilgan yillar	Joylashgan shahar	Izoh
Sirdaryo GRES Yangi Angren GRES	3000 1800	106	1972/81 1989- qurilish davom et-da	Shirin Toshkent	Loyixa quvvat 2400 MBt
Toshkent GRES	1860	12	1963 / 71	Nurobod	
Navoiy GRES	1250	11	1963 / 81	Navoiy	
Angren GRES	484	8	1957 / 63	Angren	
Taxiyatosh GRES	730	5	1961 / 90	Taxiyatosh	
Talimarjon GRES	—	—	1984-yilda boshlangan	Nuris	Loyiha quvvati 3200 Mbt.

Respublikadagi eng yirik gidroelektr stansiyalari

Nomi	O'rnatilgan quvvat Mbt	Trubinalar soni	Qurilgan yillar	Suv manbai
Chorvoq	620, 5	4	1970 / 72	Chirchiq
Xo'jakent	165	3	1976	Chirchiq
G'azalkent	120	3	1980 / 81	Chirchiq
Farhod	126	4	1948 / 49	Chirchiq

Yirik issiqlik elektr markazlari

Nomi	O'rnatilgan quvvat Mbt	Qurilgan yillar	Joylashgan shahar	Izoh
Farg'ona	330	1956 / 79	Kirguli	
Muborak	60	1985 / 88	Muborak	
Toshkent	30	1939 / 54	Toshkent	Loyiha quvvati 140 Mbt

O'zbekiston energetika tizimining barcha kuchlanishlardagi elektr tarmoqlari umumiy uzunligi qariyb 24,5 ming km ni tashkil qiladi, shu jumladan, uning 6,8 ming km 220 kVt li, 1,9 ming kmi – 500 kVt lidir. Tarmoq transformatorlarining umumiy quvvati 36,9 MVt ga teng.

O'zbekistonda elektr quvvatidan, asosan, XX asr boshlaridan foydalanila boshladi. O'sha davrda Toshkentda 2 ta elektr stansiya qurilgan bo'lib, biri (quvvati 1450 kVt, 5 dizel) tramvayni tok bilan ta'minlash, doimiy tok beradigan, ikkinchisi (Pavlov elektr stansiyasi, quvvati 125 kVt) shaharni yoritish uchun ishlatilgan.

1913-yilda O'zbekiston hududida umumiy quvvati 3 MVt chamasida bo'lgan 6 kichik dizel elektr stansiyalari bo'lgan, yillik elektr energiyasi hosil qilish 3,3 mln. kVt soatga yetgan. Sho'rolar hokimiyatining dastlabki yillarida shaharlardagi yirik korxonalarni elektr energiya bilan ta'minlash maqsadida elektr energetikasini rivojlantirish rejasi tuzildi.

1923-yil Toshkent shahri yaqinidagi Bo'zsuv kanalida GES qurilishi boshlandi, uning 1-navbati (har biri 1 MVt quvvatli 2 gidro agregat) 1926-yil 1-mayda ishga tushirildi. Ayni paytda bu GESni Toshkent shahridagi tramvay dizel elektr stansiyasi bilan tutashtirgan, 6 kV o'zgaruvchan tokka mo'ljallangan kabel tarmog'i qurildi.

1920-yillarda O‘zbekistonda issiqlik energetikasi dizel va mayda bug‘ turbinali elektr stansiyalari qurish yo‘nalishida rivojlandi. Dizel elektr stansiyalar umumiy maqsadlarda hamda issiqlik energiyasiga ehtiyoji bo‘lmagan paxta zavodlari, nasos stansiyalari, kanallar va boshqa korxonalar qoshida qurildi.

Toshkent, Samarqand, Andijon, Qo‘qon va boshqa shaharlardagi dizel stansiyalar kengaytirildi. Buxoro, Samarqandda 5000 ot kuchi, Nukus, Urganch, Namanganda 1600 ot kuchi quvvatiga ega bo‘lgan yirik dizel elektr stansiyalari ishga tushirildi. Respublikadagi dastlabki bug‘ turbinali elektr stansiyalari Farg‘ona va Kattaqo‘rg‘on yog‘-moy zavodlarida qurildi. Farg‘ona yog‘-moy zavodining «Sharq tongi» issiqlik elektr markazi (IEM) umumiy maqsadlardagi elektr stansiyasi bo‘lgan birinchi IEM dir.

1931-yil 27-martda Toshkentda bo‘lib o‘tgan O‘rta Osiyo energetiklarining I-syezdida O‘zbekistonni elektrlashtirish rejasi qabul qilindi. Bu rejani amalga oshira borish natijasida 1941-yilda respublikadagi elektr stansiyalarda o‘rnatilgan quvvatlar 482 mln. kVt ga yetdi.

1934-yil 25-sentyabrda O‘zbekiston energetika tizimining tashkiliy asosi — «O‘zbekenergo» energetika boshqarmasi (keyinchalik O‘zR Energetika va elektrlashtirish vazirligi) tuzildi. 30-yillar boshida, ayniqsa, Toshkent viloyatida energetika qurilishi avj oldi, Chirchiqda Bo‘zsuv GES lar kaskadi barpo etildi. Bu gidroenergetika qurilishi tez sur‘atlar bilan davom ettirilib, 1926-yildan 1940-yilga qadar mazkur traktdagi gidroelektr stansiyalarida 67 ming kVt generator quvvatlari ishga tushirildi.

1945-yilda Chirchiq daryosi va Bo‘zsuv kanalida qurilgan umumiy quvvati 68 MVt bo‘lgan 6 gidroelektr stansiya quvvat bera boshladi.

1943-yilda xalq hashari yo‘li bilan Sirdaryoda Farhod GES (quvvati 126 MVt) qurilishi boshlandi, uning birinchi navbati 1948-yil foydalanishga topshirildi. Ikkinchi jahon urushi yillarida 15 yangi elektr stansiyalari qurilib, foydalanishga topshirildi,

ularning aksariyati juda qisqa muddatlarda xalq hashari yo‘li bilan bunyod etildi. Shuningdek, bu davrda Buxoro, Samarqand, Nukus, Urganch, Termiz shaharlarida yangi dizel elektr stansiyalari qurildi, eskilari kengaytirildi, qishloq joylarida ko‘plab mayda gidroelektr stansiyalari ishga tushirildi. Keyingi yillarda Bo‘zsuv, Darg‘om, Shahrixonsoy, Shimoliy Farg‘ona kanallarida quvvati 20 MVt gacha bo‘lgan gidroelektr stansiyalar qurildi. Shu davrda ko‘mirda ishlaydigan Quvasoy IES, Toshkent va Farg‘ona IEMlari qurilishi davom ettirildi. Urushdan keyingi yillarda O‘zbekiston energetika tizimida quvvatlarni oshirish gidroelektr stansiyalar qurilishi hisobiga amalga oshirildi.

1950-yilda O‘zbekiston umumiy energetika balansida ishlab chiqarilgan elektr energiyaning 64,3% GESlar hissasiga to‘g‘ri keldi. Respublika xalq xo‘jaligining energiya ta‘minoti Chirchiq va Sirdaryo daryolarining suvchanligiga bevosita bog‘liq bo‘lib qoldi. 50-yillarning 2-yarmiga kelib, O‘zbekistonda tabiiy gazning juda boy zaxiralarining topilishi elektr energiyasi ishlab chiqarishni keskin oshirish imkoniyatini yaratdi.

1960–70-yillarda tabiiy gaz negizida ishlaydigan Toshkent, Navoiy, Taxiyo, Sirdaryo IES lari, Angren ko‘mir koni bazasida ishlaydigan Angren IESning ishga tushirilishi natijasida energetika quvvatlari umumiy balansida issiqlik elektr stansiyalari (IES)ning hisyasi 80% ga yetdi. Elektr stansiyalari qurilishi bilan bir vaqtda elektr tarmoqlari, elektr uzatish liniyalari (EUL) va shaharlar yaqinida kichik stansiyalar barpo etish davom ettirildi.

1960-yilda 10 va 220 kVli elektr uzatish liniyalari bilan O‘zbekiston, Tojikiston, Turkmaniston, Qirg‘iziston hamda Qozog‘istonning janubidagi 5 viloyatini birlashtirgan O‘rta Osiyo Birlashgan energetika tizimi tashkil etildi. Toshkentda Birlashgan energetika tizimlari ish rejimlarini operativ boshqarish uchun Birlashgan dispetcherlik boshqaruvi tuzildi (1991-yildan «Energiya» birlashgan dispetcherlik markazi). Energetika tizimlarini birlashtirish xalq xo‘jaligida elektr ta‘minoti sifati va puxtaligini

tubdan yaxshiladi, gidroresurslar va yoqilg'idan oqilona foydalanish imkoniyatlarini yaratdi, o'rnatilgan quvvatlar rezervlarini kamaytirdi.

1980-yildan Birlashgan energetika tizimi tarkibida 9 ta O'zbekiston, Dushanba, Vaxsh, Shimoliy Tojikiston, Bishkek, Janubiy Qirg'iziston, Olma-ota (Janubiy Qozog'iston), Sharqiy Turkmaniston, Nebitdog' energetika tizimlari ishladi; ularning o'rnatilgan quvvati 19 mln. kVt ni tashkil etdi.

Bu davrda O'zbekistonda jamoa xo'jaliklari, davlat xo'jaliklari, tuman markazlari energiya tizimi tarmoqlariga birlashtirildi. 1965-yilga kelib barcha shaharlar va aholi punktlarining elektr ta'minotini markazlashtirishga imkon beradigan O'zbekiston yagona energiya tizimi yaratildi.

1970-yilga kelib respublikani yalpi elektrlashtirish nihoyasiga yetdi va O'zbekiston yalpi elektrlashgan o'lkaga aylandi. Respublikada 70 dan ortiq yangi shaharlar – Chirchiq, Bekobod, Olmaliq, Angren, Muborak, Navoiy va boshqa yirik sanoat markazlari paydo bo'ldi. Yirik shaharlarda elektr transporti – tramvay, trolleybuslar, Toshkent shahrida metropoliten ishga tushirildi.

2001-yil 22-fevralda O'zbekiston Respublikasi Energetika va elektrlashtirish vazirligi negizida «O'zbekenergo» davlat aksiyadorlik kompaniyasi tashkil etildi. O'zbekiston energetika tizimi 14 ming sanoat, 21,6 ming qishloq xo'jaligi, 13,3 ming kommunal va 4,2 mln. maishiy iste'molchilarni energiya bilan ta'minlaydi. 0,4–10 kVt kuchlanishli elektr uzatish yo'llarining yalpi uzunligi 209,8 ming kmdan ortiq (2010). Mamlakat energetikasi kelajakda gidroenergetika va issiqlik energetikasi yo'nalishida rivojlanadi.

Gidroenergetika O'zbekiston energetika tizimida jami 28 GES larda o'rnatilgan quvvatlar 14–20 MVt ni tashkil etadi. 2018-yil ularda 62896,6mln. kVt soat elektr energiyasi ishlab chiqarildi.

O'zbekiston gidroenergetikasida daryolar oqimlari va suv inshootlarining energetika salohiyatidan oqilona foydalanish muhim o'rinda turadi.

XX asrning 90-yillarida respublika suv resurslarining energetika salohiyatidan jadal foydalanish konsepsiyasi ishlab chiqildi. Ushbu konsepsiya asosida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining maxsus qarori qabul qilindi (1995) va «O‘zbekiston Respublikasida kichik gidroenergetikani rivojlantirish dasturi» tasdiqlandi.

Ushbu dasturga muvofiq respublikadagi mavjud suv omborlari, magistral kanallari va daryolarida umumiy quvvati 1180 MVtdan iborat bo‘lgan, yiliga o‘rtacha 4,6 milliard kVt soat elektr energiyasi ishlab chiqaradigan 141 ta, jumladan 2010-yilga qadar umumiy quvvati 423 MVt bo‘lgan, yiliga o‘rtacha 1,3 milliard kVt soat elektr energiyasi ishlab chiqaradigan 15 ta GESlar qurilishi rejalashtirildi.

Dasturni amalga oshirish maqsadida sobiq Melioratsiya va suv xo‘jaligi vazirligi huzurida «O‘zsuvenergo» ixtisoslashgan birlashmasi tashkil etildi (1996). Shu dasturga muvofiq 2009-yilda Samarqand viloyatining Aylanma Darg‘om kanalida quvvati 3 MVt, yiliga o‘rtacha 8–10 mln. kVt soat elektr energiyasi ishlab chiqaradigan Urgut gidroelektrostansiyasi ishga tushirildi va birlashma tarkibida «Urgut GES» sho‘ba korxonasi tashkil etildi.

Shuningdek, birlashma vazirlik tasarrufida 1983-yilda ishga tushirilgan Andijon va Tuyamo‘yin GESlariga rahbarlik qiladi. O‘zbekistonda 6 ta gidroelektrostansiyaning qurilishi davom ettirilmoqda.

Bular quyidagilardir: Surxondaryo viloyatidagi To‘polon suv omborida har biri 15 MVt quvvatli 2 ta agregatdan iborat GES; Andijon viloyatidagi Andijon suv omborida har biri 25 MVt quvvatli 2 ta agregatdan iborat GES; Toshkent viloyatidagi Ohangaron suv omborida har biri 10,5 MVt quvvatli 2 ta agregatdan iborat GES; Qashqadaryo viloyatidagi Hisorak suv omborida har biri 22,5 MVt quvvatli 2 ta agregatdan iborat GES; Farg‘ona viloyatidagi Ko‘ksuv daryosida 2,2 MVt quvvatli Shohimardon GES; Samarqand viloyatidagi Darg‘om kanalida 5 MVt quvvatli «Gulba»

GES. Yana 6 ta gidroelektrostansiya qurilishi uchun texnika-iqtisodiy asoslash ishlari bajarildi. Birlashma tarkibiga kirgan korxonalarda 2010-yilda 1235 mln. kVt soat elektr energiya ishlab chiqarildi.

Issiqlik energetikasi. 1960-yillarda respublikada elektr energiyasi hosil qilishni ko'paytirish, asosan, gazavoda ishlaydigan yirik IESni ishga tushirish yo'nalishida olib borildi. Yirik IESlar qurilishi natijasida O'zbekiston energetika tizimining o'rnatilgan quvvatlari 2010-yilda 16,0 ming MVt ga yetdi. O'zbekiston energetika tizimidagi loyiha, qurilish montaj, sozlash, ta'mirlash va ishlatish tashkilotlarining to'la majmui energetika tizimining ishonchli ishlashini va istiqbol taraqqiyotini ta'minlaydi. «O'zbekenergo» davlat aksiyadorlik kompaniyasi Yaponiya xalqaro hamkorlik banki bilan birgalikda «Toshkent IES ni zamonaviylashtirish» (195,27 mln. AQSH dollari miqdorida imtiyozli kredit), Osiyo taraqqiyot banki bilan birgalikda «Elektr energiyasini uzatuvchi magistral tarmoqlarni zamonaviylashtirish» (70,0 mln. AQSH dollari), Islom taraqqiyot banki bilan birgalikda «Sirdaryo IES – So'g'diyona nasos stansiyasi 500 kVt elektr uzatish liniyasi qurilishi» (25,1 mln. AQSH dollari) loyihalarini amalga oshirmoqda.

Yoqilg'i sanoati. Bu sanoat yer qa'rida topilgan va qazib olinayotgan ko'mir, neft, tabiiy gaz konlari negizida shakllandi va rivojlanib bormoqda. Respublikada 194 (zaxirasi sanoat darajasida hisoblangan) neft-gaz koni ochilgan, ularning 126 tasi Buxoro-Xiva, 14 tasi Hisor, 27 tasi Farg'ona vodiysi, 12 tasi Surxondaryo, 15 tasi Ustyurt neft-gazli mintaqalarda joylashgan. Konlarning gaz, gaz-kondensatli, gaz-neft, neft, gaz-neft kondensatli va neft-gaz kondensatli turlari mavjud. 92 neft, gaz va gaz-kondensat, 3 ta ko'mir konlaridan foydalanilmoqda. 59 neft, gaz va gaz-kondensat koni esa yaqin kelajakda ishga tushirish uchun tayyorlab qo'yilgan.

Yoqilg'i sanoati mamlakat yoqilg'i energetika majmuining asosiy tarmog'ini tashkil etadi va barcha turdagi yoqilg'ini qazib

olish, tabiiy gazni tozalash va yetkazib berish, neftni qayta ishlash mahsulotlari ishlab chiqarish va sotish korxonalarini o'z ichiga oladi. Ular milliy iqtisodiyotning barcha bo'g'inlariga xizmat ko'rsatadi.

Uning yirik korxonalari Toshkent, Farg'ona, Andijon, Buxoro, Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlari va Qoraqalpog'iston Respublikasida joylashgan. Respublika sanoat mahsulotining umumiy hajmida yoqilg'i-energetika kompleksi mahsulotlari hajmi 2014-yilda 19,2% ni tashkil etadi. Respublika sanoatida band bo'lgan ishchi, xizmatchilar (sanoat ishlab chiqarish xodimlari)ning 6% i neft va gaz sanoati tarmoqlari hissasiga to'g'ri keladi. Respublika XX asr 90-yillar boshida yoqilg'i balansida qazib olingan yoqilg'i (shartli yoqilg'i 7 ming kkal. hisobida) umumiy hajmida neftning hisyasi 8,0% ni, gazning hisyasi 86,3% ni, ko'mirning hisyasi 4,0% (2010-yilda 1,7%)ni tashkil etgan.

2017-yilda respublika yoqilg'i sanoatida 2766,6 ming tonna neft va gaz kondensati bilan birga 56,6 mlrd. m³ tabiiy gaz qazib chiqarildi. Noyob Ko'kdumaloq neft gaz kondensat konining ochilishi va ishga tushirilishi bilan neft sanoatining yoqilg'i sanoati kompleksidagi mavqei ortib bormoqda.

Neft sanoati. O'zbekistonda dastlabki neft koni 1880-yilda ochilgan (Farg'ona vodiysidagi Chimyon neft konida 3278 m chuqurlikdan sutkasiga 130 t neft olingan).

1906-yil Vannovsk (hozir Hamza) temir yo'l stansiyasida Oltiariq neftni qayta ishlash zavodi ishga tushirildi. O'zbekiston neft sanoatining paydo bo'lishi shu sanadan boshlanadi. Keyinroq Farg'ona botig'ida Yorqo'ton koni ham ochildi. Chimyon — Vannovsk neft quvuri qurildi, neftni qayta ishlash kengaytirildi. Shu davrda Rossiya va chet el kapitali neft qazib olish, uni qayta ishlash, neft mahsulotlarini sotishni to'la o'z nazoratiga oldi. «Santo» O'rta Osiyo neft savdosi shirkati tashkil etildi.

1913-yilda jami 13 ming t neft qazib olindi. Oktyabr to'ntarishidan keyin neft konlari va neftni qayta ishlash korxonalari

milliylashtirilib, neft konlarini izlash, ishga tushirish ham sho'rolar hokimiyati ixtiyoriga o'tkazildi.

O'zbekistonga boshqa respublikalardan, ayniqsa, Rossiyadan ko'plab mutaxassislar kela boshladi. Qo'qon shahrida «O'zbekneft» (1924), Termiz shahrida «Termizneft» (1936) trestlari tashkil qilindi. Urushgacha bo'lgan davrda Surxondaryo viloyatida ham neft konlari ochildi va ishga tushirildi (1935; Uchqizil, Xovdog). 1940-yilda respublikada neft olinadigan konlar soni 11 taga yetdi. 1941–45-yillarda yangi neft konlari (Farg'ona vodiysida Janubi Olamushuk, Polvontosh, Andijon) ochildi va tez fursatda ishga tushirildi. Oltiariq zavodi kengaytirildi. O'sha davrda respublikada neft sanoatining infratuzilmasi ham vujudga keldi. 1941-yilda 196 ming t, 1945-yilda 478 ming t neft qazib olindi, 50-yillardan neft konlarida telemexanizatsiya vositalari qo'llanildi, turbinali burg'ilash joriy qilina boshlandi.

1959-yilda Surxondaryo mintaqalaridagi 9 neft konining o'zidan 1460 ming tonnadan ziyod neft olindi. O'sha davrda Buxoro – Xiva mintaqasida topilgan neft konlari ishga tushirildi. 1970-yillar boshidan ayrim neft konlaridagi zaxiralarning tugashi natijasida neft qazib olish kamaydi.

Yangi neft konlarini topish uchun Farg'ona mintaqasida chuqur quduqlar qazish o'zlashtirildi. Voruxda 5200 m, Qumxonada 5670 m, Chust – Popda 5805 m, Mingbuloqda 6006 m o'ta chuqur neft quduqlari burg'ilandi. 1985-yilda Buxoro – Xiva mintaqasida yaxshi tarkibli noyob neft-gaz kondensatli Ko'kdumaloq koni ochildi.

1992-yilda Farg'ona mintaqasining o'ta chuqur qatlamlaridan (Mingbuloq tuzilmasi) neft otilib chiqdi (qidiruv ishlari davom etmoqda). Respublika neft sanoati milliy iqtisodiyotning neftga bo'lgan talabini to'liq qondirish imkoniyatlariga ega. Ayniqsa, Ko'kdumaloq koni jadal sur'atlar bilan ishga tushirildi. Bu yerda 1997-yil 500 m kubgacha bosimda gazni yer osti qatlamlariga haydash («Sayklingprosess») kompressor stansiyasi ishga tushirildi.

Yangi texnologiyadan foydalanish gaz kondensatini olish koefitsiyentini oshirish imkonini berdi. Loyiha texnologiyasi AQSH ning «Kellog» va Yaponiyaning «Nisho-Ivai» konsorsiumi bilan hamkorlikda amalga oshirildi.

1995-yildan O'zbekistonga neft import qilish to'xtatildi va respublika neft mustaqilligiga erishdi. Keyingi yillarda ko'rilgan keskin tadbirlar natijasida neft (gaz kondensati bilan birga) qazib olish hajmi yuqori sur'atlarda o'sdi.

Neftni qayta ishlash sanoati sohasida Oltiariq (1906), Farg'ona (1958) va Buxoro (1997) neftni qayta ishlash zavodlari qurildi. O'rta Osiyoda birinchi qurilgan Oltiariq zavodi (hozir Farg'ona neftni qayta ishlash zavodi filiali)dir. Farg'ona neftni qayta ishlash zavodini xomashyo bilan ta'minlash va ishlab chiqarilgan mahsulotlar bilan iste'molchilarni uzluksiz ta'minlash uchun «Angren – Pop» oraliq terminallari qurildi.

Jahon andozalariga mos keladigan mahsulotlar ishlab chiqarish uchun zavodda ikkilamchi qayta ishlash jatumanlari ustida ishlanmoqda. Hozir zavodda neft mahsulotlarining 50 dan ortiq xillari jahon andozalariga javob beradigan darajada ishlab chiqariladi. Buxoro neftni qayta ishlash edi.

Qashqadaryo va Buxoro viloyatlaridagi neft konlari (asosan, Ko'kdumaloq neftgaz kondensati koni) asosida ishlaydi. Bu korxonada qurilishi loyihasining texnologik qismini amalga oshirish uchun Fransiyaning «TEKNIP» firmasi, Yaponiyaning «Marubeni» va «Djey-Dji-Si» kompaniyalari ishtirokida tashkil etildi. Qurilish montaj ishlarini Turkiyaning «Gama» kompaniyasi va O'zbekistonning quruvchilari bajargan. Respublikadagi neftni qayta ishlash zavodlarining umumiy yillik quvvati 11,2 mln. tonna.

Gaz sanoati – yoqilg'i energetika majmuasining eng rivojlangan tarmog'i. Uning respublikada qazib olinayotgan yoqilg'i balansidagi hissasi 86,2% ni tashkil etadi. Neft bilan yo'ldosh tarzida uchraydigan tabiiy gazni qazib olish 40-yillardan oldin boshlangan (1940-yilda 0,7 mln. m³).

Neft-gazidan sanoat maqsadlarida foydalanish uchun 15 km uzunlikdagi birinchi gazquvuri «Andijonsanoat» – Andijon shahri oʻrtasida qurilgan (1944). Gazni alohida sanoat usulida chiqarib olish 50–60-yillarda boshlandi. Tabiiy gaz qazib olish sanoati korxonalari Buxoro, Qashqadaryo, Fargʻona, Surxondaryo hamda Qoraqalpogʻiston Respublikasida joylashgan. 1955-yilda Jarqoq, 1953-yilda Gazli konlarining ochilishi natijasida gaz sanoatining moddiy bazasi yaratildi.

1958–60-yillarda «Jarqoq – Buxoro – Samarqand – Toshkent» magistral gazquvuri qurilishi bilan respublika sanoat markazlari, shahar va ayrim qishloqlarni gazlashtirish boshlandi.

1962-yilda katta zaxiraga ega boʻlgan Gazli koni ishga tushirildi. Zudlik bilan magistral gazoprovodlar qurilib, Oʻzbekiston gazi sobiq SSR ning Yevropa qismi, Ural, Qozogʻiston, Qirgʻiziston, Tojikiston, Boltiqboʻyi mamlakatlari va boshqalar mintaqalarga uzluksiz joʻnatib turildi. Nihoyatda qisqa muddatlarda «Buxoro – Ural» (1, 2, 3 navbatlari), «Oʻrta Osiyo Markaz», «Buxoro – Toshkent – Frunze (Bishkek) – Olmaota» gazoprovodlari qurib, foydalanishga topshirildi. «Oʻrta Osiyo-Markaz» quvuriga Turkmaniston va Qozogʻiston ham gaz yetkazib berib turdi.

1970-yilga kelib respublikada jami 32,0 mlrd. m³ tabiiy gaz qazib olishga erishildi (1960-yilda 447,0 mln. m³). Oʻsha yillari Buxoro – Xiva provinsiyasi tarkibida oltingugurtsiz yana bir qancha gaz konlari ochildi.

1971-yil Ustyurtda Shoxpaxta gaz koni ishga tushirildi. 1970-yildan respublikadagi deyarli hamma yirik issiqlik elektr stansiyalari (Andijon, Fargʻona, Angren IES dan tashqari) gaz yoqilgʻisiga oʻtkazildi. Oʻzbekistonda tabiiy gaz murakkab geologik qatlamlarda (3500 m va undan chuqurda, bosimi 600 atmosferagacha) joylashgan. Tarkibida vodorod sulfid (6% ga qadar), karbonat kislota kabi agressiv aralashmalar boʻlgan gaz konlarini ishga tushirishda bir qancha ilmiy-texnikaviy muammolarni hal etishga toʻgʻri keldi.

1971-yilda ishga tushirilgan Muborak gazni qayta ishlash zavodi (GQZ) konlardan olinayotgan gazni oltingugurtli birikmalardan tozalash uchun qurilgan.

Zavod har yili 26,0 mlrd. m³ tabiiy gazni tozalab respublika korxonalarini va aholi ehtiyojlarini tozalangan tabiiy gaz bilan ta'minlaydi. Sho'rtan gazni qayta ishlash zavodi qurildi (1980-yil), jahonda birinchi bo'lib molekular elak (g'alvirlar) qo'llandi.

Oltingugurti kam bo'lgan tabiiy gazni energetika ehtiyojlari uchun uzatish maqsadida «Sho'rtan – Sirdaryo – Toshkent» gazoprovodi ishga tushirildi. «Gazli – Chimkent», «Gazli – Nukus», «Paxtakor – Yangiyer – Toshkent», «Muborak – G'alla-oral – Yangiyer», «Sho'rtan – Sherobod» gazoprovodlari qurilib foydalanishga topshirildi.

2001-yilda Markaziy Osiyo mintaqasidagi eng yirik Sho'rtan gazkimyo majmuasi ishga tushirildi va qurilish texnologiyasi Italiyaning «ABB Soimi», Yaponiyaning «Nisho Ivai», «Misui», «Toyo Injiniring» konsorsiumlari bilan hamkorlikda olib borildi.

Polietilen, suyultirilgan gaz va gaz kondensati ishlab chiqarilmoqda Farg'ona, Buxoro neftni, Muborak gazni qayta ishlash zavodlarida, Sho'rtan gazni qayta ishlash zavodi va Sho'rtan gazkimyo majmuasida 2003-yilda 190,0, 2009-yilda 228,5, 2010-yilda 2111,6 ming t va 2010-yilda 230 ming tonna suyultirilgan gaz ishlab chiqarildi.

2017-yilda respublika neft va gaz sanoatida 56,6mlrd. m³ tabiiy gaz, 2,8mln. t neft va gaz kondensati olishga erishildi. Respublikadagi gaz uzatish bo'linmalari 7 magistral gaz quvuri tarmog'i («Buxoro – Gazli tumani Toshkent» 522 km, «Muborak – Navoiy» 112 km, «Shurtan ToshIES» 602 km, «Kelif – Dushanba» 408 km, «Buxoro – Ural» 489 km, «O'rta Osiyo – Markaz» 369 km) umumiy quvvati 1576,6 kVt bo'lgan 27 kompressor stansiyasi, 250 gaz taqsimlash stansiyasi, 3 yer osti gaz saqlash omboriga ega.

Respublikada gaz sanoatining rivojlanishi qishloq xo'jaligi va boshqa sanoat tarmoqlarining o'sishini ta'minladi. Shahar, shaharcha va ayniqsa, respublika hukumatining 1990-yil 9-iyuldagi qarori asosida qishloqlarni gazlashtirish avj oldi.

Natijada respublikada xonadonlarni gazlashtirish 75 foizga yetdi.

Ko'mir sanoati. O'zbekistonda ko'mirni sanoat usulida qazib olish 1930-yillar oxiridan boshlangan. Toshkent viloyati Ohangaron vodiysida Angren qo'ng'ir ko'mir, Surxondaryo viloyatida Sharg'un, Boysuntog' toshko'mir konlari bor.

Respublikada aniqlangan ko'mir konlari resurslari 7 mlrd. tonna, ulardan toshko'mir 5,7 mlrd. tonna sanoat zaxiralari 1,9 mlrd. tonnaga teng.

2017-yilda 4,0 mln. t ko'mir (3951,1 ming t qo'ng'ir, 123,5 ming t. toshko'mir) qazib olindi. 1940–1948-yillarda Angren qo'ng'ir ko'mir konida (1933-yil topilgan) ko'mir ochiq va yopiq usullarda qazib olinib boshlandi.

1950-yilga kelib respublikada 1,4 mln. t ko'mir qazib olindi. Angren ko'mir havzasi yonida Angren shahri qad ko'tardi.

1941-yilda Sharg'un shahri yaqinida Sharg'un toshko'mir koni ochilib, 1958-yilda ishga tushirilgan. Uning yillik ishlab chiqarish quvvati 200 ming t. 1970–1980-yillarda ko'mir sanoati yuqori sur'atlarda rivojlandi.

1990-yil 6,4 mln. t ko'mir qazib chiqarishga erishildi. Ko'mir zaxiralarining yildan yilga kamayib ketishi, chuqur joylashgan qatlamlarning o'zlashtirilishi qiyin bo'lganligi sababli 1991-yildan ko'mir qazib olish ko'rsatkichlari pasaydi.

Respublika xalq xo'jaligida har yili 8–9 mln. t ko'mir iste'mol qilinadi. Angren va Yangi Angren IES larining to'la qattiq yoqilg'iga o'tkazilishi bilan respublikaning ko'mirga bo'lgan ehtiyoji ortmoqda (respublikada qazib olinadigan ko'mir iste'molining 85% i elektr energetikasi sektoriga to'g'ri keladi) (*11-jadval*).

Metallurgiya sanoatida rudadan metall olish 4 ming yildan ziyod tarixga ega. Qadimda misdan turli bezak buyumlar tayyor-

O'zbekiston Respublikasi sanoat ishlab chiqarish hajmi.

Iqtisodiyot faoliyat turlari bo'yicha

№	Tarmoqlar	2017	2018
	Sanoat ishlab chiqarish hajmining tarkibi (foizda)	100	100
1	Tog'-kon sanoati va ochiq konlarni ishlash	12,3	12,3
2	Ishlab chiqaradigan sanoat	79,1	80,6
3	Elektr, gaz, bug' bilan ta'minlash va havoni kondensatlash	7,8	6,2
4	Suv bilan ta'minlash, kanalizatsiya, chiqindilarni yig'ish va utilizatsiya qilish	0,8	0,9
	Ishlab chiqaradigan sanoat hajmining tarkibi (jami nisbatan foizda)	100	100
5	Oziq-ovqat, ichimliklar va tamaki mahsulotlarini ishlab chiqarish	23,9	16,7
6	To'qimachilik, kiyim, teri va unga tegishli mahsulotlar ishlab chiqarish	20,6	18,0
7	Mashina va uskunalarni ishlab chiqarish, ta'mirlash va o'rnatish, avtotransport vositalari tayyorlash, yarim priseplar va boshqa mahsulotlarni ishlab chiqarish	18,1	23,8
8	Qog'oz va qog'oz mahsulotlari, mebel, yog'och, po'-kak, poxol va to'qish uchun materiallardan buyumlar ishlab chiqarish	3,0	2,6
9	Nashr qilish, yozilgan materiallarni aks ettirish bo'yicha xizmatlar	1,0	0,7
10	Koks va neftni qayta ishlash mahsulotlari	3,1	2,9
11	Kimyo mahsulotlari, rezina va plastmassa buyumlari ishlab chiqarish	11,2	10,7
12	Asosiy farmasevtika mahsulotlari va farmasevtika preparatlarini ishlab chiqarish	1,2	0,9
13	Boshqa nometall mineral buyumlar ishlab chiqarish	6,4	6,4
14	Metallurgiya sanoati	10,6	16,7
15	Boshqa tarmoqlar	0,9	0,8

langan. Keyinroq rudali metallar – qalay, kumush, oltin va boshqalarni eritish, quyish va qizdirib ishlash o‘zlashtirilgan. Dastlabki tanga pullar zarb qilingan. Ilk o‘rta asrlarda Farg‘ona, Zarafshon, Chirchiq, Ohangaron vodiylaridagi bir qancha shaharlarda zargarlik, misgarlik, temirchilik rivojlandi. Ruh, surma, margimush, vismut, kobalt kabi rangli metallar ma‘lum bo‘lmasada, ularning qotishmalaridan keng foydalanilgan. Qora metallurgiya sohasida faoliyat ko‘rsatadigan yagona korxonasi Bekobod shahridagi «O‘zbekiston metallurgiya kombinati» aksiyadorlik ishlab chiqarish birlashmasidir.

Uning tarkibiga metallurgiya zavodi va Shirin mashinasozlik zavodi, «Ikkilamchi qora metallar» korxonalari boshqarmasi kiradi. Kombinatda qora metallurgiya mahsulotlarining eng muhim turlari (po‘lat, cho‘yan, po‘lat quvurlar va po‘lat prokat, armatura po‘lati, shvellerlar, po‘lat sharlar, emallangan idishlar) ishlab chiqariladi, temir-tersak, metall chiqindilari eritiladi. O‘rta Osiyodagi birinchi zamonaviy metallurgiya zavodi qurilishi umumxalq hashari yo‘li bilan 1942-yilda boshlangan.

1979-yili sentyabrda yillik quvvati 250 ming t bo‘lgan elektr bilan po‘lat eritadigan 1, 2, 3-pechlar ishga tushirildi. Zavodda asosiy mahsulotlar bilan birga 50 ga yaqin turdagi xalq iste‘mol tovarlari ham ishlab chiqariladi. Respublika qora metallurgiya sanoatini rivojlantirish dasturiga ko‘ra, istiqbolda chet el investitsiyalarini jalb etgan holda shlak buyumlarini qayta ishlash, kalibrlangan simlar ishlab chiqarish, mahalliy temir rudali konlardan yiliga 500 ming t mahsulot tayyorlash va po‘lat ishlab chiqarish hajmini oshirish mo‘ljallangan.

Rangli metallurgiya respublikada metallurgiya sanoatining yetakchi tarmog‘i. Respublika umumiy sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmida rangli metallurgiya hissasi 2014-yilda 80,0 %ni tashkil etadi. Mahalliy mineral xomashyo resurslari negizida 30-yillardan rivojlandi. Respublikada rangli nodir va qimmatbaho metallar (oltin, mis, qo‘rg‘oshin, rux, volfram, molibden, simob

va boshqa) konlari, Qoramozor mis, qo'rg'oshin, rux koni, Obirahmat, Burchmulla, Oqtuz, Takob, Ingichka, Qo'ytosh, Langar rangli metallar, Chodak, Zarmitan, Marjonbuloq, Kauldi, Ko'kpatas, Qizilolmasoy oltin, Qo'rg'oshinkon, Oltintopgan, qo'rg'oshin, rux, Qalmoqqir mis konlari va boshqalar topilib, ular sanoat miqyosida o'zlashtirilishi bilan rangli metallurgiya sanoati shakllandi va respublika rangli metallar ishlab chiqarish bo'yicha jahonda oldingi o'rinlardan birini egallagan mamlakatga aylandi.

Respublika jahon mamlakatlari orasida oltin zaxiralari bo'yicha beshinchi, oltin qazib olish bo'yicha sakkizinchi o'rinda turadi.

O'rta Osiyoda, xususan, hozir O'zbekiston yerlarida oltin qazib olish va undan turli taqinchoqlar, zargarlik buyumlari, bezaklar yasash mavjud bo'lganligi arxeologik topilmalardan ma'lum. Tug'ma (erkin uchraydigan) oltin konlarini o'zlashtirishga qadar oltin, asosan, sochma konlardan juda ibtidoiy usullarda – oltin zarralari aralash qumni qo'y terisi qoplangan yog'och tog'oralarda yuvib, ajratib olingan.

Sochma oltin olish X–XI asrlarda Chotqol, Chirchiq, Norin, Koson, So'x, Zarafshon, Darvoz daryolari vodiylarida olib borilganligi haqida ma'lumotlar bor. O'rta asrlarda oltinli qumlarni yuvish bilan birga mo'g'ullar bosqiniga qadar Chotqol – Qurama, Nurota tog'larida, Markaziy Qizilqumdagi konlardan tug'ma oltin qazib olingan kon lahmlari hozirgacha saqlanib qolgan. Hozir O'zbekistonda ma'lum bo'lgan oltin konlarining ko'pchiligidan qadimgi konchilar qisman foydalanganlar.

O'zbekistonning mineral xomashyo boyliklarini aniqlash, uni qazib olish sho'rolar hokimiyati davrida jadal davom ettirildi. Noyob metall konlarini qidirib topish va undan foydalanish muammolarini hal qilish ishlarida O'zbekiston Respublikasi FA ilmiy muassasalari faol ishtirok etdilar.

30-yillar boshida «O'zbekoltinnoyobmet» tresti tashkil etildi. O'sha yillari Ohangaron, Chirchiq daryolari vodiylarida, Qurama

tog'larida oltin izlovchilar oltinni qumni yuvish usulida ajratib olar edilar, yillik oltin olish bir necha o'n kg dan oshmas edi. Keyinchalik o'sha joylarda rudali oltin konlari topildi.

1941–45-yillarda oltin izlovchilik (artel) yo'li bilan oltin ajratib olish jadal olib borildi, olingan yillik oltin miqdori qariyb 50 kg ga yetdi. 1950-yilda sochma oltin izlash ishlari to'xtatildi. 1950-yillardan rudali oltin konlarini izlash va qidiruv qilish bo'yicha olib borilgan fundamental tadqiqotlar natijasida Qoraqo'ton, Bichanzor, Pirmirob, G'o'zaksoy, so'ngra Ko'chbuloq, Muruntov, Chormitan, Marjonbuloq, Kauldi, Qizilolmasoy, Sarmich va boshqa oltin ruda konlari topildi.

Hozir Respublikada 600 dan ortiq oltin konlari bo'lib, shundan 12 tasida oltin qazib olinmoqda. Respublikaning muhim oltin koni markazi hisoblangan Muruntov oltin konida O'zbekiston – AQSH qo'shma korxonasi «Zarafshon – Nyumont» korxonasi tashkil etilgan. Ushbu korxonada chiqindilardan oltin ajratib oladi.

Mis, qo'rg'oshin, rux sanoati, asosan, Ohangaron-Olmaliq kon sanoat tumanida, Qo'rg'oshin kon, Oltin topgan polimetall konlari, Qalmoqqir mis konlari negizida shakllandi. Tarmoqning yetakchi korxonasi tugal metallurgiya sikliga ega bo'lgan Olmaliq konmetallurgiya kombinatidir. Volfram va molibden sanoatining yirik korxonasi «O'zbekiston qiyin eriydigan va o'tga chidamli metallar kombinati» aksiyadorlik jamiyati (Chirchiq shahri)dir. Korxonada mahsulotlari (100 turdan ortiq) elektrotexnika, po'lat eritish, kon burg'ilash sohalarida keng qo'llaniladi.

1996-yildan kombinatda respublika ehtiyojlarini to'la qoplaydigan elektr lampochkalari ishlab chiqarish quvvatlari ishga tushirildi.

1990-yillardan O'zbekiston metallurgiyasida kamyob va kam-yob elementlari metallurgiyasi sanoati shakllanmoqda. Kamyob yer metallarining alyuminiy va magniy bilan qotishmalari – yengil qotishmalar, magniy bilan qotishmalari – o'tga chidamli qotishmalar turli sanoat tarmoqlarida keng qo'llaniladi. Respublikada

zamonaviy ilg'or texnologiyani joriy etish maqsadida kukunlar metallurgiyasi ham rivojlanmoqda.

Kimyo sanoatining asosiy korxonalarini «O'z kimyosanoat» davlat aksiyadorlik kompaniyasi tarkibiga kiradi. Bundan tashqari kimyoviy mahsulotlar, xalq iste'mol mollari va boshqa turdagi kimyoviy texnologiya asosida mahsulot ishlab chiqaruvchi korxonalar mavjud bo'lib, ular «O'z neftgaz» milliy xolding kompaniyasiga va viloyatlar hokimliklari boshqaruvi tarkibida faoliyat ko'rsatadi.

Birgina «O'z kimyosanoat» davlat aksiyadorlik kompaniyasi tarkibidagi korxonalarda 250 dan ortiq nomda mahsulot ishlab chiqariladi. Respublika sanoat mahsulotlari umumiy hajmida kimyo sanoati korxonalarini mahsulotlarining hisssasi 4,8% dan ortiqni tashkil etadi (2014).

Respublika kimyo sanoatida tabiiy gaz, neft, ko'mir, oltingugurt, fosforitlar, ohaktosh, texnik osh tuzi, shuningdek, rangli metallurgiya, paxta va kanopni qayta ishlash chiqindilari va boshqalardan xomashyo tarzida foydalaniladi. Ayni paytda kimyo sanoati mahsulotlari (mineral o'g'itlar, paxta sellyulozasi, kimyoviy tolalar hamda iplar, sintetik ammiak, sirka kislotasi, lak bo'yoqlar va boshqalar) eksport qilinadi.

O'zbekistonda boy xomashyo manbalari bo'lishiga qaramay 20–30-yillarigacha kimyo sanoati deyarli yo'q edi. Zamonaviy kimyo sanoatining shakllanishi 1932-yil qadimdan oltingugurt qazib olingan Sho'rsuv oltingugurt koni (Farg'ona vodiysi)ning ishga tushirilishi bilan boshlandi.

Kimyo sanoatining 1932-yildan qurila boshlangan eng yirik korxonasi Chirchiq elektr kimyo kombinati bo'lib, 1940-yil oktyabrdan mahsulot bera boshladi. 1949-yilda respublikaning jami sanoat mahsuloti hajmida kimyo sanoati hisssasi 0,8% ni, kimyo sanoatida band bo'lgan ishchilar soni sanoat ishchilarining 1% ni tashkil etgan, sanoat ishlab chiqarish fondining 7,4% i kimyo sanoati hissasiga to'g'ri kelgan. XX asrning 70-yillariga kelib,

O'zbekistonda mineral o'g'itlar, o'simliklarni himoya qilishning kimyoviy vositalari, sun'iy va sintetik iplar va tolalar, biokimyoviy mahsulotlar, paxta sellyulozasi, lak bo'yoq mahsulotlari, rezinatexnika buyumlari, sintetik yuvish vositalari, neft kimyosi mahsulotlar, ishlab chiqaradigan qudratli sanoat korxonalarini qurildi va kimyo majmui yaratildi.

1990-yillar oxiriga kelib, respublika kimyo sanoatida 2,7 mln. t mineral o'g'itlar, 3,8 mln. t sulfat kislota, 2,7 mln. t sintetik ammiak, 326 ming t sintetik yuvish vositalari, 254,9 ming t sintetik smola va plastik massalar va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarildi. Mineral o'g'itlar ishlab chiqarish respublika kimyo sanoatining asosiy tarmoqlaridan biri hisoblanadi.

Respublikada qishloq xo'jaligi uchun zarur bo'lgan ammiak selitrasi, karbamid, ammofos, ammoniy sulfat, superfosfat, ammiak suvi, shuningdek, azotli va fosforli murakkab o'g'itlarni ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan. «Elektrkimyosanoat» (Chirchiq), Farg'ona «Azot» (1962) va «Navoiyazot» (1964) aksiyadorlik jamiyatlarida asosiy turdagi azotli o'g'itlar, «Ammofos» (1969, Olmaliq) va «Samarqandkimyo» (1954) aksiyadorlik jamiyatlari, «Qo'qon superfosfat zavodi» (1935) qo'shma korxonasi — aksiyadorlik jamiyatida ammofos, oddiy va ammoniylashgan superfosfat kabi fosforli o'g'itlar ishlab chiqariladi.

Kimyo sanoatida ishlab chiqariladigan mineral o'g'itlar va boshqa kimyoviy mahsulotlar hajmi respublika qishloq xo'jaligi ehtiyojlarini to'la ta'minlashi bilan birga ularning bir qismi chetga ham chiqariladi.

1994-yilda 26 mln. AQSH dollari miqdorida mineral o'g'itlar va boshqa kimyoviy mahsulotlar eksport qilingan bo'lsa, 2010-yilda bu ko'rsatkich 94,02 mln. AQSH dollarini tashkil etdi. Respublikada kaliyli o'g'itlar ishlab chiqarilmaydi, O'zbekiston qishloq xo'jaligida bu o'g'itga bo'lgan yillik ehtiyojni ilmiy asoslangan me'yorlarda qoplash bo'yicha Qashqadaryo viloyatidagi Tyubegatan kaliy tuzlari konlari negizida 200 ming t kaliyli o'g'itlar

(kaliyli tuzlar) ishlab chiqaradigan Dehqonobod kaliy zavodi qurilishi boshlandi.

Navoiy viloyatida topilgan fosforit konlari bazasida loyiha quvvati 800 ming t fosforit mahsulotlari ishlab chiqaradigan Qizilqum fosforit majmuasi qurildi (birinchi navbati 1998-yilda ishga tushirilgan). Sulfat kislota kimyo sanoati tarmoqlari uchun muhim xomashyodir.

Respublikada sulfat kislota ishlab chiqaradigan yirik quvvatlar Chirchiq «Elektrkimyosanoat», Olmaliq «Ammofos» korxonalari, Navoiy va Olmaliq konmetallurgiya kombinatlarida barpo etilgan, yiliga 1419,9 ming t ga yaqin sulfat kislota ishlab chiqariladi (2017).

Soda sanoatining Markaziy Osiyo mamlakatlarida yagona bo'lgan korxonasi Qo'ng'iro't soda zavodi qurildi. O'simliklarni himoya qilishning kimyoviy vositalari (defoliant, desikant, gerbishi, insektishi, fungisidlar) Farg'ona «Azot», Navoiy «Elektrkimyo-zavod» O'zbekiston-Panama qo'shma korxonasida ishlab chiqarildi.

Respublika qishloq xo'jaligida o'simliklarni kasallik va zararkunandalardan kimyoviy himoya qilishda qo'llanadigan oltingugurt kukuni Sho'rsuv konkimyo korxonasida hamda Sho'rtan gazkimyo majmuida ishlab chiqariladi. Kimyoviy tolalar va iplar Farg'ona kimyoviy tolalar zavodi, «Navoiyazot» aksiyadorlik jamiyati Farg'ona «Azot» aksiyadorlik jamiyatida ishlab chiqariladi.

Farg'ona furon birikmalari kimyo zavodi (1946)da sellyuloza mustaqilligini ta'minlash bo'yicha paxta lintidan yiliga 30 ming t paxta sellyulozasi ishlab chiqaradigan ixtisoslashgan quvvatlar barpo etilgan. Kimyo sanoatida gidroliz korxonalari 1945-yildan qurila boshlangan.

Farg'ona furon birikmalari (1946), Yangiyo'l biokimyo (1952), Andijon gidroliz (1953) zavodlarida asosiy xomashyo — chigit sheluxasi, sholi qobig'idan texnik etil spirti, furfurol, furil spirti, ksilit, laprol, katalizatorlar va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarildi.

Spirit sanoati 2004-yildan alohida sanoat tarmogʻi sifatida shakllantirilmoqda. Respublika Vazirlar Mahkamasining 2009-yil 15-yanvardagi «Etil spirti ishlab chiqaruvchi korxonalarni boshqarish tuzilmasini takomillashtirish toʻgʻrisida» qaroriga koʻra, «Oʻzmevasabzavotuzumsanoatxolding» kompaniyasi tarkibiga kiradigan «Oʻzspirtsanoat» aksiyadorlik kompaniyasi tashkil etildi. Unga «Qoʻqonspirt», «Andijon biokimyo zavodi», «Yangiyoʻl biokimyo», «Toshkentvino», «Zarafshon» (Samarqand) aksiyadorlik jamiyatlari kiradi.

Rezina mahsulotlari (yengil avtomobil shinalari, sharqona rezina kalishlar, kislota va ishqorga chidamli zichlagichlar va boshqalar, xom rezina, rezina yelim, elektr izolyatsiya lentalar, qoʻl-qoplar va boshqalar) Angren «Rezinotexnika» aksiyadorlik jamiyatida (1994) ishlab chiqariladi.

Ilgari, asosan, harbiy maqsadlardagi rezina mahsulotlari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan va tarkibiga Toshkent shahridagi rezina mahsulotlari zavodi (1944) kirgan «Oʻzbekrezinotexnika» birlashmasi (1974) 1987-yildan xalq isteʼmoli tovarlari ishlab chiqarishga oʻtdi.

1992-yildan birlashmada yengil avtomobil shinalarini tayyorlash oʻzlashtirildi. 1996-yildan yiliga yengil avtomobillar uchun 500 ming dona shina, 9 mln. juft kalishlar ishlab chiqaradigan quvvatlar ishga tushirildi. Respublikada plastmassa va polietilen, polipropi majmuasi mahsulotlari Shoʻrtan gazkimyo majmuasi (2001), «Jizzax plastmassa» (1972), «Sovplastital» qoʻshma korxonasida (1987), turli markadagi lok boʻyoq mahsulotlari «Toshkent lok boʻyoq zavodi» (1945) aksiyadorlik jamiyatida, mebel sanoati uchun sintetik smolalar Fargʻona furan birikmalari kimyo zavodida (1946), roʻzgʻor kimyosi mahsulotlari, Toshkentdagi Oʻzbekiston-Kipr «Maishiykimyo» qoʻshma korxonasi-aksiyadorlik jamiyatida (1999), sintetik yuvish vositalari «Toshkent yogʻ-moy» aksiyadorlik jamiyatida, Rossiyaning «Kalina» konsetumaniga qarashli «Pallada-Vostok» shoʻba korxonasida ishlab chiqariladi. Istiqbolda kimyo

sanoatini rivojlantirish fosforit, sellyuloza, kaustik va kalsiy sodasi, kaliyli o'g'itlar, o'simliklarni kimyoviy himoya vositalari, polimerlar kabi eng muhim xomashyo turlari bo'yicha respublikaning mustaqilligiga erishish, mahalliy xomashyodan yangi mahsulotlar ishlab chiqarish texnologiyasini yaratish, chet mamlakatlardan olinayotgan kimyoviy mahsulotlar tumanning asosiy turlarini respublikada ishlab chiqarishni tashkil etish, ishlab chiqarish chiqindilarini qayta ishlash, ishlab chiqarishni avtomatlashtirish, xorijiy texnologiyalardan foydalanish, ekologik muammolarni hal etish, kimyo sanoatining eksport imkoniyatlarini kengaytirish yo'nalishlarida olib boriladi.

O'zbekistonda **mashinasozlik sanoatining** dastlabki korxonalarini XX asr boshlarida vujudga keldi. XX asr boshida O'zbekistonda metallga ishlov berish sanoati 14 ta kichik ta'mirlash ustaxonalardan iborat edi. Ularda, asosan, temir yo'l, paxta tozalash va yog' zavodlarining ta'mirlash ishlari bajarilardi. Yalpi sanoat mahsuloti umumiy hajmida og'ir sanoat va metallga ishlov berish tarmog'ining hissi 1,3% ni tashkil etgan.

1900-yilda Toshkentda tashkil etilgan metallga ishlov beruvchi Bosh temir yo'l ustaxonalari o'sha davrning yirik korxonalaridan edi. 1920-yillardan qishloq xo'jaligi, sanoat va transportni rivojlantirish zarurati bilan mavjud ta'mirlash korxonalarini kengaytirildi, yangilari qurila boshladi.

1927-yil noyabrda Toshkentda «Boshpaxtasanoat»ning mexanika zavodi ishga tushirildi. 1931-yilda bu zavod negizida paxta tozalash zavodlari uchun asbob-uskunalar ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligi texnikasi ta'miri bilan shug'ullanadigan «Qishloq-mash» hozir «Toshqishloqmash» — «Toshkent qishloq xo'jaligi mashinasozligi zavodi» aksiyadorlik jamiyati tashkil etildi. Zavodda g'o'za seyalkalari, borona va kultivatorlar tayyorlash yo'lga qo'yildi.

1932-yilda Toshkentda ekskavator ta'mirlash zavodi — «Irmash», 1920-yillar oxirida Andijonda «Kommunar», Samarqandda

«Kolxozchi», Qo‘qonda «Bolshevik» zavodlari va boshqa korxonalar ishga tushirildi. 1920-yilda mexanika ustaxonalari hamda cho‘yan zavodi negizida Toshkentda Turkiston zavodi tashkil etildi (1959-yildan bu zavod Mashinasozlik bo‘yicha davlat loyiha konstrukombinatorlik texnologiya byurosi, 1976-yildan «Texnolog» ishlab chiqarish birlashmasi deb nomlandi).

1941–45-yillardagi urush davrida respublikada 16 mashinasozlik zavodi ishga tushirildi. Sanoatning tarmoq tarkibi o‘zgardi. Urush davrida ishga tushirilgan mashinasozlik korxonalarini front ehtiyojlari uchun qurol-yarog‘, o‘qdorilar va boshqa mahsulotlar ishlab chiqardi.

1945-yildan keyin paxtachilik va irrigatsiya qurilishi mashinalari ishlab chiqarish tiklandi, to‘qimachilik, kimyo va xalq xo‘jaligining boshqa tarmoqlari uchun yangi jihozlar ishlab chiqarish boshlandi. Paxta terish mashinalari, ekskavatorlar, ko‘prik elektr kranlari, yigirish mashinalari ishlab chiqarish o‘zlashtirildi, korxonalarining ixtisoslashuvi va kooperasiyasi rivojlandi.

60–70-yillarda respublika mashinasozligida teran sifat o‘zgarishlari yuz berdi, ishlab chiqarish quvvatlari o‘ydi, juda ko‘p yangi mashina va mexanizmlarni ishlab chiqarish o‘zlashtirildi. 1970-yilda sanoat mahsulotining umumiy hajmida mashinasozlik sanoatining hisssasi 15,9% ga yetkazildi.

Bu daraja deyarli keyingi 40 yil davomida saqlanib kelmoqda (1990-yilda 16%, 2000-yilda 11,1%, 2010-yilda 14,0%). Respublika mustaqilligi e‘lon qilinishiga qadar mashinasozlik sanoatining deyarli barcha korxonalarini markazga – sobiq SSSR traktorsozlik va qishloq xo‘jaligi mashinasozligi, Yengil va oziq-ovqat sanoati hamda ro‘zg‘or buyumlari mashinasozligi, Mudofaa sanoati, Aviatsiya va avtomobilsozlik mashinasozligi vazirliklari ixtiyorida edi.

1991-yil oktyabrdan mashinasozlik sanoati korxonalarini boshqaruvini shakllantirishda tarmoqlar bo‘yicha konsernlar tashkil etildi. 1994-yilda davlat konsernlari ishlab chiqaruvchilar

uyushmalari, aksiyadorlik jamiyatlari korporatsiyalariga aylantirildi. O'zbekiston avtomobilsozlik korxonalarini uyushmasi («O'zavtosanoat») avtomobilsozlik sanoati va unga texnik xizmat ko'rsatish sohalariga, O'zbekiston radioelektronika, elektrotexnika sanoati korxonalarini uyushmasi («O'zeltexsanoat») elektrotexnika, radio-texnika sanoati sohalariga, «O'zqishloq-xo'jalik mashxolding» kompaniyasi qishloq xo'jaligi mashinasozligi korxonalariga rahbarlik qiladi.

Mashinasozlik sanoati 20 ga yaqin tarmoqqa mansub 100 dan ortiq yirik korxonalardan iborat. Ularning orasida avtomobilsozlik, traktorsozlik va qishloq xo'jaligi mashinasozligi, paxta tozalash sanoati mashinasozligi, samolyotsozlik, elektrotexnika sanoatining salmog'i katta.

1960-yilda respublika mashinasozligida 22 nomdagi asosiy mashina, mexanizm va asboblari ishlab chiqarilgan, bu ko'rsatkich 1970-yilda 29, 1980-yilda 39 ni tashkil etdi. 2010-yilga kelib 200 dan ortiq qishloq xo'jaligi texnikasi turi yaratildi, 140 turdagi qishloq xo'jaligi texnikasini ishlab chiqarishga erishildi. Ayni paytda respublika iqtisodiyoti uchun yangi bo'lgan avtomobilsozlik, motorsozlik, radio, elektronika kabi mutlaqo yangi sanoat tarmoqlari barpo etildi.

Traktorsozlik va qishloq xo'jaligi mashinasozligi Respublika mashinasozligida ishlab chiqariladigan jami mahsulotning qariyb 20% i shu tarmoq hissasiga to'g'ri keladi. 1990-yil boshigacha tarmoqning ko'pgina mahsulotlari sobiq Ittifoq ahamiyatiga ega bo'lgan, paxta terish mashinalari, g'ozalari, paxtachilikka moslashtirilgan chopiq traktorlari, traktor tirkamalarining asosiy qismi O'zbekistonda ishlab chiqarilgan.

1930-yil boshida paxtachilikda ishlatiladigan ekish va yerga ishlov berish mashinalari, paxta tozalash zavodlari uchun texnologik va boshqa jihozlar O'rta Osiyoda yagona «Boshpaxtasanoat»ning mexanika zavodida tayyorlangan. XX asrning 90-yillari oxiriga kelib, traktorsozlik va qishloq xo'jaligi mashinasozligi

tarmog'ida 20 dan ortiq korxonalar, 5 ta qo'shma korxonalar, 1 unitar korxonalar va boshqalar faoliyat ko'rsatdi.

1996-yil qishloq xo'jaligi mashinalarini yaratish va ishlab chiqarish bilan shug'ullanadigan O'zbekiston qishloq xo'jaligi mashinasozligi xolding kompaniyasi («O'zqishloq-xo'jalik-mashxolding») tashkil etildi.

Bu tarmoqda paxtachilik traktorlari, dizel dvigatellar, traktor tirkamalari, paxtachilik texnikasi kompleksi, bog'dorchilik va tokchilik mashinalari, qishloq xo'jaligi mashinalari reduktorlari, chorvachilik uchun ozuqa tayyorlaydigan mashinalar, ehtiyot qismlar va hokazolar ishlab chiqariladi.

Traktorsozlik. 1990-yillar boshida quvvati 30 ot kuchi bo'lgan TTZ-30 traktori va unga moslangan qishloq xo'jaligi mashinalari va qurollari majmui yaratildi. 1994-yilda «Toshkent traktor zavodi» aksiyadorlik jamiyatida dizel dvigatelli TT-Z80/100 universal chopiq traktorlari sinovdan o'tkazildi.

O'sha yili yangi TTZ-80-X traktorlarining yirik sanoat partiyalari ishlab chiqarildi. Keyingi yillarda respublikada g'alla ekinlari maydonining keskin ortishi bilan bu ekinlar uchun zarur qishloq xo'jaligi mashinalari va qurollarini ishlab chiqarish bo'yicha jadal ish olib borildi. Traktorsozlikning yirik korxonasi «Toshkent traktor zavodi» (1942) aksiyadorlik jamiyati paxtachilik traktorlari, universal chopiq traktorlari, kichik traktorlar, traktor tirkamalari ishlab chiqaradi.

1969-yildan T28X4 markali traktorlar ishlab chiqarila boshlandi. 1970–80-yillarda zavod rekonstruksiya qilinib, TTZ-80-X traktorlari va traktor tirkamalarini ishlab chiqarish o'zlashtirildi. «Toshkent traktor zavodi» tarkibida quyuv zavodi bor. «Agregat zavodi» aksiyadorlik jamiyati purkagichlar, changitgichlar, g'o'-zapoya o'rgich, yem-xashak o'rish texnikasi, rotatsion boronalar, kartoshka seyalkalari, reduktorlar, traktor va paxta terish mashinalarining uzal va agregatlarini ishlab chiqaradi. Bu zavod 1955-yil Toshkent mashinasozlik zavodi tarzida tashkil etilgan.

1957-yil Toshkent irrigatsiya mashinasozligi zavodiga aylantirildi, 1960–1972-yillarda O‘zbekiston traktor yig‘uv zavodi, 1972-yildan Toshkent agregat zavodi, 1994-yildan esa hozirgi nomda. 1994-yilda Toshkent shahrida tashkil etilgan «Motor zavodi» aksiyadorlik jamiyatida dvigatellar, ehtiyot qismlar tayyorlanadi.

Qishloq xo‘jaligi mashinasozligi tarmog‘ida 1931-yil «Toshqishloqmash» zavodining 1-navbati ishga tushirilgan. Hozir «Toshqishloqmash» aksiyadorlik jamiyatida paxta terish mashinalari, kultivatorlar, yem-xashak yig‘ishtirish texnikasi, kartoshka kavlagichlar, gidrosilindrlar ishlab chiqarila boshladi. Tarmoqdagi yirik korxonalaridan biri «O‘zbekqishloqmash» (1942) aksiyadorlik jamiyatida g‘o‘za va don seyalkalari, ko‘sak chuvish mashinalari, rotorli o‘rim mashinalari, TTZ-30 traktoriga tirkab va osib ishlatiladigan mashinalar, mineral o‘g‘it sochgichlar ishlab chiqariladi. Qishloq xo‘jaligida keng qo‘llanadigan kultivatorlar, chizelkultivatorlar, o‘g‘it solgichlar, ariq qazgich, tekislagichlar, ko‘rak terish mashinalari, pluglar, g‘o‘zani chilpish moslamalari, qatqaloq yumshatgichlar va boshqa mahsulotlar «Chirchiqqishloqmash» (1942) aksiyadorlik jamiyatining asosiy mahsulotlaridir.

Bog‘dorchilik, tokchilik, o‘rmonchilik va polizchilikda foydalaniladigan mashina va moslamalar, gatuglar «O‘zbekiston bog‘dorchilik mashinasozligi zavodi» (1967) aksiyadorlik jamiyatida va «Namanganqishloqmash» korxonasi (mas’uliyati cheklangan jamiyat)da ishlab chiqariladi. Chorvachilikning yem-xashak bazasini mexanizatsiyalashga imkon beradigan bir necha korxonalar bor. «Urganchozuqamash» zavodi (1987) osma traktor o‘rish mashinalari, traktor xaskashlari, sholi o‘rish mashinalari, «Buxoro ixtisoslashtirilgan tajriba zavodi» g‘o‘zapoya yulgichlar, «Uzun ixtisoslashtirilgan zavodi» ehtiyot qismlar ishlab chiqarishga ixtisoslashgan.

Shuningdek, Yuqori Chirchiq tumanida joylashgan «Inter-mash» korxonasida meliorativ mashinalar ishlab chiqariladi. «Urganch ekskavator zavodi» aksiyadorlik jamiyati 1990-yildan

EO-411 rusumli ekskavatorlar ishlab chiqaradi. Korxonada ishlab chiqarilgan har xil rusumdagi ekskavatorlar melioratsiya, qurilish ishlarida keng qo'llaniladi.

Korxonada 2001-yildan MZET 400/ 20 rusumli zemsnar-yadlari ishlab chiqarish o'zlashtirildi. Rossiyadagi ekskavator korxonalarini bilan hamkorlik yo'lga qo'yilgan.

1997–2001-yillarda eng yangi texnologiyalar asosida unumdorligi yuqori qishloq xo'jaligi mashinalari ishlab chiqaradigan qo'shma korxonalar tashkil etildi. AQSH ning «Keys korporeyshn» kompaniyasi bilan hamkorlikda «O'zKeysmash» (1997; paxta terish mashinalari, chigit seyalkalari, ekskavatorlar), «O'z-Keystraktor» (1997; traktorlar, pluglar), «O'z-Keysservis» (1998; qishloq xo'jaligi texnikasiga servis xizmatlari), «Agroxim» (1998; purkagichlar, changitgichlar), «O'z-Rosdizel» (2001; dvigatellar, ehtiyot qismlar), «Favvora» (1997; suv nasoslari) qo'shma korxonalarini faoliyat ko'rsatadi. Tarmoqda «Texnolog» (1959), «Agromash Bosh ixtisoslashtirilgan konstruktorskiy byurosi» («BMKBA-gromash») aksiyadorlik jamiyatlarida ilmiy-texnika mahsulotlari, texnikaning tajriba namunalari yaratiladi.

«O'zqishloq xo'jalik mashxolding» kompaniyasi tarkibiga kiradigan «O'zpaxtamash» aksiyadorlik jamiyatida (sobiq Toshkent mashinasozlik zavodi, 1947-yilda jamlangan. Tarmoqdagi yirik korxonalardan biri Andijondagi «Tojmetall» aksiyadorlik jamiyatidir. Asosiy mahsulotlari – paxta tayyorlash punktlari, paxta tozalash zavodlari uchun texnologik qurilmalar (paxtani tayyorlash, quritish, tozalash, saqlashda qo'llaniladigan mashinalar va mexanizmlar), arrali va jo'vali (valikli) jin mashinalari, linterlar, tola tozalagichlar, chigit saralash va tozalash mashinalari, transportyorlar, paxta g'arambuzgichlari, paxta uzatkichlar, tunnel ochish mashinalari, paxta g'aramlarini shamollatish va chang tutish mashinalari, shuningdek, kanopni qayta ishlash mashina va qurilmalari (jami 50 nomdan ortiq). Tarmoqdagi bosh korxonasi – Toshkent mashinasozlik zavodi 1947-yilda ishga tushirilgan. Zavod

1951-yildan paxta tozalash sanoati uchun texnologik uskuna-jihozlar va ehtiyot qismlar ishlab chiqarishga ixtisoslashtirildi («Toshpaxtamash-2»).

1957-yilda «O‘zbekpaxtamash» nomini oldi, 1968-yilga kelib zavod negizida «Soyuzxlopkomash» birlashmasi tashkil etildi. 1953-yilda Toshkent davlat maxsus paxta tozalash uskunalari konstruktorklik byurosi (2003-yildan Toshkent «Paxtajin KB» aksiyadorlik jamiyati) tashkil etildi.

1975–1978-yillarda paxtani qayta ishlash bo‘yicha potok liniyalari ishlab chiqarildi va paxta tozalash sanoatida joriy qilindi. «Mexnat» paxta tozalagichi, «Zafar» va «Paxtakor» tola tozalagichlari, «G‘ayrat» arrali tola ajratish (jin) mashinalari Plovdiv, Zagreb, Moskva, Qohira, Saloniki, Tehron xalqaro ko‘rgazmalarida namoyish etilgan va oltin, kumush medallari sovrindori bo‘lgan.

O‘zbekistonda mashinasozlik sanoatining muhim tarmog‘i hisoblangan avtomobilsozlik-avtomobillar, avtomobillarga ehtiyot qismlar, turli jihozlar va boshqa asboblarni ishlab chiqarish respublika mustaqillikka erishganidan keyin shakllana boshladi. 1990-yillarga qadar respublikada avtomobilsozlik sanoati yo‘q edi. O‘zbekistondagi bir necha avtomobil ta‘mirlash zavodlari (Toshkent avto ta‘mirlash zavodi 1939-yilda ishga tushirilgan), yengil mashinalarga texnika xizmati ko‘rsatadigan «O‘zavtotexxizmat», «O‘zavto-VAZ-xizmat» ishlab chiqarish birlashmalari korxonalar, tashkilotlar va aholining avtomobillariga texnika xizmati ko‘rsatib kelgan.

1994-yil martda O‘zbekiston avtomobilsozlik korxonalarini uyushmasi («O‘zavtomash» uyushmasi) tashkil etildi (2003-yil dekabrda aksiyadorlik kompaniyasi). Avtomobilsozlik sanoati sohasida ishlab turgan va yangi qurilayotgan zavodlar negizida avtomobil industriyasini barpo etish, yengil va yuk avtomobillari, avtobuslar, trolleybuslar hamda ularga ehtiyot qismlar ishlab chiqarish, servis xizmatini yo‘lga qo‘yish, respublika xalq xo‘jaligining

avtotransport texnikasiga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish, avtomobil sanoatining raqobatbardosh mahsulotlari bilan jahon bozoriga chiqish vazifalari hal etildi. Ishga tushirilgan korxonalarda ishlab chiqarish siklini shakllantirish dastlab avtomobillar tumani yetkazib berilgan qism va agregatlarni yig'ishdan, ularni shu korxonalarda tayyorlash va yig'ish sikliga bosqichma-bosqich to'liq o'tish yo'li bilan olib borildi.

1992-yil Janubiy Koreyaning DEU korporatsiyasi bilan Asaka paxta tashiydigan tirkamalar zavodi negizida yengil avtomobillar ishlab chiqaradigan «O'zavod-DEUavto», 1995-yilda Turkiyaning «Koch xolding» kompaniyasi bilan Samarqand shahrida 35–45 o'rinli o'rta hajmli avtobuslar, turli maqsadlardagi yuk avtomobillari ishlab chiqaradigan «SamKochavto» qo'shma korxonalar barpo etildi.

1994-yildan qurila boshlagan «UzDAEWOO» qo'shma korxonada avtomobil zavodining rasmiy ochilishi va xalqaro taqdimoti 1996-yil 19-iyulda o'tkazildi. 1996-yil 25-martdan «Damas» mini avtobuslari, iyul oyidan o'ta kichik klassli «Tiko» yengil avtomobillari, iyul oyidan «Neksiya», 2001-yildan «Matiz», 2003-yildan «Lasetti» rusumli yengil avtomobillar ishlab chiqarila boshladi. Korxonaning to'liq loyiha quvvati bir yilda 200 ming dona turli model va markadagi avtomobillar ishlab chiqarildi. Korxonada ishga tushganidan beri 2010-yil 1-yanvarga «SamKochavto» qo'shma korxonasida o'rta hajmli avtobuslar va yuk mashinalari ishlab chiqarildi. Korxonada 1999-yil mart oyida ishga tushirilgan. Korxonada yiliga 4000 dona avtobus va 1000 dona yuk avtomobillari ishlab chiqaradigan quvvatlar yaratilgan.

Respublika avtomobil zavodlarida 145,2 ming dona avtomobil ishlab chiqarildi. Shundan, 1050 tasini avtobuslar tashkil etdi.

Radioelektronika, elektrotexnika mashinasozlikning muhim tarmog'i bo'lib, u 1941–45-yillarda shakllandi. Jumladan, Toshkent kabel zavodi (hozir «O'zkabel» davlat aksiyadorlik jamiyati) 1942-yildan aloqa dala simlari ishlab chiqara boshladi. Toshkent

radiolampa zavodi (hozir «Foton» aksiyadorlik jamiyati bosh korxonasi – Elektron texnika zavodi) 1942-yildan generatorlar, qabul qiluvchi va kuchaytiruvchi radiolampalar ishlab chiqardi. Chirchiq transformator zavodi 1942-yilda ishga tushirildi. Oʻrta Osiyodagi eng yirik Toshkent elektrotexnika zavodi («Oʻzelekt-rapparat» aksiyadorlik jamiyati) 1941-yil oxiridan mahsulot bera boshladi. Toshkentda 1948-yil ishga tushirilgan «Mikond» zavodi («Oniks» aksiyadorlik jamiyati) radiodetallar, elektrotexnika sanoati uchun shisha izolyatorlar ishlab chiqardi.

1955-yildan elektrotexnika sanoati respublikada mashinasozlik sanoatining yetakchi tarmogʻi tarzida shakllandi. 1970-yillar oxiriga kelib respublikada 10 dan ortiq elektrotexnika zavodlari ishladi. 1982-yil EHM ishlab chiqaradigan «Algoritm» zavodiga asos so-lindi (1996-yildan aksiyadorlik jamiyati).

1986-yilda EHM uchun mikroelektronika elementlari, mikro-sxemalar, masofadan turib boshqarish sistemalari va boshqalar ishlab chiqaradigan «Zenit» zavodi (Toshkent shahri) ishga tu-shirildi.

1990-yil oktyabr oyida respublikadagi radioelektronika, elektro-texnika sanoati sohasidagi ilmiy ishlab chiqarish, ishlab chiqarish korxonalari va tashkilotlarini birlashtirgan «Radioelektrontexasbob» respublika davlat konserni tashkil etdi. 1994-yil yanvarda konsern Oʻzbekiston radioelektronika, elektrotexnika va asbobsozlik sanoati korxonalari uyushmasi («Oʻzeltexsanoat»)ga aylantarildi.

Uyushma tarkibida 31 dan ortiq korxonalar va tashkilotlar (46 mingdan ortiq ishchi xizmatchi), jumladan, «Oʻzkabel» qoʻshma korxonalar aksiyadorlik jamiyati, «Foton», «Oʻzelektrap-parat», «Andijon elektrodvigatel» (1961), «Oniks» (Toshkent), «Algoritm» aksiyadorlik jamiyatlari, Chirchiqdagi «Transformator» va boshqa yirik korxonalar bor.

«Doyche Kabel’ AG Toshkent» (Toshkentdagi «Elektrosignal» ilmiy ishlab chiqarish birlashmasi negizida 1998-yilda tashkil etilgan) maxsus maqsadlardagi kabel va oʻtkazgich simlar ishlab

chiqaradi. «Motorola» kompaniyasi bilan hamkorlikdagi «UMT-radio» (teleradio kommunikatsiya vositalari, sanoat va aerokosmik industriya uchun jihozlar ishlab chiqaradi, 1999-yilda tashkil etilgan), «Spektr» (O‘zbekiston Rossiya qo‘shma korxonasi; eksportga mo‘ljallangan va import o‘rnini bosuvchi kabel mahsulotlari, 1991) qo‘shma korxonalarida eng zamonaviy eksportbop mahsulotlar ishlab chiqariladi.

Uyushma tarkibida Toshkent mikroelektronika ilmiy tekshirish instituti, «Foton» tajriba konstruktorlik byurosi, «Kvark» ilmiy ishlab chiqarish majmuida va tajriba konstruktorlik ishlari olib boriladi. Respublika elektrotexnika, radioelektronika korxonalarida elektron komponentlar (to‘g‘rilovchi ustunlar, diodlar, dala tranzistorlari, rezistorlar, kondensatorlar), mikroelektron tuzilmalar (integral mikrosxemalar), elektret mikrofonlar, kuchlanish kuchaytirgichlari, oq-qora va rangli televizorlar uchun SPLITT-ransformatorlar, kichik voltli asboblari, turli maqsadlarga mo‘ljallangan kabel mahsulotlari va simlar, o‘zgaruvchan tok elektrodvigatellari, transformatorlar, payvandlash mashinalari, elektr akkumulatorlari, rangli televizorlar, pleyerlar, radiopriyomniklar, elektr o‘lchagichlari, tabiiy gaz o‘lchagichlari, billur idishlar va qandillar, keramika buyumlari va boshqa mahsulotlar ishlab chiqariladi. Tarmoqda ishlab chiqarilgan 100 dan ortiq nomdagi mahsulotlarning 80%, elektronika mahsulotlarining 90–95% i Rossiya, Ukraina, Belorussiya, Qozog‘iston va boshqa mamlakatlarga chiqariladi.

2017-yilda 541,6 ming dona televizorlar, 269,8 ming dona kir yuvish mashinalari, 10,8 ming dona elektr dazmollar ishlab chiqarildi.

Asbobsozlik sanoati sohasida mashinasozlik uchun qirquv va o‘lchov asboblari, slesarlik sozlash asboblari hamda moslamalari O‘zbekiston radioelektronika, elektrotexnika va asbobsozlik sanoati korxonalarini uyushmasi («O‘zeltexsanoat») tarkibidagi korxonalarda ishlab chiqariladi. Tarmoq mahsulotlari chet ellarga eksport qilinadi.

Shuningdek, mashinasozlik sanoatining yirik korxonalarida maxsus asbobsozlik sexlari mavjud.

Kimyo va neft mashinasozligida eng yirik korxonasi O'zbekiston kimyo mashinasozligi zavodi («O'zbekkimyomash») 1941-yil Chirchiq shahrida qurilgan. 1941–1945-yillarda front uchun mahsulot chiqarilgan. Urushdan keyingi yillarda zavodda kimyo, mikrobiologiya, sellyuloza qog'oz va boshqa tarmoqlar uchun jihoz-uskunalar ishlab chiqarish o'zlashtirildi. 1966-yildan zavod, asosan, kimyo mashinasozligiga ixtisoslashdi.

70-yillarning boshlarida zavodda quvur yig'ish, ammiak, ammiak selitrasi va boshqa o'g'itlar ishlab chiqarish uchun kuchli kompleks texnologik liniyalar ishlab chiqarish o'zlashtirildi. «O'zbekneftgazholding» milliy xolding kompaniyasi tarkibiga kiradigan «O'zneftgazmash» kompaniyasida (Chirchiq shahri) neftgaz va gazkimyo tarmoqlari uchun mashinasozlik mahsulotlari ishlab chiqariladi. «Toshkent kompressor zavodi» aksiyadorlik jamiyati tarmoqdagi yirik korxonalardan biri. Zavod 1941-yilda barpo qilingan bo'lib, kimyo va boshqa sanoat tarmoqlarida ishlatiladigan ko'chma kompressor stansiyalarining turli modellarini, moy va havo filtrlari, ehtiyot qismlar ishlab chiqarishga ixtisoslashgan. Namangan «Mexmash» aksiyadorlik jamiyatida nostandart qurilmalar, maxsus texnologik uskunalar, neft va gaz quduqlari uchun sanoat armaturalari, po'lat, titan qopqoqlar, zanglamas surma qopqoqlar ishlab chiqariladi. Korxonasi 1974-yilda «Namangan mexanizatsiya va avtomatlashtirish vositalari mashinasozlik zavodi» nomi bilan ishga tushirilgan.

Qurilish va yo'l mashinasozligi tarmog'ining korxonasi 1932-yili «O'zbekgidrostroy» tresti tomonidan irrigatsiya mashina va mexanizmlari ta'mirlanadigan «Irmash» zavodi tashkil etish bilan boshlandi. 1935-yildan u O'rta Osiyo ekskavator remonti zavodiga aylantirildi. 1946-yildan Toshkent ekskavator zavodi o'sha yildan ekskavatorlar ishlab chiqara boshladi. 1954-yildan turli markadagi ekskavatorlar ishlab chiqarish o'zlashtirildi. Tarmoqdagi yirik

korxonalaridan biri — «Podyomnik» (Toshkent shahri) birlashmasi (1976). Birlashmaning bosh korxonasi «Podyomnik» zavodida urushdan keyingi yillarda ko'tarma transport jihozlari ishlab chiqarish o'zlashtirildi.

1963-yildan zavod tamoman qayta jihozlangan. Ko'prik elektr kranlari, maxsus greyferli, magnit greyferli, magnitli, ko'p tirgakli osma kranlar, to'rt oyoqli kranlar ishlab chiqariladi. 1956-yilda Andijon mashinasozlik zavodi («Andijonirmash») ishga tushirildi, asosan, yer tekislaydigan mashinalar, yuklagichlarning osma jihozlari, gidrosilindrlar, manipulyatorlar, vibropresslar va boshqalar irrigatsiya texnikasi ishlab chiqaradi. «O'zqishloq xo'jalikmashxolding» kompaniyasi tarkibiga kiradigan «Intermash» (1942) korxonasida meliorativ mashinalar, «O'z-Keysmash» (1997) qo'shma korxonasida ekskavatorlar ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan.

Kommunal xo'jaligi mashinasozligi. Bu sanoat tarmog'ida «Samarqand liftsozlik zavodi» (1969) aksiyadorlik jamiyati ish olib boradi. «O'zeltexsanoat» uyushmasi tarkibiga kiradi. Zavodda respublika xalq xo'jaligining turli sohalarida ishlatiladigan passajir va yuk liftlari, xalq iste'moli tovarlari ishlab chiqariladi. 1990-yildan zavod negizida Rossiya va O'zbekiston qo'shma korxonasi «Vostoklift» («Sharqlift») tashkil etildi.

2006-yilda Germaniyaning «Knauf» kompaniyasi korxonaning 75% aksiyalarini sotib oldi. Korxonada rekonstruksiya uchun 27 mln. AQSH dollari miqdorida investitsiyalar kiritildi va uning yillik quvvati yiliga turli rusumdagi 2000 donadan ortiq lift va 120 ming tonna kir yuvish vositalari ishlab chiqarishga yetkazildi. 2017-yilda respublikada 271 ming dona lift ishlab chiqarildi.

Madaniy-maishiy-ro'zg'or texnikasi mashinasozligi tarmog'ida Samarqand shahridagi «Sino» aksiyadorlik jamiyati muzlatgichlar zavodi 1973-yilda ishga tushirilgan. Korxonada maishiy muzlatgichlar, sovitgichlar, konditsionerlar ishlab chiqariladi. 1974-yildan «Samarqand» ro'zg'or sovitgichlari ishlab chiqargan. 1991-yildan «Sino» rusumli ro'zg'or sovitgichlarini ishlab chiqarishni boshladi.

1995-yildan zavod Germaniyaning «Foron» firmasi bilan hamkorlikda turli sovitgichlar, kir yuvish mashinalari, konditsionerlar ishlab chiqarishni o'zlashtirdi. Samarqand kinoapparatlar zavodida («Kinap» aksiyadorlik jamiyati) turli markali kinoapparatlar, elektr kuch asboblari, universal kino va teatr ovoz texnika apparatlari, stadion va sport inshootlari uchun elektr tablolar, tibbiyot jihozlari va boshqalar ishlab chiqariladi. Zavod 1942-yilda tashkil qilingan, 1959–63-yillarda qayta qurildi. 2017-yilda 192909 dona sovitgich va muzlatgichlar ishlab chiqarildi.

Mamlakat sanoatining yetakchi tarmog'i yengil sanoatdir. XX asr boshlarida O'zbekistonda yengil sanoat sohasi, asosan, paxtani qayta ishlash korxonalaridan iborat bo'lib, yalpi sanoat mahsulotining qariyb 4/5 qismi shu sohaga to'g'ri kelgan. 1920-yillardan paxta tozalash zavodlari, pillachilik, yigiruv-to'quv, tikuvchilik, poyabzal fabrikalari qurila boshladi.

Hozirda O'zbekiston yengil sanoat ko'p tarmoqli industrial kompleks bo'lib, uning tarkibida paxta tozalash zavodlaridan tashqari to'qimachilik, trikotaj, shoyi to'qish, tikuvchilik, ko'p poyabzal, gilamchilik, chinnifayans buyumlari va attorlik mollari ishlab chiqarish sohalarida 150 ga yaqin korxonalar bor. Ularning asosiy qismi to'qimachilik, tikuvchilik, trikotaj va chinnisozlik korxonalarini «O'zbekiyengilsanoat» davlat aksiyadorlik kompaniyasi (2002), pillachilik va ipakchilik korxonalarini «O'zbekipagi» uyushmasi (1998), charm va poyabzal korxonalarini «O'zbekcharm-poyabzali» uyushmasi (2000) tarkibiga kiradi. Respublika sanoatida band bo'lgan xodimlar tumanning deyarli uchdan bir qismi yengil sanoat tarmog'iga to'g'ri keladi. O'zbekiston sanoat mahsuloti umumiy hajmida yengil sanoat salmog'i 16,9% ni tashkil etadi (2010). Xalq iste'moli tovarlari ishlab chiqarish hajmining 50% i respublika yengil sanoati hissasiga to'g'ri keladi. Faqat 2005–2009-yillar mobaynida tarmoqda 87,5 mingdan ortiq ish o'rinlari tashkil etildi. 2000–2009-yillarda «O'zbekiyengilsanoat» davlat-aksiyadorlik kompaniyasi tarkibidagi korxonalariga 8 mlrd.

180 mln. AQSH dollaridan ortiq miqdorda xorijiy investitsiyalar jalb etildi. Tarmoqda mahsulotlar eksporti 2009-yilda 2005-yilga nisbatan 2,3 marta ko'paydi.

Respublikada yetishtirilgan paxta tolasini qayta ishlash hajmi 275 ming t dan ortdi (2009). Respublika yengil sanoati tarmoqlarida ip gazlama, jun gazlama, shoyi gazlama, trikotaj mahsulotlari, paypoqlar, poyabzal, gilam va gilam mahsulotlari, chinnifayans buyumlari va boshqalar ishlab chiqariladi.

Paxta tozalash sanoati yengil sanoat tarmoqlari orasida yetakchi o'rinda turadi, ip yigiruv, to'qimachilik, yog'-moy, kimyo sanoati tarmoqlariga xomashyo yetkazib beradi. Mamlakat rivojlangan va zamonaviy texnologiyaga ega bo'lgan paxta tozalash sanoatiga egadir. Paxta tolasini 40 ga yaqin xorijiy mamlakatlarga, jumladan, Xitoy, Buyuk Britaniya, Belgiya, Janubiy Koreya, Shveysariya, AQSH, Turkiya va boshqa mamlakatlarga eksport qilinadi. O'zbekiston jahonda paxta yetishtirish bo'yicha 5-o'rinni, paxta tolasini eksporti bo'yicha 2-o'rinni (AQSH dan keyin) egallaydi.

1990-yildan respublikada paxta ekiladigan maydonlar bir qadar kamaytirilishi hisobiga don ekinlari maydoni kengaytirildi. Respublikadagi paxta tozalash sanoati yagona boshqaruvida ishlaydigan paxta tayyorlash maskanlari, quritish tozalash sexlari, transport xo'jaliklari, paxta tozalash zavodlari, ilmiy ishlab chiqarish birlashmasidan iborat.

Tarmoqda 128 paxta tozalash zavodi, 464 paxta tayyorlov maskani bor (2010). Eng yirik paxta tozalash zavodlari: Qorako'l (1898), G'ijduvon (1939), Kattaqo'rg'on (1881), Qo'rg'ontepa (1924), Hazorasp (1890), Qo'qon (1907), Quva (1909), Juma (1953), Denov (1932) va boshqa joylarda joylashgan (yillik quvvati 50–60 ming t va undan ortiq paxtani qayta ishlashga mo'ljallangan). Tolasi ajratib olingan texnik chigit yog'-moy kombinatlarida qayta ishlanadi. Tarmoq korxonalarida yiliga qariyb 120–130 ming t urug'lik chigit tayyorlanadi. Keyingi yillarda respublikada don mustaqilligiga erishish yuzasidan amalga oshirilgan chora-tadbirlar

natijasida paxta ekiladigan yer maydonlari keskin qisqartirilishi munosabati bilan paxta xomashyosi va undan olinadigan mahsulotlarning kamayishi kuzatildi.

Shunga qaramasdan soha mutaxassislarining sa'y-harakatlari evaziga tola chiqishini 1990-yil 30,7% dan 2009-yil 33,0% gacha, yuqori sanoat navli mahsulot hajmini 35% dan 70% gacha ko'tarishga erishildi. Respublika mustaqillikka erishganidan keyin Turkiya, Janubiy Koreya va boshqa xorijiy davlatlar firmalari bilan hamkorlikda Farg'ona, Xorazm, Qashqadaryo viloyatlari va Qoraqalpog'istonda paxtani qayta ishlashdan tayyor to'qimachilik mahsuloti ishlab chiqarishga qadar jatumanlar qamrab olingan majmualar qurilishi boshlandi.

O'zbekistonda to'qimachilik hunarmandchilikning rivojlangan tarmog'i sifatida uzoq tarixga ega. Bu yerda tayyorlangan gazmollar (atlas, zandanachi, baxmal, beqasam, olacha) o'rta asrlarda Buyuk ipak yo'li orqali Yevropa va Yaqin Sharq mamlakatlariga chiqarilgan.

Lekin sanoat usulida gazlamalar ishlab chiqarish XX asrning 20-yillaridan boshlandi. 1930-yilda Farg'ona ip yigirish, to'qish fabrikasi ishga tushirildi (hozir «Farg'ona to'qimachilik kombinati» aksiyadorlik jamiyati), 1932-yildan Toshkent to'qimachilik kombinatini qurish boshlandi.

1934-yil bu kombinat gazlama ishlab chiqara boshladi. Toshkent to'qimachilik kombinati va Farg'ona yigiruv-to'quv fabrikasi 1945-yilda respublikada ishlab chiqarilgan jami ip gazlamaning 95,4% ni berdi.

Buxoro to'qimachilik kombinati (1973–76), Andijon ip gazlama kombinatining 1-navbati (1981), Pop noto'qima materiallar kombinati (1977), Xiva gilam kombinati qurib ishga tushirildi. 80-yillarda yirik to'qimachilik korxonalarida bir qancha filiallar ochildi. Jumladan, Toshkent shahrining o'zida 3 ta fabrika qurildi. Shuningdek, Paxtaobod, Chuvama, Qo'rg'ontepa, Marhamatda hamda G'ijduvon va Vobkentda fabrikalar qurilib ishga tushirildi.

O'zbekiston to'qimachilik sanoatini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlaridan biri jahon bozorida raqobatbardosh ip gazlama ishlab chiqarishni ko'paytirishdan iborat.

1995–2010-yillarda O'zbekiston to'qimachilik sanoatida Janubiy Koreyaning «Kabul tekstaylz», Turkiyaning «Tipash», «Bursel», Yaponiyaning «Marubeni», Shveysariyaning «Vimateks» va boshqa kompaniya va firmalari ishtirokida turli to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqaradigan qo'shma korxonalar ishga tushirildi. Bu korxonalar o'z mahsulotlarining asosiy qismini eksportga chiqaradi. Shuningdek, Germaniya, Yaponiya, Turkiya, AQSH, Koreya Respublikasi bilan yirik quvvatli ip yigiruv-to'quv qo'shma korxonalarini ishga tushirildi.

Ilgari O'zbekistonda ishlab chiqariladigan paxta tolasining faqat 10% i respublika to'qimachilik sanoatida foydalanilgan. 2010-yilda sanoat korxonalarida 285 ming t tola qayta ishlandi (respublika bo'yicha jami ishlab chiqarilgan tolaning 26,8%). Tarmoqda 34 ta aksiyadorlik jamiyati, 11 mas'uliyati cheklangan jamiyat, 28 ta qo'shma korxonalar, 1 xususiy va 1 davlat korxonalarini faoliyat ko'rsatadi (2010).

Trikotaj sanoati respublikada 30–40-yillarda shakllandi. 1939-yilda O'rta Osiyoda eng yirik hisoblangan Qo'qon paypoq fabrikasi (1943-yildan kombinat) ishga tushirildi. Urush yillarda Andijon va Toshkent shaharlarida trikotaj fabrikalari qurildi. 50–60-yillarda Samarqand (1950), Toshkent (1960), Buxoro (1961), Andijon (1967) shaharlarida trikotaj kiyimlar fabrikalari qurildi.

Tarmoqdagi eng yirik korxonalar Toshkentda 1942-yilda ishga tushirilgan «Malika» trikotaj ishlab chiqarish birlashmasida erkaklar, ayollar va bolalarga 200 xildan ortiq ustki va ichki trikotaj kiyimlari ishlab chiqarilgan. 80–90-yillarda trikotaj korxonalarini yangi uskunalalar bilan jihozlandi, yangi korxonalar qurildi, «Malika» ishlab chiqarish birlashmasi, Buxoro, Samarqand trikotaj fabrikalari, Qo'qon paypoq-to'quv kombinati tubdan rekons-

truksiya qilindi, Oltinko‘l trikotaj matolar fabrikasi, Qorasuv va Jizzax paypoq fabrikalari ishga tushirildi. Xo‘jaobod (1985), Shahrixon (1986), Chortoq (1986), Shahrisabz (1993)da trikotaj-tikuvchilik fabrikalari foydalanishga topshirildi.

90-yillar boshidan tarmoqda korxonalarni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish keng miqyosda amalga oshirildi, mulkchilik shakllari o‘zgartirildi. Tarmoqda 11 aksiyadorlik jamiyati, 14 qo‘shma korxonalar, 4 xususiy korxonalar faoliyat ko‘rsatadi. Eng yirik korxonalar: «Bofanda», «Gurlan», «Malika», «Naman-gantrikotaj» aksiyadorlik jamiyatlari, «Oqsaroyto‘qimachi», «Chinozto‘qimachi», «Sag‘bonteks», «Shovotteks», «Yadem tekstil», «Osiyo tekstil», «Bursel – Toshkent tekstil» qo‘shma korxonalar.

O‘zbekistonda tikuvchilik hunarmandchilikdagi kasb tarzida katta tarixga ega. Qadimdan qishloq shaharlarda tikuvchilik kasbi ustalari – maxsus chevarlar qo‘lda chopon, kiyim-kechak, ko‘rpatoshak, ro‘zg‘or buyumlarini buyurtmalarga ko‘ra tikish bilan shug‘ullanganlar. Gulko‘rpa, zarbof to‘n, choyshab, so‘zana, kashta kabi buyumlar tikish yuksak san‘at darajasiga ko‘tarilgan. O‘zbekistonda eng birinchi tikuvchilik korxonasi 1907-yil Toshkentda qurilgan.

1926-yilda Toshkentda «Qizil tong» tikuv fabrikasi, keyinroq tikuvchilik zavodi ishga tushirildi. Keyinchalik, Andijonda yangi korxonalar, Chirchiq, Qarshi, Namangan shaharlarida yirik tikuvchilik fabrikalari ishga tushdi. 1960-yillarda Toshkentda 3 ta tikuvchilik fabrikasi (1962), Oxunboboyev nomidagi Toshkent bosh-kiyimlar fabrikasi (1963), Xiva tikuvchilik fabrikasi (1965) ishga tushirildi.

70-yillardan samaradorlikni oshirish maqsadida ishlab chiqarish birlashmalari tashkil etildi. Ayni paytda, mehnat resurslari ortiqcha bo‘lgan kichik shahar va shaharchalarda tikuvchilik korxonalarini filiallarini qurish avj oldi. Shu davrda ixtisoslashgan 7 tikuvchilik ishlab chiqarish birlashmasi va 40 dan ortiq filiallar tashkil etildi.

1989–91-yillarda Toshkent «Qizil tong», Samarqand «8-mart» tikuvchilik ishlab chiqarish birlashmalarida Fransiya, Germaniya, Shveysariya, Yaponiya, Italiya firmalari ishtirokida shu firmalarning kompleks mexanizatsiyalashgan liniyalari oʻrnatildi.

1994-yildan tarmoqda keng xususiylashtirish oʻtkazildi. Tarmoqdagi yirik korxonalar «Oʻzbekyengilsanoat» davlat aksiyadorlik kompaniyasi tarkibiga kiradi. Tarmoqdagi eng yirik korxonalar: «8-mart» nomli (1930), «Modalar uyi» (1962), «Gʻuncha» (1943), «Lola», «Mushtariy» (1970), «Tong» (1964), «Oxunboboyev nomli bosh kiyimlar fabrikasi» (1963) «Feruz Xorazm» (1937), «Xiva» (1965), «Yulduz» (1941) aksiyadorlik jamiyatlari, «Yemteks» (2009), «Atlasmen» (1999) qoʻshma korxonalar va boshqalar.

Respublikada 2017-yilda 364,1 mln. m² gazlamalar ishlab chiqarildi. Shuning 253,1 ming m² ip-gazlama, 5,4 mln. m² ipak gazlamaga toʻgʻri keladi. Trikotaj mahsulotlari esa 272,7 mln. donani tashkil etdi.

Ipakchilik sanoatida ipak, kimyoviy va aralash iplardan mahsulotlar ishlab chiqariladi. Oʻzbekistonda pillakachilik qadim tarixga ega. Qadimdan Margʻilon, Namangan, Qoʻqon, Buxoro, Samarqand, Xoʻjand kabi shaharlar Oʻrta Osiyodagi shoyi gazlamalar ishlab chiqarish markazlari boʻlgan. Shoyi gazmollar Yaqin Sharq va Yevropa mamlakatlariga ham chiqarilgan. Pilladan yarim kustar holda (qozonlarda qaynatib), qoʻl charxlarida kalava qilib ipak olingan.

1913-yilda Oʻzbekistonda qariyb 4 ming t pilla yetishtirilgan, uning aksariyat qismi rus ishbiarmonlari qoʻliga oʻtib, qayta ishlash uchun Italiya va Fransiya joʻnatilgan. 1921-yilda pillachilik fabrikasi Fargʻona shahrida ish boshladi. 1927–1932-yillarda Samarqand, Buxoro, Margʻilon shaharlarida pillachilik fabrikalari ishga tushirildi. 1937-yildan sunʼiy ipak gazlamalar toʻqish ham boshlandi. 90-yillar boshida respublikada 9 ta yirik korxonalar: Margʻilon (1926), Fargʻona (1926), Samarqand (1927), Buxoro

(1927), Toshkent (1959), Namangan (1966), Urganch (1975), Shahrisabz (1976), Buloqboshi (1989) pillachilik fabrikalari va ularning 12 filiali ishladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998-yili «Pillachilik sohasini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qaroriga asosan, pillachilik va ipakchilik tarmoqlarida yagona rahbarlikni amalga oshiradigan «Shoyi» aksiyadorlik kompaniyasi va «Pillaxolding» kompaniyasini o'z ichiga olgan «O'zbek ipagi» uyushmasi tashkil etildi. «O'zbek ipagi» uyushmasi tarkibida «Atlas» (Namangan), «Buyuk ipak yo'li» (Farg'ona), «Buxoro ipagi», «Buloqboshi ipagi» (Andijon viloyati Buloqboshi shahri), «Ipakchi» (Namangan viloyati Uychi shahri), «Kumush» (Shahrisabz), «Tola» (Toshkent shahri), «Turon shoyisi» (Marg'ilon), «Xorazm ipagi» (Urganch), «Hujum» (Samarqand shahri) aksiyadorlik jamiyatlari faoliyat ko'rsatadi. Shuningdek, tarmoqda Yaponiya, Buyuk Britaniya, Janubiy Koreya, Xitoy, Singapur firmalari va kompaniyalari bilan hamkorlikda tashkil etilgan 7 ta qo'shma korxonalar bor. Bu korxonalarda respublikada yetishtirilgan jami pilla (2010-yilda 17,2 ming t) qayta ishlanadi.

Shoyi to'qish sanoati sohasida 90-yillar boshiga qadar Marg'ilon shoyi kombinati (1928), Marg'ilon «Atlas» (1925) va Namangan (1966) shoyi ishlab chiqarish birlashmalari, Namangan abrli gazlamalar kombinati (1925), Samarqand shoyi ishlab chiqarish birlashmasi (1934), Qo'qon shoyi to'qish fabrikasi (1926), Sho'rchi shoyi to'qish fabrikasi (1926) ishladi. Tabiiy ipakdan milliy gazlamalar: atlas, xonatlas, beqasam, shoyi (ishlab chiqariladigan umumiy gazmollar hajmining 70% dan ko'prog'i), krepdeshin, shuningdek, plashbop, kostyumbop, astarbop gazlamalar, abrli, tukli va jakkard gazlamalar, shtapel, viskoza va aralash tolalardan kiyim-kechak tikiladigan gazmollar ishlab chiqarilgan.

2000-yillar boshidan Respublikada «O'zbek ipagi» uyushmasi tarkibida «Alisher Navoiy» (Marg'ilon), «Atlas» (Namangan),

«Izboskan shoyi to‘qish fabrikasi» (Poytug‘), «Marg‘ilon ipak gazlamasi», «Turon shoyisi» (Marg‘ilon), «Qo‘qon shoyi-atlas to‘qish», «Musaffo» (Samarqand) aksiyadorlik jamiyatlari ishlaydi. 2017-yilda 1810,4 ming tonna xom ipak tayyorlandi.

Ko‘nchilik O‘zbekistonda hunarmandchilikning qadimiy turi sifatida mavjud. Toshkent, Samarqand, Buxoro, Qo‘qon shaharlarida, Xorazmda yuzlarcha ko‘nchilik do‘konlari bo‘lib, ularda teridan turli nav chamlar tayyorlangan. Ko‘nchilik sohasidagi barcha zavodlar negizida Toshkentda «O‘zbekiston» ko‘n va sun‘iy charm ishlab chiqarish birlashmasi tashkil etildi (1994-yildan «Charm» korporatsiyasi).

O‘zbekistonda poyabzal tikish o‘z an‘analariga ega. Qadimdan poyabzal tikuvchi kosiblar qo‘lda har xil andoza va har xil turda etik, maxsi, kavush tikkanlar. Poyabzal sanoati korxonalarini paydo bo‘lishi bilan tufli, botinka, sandal, shippak, piyma, kalish hamda maxsus ish poyabzallari ishlab chiqarildi.

Hozirda «O‘zbekistonpoyabzali» uyushmasi tashkil etilgan bo‘lib, uning tarkibida «Ko‘nchi» aksiyadorlik jamiyatlari, 22 ta poyabzal ishlab chiqarish zavodlarining yiriklari: «UzSalaman» (yillik quvvati 500 ming juft; «Kibo bolalar poyabzali» (330 ming juft) qo‘shma korxonalarini; «Toshkent poyabzali» (567 ming juft), «Qo‘qon poyabzali» (1182 ming juft), «Farg‘ona poyabzali» (860 ming juft), Buxoro «Naqshbandiy» (748 ming juft) aksiyadorlik jamiyatlari, 4 ta charm-attorlik korxonalarini («Tarandubitel», «Farg‘ona sun‘iy charm zavodi» (yillik quvvati 900 ming m² sun‘iy charm) aksiyadorlik jamiyatlari va boshqalar) faoliyat ko‘rsatadi. Yengil sanoat tarkibida mo‘yna sanoati (Toshkent, Buxoro, Samarqand, Qoraqalpog‘iston (Qorako‘l) va Namangan shahrida chinnifayans, Toshkent, Samarqand, Quvasoy, Angren (kera-mika)) tarmoqlari ham rivojlangan. Respublika poyabzal sanoati korxonalarida 10,4 mln juft poyabzal tayyorlandi.

O‘zbekistonda mebel sanoatining dastlabki mahsulotlari turar joy va jamoat binolari uchun mebel ishlab chiqarish 1922-yildan

boshlangan. Hunarmandchilik artellari va yirik mebel sexlari negizida Toshkent, Samarqand, Namangan, Andijon shaharlarida mebel fabrikalari barpo qilindi.

Hozirda 1962-yil mahalliy sanoat korporatsiyasining bir necha korxonalarini va «Fayz» qo'shma korxonasi aksiyadorlik jamiyati negizida mebel sanoatidagi yirik «Fayz» xolding kompaniyasi tashkil topdi. Kompaniya tarkibida 30 korxonalar va tashkilot, shu jumladan, chet el investitsiyalari ishtirokidagi 10 ta qo'shma korxonalar bor. Kompaniya korxonalarida yumshoq va ofis mebellari, oshxonalar mebellari, yotoqxonalar to'plamlari, maktablar va o'quv yurtlari, bolalar sporti, mehmonxonalar uchun mebellar, ma'muriy binolarni bezash mebellari, porolon, gugurt, laminatsiyalangan DSP tagliklari ishlab chiqaradi.

Mahsulotlarining katta qismi eksport qilinadi. Mebel sanoatida har xil mebel to'plamlari (mehmonxonalar, oshxonalar, kabinetlar, yotoqxonalar mebellari, maktab, tibbiyot, laboratoriya mebellari), milliy mebel (xontaxta, sandiq va boshqalar) namunalarini, hashamatli mebellar yig'malarini ishlab chiqarish o'zlashtirilgan. «Fayz Xolding» kompaniyasi korxonasi Toshkent, Samarqand, Namangan, Andijon, Farg'ona (Quva) viloyatlarida rivojlangan. Mebel sanoati korxonalarida 6104,3 mln. so'mlik mahsulotlar ishlab chiqarildi (2003; 2000-yilda 7339,9 mln. so'm).

Mahalliy sanoat yirik ishlab chiqarish xo'jalik majmui bo'lib, respublikada ishlab chiqariladigan xalq iste'moli mollariining yillik umumiy hajmida uning hissi ancha salmoqli.

Mahalliy sanoat korxonalarida, asosan, mahalliy xomashyo resurslaridan turli-tuman xalq iste'moli mollari ishlab chiqariladi. Uning tarkibida qora metallurgiya, metallga ishlov berish, yog'ochni qayta ishlash sanoati, shu jumladan, mebel sanoati, qurilish materiallari, shisha va chinnifayans, yengil sanoat va oziq-ovqat sanoati korxonalarini, xalq hunarmandchiligining zardo'zlik, tikuvchilik, to'quvchilik, pichoqchilik, badiiy kashtachilik (so'zana, gulko'rpa, choyshab, zardevol, palak, kirpech), do'ppido'zlik,

o‘ymakorlik, misgarlik, zargarlik, kandakorlik, rixtagarlik, kulollik, milliy cholg‘u asboblari yasash, kosibchilik va boshqa tarmoqlari bor.

Shahar va shaharchalarda, qishloqlarda katta-kichik xususiy hamda jamoa korxonalari, qo‘shma korxonalar, fabrika, birlashmalar faoliyat ko‘rsatadi. Tarmoqda 3000 ga yaqin nomda madaniy, maishiy, ro‘zg‘or, xo‘jalik mollari ishlab chiqariladi. Tarmoqdagi yirik korxonalar — Shahrixon, Kosonsoy va Urgut shoyi to‘qish, Uychi va Yuqori Chirchiq, Shahrisabz pillachilik fabrikalari, Bekobodagi «Metallist», Chustdagi milliy pichoqlar zavodlari, Toshkent, Andijon va Shahrisabz badiiy buyumlar fabrikalari, Olmaliq gilam fabrikasi, Toshkent oshxona mebellari zavodi, Toshkent milliy cholg‘u asboblari zavodi, Buxoro zardo‘zlik fabrikasi, Toshkent «Yodgorlik» fabrikasi, So‘fiqishloq, Qamashi, Kogon, Boyovut paxta fabrikalari, Rishton, Shaxrisabz kulolchilik zavodlari va boshqa korxonalar 1970–1990-yillarda foydalanishga topshirildi.

1990-yilda ishga tushirilgan termos ishlab chiqaruvchi birinchi O‘zbekiston–Xitoy qo‘shma korxonasi, Toshkent, Andijon, Chust, Namangan va Qashqadaryo viloyatlarida joylashgan.

Respublika an‘analarga boy, xalq xo‘jaligida muhim mavqeni egallaydigan zamonaviy oziq-ovqat sanoatiga ega. Bu sanoat, asosan, mahalliy xomashyoni qayta ishlashga ixtisoslashgan. Mamlakat umumiy sanoat mahsuloti hajmining 9,1% oziq-ovqat sanoati hissasiga to‘g‘ri keladi (2010).

Tarmoq tarkibida go‘sht-sut, yog‘-moy, baliq mahsulotlari, un-yorma, non, makaron, meva-sabzavot konservalari, shakar, qandolat, choy qadoqlash, uzum va shampan vinosi, spirt, araq, tamaki, pivo, mineral va gazlangan suv, alkogolsiz ichimliklar, sovun va boshqa sanoat korxonalari bor. O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan keyin oziq-ovqat sanoatida chuqur tashkiliy va iqtisodiy islohotlar amalga oshirildi, ko‘pgina sanoat korxonalari davlat tasarrufidan chiqarilib, ochiq turdagi aksiyadorlik birlash-

malari va jamiyatlariga aylantirildi, ilgari tarmoq korxonalariga rahbarlik qilgan oziq-ovqat, go'sht-sut, don mahsulotlari va boshqa vazirliklar tugatilib, «Oziq-ovqat sanoati» uyushmasi tashkil etildi.

O'zbekiston «Oziq-ovqat sanoati» tarkibida turli mulkchilik shakllariga mansub 11 ta go'sht kombinati (asosan, viloyat markazlari va yirik shaharlarda joylashgan) faoliyat ko'rsatmoqda va 50 turdan ortiq kolbasa mahsulotlari ishlab chiqarilmoqda.

Respublika sut sanoati korxonalarida sariyog', sut-qatiq, sut konservalar, quruq sut, pishloq, brinza, qaymoq, muzqaymoq kabi 60 dan ortiq nomdagi sut mahsulotlari, 10 turdan ortiqroq nomda turli sharbatlar va ichimliklar ishlab chiqariladi. Uning korxonalari Toshkent, Andijon, Namangan, Navoiy, Termiz, Urganch, G'azalkent va Xo'jayli shaharlarida joylashgan.

Yog'-moy sanoati respublika oziq-ovqat sanoatining yetakchi tarmoqlaridan biri. O'zbekistonda qadimdan o'simlik yog'i: kunjut, zig'ir, indov, maxsar urug'i, paxta chigiti, poliz ekinlari urug'laridan juvozlarda olingan.

Hozirgi vaqtda Tarmoq korxonalari «Yog'-moytamakisanoat» (1993) uyushmasi tarkibiga kiradi. Respublika yog'-moy sanoati hissasi oziq-ovqat sanoati umumiy mahsuloti hajmining 25% ini tashkil etadi.

Tarmoq korxonalarida ishlab chiqariladigan mahsulotlar, xususan, paxta moyi eksportga chiqariladi. Respublikada yog'-moy sanoatining rivojlanishi, asosan, paxta yetishtirishning o'sishi bilan bog'liq bo'lgani sababli tarmoq korxonalari xomashyoga yaqin yerlarga qurilgan va O'zbekistonning hamma viloyatlarida (Navoiy viloyatidan tashqari) mavjud.

Yangiyo'l, Kattaqo'rg'on, Qo'qon, Farg'ona, Andijon, Urganch shaharlarida joylashgan yog'-moy hamda Buxoro, Qarshi, Asaka, Uchqo'rg'on, Namangan, Guliston, Kogon, Denov, Koson yog' ekstraksiya korxonalari-aksiyadorlik jamiyatlari, «Toshkent-margyog'» (Toshkent shahri), «Xo'jaylimoy», «Yog'gar» (Qora-

qalpog'iston, Beruniy shahri), «Chimboymoy» aksiyadorlik jamiyatlari shular jumlasidandir. Respublikada 236,3 ming tonna o'simlik yog'i ishlab chiqarildi. «Qo'qon yog'-moy» aksiyadorlik jamiyati tarkibida paxta moyidan tashqari meva danaklaridan moy ishlab chiqaradigan zavod ishlaydi. «Toshkentmargyog'» korxonasida margarin mahsulotlari va mayonez, tarmoqdagi 10 korxonalar Farg'ona, Yangiyo'l, Andijon, Urganch, Kattaqo'rg'on va boshqa shaharlarda joylashgan korxonalarda kir sovun ishlab chiqariladi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

1. *O'zbekiston iqtisodiyotida sanoat ishlab chiqarish qanday ahamiyatga ega?*
2. *O'zbekiston sanoati, asosan, iqtisodiyotning qaysi tarmoqlarining mahsulotlarini qayta ishlashga asoslangan?*
3. *Mamlakat sanoat ishlab chiqarishi qaysi davrlarda ko'proq gurkirab rivojlangan?*
4. *Mustaqil taraqqiyot yillarida O'zbekiston sanoatida qanday tarmoqlarda o'zgarishlar bo'ldi?*
5. *Respublika sanoati qaysi tarmoqlarga ixtisoslashgan va qanday sanoat komplekslari rivojlanmoqda?*
6. *O'zbekistonda mashinasozlik, yengil va oziq-ovqat sanoati tarmoqlarining yirik korxonalarini qaysi mintaqalarda joylashgan?*
7. *Respublikada mustaqillik yillarida qanday yirik qo'shma korxonalar tashkil etildi?*

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING QURILISH SANOATI

Tarmoqlararo qurilish majmuiga respublikadagi qurilishga xizmat qiladigan barcha muassasa, tashkilot, ishlab chiqarish boshqarmalari va korxonalari, ya'ni loyihalashtirishdan tortib, bino va inshootlarni foydalanishga topshirguncha xizmat qiluvchi bosqichlar kiradi.

Turli xo'jalik sohalari aloqalarining kuchayishi tarmoqlararo qurilish majmui tarkib topishiga olib keldi. Tarmoqlararo qurilish majmui negizini qurilish sanoati tashkil etadi.

Respublikada qurilish sanoati qishloq xo'jaligi va transport singari muhim ahamiyat kasb etadi. Qurilish sanoati zavod-fabrikalar, kon-konverlar, kanal-suv omborlari yo'l-tonellar, muassasa-kasalxonalar, uy-joylar va hokazolar qurishni o'z ichiga oladi.

Qurilish sanoati qurilish tashkilotlari va doimiy kadrlar bilan ish ko'radi. Uning mahsulotlari bitkazilgan va foydalanishga topshirilgan bino va inshootlardir. Bularning hammasi respublikaning jug'rofiy muhiti, joylarning iqlimi, tuzilishi, yer osti suvlari, geologik va seysmik holati va boshqa omillar hisobga olinib quriladi. Masalan, respublikamiz seysmik faol tumanda joylashganidan bino va inshootlarni 9 va 10 balli silkinishlarga bardosh beradigan qilib qurish talab etiladi.

Mirzacho'l, Qarshi cho'li va boshqa cho'l joylarda yer sho'rlanishi natijasida qurilgan binolar cho'kadi. Shuning uchun binolar poydevori mustahkam bo'lishi kerak.

Qurilish sanoatining mahsulotlari sanoat, qishloq xo'jaligi, transport va hokazolarga hamma uy-joy xo'jaligi, madaniy-

maishiy, maorif va sog'liqni saqlash muassasalari rivojlanishiga xizmat qiladi.

Qurilish sanoatning taraqqiyoti tabiiy va mehnat resurslarining jug'rofiy xususiyatlarini chuqur ilmiy tahlil qilish va ulardan oqilona foydalanishni taqozo etadi.

O'zbekiston qurilish materiallari sanoati tarmoqlarini rivojlantirish uchun kerakli xomashyo resurslarining mavjudligi bu masalani hal etishning obyektiv zaminini yaratdi. Respublikaning deyarli hamma viloyatlarida qum, shag'al, ohak, mergel, marmar, granit, gips, gilmoya singari qurilish xomashyosi ko'p uchraydi.

Ana shu xomashyo asosida O'zbekistonda ko'p tarmoqli qurilish materiallari sanoati vujudga keltirildi.

Qurilishning «noni» hisoblangan sement sanoati, ayniqsa, tez rivojlantirildi. Hozirgi paytda respublika o'zining sementi bilan ta'minlanmoqda. Bekobod, Quvasoy, Angren, Navoiy va Ohangaronda yirik sement zavodlari ishlab turibdi. 2017-yilda tarmoq korxonalarini 9,1 mln. tonnadan ortiq sement ishlab chiqardi. O'zbekiston sement ishlab chiqarishda Rossiya, Ukraina va Qozog'istondan keyin to'rtinchi o'rinda turadi.

Mutaxassislarining Angren gilmoyasini qayta ishlash jatumanida ajratib tashlanadigan chiqindi asosida oq sement ishlab chiqarishni tashkil etish haqidagi takliflari diqqatga sazovordir. Bu sement arzonga tushishi va uni xohlagan rangga bo'yash mumkin.

Qurilish materiallari sanoatning keyingi davrlarda taraqqiy etgan tarmog'i-yirik panelli uysozlik kombinatlari deyarli barcha viloyat markazlari va katta shaharlarda qurilgan.

Eng yiriklari Toshkent, Samarqand, Andijon, Chirchiq, Farg'ona, Qarshi, Nukus shaharlarida joylashgan. Toshkent, Bektemir Jizzax va boshqa joylarda yirik temir-beton ariq (lotok) zavodi bor.

Ma'lumki, hozirgi zamon qurilishida xilma-xil maqsadlarda foydalaniladigan mahsulotlardan biri oynadir. Hozircha deraza

oynasi ishlab chiqaradigan zavodlar Chirchiqda (Gʻazalkentda), Quvasoyda (Fargʻona viloyati) bor.

Bu zavodlar respublikani deraza oynalariga boʻlgan talabini qondirmoqda.

Respublikada koʻrgazmalar uchun bezak oynalari va koʻplab boshqa qurilish oynalari ishlab chiqarishni tashkil etish vazifasi turibdi.

Quvasoyda qurilgan shisha idish zavodi shisha buyumlar bilan birga qurilish maqsadlarida ishlatiladigan oyna bloklar, oyna-keramikalar singari mahsulotlar ham tayyorlanmoqda.

Shisha idishlar zavodi Jizzaxda ishga tushdi, shunday zavodlar Surxondaryo va Quyi Amudaryoda ham qurilmoqda.

Qurilish materiallaridan eng qadimgisi va hozir ham oʻz ahamiyatini yoʻqotmagan gʻisht sanoatidir, u kengayib bormoqda. Maʼlum davrgacha qurilishlar temir-beton konstruksiyalaridan keng foydalanish, yirik panelli uysozlikning rivoj topishi munosabati bilan gʻisht sanoatining ahamiyati birmuncha kamaygan edi.

Keyingi yillarda gʻisht sanoatini oqilona joylashtirishda ancha ishlar qilindi. Jumladan, Qiziltepa (Navoiy viloyati), Shargʻun (Surxondaryo viloyati) va Qarshida yirik gʻisht zavodlari qurildi. Bu zavodlar ishga tushirilishi bilan uzoq tumanlarga gʻisht tashishga barham berildi.

Hozirgi paytda Jizzax, Quvasoy, Qorovulbozorda ohak zavodlari ishlab turibdi.

Oʻzbekistonda xilma-xil qurilish materiallari (pardoqlash plitalari, issiqni saqlaydigan materiallar, keramika quvurlari va boshqalar) ishlab chiqarish yaxshi yoʻlga qoʻyilgan.

Angrendagi uysozlik buyumlari zavodida emallangan choʻyan vannalar, rakovinalar, choʻyan kanalizatsiya quvurlari, keramika buyumlari kombinatida quvurlar va boshqa mahsulotlar, Qarshida keramzit devor materiallari ishlab chiqarilmoqda.

Ayrim binokorlik materiallari (alebastr, ganch, ohak, cherepisa, chiy, qamish plitalar) ishlab chiqarishda mahalliy sanoat ham muhim rol o'ynamoqda.

Jizzaxdagi silikat zavodi eng arzon binokorlik materialiyosdan devor bloklari, tom uchun plitalar, zinapoyalar va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarayotir. Qorovulbozorda (Buxoro) ham xuddi shunday zavod qurilgan.

O'zbekistonda plastmassalar va turli sun'iy kimyoviy mahsulotlardan qurilish materiallari tayyorlash imkoniyatlari ham yaxshi. Bunday materiallar o'zining yengilligi, pishiqligi bilan qurilishda ancha qulayliklar yaratadi.

Kelajakda plastmassa va boshqa sun'iy qurilish materiallari ishlab chiqaradigan yana qator korxonalar qurilishi mo'ljallanmoqda.

Mamlakatimizda hozirgi zamon qurilishida keng foydalanilayotgan marmar va boshqa bezak toshlar asosida toshtaxtalar (plitalar) tayyorlash ham muhim o'rin tutadi.

Xilma-xil qurilish materiallari ishlab chiqarish uchun zarur xomashyo resurslari respublikaning hamma joylarida bo'lishiga qaramay, ularning ayrim turlarini ishlab chiqarish ancha notekis joylashgan.

Jumladan, temir-beton konstruksiyalari ishlab chiqarishning 70% i birgina Toshkent viloyatiga to'g'ri keladi. Sanoat tarmog'ining bundan keyingi taraqqiyoti barcha qurilish materiallari, ayniqsa, respublikada keng xomashyo bazasiga ega bo'lgan materiallarni ko'plab ishlab chiqarishga, ularning sifatini yaxshilashga, shuningdek, tarmoqning hududiy joylashtirilishining to'g'ri tashkil etilishiga bog'liqdir.

Mustaqil O'zbekistonda qurilish ko'lami va sur'atlarini rivojlantirish uchun xorijiy investorlarni jalb qilishni taqazo etadi. Mamlakatimizda metal va yog'och materiallariga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Bu esa ushbu qurilish materiallarini import qilish miqdorini oshirishni taqazo etadi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

- 1. Qurilish sanoati qanday ahamiyatga ega?*
- 2. O'zbekistonda qurilish sanoatini rivojlantirish uchun qanday tabiiy va iqtisodiy resurslar mavjud?*
- 3. O'zbekistonda qurilish sanoatining qaysi tarmoqlari yaxshi rivojlangan?*
- 4. Respublikaning qaysi mintaqalarida sement, oyna, g'isht, temir-beton mahsulotlari ishlab chiqarish rivojlangan?*
- 5. Qurilish sanoatining rivojlanishida qanday tafovutlar mavjud?*

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING QISHLOQ XO‘JALIGI

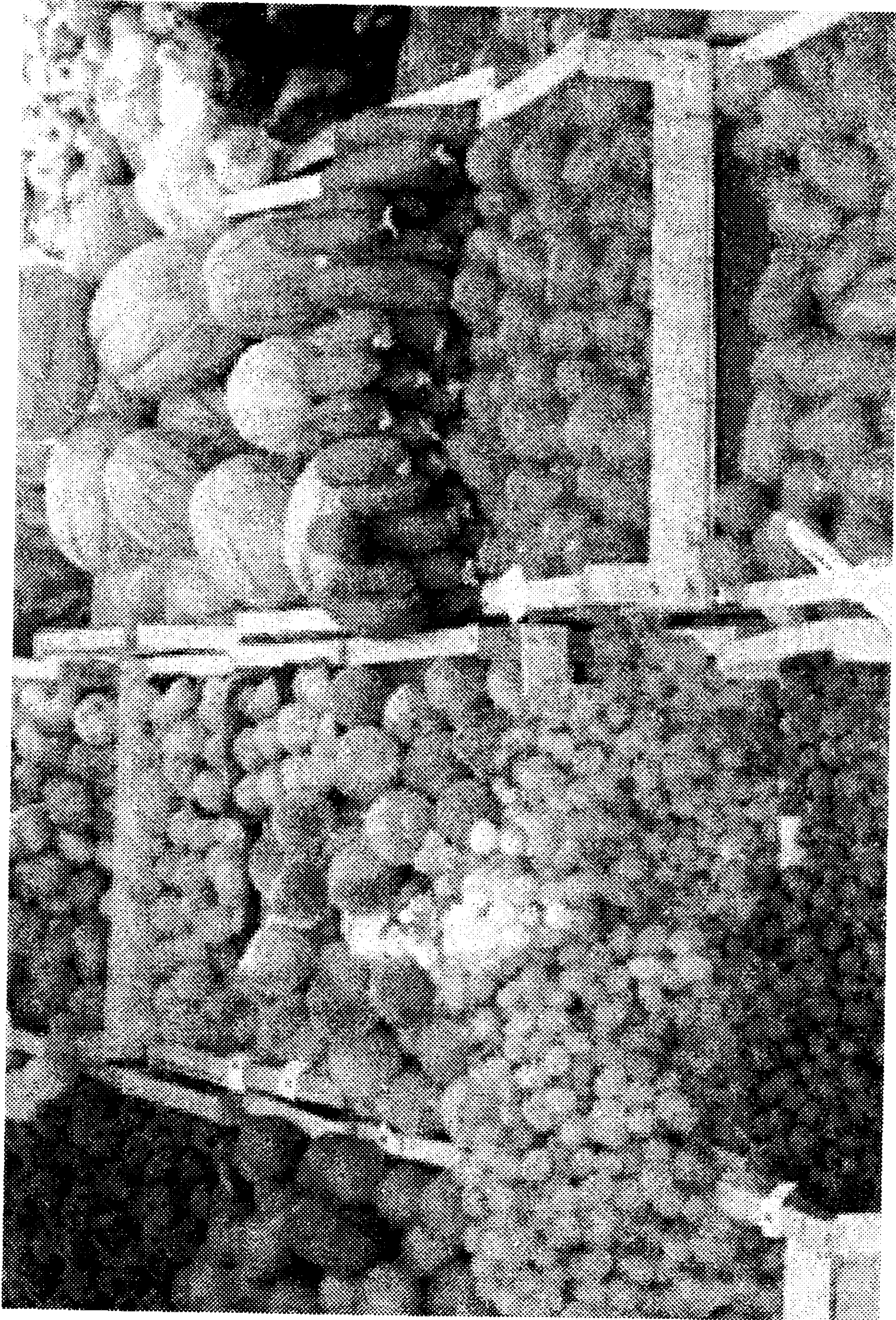
Respublika qishloq xo‘jaligi mamlakat xalq xo‘jaligining eng muhim va yirik, mexanizatsiyalashgan tarmog‘i, aholini yengil va oziq-ovqat sanoati mahsulotlari, kimyo, farmasevtika, farmakologiya sanoatlarini xomashyoga bo‘lgan talabini qondiradi.

Qishloq xo‘jaligi o‘simlik va hayvonot mahsulotlarini dastlabki yoki to‘liq qayta ishlashning turli jatumanlarini ham o‘z ichiga oladi va aholining moddiy farovonligini ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega.

Mamlakat qishloq xo‘jaligida respublikaning iqlim, yer-suv va mehnat resurslaridan hamda, xalqning ming yillik dehqonchilik madaniyatidan samarali foydalanish asosida paxtachilik, g‘allachilik, polizchilik, bog‘dorchilik va chorvachilik sohalari yetakchi tarmoq hisoblanadi.

Mamlakat qishloq xo‘jaligining o‘nlab tarmoqlari o‘zining moddiy texnika ba‘zasiga ega bo‘lib, donchilik (bug‘doy, sholi, arpa, sulini va h.k.) don mahsulotlari, paxta, kanop, tamaki kabi texnik ekinlarni, mevachilik, tokchilik, polizchilik, sabzavotchilik, ziroatchilik sohalari, chorvachilikning qoramolchilik, qo‘ychilik, jumladan, qorako‘lchilik, echkichilik, parrandachilik, yilqichilik, tuyachilik, asalarichilik, pillachilik kabi muhim tarmoqlarini keng rivojlantirib kelmoqda.

Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish uchun eng avvalo yer fondi bilan yahshi ta‘minlangan bo‘lishi kerak. Mamlakat qishloq xo‘jaligi yerlarining qariyb 20 % ini haydaladigan yerlar tashkil etadi (*12-jadval*).

O'zbekiston qishloq xo'jaligi mahsulotlari

**O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jalik yerlarining tarkibi
(2019-yil 1-yanvar holatiga, ming gektar)**

	Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi bilan shug'ullanuvchi yerdan foydalanuvchilar ixtiyoridagi yerlar	Haydaladigan yerlar	Ko'p yillik o'simliklar	Pichanzor va yaylovlar	Boshqa yerlar
2016	20388,8	4020,7	366,7	11127,1	4874,3
2017	20174,0	4014,8	371,2	11020,6	4767,4
2018	20261,6	3999,0	376,8	11091,5	4794,3
2019	20236,3	3988,5	383,1	11028,3	4836,4

O'zbekiston Respublikasi statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tuzildi.

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, mamlakat yer maydoni katta bo'lishiga qaramay, undan foydalanish imkoniyatlari juda oz. Qishloq xo'jaligida foydalaniladigan yerlarning asosiy qismini pichanzor va yaylovlar tashkil etadi.

**O'zbekiston Respublikasi ekin ekiladigan yerlarning tarkibi
(barcha toifadagi xo'jaliklar, ming gektar)**

	2015	2016	2017	2018
Jami ekin ekiladigan yerlar maydoni	3694,2	3706,2	3474,5	3396,0
Don ekinlari	1671,1	1689,4	1655,6	1643,2
Boshoqli don	1539,1	1549,2	1512,6	1495,4
Bug'doy	1445,9	1446,1	1411,1	1386,3
Makkajo'xori	37,3	39,9	37,8	40,8

Sholi	70,5	72,8	73,1	46,8
Dukkakli don	19,9	23,7	28,0	56,1
Texnik ekinlar	1368,7	1333,9	1253,3	1150,5
G'o'za	1298,1	1265,1	1201,2	1108,2
Kartoshka	80,6	84,6	78,8	86,8
Sabzavotlar	194,0	206,0	189,7	219,0
Oziqbop poliz	52,0	58,8	52,3	52,6
Oziqa ekinlari	327,1	333,5	243,4	242,7

O'zbekiston Respublikasi statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tuzildi.

Mamlakat qishloq xo'jaligi yerlarining ekin turlari bo'yicha foydalanish xususiyatlari tahlil qilinganda, qaysi turdagi qishloq xo'jalik ekin turlarini yetishtirishga katta e'tibor berilayotganligi aniq ko'rinib qoladi. Mamlakatda don, shu jumladan, bug'doy, texnik ekinlardan paxta yetishtirishga ehtiyoj katta.

O'zbekiston jahonda paxta yetishtirish bo'yicha 5-o'rinda, paxta tolasi eksporti bo'yicha AQSH dan keyingi 2-o'rinda turadi.

Mamlakatimiz keyingi yillarda yetishtirilgan paxtani qayta ishlash, paxta tolasini tayyor mahsulotga aylantirishga ixtisoslashib bormoqda. Mamlakatimizda paxta yetishtirishni yangi usullari joriy qilinmoqda.

Yangi-yangi zamonaviy qo'shma korxonalar shakllanib xom-ashyoni jahon bozori talablariga mos keladigan tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishga erishmoqda. Zamonaviy texnika va texnologiyalarni joriy qilish hisobiga to'qimachilik korxonalarini bunyod etilib «Klaster» usulida paxta yetishtirish, qayta ishlash va tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish amalga oshirilib, xalq iste'mol mollari bozori to'ldirilmoqda.

2018-yilda 2293,0 ming tonna paxta xomashyosi yetishtirilgan bo'lib, bu mahsulotning 80 % ini mamlakatimizning o'zida tayyor mahsulotga aylantirish imkoniga ega bo'ldi.

14-jadval

**Mamlakatimizda dehqonchilik mahsulotlari ishlab chiqarish
(barcha toifadagi xo'jaliklar)
2015–2018-yil ma'lumotlari, ming tonna**

	2015	2016	2017	2018
Donli ekinlar	8173,5	8261,3	7288,5	6535,5
Bug'doy	6964,7	6934,9	6079,2	5410,8
Arpa	151,6	167,4	134,3	111,8
Makkajo'xori	439,6	491,9	389,4	413,2
Sholi	425,7	452,0	395,4	221,1
Dukkakli don	76,4	98,4	212,5	260,0
Boshqa don	115,5	116,7	77,7	99,7
Paxta xomashyosi	3361,3	2959,0	2853,9	2293,0
Kartoshka	2586,8	2789,5	2793,7	2911,9
Sabzavotlar	9390,0	10184,0	10219,9	9760,3
Oziqbop poliz	1853,6	2044,9	2031,0	1837,0
Silos, ko'k ozuqa va senaj uchun ekilgan makkajo'xori	4185,8	4366,4	2775,7	2782,9
Ozuqabop ildizmevalilar	149,0	213,1	180,6	120,5
Bir yillik o'tlar (pichan uchun)	719,9	746,5	850,1	778,8
Ko'p yillik o'tlar (o'tgan yillarda va joriy yilda ekilgan)	1335,8	1358,2	851,1	705,8

O'zbekiston Respublikasi statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tuzildi.

Respublika qishloq xo'jaligining moddiy texnik ba'zasi qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirishdagi jami moddiy, energetika, texnologiya, tashkiliy elementlarni, yer va suv resurslari, irrigatsiya sistemalari, mashina-traktor parklari elektr qurilmalari, kimyoviy vositalarni qo'llash tizimi, binolar va inshootlar va boshqa ishlab chiqarishni o'z ichiga oladi.

Mamlakat qishloq xo'jaligi o'zining rivojlanish tarixiga ega. Qishloq xo'jaligi uzoq yillar mobaynida rivojlanib, bugungi kunda mustahkam moddiy-texnik ba'zasiga ega bo'lib turibdi. Qishloq xo'jaligi sohasini rivojlanishiga xizmat qiladigan yuzlab ishlab chiqarish korxonalarini va sanoat tarmoqlari mavjud bo'lib, ular sohani texnika va texnologiyalari, ilmiy-metodik materiallari, ilmiy laboratoriyalari bilan xizmat qilib kelmoqda.

Mamlakat qishloq xo'jaligi mintaqalari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

– tog' va tog' oldi mintaqasi. Bu mintaqada respublika hududini 20% dan ortig'ini tashkil etadi. Bu joyda, asosan, lalmikor dehqonchilik qilinib, bug'doy, arpa, no'xat, zig'ir, bog'dorchilik va uzumchilik taraqqiy etgan. Bu mintaqada mavsumiy bahorgi va kuzgi yaylovlar bor. Chorvachilik go'sht va jun yetishtirishga ixtisoslashgan;

– sug'orma dehqonchilik mintaqasi. Mamlakat hududining tekislik qismida 20% ga yaqin maydonda amalga oshiriladi. Bu mintaqada Farg'ona vodiysi, Mirzacho'l, Dalvarzin cho'li, Chirchiq-Ohangaron, Zarafshon, Qashqadaryo va Surxon-Sherobod vodiylari, Quyi Amudaryoni o'z ichiga oladi. Bu mintaqada, asosan, paxta, sholi, makkajo'xori, kartoshka, sabzavot va poliz ekinlari hamda yem-xashak ekinlari yetishtiriladi. Bog' va tokzorlar, tutzorlar, rezavor mevalar maydonlari mavjud. Ushbu mintaqada go'sht-sut chorvachiligi rivojlangan;

– cho'l-yaylov mintaqasi. Respublika hududini 60% ini tashkil etadi. Asosan, cho'l va suvsiz tekisliklardan iborat. Buxoro va Qashqadaryo viloyatlari, Qoraqalpog'iston Respublikasi va Far-

g'ona vodiysining markaziy qismi kiradi. Shuningdek, baland tog'li zonalardagi tog' yaylovlari umumiy maydonining 3,1% ini tashkil etadi.

Yozgi yaylov sifatida go'sht-jun yo'nalishidagi qo'y va echkilarni boqishda hamda yilqichilikda foydalaniladi.

Mamlakatimizni yer fondi yerdan foydalanuvchilar hududdagi barcha yerlarni – haydalma yerlar, daraxtzor, yaylov, pichanzor, o'rmonzor, bo'z yerlar va qishloq xo'jaligida foydalanadigan barcha yerlarning hammasini o'z tarkibiga oladi.

15-jadval

**Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi bilan shug'ullanuvchi yerdan foydalanuvchilar ixtiyorida bo'lgan yerlar tarkibi
(2019-yil 1-yanvar holatiga, ming gektar hisobida)**

№		Umumiy yer maydoni	Qishloq xo'jaligi yerlari	Tomorqa sifatida foydalaniladigan yerlar	O'rmonzor va boshqalar
	O'zbekiston Respublikasi	20236,3	15475,9	619,3	4141,1
	Qoraqalpog'iston Respublikasi	3206,1	2141,7	35,8	1028,6
Viloyatlar					
1	Andijon	364,6	250,8	41,1	72,7
2	Buxoro	3384,1	2506,7	57,3	820,1
3	Jizzax	1400,3	1138,9	28,5	232,9
4	Qashqadaryo	2337,3	1956,3	74,8	306,2
5	Navoiy	4102,1	3594,8	18,7	488,6
6	Namangan	492,1	280,7	40,0	171,4
7	Samarqand	1476,5	1201,7	79,5	195,3

15-jadvalning davomi

8	Surxondaryo	1358,4	1001,2	58,8	298,4
9	Sirdaryo	370,3	281,8	17,3	71,2
10	Toshkent	774,6	578,1	53,7	142,8
11	Farg'ona	561,1	313,8	65,0	182,3
12	Xorazm	408,7	229,3	48,8	130,6
13	Toshkent shahar	0,1	0,1	—	—

O'zbekiston Respublikasi statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tuzildi.

16-jadval

**Aholi jon boshiga ishlab chiqarilgan qishloq xo'jaligi
mahsulotlari (tonna)**

	2015	2016	2017	2018
Aholi jon boshiga ishlab chiqarilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari, ming so'm	3182,4	3629,7	4575,7	5687,5
Aholi jon boshiga ishlab chiqarilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari, kg				
Don	261,1	259,4	225,0	198,3
Kartoshka	82,6	87,6	86,3	88,4
Sabzavotlar	300,0	319,8	315,5	296,2
Oziqbop poliz	59,2	64,2	62,7	55,7
Rezavor meva	78,9	82,0	80,7	82,1
Uzum	48,5	50,7	50,2	48,2
Go'sht (tirik vaznda)	65,0	68,2	70,6	73,8
Sut	238,4	304,7	310,2	317,6
Tuxum (dona)	176,9	193,2	195,5	226,3
Baliq	1,9	2,1	2,6	2,8

O'zbekiston Respublikasi statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tuzildi.

O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jalik ekinlari hosildorligi
(sentner, ga)

	2015	2016	2017	2018
Don	45,3	45,0	39,7	38,1
Bug'doy	48,2	47,9	42,2	41,0
Arpa	15,1	15,1	13,3	11,0
Makkajo'xori, don uchun	50,5	54,2	48,1	49,0
Sholi	32,8	34,4	30,9	27,6
Dukkakli don	15,5	17,8	15,6	13,4
Kartoshka	219,1	225,1	217,9	224,8
Sabzavotlar	271,0	271,1	253,6	237,1
Oziqbop poliz	203,6	209,4	197,9	189,8
Silos, ko'kozuqa va senaj uchun ekilgan makkajo'xori	198,2	200,9	187,1	175,8

O'zbekiston Respublikasi statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tuzildi.

Mamlakatimizda qishloq xo'jaligi mahsulotlari hosildorligini oshirish maqsadida ko'plab chora-tadbirlar amalga oshirilib kelinmoqda. Yerlarning meliorativ holatini yaxshilash, texnik ishlov berish ishlarini takomillashtirish, tuproqni biologik, fizik va kimyoviy xususiyatlarini me'yorda ushlab turish, sug'orish tizimini takomillashtirish kabi tadbirlar amalga oshirilib yerning ekologik, hosildorlik xususiyatlarini saqlash orqali qishloq xo'jaligi mahsulotlarining hosildorligini oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Mamlakat qishloq xo'jaligi sohasini rivojlantirishda, ekinlarni ekishda albatta, agroiqlimiy tumanlashtirish ham, qishloq xo'jalik ekin turlarini hududlar bo'yicha rejalashtirishda ham, ko'p yillar to'plangan tajribalarga tayanishni taqazo etadi.

**Sug'oriladigan yerlarda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab
chiqarish va hosildorligi
(barcha toifalardagi xo'jaliklarda, ming tonna)**

	2015	2016	2017	2018
Yalpi hosil, ming tonna				
Don	7881,6	7999,9	6988,6	6436,1
Kartoshka	2586,8	2789,5	2793,4	2911,8
Sabzavotlar	9390,0	10208,5	10184,0	9752,9
Poliz	1797,9	1991,2	1982,9	1824,1
Hosildorlik				
Don	50,7	51,0	44,8	42,0
Kartoshka	219,9	225,4	218,1	224,9
Sabzavotlar	271,2	271,1	253,9	239,9
Poliz	207,0	213,1	201,4	198,8

O'zbekiston Respublikasi statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tuzildi.

**Asosiy turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlar ishlab chiqarish tarkibi
(barcha toifa xo'jaliklarga nisbatan foizda)**

	2015	2016	2017	2018
Don va dukkakli don	80,6	80,4	78,7	78,9
Paxta	99,5	99,5	99,4	96,2
Kartoshka	21,4	19,5	15,4	14,1
Sabzavotlar	33,6	32,7	29,3	27,0

Go'sht (tirik vaznda)	2,9	2,9	3,0	4,5
Sut	3,6	3,6	3,4	3,8
Tuxum	11,1	10,7	11,0	14,5
Jun	8,0	8,0	6,0	8,0
Qorako'l teri	5,4	5,5	5,6	7,9
Pilla	93,7	94,5	91,4	79,7

O'zbekiston Respublikasi statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tuzildi.

Respublika qishloq xo'jaligida dehqonchilik yetakchi o'rinda turadi.
Dehqonchilikning qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti tarkibidagi hissasi
(% his)

	2015	2016	2017	2018
Don va dukkakli don	18,1	18,3	19,7	18,6
Kartoshka	77,7	80,0	84,0	84,6
Sabzavotlar	65,5	66,7	69,4	71,8
Go'sht (tirik vaznda)	94,5	94,4	93,9	92,0
Sut	95,7	95,6	95,9	95,5
Tuxum	56,1	57,3	63,5	58,1
Jun	85,5	85,4	89,2	88,3
Qorako'l teri	83,4	83,7	84,3	83,3
Pilla	—	—	—	—

O'zbekiston Respublikasi statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tuzildi.

Respublikada agrotexnikaning ilg'or usullarini qo'llash, ekinlarning hosildor navlarini yaratish va doimiy yangilash, mineral o'g'itlardan samarali foydalanish, o'simliklar himoyasi xizmatini yo'lga qo'yish, ekin maydonlari tarkibini o'zgartirish tufayli dehqonchilikda yuqori ko'rsatkichlarga erishildi.

Mamlakatimizda, asosan, sug'orma dehqonchilik yo'lga qo'yilgan bo'lib, dehqonchilikda yetishtirilayotgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari, asosan, shu yo'nalishda yetishtiriladi.

Lalmikor dehqonchilik, asosan, adir zonalarida bug'doy, arpa, zig'ir, kunjut, no'xat, bog'dorchilik mahsulotlari yetishtiradi, hosildorligi past bo'ladi.

Respublika dehqonchiligida texnika ekinlari g'o'za, tamaki, qand lavlagi, donli ekinlardan bug'doy, sholi, makkajo'xori, dukkakli don ekinlari, sabzavot, kartoshka, poliz ekinlari, yemxashak ekinlari, bog'dorchilik o'z ahamiyatiga ega.

Mamlakatimiz dehqonchiligining yetakchi tarmoqlaridan biri paxtachilik hisoblanadi. 1 tonna paxta xomashyosidan o'rtacha 320–350 kg tola (3500 m² gazlama), 10 kg momiq, 620 kg chigit olinadi.

620 kg chigitdan 110 kg paxta yog'i, 225 kg kunjara, 175 kg shulxa, 35 kg lint, 30 kg tuk olinadi. Umuman olganda, paxtadan 1200 dan ortiq turdagi mahsulotlar ishlab chiqariladi.

Dehqonchilikda yetishtirilayotgan mahsulotlar aholini farovon hayot kechirish manbai hisoblanadi. U aholini oziq-ovqat mahsulotlarini barcha turlari bilan ta'minlaydi.

Respublika dehqonchiligi o'zining uzoq tarixiy taraqqiyotiga ega bo'lgan asosiy soha hisoblanadi.

O'zbek xalqi dunyoda dehqonchilik sohasini rivojlantirish va uni amalga oshirish bo'yicha o'zining betakror boy tajribalariga ega.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

- 1. Ijtimoiy ishlab chiqarishda qishloq xo'jaligi qanday ahamiyatga ega?*
- 2. O'zbekiston iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi qanday mavqeni egallaydi?*

3. *Qishloq xo'jaligini rivojlantirishda qanday omillar (tabiiy sharoit, suv va h.k.) asosiy o'rinni egallaydi?*
4. *O'zbekistonda qishloq xo'jaligini samarali rivojlantirish uchun qanday islohotlar olib borilmoqda?*
5. *Qishloq xo'jaligi qaysi tarmoqlarga ixtisoslashgan?*
6. *Mamlakat hududi qanday qishloq xo'jaligi zonalariga bo'linadi?*
7. *O'zbekistonning qaysi viloyatida kanop ko'proq yetishtiriladi va nima uchun?*
8. *Respublikaning qaysi viloyatlarida paxta yalpi hosili ko'proq yetishtiriladi?*
9. *Mamlakatning qaysi viloyatlari pillachilik va chorvachilikka ixtisoslashgan?*
10. *O'zbekiston qishloq xo'jaligi mahsulotining qancha qismini shaxsiy tomorqa xo'jaliklari yetkazib beradi?*

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING NOMODDIY ISHLAB CHIQRISH TARMOQLARI

Nomoddiy ishlab chiqarish ijtimoiy ishlab chiqarishning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, uning xizmat doirasi moddiy ishlab chiqarishning rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi va aholi turmush sharoitining yaxshilanishiga xizmat qiladi. Shuning uchun xalqning moddiy va madaniy turmush darajasining o‘sib borishi bilan nomoddiy ishlab chiqarish tarmoqlari hamda unda band bo‘lgan xodimlar soni tinmay ortib boradi.

Jumladan, O‘zbekistonda 2010-yilga kelib nomoddiy ishlab chiqarish tarmoqlarida ijtimoiy ishlab chiqarishda band bo‘lgan aholining qariyb 28 foizi ishlamoqda.

Aholining moddiy va madaniy turmush darajasining yuqori bo‘lishi xilma-xil xizmat ko‘rsatish sohalariga bo‘lgan talabni oshiradi. Bunda nomoddiy ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun mablag‘ ajratish imkoniyati va moddiy ishlab chiqarishning taraqqiyot darajasi jamg‘arilgan milliy boylik hajmiga bog‘liq. Xullas, ishlab chiqarishning iqtisodiy taraqqiyot darajasi qanchalik yuksak bo‘lsa, xizmat doirasiga bo‘lgan talab va uni rivojlantirish imkoniyati shuncha yuqori bo‘ladi.

Nomoddiy ishlab chiqarishning xizmat doirasiga quyidagilar kiradi: uy-joylardagi kommunal xizmat, aholiga maishiy, transport va aloqa xizmatlari, savdo va umumiy ovqatlanish, bolalar muassasalari, xalq ta’limi, fan va madaniyat, tibbiy xizmat, jismoniy tarbiya va sport, turizm, ijtimoiy ta’minot, moliya va bank xizmati, aholi xavfsizligi va qonunchilikni saqlash, boshqarish va hokazo. Xizmat doirasidagi ana shu tarmoqlar jamiyatning ijtimoiy infratuzilmasi majmuini tashkil qiladi.

Xizmat doirasi geografiyasini tadqiq qilishda tarmoq qismi (xizmat doirasi ayrim tarmoqlari geografiyasi) va barcha xizmat doirasini yaxlit majmuini mintaqaviy o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi.

Nomoddiy ishlab chiqarish xizmati doirasini rivojlantirish uchun ma'lum sharoitlar majmui kerak bo'ladi. Ana shunday sharoitlar majmui xizmat doirasiga bo'lgan talab hajmini uni hududiy tashkil qilish imkoniyatlarini belgilab beradi. Nomoddiy soha xizmat doirasini hududiy tashkil etish va rivojlantirishga tabiiy sharoit (joyning seysmik holati, tog' jinslarning tuzilishi, relyefi, iqlimi, shamol harakati, suvlari, yer osti suvlari, tuproq tuzilishi, tabiiy manzara, demografik jatumanlar (aholining o'sishi, joylashishi va zichligi, yosh va jinsiy tarkibi, oila a'zolarining soni, ma'lumot darajasi, mehnat malakasi va h.k.), aholining etnik holati (milliy tarkibi, madaniyati), iqtisodiy-ijtimoiy sharoiti (mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyot darajasi), aholi punktlarining geografik joylashishi, ularning kichik hamda kattaligi, mavjud yo'l va irrigatsiya tarmoqlari kabilar) ta'sir qiladi. Bu omillar nomoddiy soha xizmat doirasi tarmoqlarini hududiy tashkil qilishga bevosita ta'sir etish bilan birga ularni muntazam va samarali rivojlanishini ta'minlaydi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, aholiga xizmat ko'rsatish tarmoqlarining turli-tumanligi, masshtabi (doirasi) va hajmi (miqdori) aholi punktlarining kichik va kattaligiga bog'liq. Garchand, barcha turdagi xizmatlar aholiga ko'rsatilsa-da, ammo ularni har qanday aholi punktlarida tashkil etish iqtisodiy samara beravermaydi. Chunki xizmat doirasining har bir korxonasi ma'lum sondagi xaridorlarga ega bo'lishi kerak. Ana shu muayyan sondagi xaridorlar bo'lgandagina u yoki bu xizmat ko'rsatish korxonasi vujudga keltiriladi. Masalan, o'rta maktabni yoki yirik ixtisolashtirilgan savdo korxonasini barcha kichik qishloqlarda ham ochish maqsadga muvofiq bo'lavermaydi. Zero, har bir xizmat doirasi korxonasi o'zining xizmat ko'rsatadigan radiusiga ega

bo'radi. Kichik va mayda qishloqlarda yashovchi aholining ayrim xizmat turlaridan boshqa yirikroq aholi punktlariga borib foydalanishga to'g'ri keladi. Shuning uchun aholiga xizmat ko'rsatadigan barcha tarmoqlar ularga bo'lgan talabning kundalik xarakteriga egaligi yoki vaqti-vaqti bilan bo'lishiga qarab: har kungi yoki kundalik (pastki bosqich), vaqti-vaqti bilan yoki davriy (o'rta bosqich), har zamonda yoki ahyon-ahyonda (yuqori bosqich) xizmat ko'rsatadigan tarmoqlarga bo'linadi.

Har kungi yoki kundalik ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan xizmat ko'rsatish korxonalarini deyarli hamma (ko'pchilik) aholi punktlarida joylashtiriladi.

Aholi vaqti-vaqti bilan yoki davriy foydalanadigan xizmat ko'rsatish korxonalarini kattaroq aholi punktlarida katta qishloq markazlari, kichik va o'rta shaharlarda tashkil etiladi.

Aholiga ahyon-ahyonda xizmat ko'rsatadigan korxonalar yirik va katta shaharlarda (asosan, viloyat markazlari va mamlakat poytaxtida) joylashadi. Umuman, aholi punkti (shahar va qishloq) qanchalik katta bo'lsa, unda xizmat doirasi majmui shunchalik to'la va yuksak darajada rivojlanadi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

- 1. Ijtimoiy ishlab chiqarish deganda nimani tushunasiz?*
- 2. Moddiy va nomoddiy sohalar tarmoqlariga nimalar kiradi?*
- 3. Nomoddiy soha tarmoqlari taraqqiyot darajasi qaysi tarmoqqa bog'liq?*
- 4. Nomoddiy soha tarmoqlarini rivojlantirishga qanday omillar ta'sir qiladi?*
- 5. Aholiga xizmat ko'rsatishning qanday bosqichlari mavjud?*

IJTIMOIIY SOHALARNING RIVOJLANISHI. O‘ZBEKISTON TRANSPORTI VA TASHQI IQTISODIY ALOQALAR GEOGRAFIYASI

Davlatning sotsial – iqtisodiy taraqqiyoti va aholining hayot darajasini ko‘tarishda transportning o‘rni va mohiyati beqiyosdir. Transport moddiy ishlab chiqarishning muhim tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Transport sanoat va qishloq xo‘jaligining turli xil mahsulotlarini yaratish va ularni iste‘molchilarga yetkazib berish, yo‘lovchilar tashishda muhim o‘rin tutadi.

Transport hududlar taraqqiyotiga ulkan ta‘sir ko‘rsatish bilan birga transport taraqqiyotining o‘zi ham iqtisodiy rivoji, texnika taraqqiyoti darajasi bilan bevosita bog‘liq.

Respublika geosiyosiy mavqeini yaxshilash ham eng avvalo, transport to‘ri va kommunikatsiyalarga bog‘liq. Bu haqda O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I. Karimov: «Kommunikatsiyalar tizimi haqida gapirganda O‘zbekiston geografik mavqeining o‘ziga xosligi, portlarga va eng katta transport uzellariga chiqish yo‘lining yo‘qligi tufayli transport tarmoqlari va kommunikatsiyalarni rivojlantirish masalalari ustuvor, strategik, hayotiy muhim ahamiyat kasb etishini ta‘minlamoq darkor», – degan edi.

Mamlakat transport tarmog‘i temir yo‘l, avtomobil, aviatsiya, quvurlar va daryo suv yo‘llaridan iborat. Transportning barcha turlari yordamida Respublikada har yili xalq xo‘jaligi uchun zarur bo‘ladigan turli-tuman yuklar va yo‘lovchilar tashiladi.

O‘zbekistonda mavjud bo‘lgan transport turlari orasida yetakchi va muhim o‘rinni temir yo‘llar egallaydi. Mamlakatda tashiladigan yuklarning 66% ga yaqini transportning ana shu tarmog‘i zimmasiga tushadi va bu transport mamlakat transport tizimining negizini tashkil etadi.

Mamlakatimizda yil davomida xalqaro yoʻnalishlar boʻyicha pasajir tashish boʻyicha jami 2,3 mln. kishi tashilgan boʻlsa, shundan 0,6 mln. kishi temir yoʻl transportida, 1,7 mln. kishi havo transportida tashilgan boʻlib, yoʻlovchi tashish boʻyicha yoʻlovchilarga xizmat qiladigan zamonaviy, ijtimoiy infratuzilmaga ega boʻlgan xalqaro temir yoʻl vokzallari va aeroportlar xizmat koʻrsatadi.

Respublika hududida shaharlararo Oʻzbekiston temir yoʻllari, Oʻzbekiston havo yoʻllari yil davomida temir yoʻl transporti orqali 3,5 mln. kishini, avtobuslarda 4,3 mln. kishini va havo yoʻllari orqali 0,5 mln. kishini oʻz manzillariga yetkazib qoʻyishga xizmat qilgan.

Shahar atrofi yoʻnalishlari boʻyicha jami 72,7 mln. kishiga transport xizmati koʻrsatilgan boʻlib, shundan temir yoʻl transporti orqali 17,0 mln. kishiga, avtobuslarda 55,7 mln. kishiga xizmat koʻrsatib, yoʻlovchilarni oʻz vaqtida manzillariga yetkazilgan.

Shahar ichi yoʻnalishi boʻyicha aholiga transport xizmat koʻrsatish juda yaxshi yoʻlga qoʻyilgan boʻlib, bir yilda 403,8 mln. kishi shahar ichi transport xizmatidan foydalangan.

Shundan, 339,3 mln. kishi avtobuslarda, 2,3 mln. kishi tramvayda, 0,6 mln. kishi trolleybusda, 61,6 mln. kishi metropolitenda tashilgan.

Eksport va import qilinadigan yuklarning qariyb 80 foizi ham temir yoʻl transporti orqali amalga oshiriladi. Ushbu yoʻl yordamida 2018-yil tashilgan yoʻlovchilar soni 24,3 million kishini tashkil etgan.

Iqtisodiy islohotlar amalga oshirilayotgan va bozor munosabatlariga oʻtilayotgan hozirgi murakkab sharoitda ishlab chiqarish korxonalarini, tashkilot va mamlakat hududlarining samara bilan ishlashi koʻp jihatdan temir yoʻllarning qay darajada faoliyat koʻrsatishiga bevosita bogʻliq. Yuklarning temir yoʻllar yordamida va iloji boricha arzon tashilishi iqtisodiyot taraqqiyotida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Yana shunisi muhimki, temir yo‘llarda yuk tashishning tan-narxi avtomobillarda yuk tashishga nisbatan 3–5 marta, havo transportiga qaraganda esa 12–15 marta arzon tushadi. Mazkur transport turida mehnat xarajatlari ham avtomobil va havo transportiga ko‘ra ancha kam.

Respublikada tashish ishlari, asosan, quyidagi transprot vositalarida amalga oshirilgan. Yil davomida mamlakatda 363,7 mln. tonna turli xildagi xalq xo‘jaligi yuklari tashilgan. Jumladan, temir yo‘l transporti orqali 67,9 mln. tonna, avtomobil transporti orqali 257,9 mln. tonna, quvur yo‘li orqali (tranzitdan tashqari) 37,9 mln. tonna, havo yo‘llari orqali 26,4 ming tonna yuk tashilgan.

Umumfoydalaniladigan temir yo‘li transportida xalq xo‘jaligining muhim xomashyolari tashilgan. Jumladan, 4,4 mln. tonna toshko‘mir, 11,0 mln. tonna neft mahsulotlari, 5 mln. tonna metal rudalari, 2,1 mln. tonna kimyoviy mahsulotlar va soda, 0,8 mln. tonna qora metallar, metallomlar, 4,0 mln. tonna kimyoviy va mineral o‘g‘itlar, 9,2 mln. tonna qurilish materiallari, 4,2 mln. tonna sement va 1,7 mln. tonna g‘alla mahsulotlari tashilgan. Bu xalq xo‘jaligi mahsulotlari orqali aholining iqtisodiy-ijtimoiy turmush tarzini yaxshilashga xizmat qiladigan asosiy mahsulotlar hisoblanadi.

Avtomobil transportida 36,4 ming tonna toshko‘mir, 72,1 ming tonna paxta xomashyosi, 96,9 ming tonna paxta tolasi va chigit, 2630,7 ming tona neft mahsulotlari, 251,6 ming tonna qora va rangli metal, 109,2 ming tonna kimyoviy va mineral o‘g‘itlar, 10899,8 ming tonna qurilish materiallari, 562,5 ming tonna sement, 26 ming tonna sabzavot va meva, 75,7 ming tonna o‘rmon mahsulotlari, 37,8 ming tonna gaz, 0,1 ming tonna neft, 111,6 ming tonna don mahsulotlari tashilgan.

Temir yo‘l transportining boshqa transport turlariga nisbatan yana bir afzalligi shundan iboratki, bu transport atrof muhitga kam zarar yetkazadi, uning yuk va yo‘lovchilar tashish qobiliyati

juda yuqori bo'lib, ob-havo injiqliklari bilan deyarli bog'liq emas va muntazam ravishda harakatda bo'ladi. Bu bilan u avtomobil va ayniqsa, havo transportidan katta farq qiladi.

O'zbekistonda temir yo'llar qurish o'zining ma'lum tarixiga ega. Mamlakat hududida birinchi temir yo'l 1888-yilda Farob stansiyasidan Samarqand shahrigacha qurilgan bo'lib, u Turkmanboshi (sobiq Krasnovodsk shahri) Chorjo'y temir yo'l tarmog'ining davomi edi. Uning qurilishi keyinchalik davom ettirilib, 1899-yili Andijon va Toshkent shahrigacha yetkazilgan edi.

Ikkinchi jahon urushigacha bo'lgan davrda ham mamlakat hududida qator temir yo'l tarmoqlari qurilgan. Ularga Farg'ona — Quvasoy, Asaka — Shahrixon, Qorasuv — O'sh, Uchqo'rg'on — Toshko'mir, Andijon — Tentaksoy kabilar kiradi.

O'rta Osiyoning, shu jumladan, O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida XX asrning 30-yillarida qurilgan, uzunligi 1400 km dan ziyod bo'lgan Turksib (Turkiston-Sibir) temir yo'l magistralining bunyod etilishi o'z davrida muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Ikkinchi jahon urushining og'ir yillarida temir yo'llar qurilishi va ishga tushirilishi muhim ishlarni bajarish imkoniyatini berdi. Dushman egallab olgan joylardan o'nlab sanoat korxonalarini Respublikamizga ko'chirib kelinishi, urushga jalb qilinganlarni qurol-yarog'lar, turli oziq-ovqat mahsulotlari, kiyim-kechak va boshqa yuklarni frontga yetkazishda temir yo'l transporti katta xizmat qildi. Ana shu davrda temir yo'l tarmoqlarini bevosita sanoat korxonalariga yaqinlashtirish muhim edi. Masalan, yirik Angren ko'mir havzasiga temir yo'l tarmog'i o'tkazildi, Chirchiq shahridagi o'z davri uchun ulkan bo'lgan va keyinchalik yirik kimyo korxonasiga aylangan elektrokimyo kombinatiga yo'llar qurildi.

Urush tugab tinch davr boshlangan yillarda mamlakatning mavjud temir yo'llarini qaytadan tiklash va yangi temir yo'l tarmoqlarini qurish, zarur texnika bilan ta'minlash evaziga

transportning bu turi rivojlandi. Chunonchi, urushdan keyingi yillarda Mirzacho‘l, Qarnob cho‘li, Amudaryoning quyi qismida qo‘riq yerlarni o‘zlashtirish bo‘yicha katta ishlar olib borildi.

Uzunligi 410 km bo‘lgan Qo‘ng‘irot-Beynov temir yo‘l tarmog‘ining ishga tushirilishi O‘rta Osiyo iqtisodiy mintaqasidan Qozog‘istonga, sobiq SSSRning Yevropa qismiga, Kavkaz hududlariga ikkinchi yo‘l orqali chiqish imkonini yaratdi. Yuk va yo‘lovchilarni uzoq aylanma yo‘llar orqali tashishga barham berish transport xarajatlarini kamaytirishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatdi. Shu bilan birga, Qo‘ng‘irot-Beynov temir yo‘l tarmog‘i Amudaryoning quyi qismi tabiiy resurslarini o‘zlashtirishga va mazkur mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan rivojlanishiga imkon yaratdi.

Mamlakat temir yo‘llarining umumiy uzunligi 2015-yü bo‘shida 5,7 ming km ni tashkil etgan bo‘lsa, 2018-yilga kelib, u 6,1 ming km ga yetdi. Shu jumladan, elektrlashtirilgan temir yo‘llar uzunligi umumiy temir yo‘l uzunligining 20,1 foizini tashkil etadi.

21-jadval

Qatnov yo‘llarining uzunligi (ming km.)

	2015	2016	2017	2018
Jami temir yo‘llari	5,7	5,7	5,8	6,1
Umum foydalanadigan	4,2	4,2	4,3	4,6
Umum foydalanmaydigan	1,5	1,5	1,5	1,5
Umumiy foydalanadigan avtomobil yo‘llari	42,7	42,7	42,7	42,7
Qattiq qoplamali yo‘llar	42,0	42,0	42,0	42,0
Tramvay yo‘llari, km	89,1	66,7	0	0
Trolleybus yo‘llari, km	35,6	35,6	35,6	35,6
Metropoliten yo‘llari	36,1	36,1	36,1	36,1
Magistral quvurlar yo‘llari	14,2	14,1	13,9	13,8

Gaz quvurlari	14,1	14,0	13,8	13,8
Neft quvurlari	0,1	0,1	0,1	0,1

Mamlakat aholisiga transport xizmat ko'rsatish sohasini yaxshilash va uni jahon standartlariga mos kelishini ta'minlash masalasi davlat ahamiyatiga ega bo'lgan iqtisodiy-ijtimoiy jatuman bo'lib, bu borada amalga oshirilayotgan ishlar kun sayin rivojlanib o'zining moddiy texnik bazasini mustahkamlab, ko'plab mamlakatlardan xorijiy investitsiyalarni jalb qilib, katta magistral xalqaro yo'llarni qurish va rekonstruksiya qilish imkoniga ega bo'lmoqda.

Temir yo'llar uzunligi borasida ancha ishlar qilingan bo'lsa-da, hali mamlakatimizda bu tizim talab darajasida emas. Masalan, O'zbekiston temir yo'l zichligi bo'yicha nafaqat «uzoq» xorij mamlakatlaridan, balki Ukraina, Belorussiya, Boltiqbo'yi davlatlaridan ham orqada turadi.

Samarqand, Sirdaryo, Farg'ona, Qashqadaryo viloyatlari temir yo'l tarmoqlari bilan biroz yaxshi ta'minlangan. Qoraqalpog'iston Respublikasi, Buxoro, Navoiy va Surxondaryo viloyatlari esa bu borada ancha oraqada.

Umumfoydalanadigan temir yo'llar uzunligi (km his.)

	2015	2016	2017	2018
O'zbekiston Respublikasi	4201,7	4237,5	4303,7	4641,8
Qoraqalpog'iston Respublikasi	844,3	844,3	844,3	921,0
Andijon	155,8	155,8	155,8	155,8
Buxoro	270,0	270,0	270,0	493,5
Jizzax	274,1	274,1	274,1	274,1

Qashqadaryo	492,7	492,7	492,7	492,7
Navoiy	469,3	469,3	469,3	469,3
Namangan	144,6	180,3	224,8	228,1
Samarqand	282,9	282,9	282,9	282,9
Surxondaryo	368,6	368,6	368,6	368,6
Sirdaryo	167,5	167,5	167,5	161,5
Toshkent	364,6	364,6	386,3	391,0
Farg'ona	228,6	228,6	228,6	228,6
Xorazm	138,7	138,7	138,7	174,7

Mamlakat temir yo'llarining respublika hududlari bo'yicha xususiyatiga qaralsa, eng kam temir yo'l uzunligi Andijon viloyatiga, eng uzun temir yo'l Qoraqalpog'iston Respublikasi, Buxoro, Navoiy, Qashqadaryo, Toshkent, Sirdaryo viloyatlariga to'g'ri keladi.

O'zbekiston Respublikasi hukumati 1995-yil avgust oyida G'uzor – Boysun – Qumqo'rg'on temir yo'lini qurish to'g'risida qaror qabul qildi va 2008-yili qurib bitkazildi. Ushbu yo'l mamlakatimizning janubiy hududlari – Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari tabiiy boyliklari hamda mavjud boshqa imkoniyatlardan unumli va samarali foydalanish imkonini berdi, mazkur hududda istiqomat qiluvchi aholining ish bilan bandlik darajasini ko'tarish imkoni ham yaratildi. G'uzor – Boysun – Qumqo'rg'on temir yo'li Surxondaryo viloyatidagi Sariosiyo stansiyasidan Qashqadaryodagi Qarshi stansiyasigacha bo'lgan masofani qariyb ikki martaga qisqartirdi.

Respublikaning xorijga, jumladan, mamlakatimiz janubidagi davlatlarga chiqishida Mashhad – Seraxs – Tajan temir yo'lining qurilishi muhim voqea bo'ldi.

1996-yil 13-mayda Eron Islom Respublikasining Mashhad shahrida uzunligi salkam 300 km bo'lgan bu temir yo'l tarmog'ining tantanali ochilish marosimi bo'lib o'tdi. Bu yo'l eng qisqa masofa orqali Markaziy Osiyo mamlakatlarini Fors qo'ltig'i bilan bog'laydi va tashqi savdo-iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishga keng imkoniyatlar ochib beradi.

2006-yilda temir yo'l tarmog'ida yana bir muhim voqea yuz berdi. Uzunligi 500 km bo'ladigan Uchquduq – Sulton Uvays – Nukus temir yo'li ishga tushirildi.

Temir yo'l transporti jahondagi barcha mamlakatlar iqtisodiyotining muhim aloqa vositasi bo'lib hisoblanadi. Mamlakatimiz uchun esa uning ahamiyati yana ham katta. Chunki Respublika chetga chiqish uchun zarur bo'ladigan suv yo'llaridan olis bo'lganligi uchun temir yo'l transporti mamlakatni jahon mamlakatlari bilan bog'lab turuvchi asosiy vositadir. Ayni vaqtda temir yo'l transporti doirasida mavjud bo'lgan muammolarni aniqlash va ularni hal qilish yo'llarini to'g'ri bilish muhim ahamiyatga ega. Shuni e'tiborga olib, 2000-yil boshida temir yo'l transportini monopoliyadan chiqarish masalalariga bag'ishlangan kengash o'tkazildi.

Temir yo'l transportining boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish, tarmoqda bozor islohotlarini chuqurlashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A. Karimov 2001-yil 2-martda «Temir yo'l transportini monopoliyadan chiqarish va aksiyalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmonga imzo chekdi. Ushbu Farmon Respublikada temir yo'l transporti samaradorligini oshirishga olib keladi.

O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy hayotida transport tizimining yana bir muhim qismi bo'lgan avtomobil transporti va avtomobil yo'llari ham katta o'rin tutadi. Milliy iqtisodiyotning avtomobil transportidan foydalanmaydigan birorta sohasi yo'q. Qisqa masofalarga yuk va yo'lovchilarni tashish, zamonaviy transportning boshqa xillari mavjud bo'lmagan manzil-

gohlarda aholi va tashkilotlarga xizmat ko'rsatishda, ayniqsa, transport uchun noqulay bo'lgan tog'li joylarda avtomobil transportining ahamiyati beqiyosdir.

O'zbekiston hududida avtomobil yo'llari tarmog'i ancha keng. Har 1000 km² maydonga avtomobil yo'llarining zichligi 93,6 km ga yetadi. Qator avtomobil yo'llari xalqaro va davlat ahamiyatiga ega hisoblanadi.

23-jadval

Qatnov yo'llarining zichligi
(yil oxiriga; 1000 km² maydonga to'g'ri keladigan
yo'l, km. hisobida)

	2015	2016	2017	2018
Jami temir yo'llari	12,7	12,7	12,9	13,6
Umumfoydalanadigan	9,4	9,4	9,6	10,3
Umumfoydalanmaydigan	3,4	3,3	3,4	3,3
Qattiq qoplamali avtomobil yo'llari	93,5	93,6	93,6	93,6
Magistral quvur yo'llari	31,6	31,4	31,0	31,0

Transport qatnov yo'llarining zichligi qancha qalin bo'lsa, aholining turmush farovonligida shuncha ijobiy o'zgarishlar bo'ladi. Aholining og'iri yengil va uzog'i yaqin bo'ladi. Transport qatnov yo'llarining zichligi mamlakat viloyatlarida bir-biridan keskin farq qiladi.

Hozirgi kunda avtomobil yo'llarining umumiy uzunligi 42,7 ming km dan ortiq. Mamlakatimiz hayotida katta ahamiyatga ega bo'lgan avtomobil yo'llari jumlasiga, eng avvalo, Toshkent, Samarqand, Qashqadaryo, Surxondaryo va boshqa viloyatlar orqali o'tgan «Katta O'zbek avtomobil trakti» kiradi. 1940-yili qurib bitkazilgan va 700 km dan ortiq uzunlikka ega bo'lgan ushbu ravon yo'l qanchadan qancha yuk va yo'lovchilar tashishga va

hududlar orasida transport xizmati ko'rsatishni yaxshilashga olib keldi.

Ikkinchi jahon urushi boshlanishidan oddin Farg'ona vodiysidagi uch viloyat va qator shaharlarni, jumladan, Qo'qon, Marg'ilon, Asaka, Andijon, Namangan, Chust shaharlarini bog'lab turuvchi aylanma temir yo'l qayta qurildi.

Shuningdek, Toshkent — O'sh, Samarqand — Ashxobod — Turkmanboshi, Toshkent xalqa yo'li, Nukus — G'uzor, Qo'ng'iroq — Beynov kabi yana qator avtomobil yo'llari ham O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida katta ahamiyat kasb etadi.

Tojikistonda vujudga kelgan vaziyat sababli mamlakatimizning markaziy va g'arbiy qismlaridagi hududlarini Farg'ona vodiysi viloyatlari bilan aloqasini bog'lashda ancha muammolar yuzaga keldi.

Shuni e'tiborga olib Respublika hukumati (Toshkent — O'sh yo'lining) Angren suv omboridan Farg'ona vodiysiga kirib bor-guncha bo'lgan qismini qayta qurish bo'yicha maxsus qaror qabul qildi.

Bu maqsadni ko'zlab, Qamchiq va Rezak dovonlarida avtomobil transporti harakati uchun mo'ljallangan tonnellar qurish borasida katta ishlar qilindi va bu ishlar muvaffaqiyat bilan amalga oshirildi. Bugungi kunda ushbu magistral avtomobil yo'li hamda temir yo'li muhim iqtisodiy-ijtimoiy obyekt hisoblanadi.

Qamchiq tunnelining uzunligi 890, Rezak tunnelining uzunligi esa 368 metrga teng bo'ldi. Bu tonnellarning ishga tushirilishi tufayli Qamchiq dovoni orqali amalga oshiriladigan avtomobil harakati havfsizligi ta'minlandi va yuqori sifatli xizmatga ega bo'ldi.

Qamchiq va Rezak tonnellaridan bir kecha-kunduzda 20 mingga yaqin avtomobillar o'tish imkoniga ega. Mazkur yo'l Farg'ona vodiysini Respublikaning boshqa hududlari bilan bog'lab turadigan texnik jihatdan barcha talablarga javob bera oladigan, xalqaro ahamiyatga ega bo'lgan asosiy yo'lga aylandi.

**Hududlar kesimida ahamiyatliligi bo'yicha umumfoydalanadigan
avtomobil yo'llarining uzunligi (km)**

	Jami	Shu jumladan, yo'llarning ahamiyatliligi bo'yicha		
		Xalqaro	Davlat	Mahalliy
O'zbekiston Respublikasi	42695	3981	14100	24614
Qoraqalpog'iston Respublikasi	4213	664	992	2257
Andijon	2469	103	800	1560
Buxoro	4101	540	1155	2406
Jizzax	2601	168	1431	1002
Qashqadaryo	3427	425	890	2112
Navoiy	3917	302	2490	1125
Namangan	4097	385	979	2733
Surxondaryo	2843	351	990	1502
Sirdaryo	1450	259	505	686
Toshkent	3965	400	1241	2324
Farg'ona	4031	202	873	2956
Xorazm	2210	113	706	1391

Mustaqillikka erishish tufayli respublikamizni xalqaro avtomobil yo'llari bilan bog'laydigan yo'llar qurish ishlariga ham e'tibor kuchaydi. Jumladan, Xitoy Xalq Respublikasiga chiqish uchun imkon tug'diradigan Andijon – O'sh – Ergashtom – Qashqar avtomobil yo'lining qurilishiga O'zbekiston o'z hissasini qo'shmoqda. Mamlakat bo'ylab o'tuvchi 3981 km uzunlikdagi avtomobil yo'lini respublika aholisini iqtisodiy-ijtimoiy faoliyatida beqiyos ahamiyati bor.

Ko'pgina mamlakatlarda bo'lgani kabi, O'zbekistonda ham xalqaro yo'nalishlarda yuklarni avtomobillarda tashish bo'yicha uyushma tashkil etilgan. Jeneva shahrida avtomobil transporti Xalqaro uyushmasi kongressida O'zbekiston ham bu nufuzli tashkilotga a'zo bo'lib kirdi.

Ushbu uyushma Respublikamiz hududida boshqa mamlakatlar yuk tashuvchilarining manfaatlarini muhofaza qiladi va avtomobil yo'llari holati, yoqilg'i narxi, yo'l uchun to'lov bahosi va boshqa masalalar bo'yicha zarur ma'lumotlar bilan xabardor etib turadi.

1926-yili Respublikada muntazam avtobus qatnovi yo'lga qo'yilgan edi. Shundan beri o'tgan davr ichida yo'lovchilar tashuvchi avtobuslar son va sifat jihatidan tez rivojlandi. Transportning bu xili orqali yo'lovchilar tashish 1940-yildagiga nisbatan qariyb 250 martadan ziyod ortdi.

Mamlakatda turli hajmda yuk ko'taradigan yangi yuk tashuvchi avtomobillar, qulay va shinam avtobuslar hamda yengil avtomobillar soni yil sayin oshib bormoqda.

25-jadval

Transport vositalarini ishlab chiqarish

	2015	2016	2017	2018
Avtomobillar	250709	190510	92738	145226
Yengil avtomobillar	244989	183240	856674	135471
Avtobuslar	1217	754	908	1057

Mamlakatda bir yilda xalq xo'jaligining turli sohalarida foydalaniladigan avtomobillar ishlab chiqarilib, iste'mol talabi qondirilmogda.

O'zbekistonning qator shaharlarida tramvay va trolleybuslar qatnovi yo'lga qo'yilgan. Respublika poytaxti Toshkent shahrida 1977-yili metro qurilib ishga tushirildi. Aholisi 2,5 milliondan ziyod shahar uchun ushbu transportning bu vositasi mohiyatini to'la ifodalash qiyin.

Toshkentda metroning uch yoʻnalishi mavjud: birinchisi Olmazor-Buyuk Ipak yoʻli, ikkinchisi Beruniy-Doʻstlik yoʻnalishi, uchinchisi Yunusobod tumani bilan Janubiy vokzal orasidagi yoʻnalishlar aholini tashigan boʻlsa, bugungi kunda yangi, yer usti ochiq metrolari ham aholini uzogʻini yaqin qilishda asosiy transport turi sifatida foydalanilmoqda.

Respublika transporti orasida havo transportining mohiyati tobora ortib bormoqda. Transportning bu xili oʻz ishini birinchi marta 1924-yili boshlagan. Oʻsha yilning 12-may kuni Toshkent — Bishkek — Olmaota shaharlari orasida havo transporti aloqasi yoʻlga qoʻyilgan edi. Ana shundan beri oʻtgan davr ichida transportning bu yoʻnalishi tez rivojlanib ketdi. Hozir havo transporti orqali, asosan, yoʻlovchilar tashiladi. Havo transporti bilan bir manzildan ikkinchi bir manzilga tez yetkazish zarur boʻlgan yuklarni, ayniqsa, sifati tez buziladigan mahsulotlarni tashishda havo transportining ahamiyati katta.

Oʻzbekiston havo yoʻllari milliy kompaniyasi yoʻlovchi, yuk tashish va pochta xizmatini amalga oshirib kelmoqda. Transport tizimida havo transporti alohida ahamiyatga ega. Oʻzbekiston havo yoʻllari transportida yil davomida 26,4 mln. tonna yuk va 12,2 mln. kishi yoʻlovchi tashiladi.

1993-yili «Oʻzbekiston havo yoʻllari» Milliy aviakompaniyasi tashkil topishi havo yoʻli transporti taraqqiyoti sohasida qoʻyilgan muhim qadam boʻldi. Bu kompaniya xizmati tufayli Toshkentdan Nyu-York, London, Tokio, Pekin, Parij, Istambul, Dehli, Tel-Aviv, Seul, Kuala-Lumpur, Jidda, Urumchi kabi jahonning koʻpgina yirik shaharlari bilan havo transporti qatnovi amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda dunyoning koʻplab mamlakatlari qatnaydigan yangi reyslar ochilib, uning geografiyasi kengayib bormoqda.

«Oʻzbekiston havo yoʻllari» aviakompaniyasi bilan AQSHning «Boing» kompaniyasi oʻrtasida imzolangan shartnomaga koʻra, 1996-yil avgust oyidan boshlab Toshkent bilan jahonning qator

shaharlari, jumladan, Nyu-York, Afina, Jakarta, Singapur va boshqa shaharlar orasida «Boing» samolyotlari uchishi yo'lga qo'yildi.

O'zbekistonda ko'plab yirik tabiiy gaz, neft konlarining topilishi va ishga tushirilishi sababli quvur transportini ham ahamiyati ortib bormoqda. Quvur transporti orqali 37,9 mln. tonna neft mahsulotlari va tabiiy gaz tashilmoqda. Aholini toza ichimlik suvi bilan ta'minlashda ham muhim ahamiyatga ega.

O'zbekistonda suv transportini ahamiyati deyarli sezilmaydi. Sababi, kema qatnovini tashkil qiladigan suv havzasi deyarli yo'q. Amudaryo o'zanida Afg'oniston bilan chegara bo'ylab chegara qo'shinlari foydalanadigan katerlar va qayiqlar harakat qiladi xolos.

O'zbekiston temir yo'llari transporti bugungi kunda teplovozlardan elektrovozlarga, ya'ni elektrlashgan temir yo'l tizimiga o'tmoqda. Buning sababi, birinchidan dizel yoqilg'isi yetarli emas, ikkinchidan, atrof-muhit ekologiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. O'zbekistonni g'arbi bilan sharqi to'la elektropoyezdlar bilan ta'minlandi va boshqa hududlarda ham elektrlashtirilgan temir yo'llari barpo etilmoqda.

O'zbekiston transportiga xulosa berilsa, mamlakatda transportning xalq xo'jaligiga va aholiga xizmat ko'rsatishi tubdan yaxshilandi va takomillashtirilib borilmoqda.

Bugungi kunda zamonaviy temir yo'l vokzallari, avtostan-siyalar, xalqaro aeroportlar har tomonlama qulayliklarga ega bo'lgan infratuzilmalar shakllangan. Zamonaviy xizmatga ega bo'lgan tizimga aylandi.

Transportni boshqarish tizimini yanada yaxshilash maqsadida «O'zbekiston havo yo'llari» milliy aviakompaniyasi (1992-yil 28-yanvar) «O'zbekiston avtomobil transporti» davlat aksiyadorlik korporatsiyasi (1993-yil 8-yanvar), «O'zbekiston temir yo'llari» davlat aksiyadorlik kompaniyasi (1994-yil 7-noyabr) va boshqa ko'plab idoralar tashkil qilindi.

Mamlakatda transport korxonalari davlat ishtirokidagi aksiyadorlik, ochiq turdagi aksiyadorlik, mas'uliyati cheklangan jamiyatlardan, jamoa korxonalariga aylantirildi.

Respublikada iqtisodiyotni rivojlantirishda aholiga xizmat ko'rsatishda barcha turdagi transportning o'ziga xos o'rni bor. Bu soha kelajakda yanada rivojlanib, takomillashib, xizmat doirasini kengaytiradi.

Mamlakatda aloqa tarmoqlari (pochta, telegraf, telefon, radioeshittirish, televideniya kabilar) ham rivojlandi. 1927-yil 11-fevralida respublikada birinchi marotaba keng eshittirishli radio-stansiya o'z faoliyatini boshladi.

1956-yil 5-noyabrda esa O'zbekiston televideniyesi ishga tushirildi. O'sha yilning o'zidayoq televideniyaning Toshkent studiyasi tashkil topdi.

Mustaqillik yillarida shahar va qishloq aholisini telefon bilan ta'minlashda ulkan ishlar amalga oshirildi. Respublika aloqa tizimini takomillashtirish va xizmat ko'rsatish sifatini oshirish ishlariga chet el sarmoyalarini jalb etish borasida qator tadbirlar amalga oshirildi.

1993-yili Yaponiyaning «NEK» korporatsiyasi ishtirokida xalqaro hamkorlik o'rnatildi. Amerika Qo'shma Shtatlari, Janubiy Koreya va Germaniya firmalari yordamida telefon aloqalari nuqtalarini kuchaytirish va ularning ishlash sifatini yaxshilash bo'yicha katta ishlar olib borilmoqda.

Respublika telekommunikatsiyasi xizmat darajasini yangi, zamon talabiga javob berish bosqichiga ko'tarish borasida Janubiy Koreya «DEU-telekom» firmasining bevosita ishtirokida katta ishlar amalga oshirilmoqda.

Mazkur kompaniya yordamida qator ATS korxonalari qurilib ishga tushirildi.

Aloqa xizmatlari (amaldagi narxlarda; mlrd. so'm)

	2017	2018
O'zbekiston Respublikasi	7168,1	8648,6
Qoraqalpog'iston Respublikasi	298,1	304,3
Andijon	425,6	466,3
Buxoro	317,6	352,1
Jizzax	182,2	196,2
Qashqadaryo	372,8	410,8
Navoiy	194,5	214,5
Namangan	385,1	413,8
Samarqand	549,3	611,5
Surxondaryo	281,9	302,1
Sirdaryo	139,6	136,3
Toshkent	177,0	207,0
Farg'ona	532,9	595,4
Xorazm	260,4	274,8
Toshkent shahri	3015,5	4114,0

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

1. O'zbekiston iqtisodiyotida transport qanday ahamiyatga ega?
2. Qaysi transport turi yaxshi rivojlangan?
3. O'zbekiston mustaqillik yillarida qaysi transport turi va yo'nalishi ko'proq rivojlantirildi?
4. O'zbekistonda qaysi aeroportlar xalqaro ahamiyatga ega?
5. Toshkentda nechanchi yildan boshlab metro qurilishi boshlandi va u hozirda qancha uzunlikka ega?
6. «Buyuk Ipak yo'li» qanday ahamiyatga ega?

TASHQI IQTISODIY ALOQALAR GEOGRAFIYASI

Bugungi kunda O'zbekiston jahon hamjamiyatida mustaqil o'rniga ega bo'lgan davlat darajasiga ko'tarildi va nufuzli xalqaro tashkilotlarga a'zo bo'ldi. Dunyodagi sanoati rivojlangan yetakchi mamlakatlar bilan siyosiy-diplomatik, savdo-iqtisodiy va madaniy aloqalar o'rnatilmoqda. Ikki va ko'p tomonlama manfaatli aloqalar tobora rivojlanib mamlakat iqtisodiyotini rivojlanishiga o'zini hissasini qo'shmoqda.

Shunday sharoitda mamlakatning tashqi iqtisodiy imkoniyati tabiiy resurslarning mavjudligi, ishlab chiqarish va ilmiy-texnik imkoniyatlarning barpo etilishi va rivojlanganligi, infratuzilma, ijtimoiy soha, mahsulot va xizmatlarning jahon bozoriga chiqarib yoki chet el fuqarolariga, korxonalar va tashkilotlarga, shu jumladan, respublikadagi xorijiy korxonalar va qo'shma korxonalariga sotishi bilan aniqlanadi.

Mamlakat tashqi iqtisodiy potensialini aniqlovchi eng muhim iqtisodiy ko'rsatkichlar YaIM ishlab chiqarish hajmi, shu jumladan, aholi jon boshiga YaIM da tovar va xizmatlar eksportining ulushi hamda mahsulot umumiy eksport hajmida sanoat mahsuloti ulushi hisoblanadi.

Tashqi savdo — bir mamlakatning boshqa mamlakat yoki mamlakatlar bilan olib boriladigan o'zaro mahsulot almashish jatumanidir. Tashqi savdo mamlakat mahsulot va xizmatlar chiqishi (**eksport**) va kirib kelishi (**import**)dan tashkil topadi.

Eksport va import yig'indisi mamlakatning tashqi savdo aloqasini tashkil etadi. Mamlakatlar o'rtasida savdo-sotiqning rivojlanishi har ikkala mamlakat uchun ham iqtisodiy foyda olish imkonini beradi.

Tashqi savdo mamlakatlararo iqtisodiy munosabatlarning eng oddiy va qadimiy shaklidir. Insoniyat tarixida birinchi marta Sharq va G'arb dunyosini bir-biri bilan bog'lagan Buyuk ipak yo'li qit'alararo savdoni yo'lga qo'ydi. Bu yo'l qadimgi yerlarimiz hududida joylashgan shaharlarda savdo-sotiqning keng yoyilishiga va har tomonlama rivojlanishiga olib keldi.

Bugungi kunda dunyoning yuzdan ortiq davlatlari bilan iqtisodiy hamkorlik qilish imkoniyatini berdi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan turli xil xalqaro ko'rgazmalar bu sohani yanada tez rivojlantirmoqda.

Eksport (*ing. export, lot. exporto – olib chiqaman, chetga chiqaraman*) – tovarlar, xizmatlar, investitsiya, qimmatli qog'ozlar, texnologiyalar va boshqalarni tashqi bozorga chiqarishdir. Mahsulot eksport tarkibi fan-texnika yutuqlari va xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashuvi ta'siri ostida o'zgarib boradi. Hozirgi davrda xalqaro savdoning eksport tarkibida qayta ishlovchi sanoat mahsulotlari yetakchi o'ringa ega bo'lib, uning hissasiga jahon tovar ayirboshlashining 3/4 qismi to'g'ri keladi. Oziq-ovqat, xomashyo va yoqilg'i ulushi faqat 1/4 qismini tashkil qiladi.

Xizmatlar eksporti mahsulot eksportidan farq qiladi. Chet ellik iste'molchilarga xizmat ko'rsatish, chet el valyutalarini olib kirish bilan bog'liq bo'lib, u milliy chegarada amalga oshiriladi (masalan, chet el kompaniyasi vakillariga pochta, telegraf xizmati ko'rsatish, chet el fuqarolariga sayyohlik xizmati ko'rsatish va h.k).

Kapital eksport qilish ham o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, kapital eksporti kredit berish yoki chet el korxonalarini aksiyalariga maqsadli qo'yilmalar kabi shakllarda amalga oshirilib, kapital chiqarilgan vaqtda eksport qiluvchi mamlakatdan mablag'lar oqimini yuzaga keltiradi, ta'minlaydi va shular sarf hajmini qisqartiradi.

Import – (*ing. import – keltirish, olib kelish*) – mamlakatning ichki bozorida sotish uchun, chet el tovarlari, xizmatlari, texnologiyalar va boshqalarni keltirishdir. Bunda mamlakat ichida ishlab

chiqarish xarajatlari tannarxi tashqaridan sotib olingan mahsulotlarning xarajatlaridan yuqori bo'lgan mahsulotlar import qilinadi.

Import bojxona bojlari, shuningdek, miqdoriy cheklashlar, litsenziyalash tizimi va boshqa nota'rif qonun-qoidalar bilan tartibga solinadi.

Eksport salohiyati (*eksport imkoniyatlari*) – bu mazkur mamlakat tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotning o'z iqtisodiyoti manfaatlariga putur yetkazmagan holda jahon bozorida sotishi mumkin bo'lgan qismi bo'lib, xalqaro mehnat taqsimotida o'z aksini topadi va mamlakatni moddiy ne'mat ishlab chiqarishda, ixtisoslashuviga olib keladi, ishlab chiqargan mahsulotlarini jahon bozorida sotish imkonini beradi.

Qaysidir mamlakat ishlab chiqaruvchi mamlakatdan tovarni o'z iste'moli uchun emas, balki, uchinchi mamlakatga foyda ko'rish maqsadida qayta sotish uchun olgan taqdirda **reeksport** ro'y beradi yoki **reimport** esa sotib olishni bildiradi.

Mamlakatlar o'rtasidagi xalqaro ayirboshlash va xalqaro savdoning rivojlanishida globallashuvning ahamiyati to'g'risida gapiradigan bo'lsak, mamlakatlar qadim zamonlardan buyon moddiy noz-ne'matlarni tayyor mahsulot va turli xil resurslar ko'rinishida o'zaro ayirboshlab kelishgan, ya'ni bir-birlari bilan xalqaro iqtisodiy munosabatlarni o'rganishgan.

O'z navbatida, ayirboshlashning hajmi ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanish darajasiga va tovar ishlab chiqarish hajmining oshishiga bog'liq bo'lgan chunki, ishlab chiqarish hajmining o'sishi, bir tomondan, mamlakatlar o'rtasida xo'jalik aloqalarining kengayishiga imkon yaratsa, ikkinchi tomondan, turli xil xomashyolar, materiallar va boshqa resurslarga bo'lgan talabning oshib borishi ayirboshlash zaruriyatini keltirib chiqaradi.

O'z navbatida xalqaro savdoning rivojlanishi Umumjahon savdo tashkiloti mamlakatlar o'rtasidagi savdo aloqalarini tartibga solish, nazorat qilish bir necha mamlakatning boshqalarga nisbatan

kamsitilishiga yo‘l qo‘ymaslik kabi muhim vazifalarni bajarish natijasini bildiradi. Mamlakatda xalqaro savdo-iqtisodiy aloqalar o‘rta asrlarda boshlangan va u bugungi integratsiyalashuv jatumanida ham o‘z o‘rniga ega bo‘lib kelmoqda.

Ayniqsa, O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng xalqaro savdoning erkinlashtirishning asosiy omillaridan biri, xalqaro iqtisodiy tashkilotlarga a‘zo bo‘lish va ana shu tashkilotlar o‘rtasida faoliyat ko‘rsatish jatumanlarini faollashtirish zarur edi.

O‘zbekiston Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT), Yevropa xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti (EXHT), Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi (MDH), Shanxay Hamkorlik va xavfsizlik tashkiloti (ShHXT), Iqtisodiy Hamkorlik Tashkiloti (IHT), Jahon savdo tashkilotining kuzatuvchisi (JST), Jahon Banki (JB), Xalqaro Tiklanish va taraqqiyot banki (XTTB), Xalqaro rivojlanish uyushmasi, Xalqaro moliya korporatsiyasi (XMK), Osiyo taraqqiyot banki, Islom taraqqiyot banki, YUNESKO va shu kabi o‘nlab nufuzli xalqaro tashkilotlarning a‘zosi bo‘lishga erishdi.

O‘zbekiston jahon hamjamiyati integratsiyalashuvida Xalqaro valyuta fondi (XVF) bilan hamkorligi alohida o‘rin tutadi. Davlatimiz tomonidan olib borilayotgan tashqi siyosat har jihatdan dunyoda o‘z mavqeiga ega va xalqaro iqtisodiy aloqalarni yo‘lga qo‘yishda ham o‘rnak bo‘la oladi.

O‘zbekiston xalqaro savdoda ishtirok etishning barcha huquqiy-me‘yoriy talablariga javob berar ekan, uning iqtisodiyotida eksport va importni rivojlantirish orqali qanday imkoniyatlarga ega bo‘ladi.

Birinchidan, tashqi bozorga o‘zining tayyor mahsulotlari bilan chiqayotgan ishlab chiqaruvchilar rag‘batlantiradi, ya‘ni ular mahsulotlarini eksport qilish orqali barqaror valyuta zaxiralariga ega bo‘ladilar.

Ikkinchidan, ishlab chiqaruvchilar o‘z ehtiyojidan kelib chiqib, ishlab chiqarishni kengaytirish maqsadida texnika va texnologiyalarni xarid qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

*Uchinchi*dan, tashqi bozorlarni monitoring qilish orqali ichki va tashqi bozorlarda talabgor bo'lgan import hamda eskport tovarlari o'rini bosuvchi mahsulotlarni ishlab chiqaradigan yangi korxonalar qurish, yangi ish o'rinlarini shakllantirish imkonini beradi.

*To'rtinchi*dan, milliy iqtisodiyotda texnologik yangilanish amalga oshadi va milliy sanoat ishlab chiqarishiga yangi texnika va zamonaviy uskunalar olib kelinadi, o'rnatiladi, natijada jahon bozorida raqobatlasha oladigan milliy mahsulotlar ishlab chiqarila boshlaydi.

*Beshinchi*dan, mamlakatimizda xalqaro savdo-iqtisodiy aloqalar rivojlanishi orqali milliy iqtisodiyotning jahon iqtisodiyotiga integrallashuvi yanada mustahkamlanadi.

Mamlakat iqtisodiyoti uchun eskportning ahamiyati quyidagilarda ifodalanadi:

1. YaIMning oshishiga yordamlashadi va korxonalar hamda tashkilotlarning yangi ish o'rinlarini yaratish imkoniyatini beradi. Eksport hajmi qancha katta bo'lsa, shuncha ko'p mablag' davlat byudjetiga tushadi. Boshqa tomondan, bunda ko'p mahsulot ishlab chiqarish zarurligini shakllantiradi, buning uchun esa yanada ko'proq ishchi-hodimlar yollanishni taqozo etadi. Demak, eksport nafaqat iqtisodiyotni yaxshilash usuli, balki ishsizlikning yuqori darajasiga kurashning eng muhim vositalaridan biri hamdir.

2. Mamlakatda chet el valyutasi oqimining oshishiga yordam beradi. Xorijga o'z mahsulotlarini sotib, O'zbekiston kompaniya va korxonalari AQSH dollari yoki yevroda foyda oladilar. Shuning uchun eksport mamlakatda chet el valyutasini jalb etishning muhim omili hisoblanadi. Eksportning o'sishi, milliy valyutani mustahkamlash imkonini beradi va davlatning muvozanatlashgan savdo balansini ushlab yordam beradi. Ammo shuni ham aytish joizki, eksportning importdan keskin oshib ketishi savdo balansiga salbiy ta'sir ko'rsatishi ham mumkin. Agar milliy valyuta kursi

keskin ko'tarilib ketsa, bunday holda tovarlar va xizmatlar narxlarining qimmatlashuvi natijasida ularning xaridorgir, raqobatbardoshligi tashqi bozorda tushib ketadi va natijada eksportning kamayishiga olib keladi.

Shu sababdan ham mamlakatlar eksport va importning balansini saqlashga harakat qiladilar.

2017-yil yakuni bo'yicha O'zbekiston Respublikasi jahonning 160 dan ortiq mamlakatlari bilan savdo-sotiq aloqalarini amalga oshirib kelmoqda.

Jumladan, respublikaning tashqi savdo aylanmasi 2017-yil yakuni bo'yicha 26,9 mlrd. AQSH doll, yoki 2016-yil ko'rsatkichiga nisbatan 11% ga oshgan. Shundan eksport 13,9 mlrd. AQSH dollarini (51,7%) va import 13,0 mlrd. AQSH dollarini (48,3%) tashkil qildi yoki 2016-yilga nisbatan mos ravishda 114,9 va 107,2% larni tashkil etdi.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda sanoat, qishloq xo'jaligi va xizmat ko'rsatish tuzilmalarida tub o'zgarishlarning amalga oshirilishi natijasida tashqi savdoda faqat xomashyo vositalari bilan qatnashuviga barham berdi.

Xususan, eksport tarkibida paxta tolasining ulushi (2000-yilda 27,5%ga) keskin kamayib borgan va 2017-yil yakunlari bo'yicha bu ko'rsatkich 3,4% ni tashkil qilgan. Shuningdek, eksport tarkibida boshqa tovarlar guruhi 35,7% ulush bilan muayyan o'ringa ega bo'lib, bunda ushbu guruhga kiruvchi tekstil mahsulotlarining hajmi 1133,2 mln. AQSH dollarini tashkil etdi va o'tgan yilning shu davriga nisbatan 22,8% o'sdi, xizmatlar 25,2% ga, shundan 11,6% transport xizmatlariga, 11,4% i esa turizm xizmatlari hissasiga to'g'ri kelgan hamda energiya manbalari va neft mahsulotlari 13,8%ga va oziq-ovqat mahsulotlari 6,3% ga oshganligini ko'rishimiz mumkin. Bu o'z navbatida mamlakat eksport salohiyatidagi tendensiyani ko'rsatadi.

Umuman mamlakatimiz tashqi savdosida jahonning iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarning hissasi ortib bormoqda. MDH

	2017			2018		
	Eksport	Import	Respubli- kadagi ulushi	Eksport	Import	Respubli- kadagi ulushi
Xitoy	2025,5	2728,7	17,9	2875,4	3558,1	19,2
Rossiya	2019,2	2709,5	17,8	2117,3	3538,6	16,2
Qozog'iston	1057,6	998,2	7,7	1352,2	1567,4	8,7
Koreya Respublikasi	143,3	1244,3	5,2	108,7	2050,5	6,5
Turkiya	877,8	674,7	5,8	944,8	1112,8	6,2
Germaniya	32,5	587,5	2,3	53,7	725,0	2,3
Yaponiya	14,5	151,7	0,6	18,8	688,7	2,1
Afg'oniston	615,6	2,2	2,3	602,0	2,1	1,8
Latviya	82,3	212,7	1,1	46,3	392,4	1,3
Ukraina	106,0	184,0	1,1	100,1	327,1	1,3
Belorus	27,4	155,0	0,7	41,3	377,2	1,3
AQSH	32,1	182,9	0,8	36,8	378,2	1,2
Qirg'iziston	178,3	75,4	1,0	269,7	133,1	1,2
Tojikiston	186,1	51,8	0,9	237,5	153,0	1,2
Fransiya	148,9	108,2	1,0	196,3	116,5	0,9
Eron	267,2	58,1	1,2	1729	133,9	0,9
Italiya	22,6	153,1	0,7	28,1	277,4	0,9
Turkmaniston	69,9	108,0	0,7	59,5	243,3	0,9
Litva	6,2	259,5	1,0	12,6	278,6	0,9
Hindiston	33,8	291,1	1,2	25,1	261,4	0,9
Birlashgan Qirollik	56,1	115,5	0,6	174,5	83,4	0,8
Shveysariya	10,7	147,6	0,6	15,6	158,5	0,5

davlatlari orasida Rossiya, Qozog'iston, Ukraina, Qirg'iziston va Tojikiston davlatlari asosiy hamkorlarimiz hisoblanib, ularning tashqi savdo aylanmasidagi ulushi 28,9% ni tashkil qilsa, boshqa uzoq xorij hamkorlarimiz orasida Xitoy, Turkiya, Koreya Respublikasi, Germaniya, Afg'oniston, Braziliya, Hindiston, Eron, Latviya, Litva, Fransiya, AQSH, Italiya davlatlari hisoblanadi va ularning ulushi 41,9% ni tashkil qiladi.

Mamlakatimizda tashqi savdo hajmining yaqin kelajakda asosiy salmog'idan birini tashkil qilishi, kutilayotgan meva-sabzavot mahsulotlari va ulardan qayta ishlangan mahsulotlar eksporti hajmi 2017-yil yakunlari bo'yicha 708,8 mln. AQSH dollarini tashkil qildi yoki o'tgan 2016-yilga nisbatan 15,6% ga oshdi.

Tashqi savdo aylanmasidagi meva-sabzavot mahsulotlari va ulardan qayta ishlangan mahsulotlar eksportida asosiy hamkor davlatlar Qozog'iston (umumiy hajmdan 46,4%), Rossiya (18,0%), Afg'oniston (6,6%), Xitoy (5,7%), Turkiya (4,5%) va Qirg'iziston (4,3%) hisoblanadi. Olib borilgan statistik tahlillar ko'rsatishicha, meva-sabzavot mahsulotlari 2016-yilda 697 ta eksportyor tomonidan 51 ta davlatga eksport qilingan bo'lsa, 2017-yilda 929 ta eksportyor tomonidan 62 ta davlatga eksport qilishga erishildi.

Meva-sabzavot mahsulotlari eksporti turlari va geografiyasi 2017-yilga kelib kengayib, Bolgariya, Shri-Lanka, Indoneziya, Filippin, Gretsiya, Qatar, Xorvatiya va Malta davlatlariga birinchi marotaba 2017-yilda meva-sabzavot mahsulotlari va ulardan qayta ishlangan mahsulotlar eksporti amalga oshirildi.

Jumladan, 2017-yilda quritilgan mevalardan magiz va o'rik turshagi Bolgariya va Shri-Lanka davlatlariga, qovun Kanada davlatiga, uzum, nok, gilos mahsulotlari Mo'g'iliston davlatiga eksporti amalga oshirildi.

Tahlil natijalari ko'rsatib turibdiki, mamlakatimiz ishlab chiqaruvchilari o'rtasida eksportni yanada ko'paytirishning istiqbolli imkoniyatlari mavjud. Ya'ni:

– mamlakatdagi nafaqat siyosiy barqarorlik, balki o‘z navbatida iqtisodiy barqarorlikning ham ta‘minlanganligi;

– mamlakatimizda savdo-sotiqni rivojlantirishni har tomonlama qo‘llab-quvvatlaydigan infratuzilmaning mavjudligi;

– mamlakatning to‘g‘ridan to‘g‘ri dengizga chiqish yo‘llari mavjud bo‘lsa-da, qulay geografik joylashuvi, ya‘ni Sharq va G‘arb dunyosini bir-biri bilan bog‘laydigan Buyuk Ipak yo‘lida joylashganligi;

– qishloq xo‘jaligi va uni qayta ishlash sanoatini rivojlantirish imkoniyatlarining yuqoriligi hamda mamlakatning turli xil mineral-xomashyo resurslariga boyligi;

– eksportchi korxonalariga qo‘shimcha imtiyoz va preferensiyalarning ajratilayotganligi;

– an‘anaviy bozorlardan chetlashgan holda eksport geografiyasini diversifikatsiya qilish, sanoat korxonalarini faoliyatini jadalashtirish, mahalliy brendlarni ilgari surish;

– tayyor mahsulotlar turlari butlovchi buyumlar va materiallar ishlab chiqarishni mahalliyashtirish va boshqalar.

Xulosa qilib shuni ta‘kidlash mumkinki, har bir mamlakat barqaror xalqaro iqtisodiy munosabatlarni ta‘minlashga intiladi. Chunki xalqaro iqtisodiy munosabatlar, birinchidan, xalqaro darajada milliy mahsulot hajmi va ulardan olinadigan daromadning ko‘payishi, ikkinchidan, bozordagi talab va taklifdan kelib chiqqan holda mavjud resurslardan samarali foydalanishni, uchinchidan, xalqaro iqtisodiy munosabatlarda mahalliy ishlab chiqaruvchilar nufuzini oshishiga olib keladi va eng asosiysi aholining farovon yashashini ta‘minlaydi.

Umuman olganda, xalqaro iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi, mamlakat tashqi savdosida eksport va importning barqaror iqtisodiy o‘shishini ta‘minlashga, pirovardida mamlakatimiz taraqqiyotini yuksaltirish, xalqimiz farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

- 1. O'zbekiston iqtisodiyotida tashqi iqtisodiy aloqalar qanday ahamiyatga ega?*
- 2. Respublika tashqi aloqalari qanday shakllarga bo'linadi va uning qaysi turlari yaxshi rivojlangan?*
- 3. O'zbekistonning rivojlangan, rivojlanayotgan va qo'shni mamlakatlar bilan iqtisodiy aloqasi qanday rivojlanmoqda?*
- 4. O'zbekistonning eksport va importida MDH mamlakatlari qanday mavqega ega?*
- 5. O'zbekiston qanday iqtisodiy uyushmalarga a'zo?*
- 6. O'zbekistonda nechta va qanday muhim qo'shma korxonalar qurilishi avj oldirilgan?*

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI XO‘JALIGINING HUDUDIY TARKIBI VA IQTISODIY TUMANLARI

Ishlab chiqarishning hududiy tarkibi har xil ko‘rinishga ega. Bu tarkib yoki tizim hosil qiluvchi omillarga bog‘liq. Bunday omillar esa, oddiy hududiy yoki geografik-gidrogeografik, orogeografik, ma‘muriy-hududiy (boshqaruv) va iqtisodiy geografik bo‘ladi. Chunonchi, O‘zbekiston Respublikasi milliy iqtisodiyotini (xalq xo‘jaligini) Amudaryo va Sirdaryo havzasi, tog‘ va tekislik tumanlari, viloyatlar hamda iqtisodiy tumanlar yoki mintaqalarga bo‘lib tahlil qilish mumkin. Ayni vaqtda ular ham o‘z navbatida turli bosqich va miqdordagi qismlarga bo‘linadi.

Yuqoridagi har xil ko‘rinishdagi tarkib (tizimlar) asosida umumiy omil sifatida hududiy birlik xizmat qiladi. Binobarin, mamlakatlarni iqtisodiy tumanlashtirish bilan ko‘proq iqtisodiy geografiya shug‘ullanadi va bu fanning tarixini eng avvalo, iqtisodiy tumanlashtirish tarixi bilan bog‘laydilar. Shuning uchun ham iqtisodiy geografiya mintaqaviy iqtisodiyotning nazariy, metodologik asosi vazifasini o‘taydi.

Milliy iqtisodiyot tarkibini tahlil va tadqiq qilishda ishlab chiqarishning hududiy tarkibini turli shakllaridan foydalaniladi. Ularning barchasi davlatning boshqaruv funksiyasini va uning mintaqaviy siyosatini amalga oshirishda xizmat qilishlari mumkin.

Biroq, bu nuqtayi nazardan rasmiy mahalliy hokimiyat tizimiga ega bo‘lgan ma‘muriy iqtisodiy tumanlar juda qo‘l keladi. Shu bilan birga, mamlakatning ma‘muriy-hududiy bo‘linishi, geosiyosiy tuzilmasi obyektiv holatda shakllangan iqtisodiy tumanlarga (mintaqalarga) asoslanishi maqsadga muvofiqdir.

O'zbekiston hududining tabiiy geografik jihatidan turli-tumanligi uning «geografik geometriyasini», hududiy iqtisodiyotining shakllanishiga sabab bo'ladi.

Jumladan, Respublika maydonining 70 foizdan ko'prog'ini tekisliklar tashkil etish, an'anaviy sug'orma dehqonchilik uchun kerak bo'lgan suv resurslarining notekis taqsimlanishi, aholi va ishlab chiqarish zich joylashgan voha va vodiylar bilan bir qatorda yaxshi o'zlashtirilmagan cho'l mintaqasining mavjudligi ichki hududiy-iqtisodiy tuzilmaning shakllanishini o'ziga xosligini belgilab beradi.

Shuningdek, bunga mamlakat geoqiyofasi (hududining konfiguratsiyasi, shimoliy-g'arbdan janubi-sharqqa cho'zilganligi), chegara chizig'i, uning oddiy va murakkabligi ham ta'sir etadi.

Ta'kidlash joizki, mamlakat hududi ichki tuzilmasining tabiiy jihatdan har xilligi uning iqtisodiy rivojlanishida ijobiy ahamiyatga ega. Chunki bunday tabiiy geografik holat iqtisodiy geografik vaziyatning shakllanishi, hududiy mehnat taqsimotining keng rivojlanishiga imkon beradi.

Zero, har qanday mukammal tizim bir tisdagi tarkibiy qismlarning oddiy yig'indisi emas, balki ularning turli-tumanligidan tashkil topadi. Aynan ana shunday sharoitda hududiy birliklar bir-birini to'ldiradi, ular o'rtasida iqtisodiy integratsiya jatumaniga ehtiyoj tug'iladi va shu asosda iqtisodiyotning hududiy samaradorligi vujudga keladi.

Biror bir mamlakatning hududi tabiiy va iqtisodiy jihatdan mutloq bir xil bo'lmaydi. Xuddi shunga mos ravishda ishlab chiqarish kuchlari ham hudud bo'yicha bir tekis joylashmaydi. Notekislik esa o'ziga xos hududiy-iqtisodiy rivojlanish omilidir, qizig'i shundaki, har qanday mamlakat yoki viloyat o'zining hududida ishlab chiqarish kuchlarini bir tekis joylashtirishga, hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tenglashtirishga harakat qiladi, ammo mutloq holda bunday tenglik hech qachon amalga oshmaydi.

O'zbekiston iqtisodiyotida ishlab chiqarish kuchlarining asosiy qismi, maydoni uncha katta bo'lmagan vodiya va vohalarga to'g'ri keladi. Masalan, Farg'ona vodiysida (hududi Respublika maydonining atigi 4 foizini tashkil qiladi) mamlakat iqtisodiy-demografik salohiyatining deyarli 30 foizi joylashgan.

Demak, bu yerda umumiy ijtimoiy-iqtisodiy zichlik respublika o'rtacha ko'rsatkichidan 7,5 marta ziyod.

Bozor munosabatlari nafaqat tarmoq va korxonalararo raqobatni, balki hududlar-iqtisodiy tumanlar orasida ham sog'lom raqobat muhitini taqozo etadi. Bunda har bir hudud o'z ichki imkoniyatlari, rivojlantiruvchi kuchlaridan to'laroq va samarali foydalanishga, qulay investitsiya muhitini shakllantirgan holda eksport salohiyatini oshirishga intiladi.

Respublikamizni iqtisodiy tumanlashtirish ancha boy tarixga ega. Dastlab, masalan, XX asrning 60-yillarida bu yerda 5 iqtisodiy tuman ajratilgan: Toshkent, Farg'ona, Zarafshon, quyi Amudaryo va Janubiy iqtisodiy tumanlar.

O'sha davrlarda ham bu masala bilan ToshDU (O'zMU) iqtisodiy geograflari V.M. Chetirkin, Yu.G. Sapenko, keyinchalik Z.M. Akramov, O.B. Otamirzayev, A.S. Soliyevlar hamda O'zFA Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish kengashi (N. Bedrinsev, S. Ziyodullayev) shug'ullanishgan.

Ular ajratgan iqtisodiy tumanlarning miqdori avvallari bir xil, ammo tumanlarning tarkibida ayrim farqlar mavjud bo'lgan. Chunonchi, ToshDU olimlari tumanlashtirishida Qashqadaryo viloyati Janubiy iqtisodiy tumani tarkibida ko'rilgan, bu viloyat Zarafshon iqtisodiy tumaniga kiritilgan; har ikkisida ham Toshkent iqtisodiy tumani Toshkent va Sirdaryo viloyatlaridan tashkil etilgan.

80-yillarda ToshDU olimlari yangi Mirzacho'l iqtisodiy tumani ajratishini taklif qilishgan, O'zFA esa Samarqand – Qashqadaryo tumani belgilashgan. Ayni vaqtda, o'rta maktab darsliklarida bu viloyatlar alohida iqtisodiy tumanlar darajasida (ya'ni

Samarqand va Qashqadaryo iqtisodiy tumanlari) ajratilgan va hozirgacha shu tartibda o'qitilib kelinmoqda. Shunday qilib, tarkibi jihatidan munozarasiz tumanlar faqat Farg'ona va Quyi Andaryo bo'lgan. Keyinchalik Toshkent hamda Mirzacho'l (bir vaqtlar u O'zFA da Sirdaryo – Jizzax tumani deb ham atalgan) tumanlari tarkibi bo'yicha ham o'zaro «murosaga» kelingan.

So'nggi yillarda, mamlakatimizning siyosiy mustaqillikka erishuvi, uning iqtisodiyotini bozor munosabatlariga o'tishi, ichki hududiy mehnat taqsimoti va mintaqalararo iqtisodiy integratsiya jatumanini rivojlantirish, transport mustaqilligini ta'minlash kabi dolzarb masalalar iqtisodiy tumanlashtirish muammosini qaytadan ko'rib chiqishni talab qildi.

Agar avvallari iqtisodiy tumanlashtirish va hududiy-iqtisodiy tadqiqotlar «sotsialistik planlashtirish» nuqtayi nazaridan olib borilgan bo'lsa, hozirgi sharoitda u, eng avvalo, davlatning ilmiy asoslangan mintaqaviy siyosatini amalga oshirish uchun zarurdir.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan va uzoq istiqbolni hisobga olgan xolda mamlakat milliy iqtisodiyotining hududiy tarkibini 6 ta asosiy iqtisodiy tumanlar yoki mintaqalar majmuasi shaklida kiritish taklif qilinadi.

Bu yerda avvalgi tumanlashtirishdan farq: Samarqand va Qashqadaryo viloyatlariga tegishli. Qashqadaryo viloyatini, yangi G'uzor – Boysun – Qumqo'rg'on temir yo'lining qurilishi munosabati bilan, Surxondaryo bilan birgalikda Janubiy iqtisodiy tumani tarkibiga, Samarqand viloyati esa, uning tarixiy-geografik rivojlanish omilini e'tiborga olib, an'anaviy Zarafshon iqtisodiy tumaniga kiritiladi.

Mazkur imkoniyatlarga ega bo'lgan har bir iqtisodiy tuman ikki asosiy vazifasini bajaradi: birinchidan, u mamlakat iqtisodiyotining katta bir qismi sifatida uning muhim ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini hal etishi va ikkinchidan, o'zining alohida hududiy-iqtisodiy birlik (tizim) darajasida mustaqil rivojlanish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak.

Birinchi vazifa iqtisodiy tumanlarning ixtisoslashuvi, ularning mintaqalararo, milliy va jahon bozorlariga chiqishini, ikkinchisi esa kompleks (ya'ni har tomonlama) rivojlanishini nazarda tutadi.

Demak, ixtisoslashuv va kompleks ixtisoslashuv tuman «basha-rasi», o'rnini ifodalab, uning faolligi va harakatchanligini belgilasa, komplekslik tamoyili tuman xo'jaligining ichki jihatdan har tomonlama rivojlanishi, mahalliy muammolarni hal eta olishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, komplekslik turli bosqichdagi hududiy birlikda bir xil bo'lmaydi. Quyi darajadagi komplekslik yuqori bosqichdagi hudud iqtisodiyoti kompleksligidan torroqdir. Ayni vaqtda, quyi darajadagi tumanning ixtisoslashgan tarmoqlari yuqori bosqichdagi tuman va mamlakat milliy iqtisodiyotida mahalliy ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

Iqtisodiy tumanlashtirish ishlab chiqaruvchi kuchlarni maqsadga muvofiq ravishda samarali joylashtirish masalalarini to'g'ri hal etishda o'ziga xos o'rinni egallaydi. Iqtisodiy tumanlashtirish muammolari to'g'ri, ilmiy asosda amalga oshirilsa, iqtisodiyot borasida zaifroq rivojlangan hududlarni tezroq rivoj topishida muhim ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

Shunday qilib, iqtisodiy rivojlantirish hududlar orasidagi iqtisodiy tafovutlarni aniqlash orqali u yoki bu hududda mavjud bo'lgan tabiiy boyliklar, mehnat resurslar va boshqa mavjud imkoniyatlardan oqilona foydalanish evaziga ishlab chiqarish kuchlarini samarali tarzda joylashtirish, xo'jaliklarni hududlar bo'yicha to'g'ri joylashtirish, shu bilan birga, mamlakatlarning ma'muriy-hududiy tuzilish negizida takomillashtirish, ishlab chiqarish ustidan boshqarishni yaxshilashni asosiy maqsad qilib qo'yadi.

Iqtisodiy tuman mamlakat iqtisodiyotining bir qismi bo'lib, o'zining ishlab chiqarish ixtisosligiga ega bo'ladi. Har bir iqtisodiy tuman o'z ixtisosligi bo'yicha ishlab chiqarayotgan mahsulotini o'z doirasidagina emas, balki ko'proq chetga chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladi. Buning uchun u yoki bu tumanda ishlab chiqarilgan

asosiy mahsulot raqobatga chidamli darajada sifatli bo'lmog'i lozim. Ilmiy jihatdan to'g'ri amalga oshirilgan iqtisodiy tumanlashtirish negizida tashkil topgan iqtisodiy tumanlar o'zidagi iqtisodiy va tabiiy imkoniyatlardan to'laroq va samara bilan foydalanish hamda xo'jalik tarkibini to'g'ri aniqlash imkonini beradi, ishlab chiqarilgan mahsulotlarni noo'rin tarzda bir joydan ikkinchi joyga tashib, transport vositalaridan unumsiz foydalanishga chek qo'yadi.

Ixtisoslikka asoslangan iqtisodiy tumanlardan o'ziga xos tabiiy va iqtisodiy sharoitlarga mos keladigan ishlab chiqarishni tashkil qilish yo'li bilan mehnat unumdorligini ko'tarish imkoni ham tug'iladi.

O'zbekiston hududlari iqtisodiy taraqqiyot jihatidan bir-biridan ancha farq qiladi. Bunday hududlar O'zbekistonga xos bo'lgan umumiy o'xshashliklarga ega bo'lish bilan birga o'ziga xos ayrim xususiyatlarga ega. Bu xususiyatlar tabiiy sharoit, xo'jalikning tashkil topishi va rivojlanishi, uning tarkibi va yo'nalishiga, ayniqsa, taalluqli. Bu xususiyatlar u yoki bu hududning mamlakat iqtisodiyoti, ishlab chiqarish kuchlarining joylashishi va ayniqsa, istiqboldagi rivojida o'z aksini topadi.

Hozir mamlakatimiz ma'muriy-hududiy tuzilishi Qoraqalpog'iston Respublikasi, 12 viloyat va Toshkent shahrini o'z ichiga oladi.

Iqtisodiy tumanlashtirish oldiga qo'yilgan prinsip va talablarni e'tiborga olgan holda O'zbekiston qator iqtisodiy tumanlarga bo'linadi.

O'zbekiston tarkibida vujudga kelgan iqtisodiy tumanlar tabiiy sharoiti, xo'jalikni rivojlanishi darajasi bilan bir-biridan ma'lum darajada farq qilsa-da, ularning har biri o'z ixtisoslashgan sohalari bilan respublika iqtisodiyoti va ijtimoiy taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shmoqda va bundan keyin ham shunday bo'lib qoladi.

Xullas, iqtisodiy tuman mehnatning hududiy taqsimoti mahsulidir. Mehnatning geografik taqsimoti jatumanida bir-

biridan farq qiluvchi ixtisoslashgan hududlar rivojlanadi. Bu ixtisoslashgan hududlarga iqtisodiy tumanlar deyiladi. Iqtisodiy tumanlar xo‘jalikni rejali va samarali rivojlantirishning garovi hisoblanadi.

Hududni iqtisodiy tumanlashtirishda quyidagi tamoyillarga e’tibor beriladi:

1. Tabiiy sharoit.
2. Hududiy yaxlitlik va uning moddiy asosi (resurslar).
3. Aholi va uning mehnat malakasi (mehnat taqsimoti).
4. Ixtisoslashuv (ixtisoslashuv ishlab chiqargan mahsulotlar bilan faqatgina o‘z hududini ta’minlabgina qolmay, balki qo‘shni hududlarni ta’minlashda o‘z aksini topadi).

Quyida Z.M. Akramov taklif etgan iqtisodiy tumanlar tizimi (hududiy ishlab chiqarish majmui) beriladi:

1. Toshkent tumani (Toshkent viloyati).
2. Mirzacho‘l tumani (Sirdaryo va Jizzax viloyatlari).
3. Farg‘ona tumani (Andijon, Namangan, Farg‘ona viloyatlari).
4. Samarqand tumani (Samarqand viloyati).
5. Buxoro-Qizilqum tumani (Buxoro va Navoiy viloyatlari).
6. Qashqadaryo tumani (Qashqadaryo viloyati).
7. Surxondaryo tumani (Surxondaryo viloyati).
8. Quyi Amudaryo tumani (Qoraqalpog‘iston Respublikasi va Xorazm viloyati).

Bu iqtisodiy tumanlarda ishlab chiqaruvchi kuchlarini oqilona joylashtirish muammolarining mushtarakligi, ixtisoslashgan xo‘jaliklarni umumiy yo‘nalishi, rivojlanish imkoniyatlari va geografik joylashuvlaridan kelib chiqqan holda ularni prof. A. Soliyev yirikroq mintaqa tizimiga kiritgan.

1. Markaziy mintaqa (Toshkent va Mirzacho‘l tumanlari).
2. Janubiy-G‘arbiy mintaqa (Samarqand, Qashqadaryo, Buxoro-Qizilqum va Surxondaryo tumanlari).
3. Shimoliy-G‘arbiy mintaqa (Quyi Amudaryo tumani).
4. Sharqiy mintaqa (Farg‘ona vodiysi).

Bu yirik mintaqalar tumanlarining norasmiy markazlari Toshkent, Samarqand, Farg'ona va Nukus shaharlari bo'lib qoladi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

- 1. Iqtisodiy tuman tushunchasi qanday izohga ega?*
- 2. Iqtisodiy tuman qanday tamoyillar asosida tuziladi?*
- 3. Iqtisodiy tuman nima uchun tuziladi?*
- 4. Iqtisodiy tuman va hududiy ishlab chiqarish majmuasi o'rtasida qanday tafovut bor?*
- 5. O'zbekiston hududini iqtisodiy tumanlashtirish bo'yicha qanday ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda?*
- 6. O'zbekiston hududi qanday iqtisodiy tumanlarga bo'linadi?*

TOSHKENT IQTISODIY TUMANI

Toshkent iqtisodiy tumani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ko‘ra O‘zbekistonla yetakchi o‘rinni egallaydi. Uning tarkibiga Toshkent viloyati va mamlakat poytaxti – Toshkent shahri kiradi. Umumiy maydoni 15,6 ming km² ga teng bo‘lib, u Respublika hududining 3,5 foizini tashkil etadi.

Mazkur iqtisodiy tumanda 2019-yil 1-yanvar ma‘lumotlariga ko‘ra, jami 5489,4 ming aholi yashaydi va bu ko‘rsatkich mamlakat aholisining 18 foiziga teng. Aholining o‘rtacha zichligi 1 km² ga 351,8 kishi to‘g‘ri keladi. Urbanizatsiya darajasining birmuncha yuqoriligi bilan ushbu iqtisodiy tuman mamlakatda alohida ajralib turadi.

Toshkent iqtisodiy tumanining shakllanishida muhim omillardan biri uning iqtisodiy geografik o‘rnidir. Jumladan, u mamlakatning shimoli-sharqiy qismida, Chirchiq va Ohangaron daryolari havzasida joylashganligi, Farg‘ona iqtisodiy tumani bilan tutashganligi, hududi orqali muhim transport yo‘llarining o‘tganligi va qo‘shni respublikalar hamda uzoq xorij mamlakatlari bilan aloqa qilishga qulay sharoit mavjudligida.

Rayon hosil qiluvchi yana bir muhim omil uning hududida qudratli ilmiy-texnik hamda iqtisodiy salohiyatga ega bo‘lgan mamlakat poytaxti – Toshkent shahrining joylashganligi bilan belgilanadi.

Shuningdek, uning mineral xomashyo resurslariga boyligi, xo‘jaligida sanoatning yetakchi ekanligiga va zamonaviy tarmoqlarni taraqqiy etishiga asos bo‘lgan. Bu yerda yaratilayotgan yalpi milliy mahsulotning 2/3 qismi sanoat hissasiga to‘g‘ri keladi.

Toshkent mamlakat ichki mehnat taqsimotida qora va rangdor metallurgiya, mashinasozlik, kimyo, yoqilg'ini energetika, qurilish sanoati, paxtachilik, meva-sabzavot va uzumchilikka ixtisoslashgan. Ushbu tumanga mamlakatda ishlab chiqariladigan po'lat, tayyor prokat, kaprolaktam, traktorlar, kabel va oynaning yuz foizi, ko'mir, kompressorlar, elektr energiyasi, mineral o'g'itlar, sementning katta qismi to'g'ri keladi. Shuning bilan birga, yengil va oziq-ovqat sanoati ham yaxshi rivojlangan.

Toshkent viloyati va Toshkent shahri demografik salohiyatiga ko'ra, deyarli teng bo'lsalar-da, tabiiy sharoiti va boyliklari hamda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish xususiyatlariga ko'ra o'zaro farqlanadi. Jumladan, viloyat o'zining ulkan qazilma boyliklari, yer-suv resurslariga ega bo'lsa, poytaxt — Toshkent shahri esa sanoat ishlab chiqarishining yuqori darajada mujassamlashuvi hamda yuksak ilmiy-texnik salohiyati bilan ajralib turadi.

Toshkent iqtisodiy tumanining hissasiga mamlakat yalpi ichki mahsulotining 23,4 foizi, sanoat mahsulotining 27,7 va qishloq xo'jalik mahsulotining esa 14,4 foizi to'g'ri keladi.

O'zbekistonda xorijiy investorlar bilan qurilgan korxonalarining asosiy qismi Toshkent mintaqasida to'plangan. Chunonchi, bunday korxonalarining umumiy soni tumanda jami 2803 tani tashkil etsa, birgina Toshkent shahri hissasiga uning 93,5 foizi to'g'ri keladi.

Mazkur iqtisodiy tuman kelajak taraqqiyotining asosiy yo'nalishlari bir tomondan, viloyatning mavjud resurslari hamda ikkinchi tomondan, Toshkent shahrining ilmiy-texnik salohiyati va mintaqaviy mavqeidan oqilona foydalanish bilan belgilanadi.

Toshkent viloyati. Toshkent viloyati O'zbekiston Respublikasi tarkibida 1938-yil 15-yanvarda tashkil etilgan. Markazi Nurafshon shahri.

Toshkent viloyatida 15 ta qishloq tumani (Bekobod, Bo'stonliq, Bo'ka, Zangiota, Oqqo'rg'on, Ohangaron, Parkent, Piskent, Toshkent, Qibray, Quyi Chirchiq, O'rta Chirchiq, Chinoz, Yuqo-

ri Chirchiq, Yangiyo‘l), 16 ta shahar va 95 ta shaharchalar mavjud. Uning maydoni – 15,6 ming km². Aholisi 2019-yil 1-yanvar ma‘lumotlari bo‘yicha, 2898,5 ming kishi.

Toshkent viloyati Respublikada ko‘mir, elektr energiyasi, po‘lat, tayyor prokat, rangli metallar, kimyoviy tola, mineral o‘g‘itlar, qurilish sanoati mahsulotlari, paxta tolasi, kanop, sabzavot mahsulotlari yetishtirishga ixtisoslashganligi bilan ajralib turadi.

Geografik o‘rni va foydali qazilmalari. Toshkent viloyati O‘zbekistonning shimoli-sharqida, Chirchiq – Ohangaron vodiysida joylashgan. Uning bunday geografik o‘rni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, Toshkent viloyatining geosiyosiy mavqei, ya‘ni poytaxt – Toshkent shahrining mavjudligi, Qozog‘iston, Qirg‘iziston va Tojikiston Respublikalari bilan chegaradoshligi, O‘zbekistonni xorijiy mamlakatlar bilan bog‘lovchi muhim transport yo‘llari chorrahasida joylashganligi uning taraqqiyoti uchun qulay imkoniyatlar yaratadi.

Toshkent viloyati yer yuzasi tuzilishiga ko‘ra, asosan, tekislik hamda tog‘li hududlardan iborat. Tekisliklar uning g‘arbiy va janubiy tomonlarida, dengiz sathidan 600 m balandlikkacha bo‘lgan yerlarni o‘z ichiga oladi. Chunonchi, poytaxt – Toshkent shahri shu hududda joylashgan. Mazkur hudud viloyat sug‘orma dehqonchiligining asosidir. Tog‘li hududlar viloyatning sharqiy va shimoli-sharqiy qismlarini egallagan.

Bu yerlarda Qurama, Chotqol, Pskom va Ugom tog‘ tizmalari joylashgan. Eng baland nuqtasi – Beshtor cho‘qqisi Pskom tizmasidagi Adelunga tog‘i bo‘lib, uning balandligi 4301 metrga teng.

Toshkent viloyati foydali qazilmalarga boy. Bu yerda joylashgan Angren-Olmaliq sanoat tumani mineral xomashyo salohiyatiga ko‘ra, nafaqat ushbu mintaqada, balki mamlakatda ham alohida o‘rin tutadi.

Yoqilg‘i – turlaridan Respublikadagi eng yirik Angren (qo‘ng‘ir) ko‘mir koni shu yerda joylashgan. Rangli metallarning katta

zaxiralari va konlari aniqlangan. Bular jumlasiga, Qalmoqqir mis koni, Ko'chbuloq, Oqturpoq oltin koni, Lashkerek polimetallar koni, Saricheku, Dalnoe mis, molibden, oltin, kumush konlari, qo'rg'oshin-kon qo'rg'oshin va rux konlari kiradi. Shuningdek, mazkur hududlarda qurilish sanoati xomashyosi ham qazib olinadi.

Iqlimi keskin kontinental. Yozi issiq, qishi esa mo'tadil sovuq. Yanvar oyining o'rtacha havo harorati minus 1° – 3° C, iyul oyining o'rtacha havo harorati 26° C ga teng. Viloyatning tekislik qismida yillik yog'in-sochin miqdori o'rtacha 400–500 mm, tog'li-hududlarda 600 mm va undan ko'p. Havo harorati yig'indisi tekislik hududlarda 4000° C ga yetadi.

Viloyat hududidan Sirdaryo va uning irmoqlari, Chirchiq va Ohangaron daryolarining oqib o'tishi, Chorvoq, Xo'jakent va Tuyabo'g'iz suv omborlarining qurilganligi sug'orma dehqonchilikni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

Mavjud mineral xomashyo salohiyati asosida Angren-Olmaliq tog' sanoati tumani shakllangan. Rangdor metallurgiya, qurilish, kimyo va ko'mir sanoati uning asosiy ixtisoslashgan tarmoqlaridir.

Aholisi va mehnat resurslari. Toshkent viloyatining aholisi 2019-yil boshida 2898,5 kishini tashkil etib, u 1989-yilga nisbatan 122,6 foizga o'sgan. Ushbu ko'rsatkich O'zbekiston Respublikasi bo'yicha o'rtacha 133,8 foizga tengdir. Jami aholining 50,0 foizi shahar aholisi hisoblanadi.

Viloyat hududi bo'yicha aholi juda notekis joylashgan. Aholi zichligi 1 km^2 ga o'rtacha 190,1 kishidan to'g'ri keladi. Ammo bu ko'rsatkich sanoatlashgan poytaxt atrofida va intensiv dehqonchilik asosi bo'lgan tekislik yoki tog'li hududlarda turlichadir.

Zangiota, Toshkent tumanlarida aholi zichligi 635–750 kishini tashkil qiladi. Sug'orma dehqonchilik rivojlangan Oqqo'rg'on, Chinoz tumanlarida zichlik ko'rsatkichi 216 va 336 kishi, tog'li

Ohangaron va Bo'stonliq tumanlarida esa u atigi 26 va 31 kishiga teng.

Toshkent viloyati, Respublikaning boshqa ko'pchilik viloyatlari singari aholi sonini o'sish sur'atlarining pasayishi bilan ko'zga tashlanadi. Yillik o'sish 1,4 foizga teng. Aholi soni, asosan, tabiiy o'sish hisobiga ko'paymoqda. Uning katta qismi esa qishloq aholisiga to'g'ri keladi. Viloyat bo'yicha tug'ilish har ming kishiga 2018-yili 20,6 kishini tashkil qildi. 2018-yili eng past tug'ilish ko'rsatkichi Zangiota (17,9 %) va Qibray (17,5 %) tumanlarida, eng yuqori ko'rsatkich esa Parkent (23,3 %) va Toshkent (20,8 %) tumanlarida kuzatiladi. Shuningdek, shaharlarda tug'ilishning eng past darajasi Chirchiqda (11,9 %) va eng yuqori ko'rsatkichi Yangiyo'lda (18,6 %) qayd etilgan.

Umumiy o'lim koeffitsiyenti 2017–2018-yillarda 5,8 promilledan 5,7 promillega o'zgargan. Bu ko'rsatkich mamlakat bo'yicha o'rtacha 4,7 promilleni tashkil etadi. Bolalar o'limi 2018-yilda Respublikada 9,9 promillega teng bo'lsa, bu ko'rsatkich Toshkent viloyatida 9,2 promillega teng.

Toshkent viloyati demografik vaziyatining shakllanishida aholi migratsiyasi ham muhim rol o'ynaydi. 2018-yil yakunlariga ko'ra, mexanik o'sish 19176 kishini tashkil etadi. Bu jatuman, asosan, shahar aholisiga tegishli. Jumladan, Olmaliq va Chirchiq shaharlari aholisi migratsiya oqibatida, mos ravishda, 1,3 va 1,0 foizdan kamaydi.

Toshkent viloyati bo'yicha, 2018-yilda mehnatga layoqatli aholi soni 1627,2 ming kishi bo'lib, uning 1227,7 ming nafari mehnatda band. Nodavlat sektori korxonalarida ishlovchilar soni ortib bormoqda va u 1019,5 ming kishiga yetdi yoki barcha sohalarda ishlovchilarning asosiy qismini tashkil qildi. Viloyat aholisini 28,6 foizi mehnatga layoqatli yoshdan kichiklar bo'lsa, 12 foizi mehnatga layoqatli yoshdan kattalar hisoblanadi.

Hozirgi kunda Toshkent viloyatining 50,0 foiz aholisi 16 ta shahar va 95 ta shaharchalarda va 50,0 foizi esa qishloq joylarida

istiqomat qiladi. Eng katta shaharlari (Respublika poytaxti Toshkentdan tashqari) Chirchiq (157 ming kishi), Angren (140 ming kishi), Olmaliq (126 ming kishi). O'rtacha kattalikdagi shaharlarga Yangiyo'l (58 ming kishi), Bekobod (86 ming kishi) kirsam, qolganlarining aholisi 50 ming kishidan kam. Viloyat hududida yirik qishloqlar, asosan, qadimdan sug'orib dehqonchilik qilinadigan yerlarda joylashgan.

Xo'jaligi. Toshkent viloyati iqtisodiyoti industrial-agrar yo'nalishda rivojlanganligi bilan ajralib turadi. Respublika yalpi ichki mahsulotining 9,9 foizi ushbu viloyat hissasiga to'g'ri keladi. Viloyatda sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmi solishtirma narxlarda oldingi yilga nisbatan 112,0 foizga o'sgan. Sanoat mahsulotining 80,0 foizi nodavlat sektorida ishlab chiqariladi. Ushbu ko'rsatkich qishloq xo'jaligida 90 foizdan yuqori.

Viloyatda, hozirgi rivojlanish bosqichida iqtisodiy islohotlarni izchil amalga oshirish, iqtisodiyotning tarmoqlar va hududiy tuzilishini takomillashtirish, uni erkinlashtirish, bozor infrastrukturasi shakllantirish, sog'lom raqobat muhitini yaratish orqali uni yanada rivojlantirish masalalariga asosiy e'tibor qaratilgan.

Chunonchi, kichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni rag'batlantirish, viloyat sanoatida mahsulot ishlab chiqarishni mahalliy xomashyoga yo'naltirish bo'yicha 2017–2021-yillarga mo'ljallangan iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan yangi dasturlar, aholini yangi ish o'rinlari bilan ta'minlash, ularni ijtimoiy himoyalash, yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan ishlarni amalga oshirish ishlari olib borilmoqda.

Sanoati. Toshkent viloyati Respublikaning 13 foiz, Toshkent iqtisodiy tumanining esa 47,1 foiz sanoat mahsulotini ishlab chiqaradi. Sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmi bo'yicha viloyat Respublikada ikkinchi o'rinni egallaydi. Metallurgiya, kimyo, qurilish materiallari, yengil va oziq-ovqat sanoatlari yaxshi rivojlan-

gan. Shuningdek, mashinasozlik va metallni qayta ishlash, unkrupa va omuxta yem sanoatlari ham sanoat majmuasida muhim o'rin tutadi.

Toshkent viloyati mamlakatda ishlab chiqarilayotgan po'lat, tayyor prokat, kimyoviy tola, ko'mir va oynaning deyarli hammasini, elektr energiya, mineral o'g'itlar, sementning asosiy qismini beradi. Viloyatda sanoat mahsuloti ishlab chiqaradigan 250 dan ortiq korxonalar mavjud. Viloyat, shahar va tumanlarida sanoat ishlab chiqarishi jadallik bilan rivojlanib yuqori ko'rsatkichlarga erishmoqda.

Viloyat iqtisodiyoti va aholining ijtimoiy hayotida yoqilg'i energetika majmuasining ahamiyati juda katta. Respublikadagi qazib olish hajmi va zaxiralariga ko'ra eng yirik bo'lgan Ohangaron vodiysidagi Angren (ko'ng'ir) ko'mir koni muhim ahamiyatga ega. 2018-yilda 4 mln tonna ko'mir qazib chiqarilgan. Bu ko'rsatkich mamlakatda qazib olinayotgan jami ko'mirning asosiy qismini tashkil etadi.

Angren ko'miri sifati past bo'lishiga qaramasdan, tannarxining arzonligi bilan ajralib turadi. Undan asosan, aholini va Angren IES va yirik sanoat markazlarining ehtiyojlarini qondirish uchun foydalaniladi.

Energetika ushbu majmuaning yuqori darajada rivojlangan tarmog'idir. Hozirda, Respublikada ishlab chiqarilayotgan elektr energiyasining 45 foizidan ko'prog'ini Toshkent iqtisodiy tumani hissasiga to'g'ri keladi. Mamlakatdagi mavjud 27 ta GESning 19 tasi mazkur mintaqada joylashgan. Shuningdek, tabiiy gazda ishlovchi Toshkent IES (1920 ming kVt), Yangi Angren IES (2.4 mln. kVt), Angren ko'miri asosida Angren IES (600 ming kVt) kabilar ishlab turibdi.

1980-yillar boshiga kelib Chirchiq daryosida, uning gidroresurslaridan unumli foydalanish va mintaqaning elektr energiyaga bo'lgan ehtiyojlarini to'la qondirish maqsadida, 19 ta GESni o'z ichiga oluvchi Chirchiq-Bo'zsuv GES lar kaskadi vujudga keltirildi.

Respublikadagi eng yirik Chorbog' va Xo'jakent GESlari uning tarkibiga kiradi.

Metallurgiya Toshkent viloyati sanoat majmuining tayanch sanoat tarmoqlaridan biridir. Ishlab chiqarilgan jami sanoat mahsulotining eng ko'p, ya'ni 32,3 foizi aynan uning hissasiga to'g'ri keladi.

Ushbu mintaqaning qulay transport va iqtisodiy geografik o'ringa ega bo'lgan Bekobod shahrida nafaqat O'zbekistonda, balki, O'rta Osiyodagi ilk qora metallurgiya zavodi (1943-yil) ishga tushirilgan. Bekobod metallurgiya zavodi, asosan, metallom hisobiga ishlaydi. Uning asosiy mahsulotlari po'lat, tayyor prokat, quvurlar, armatura, shuningdek, bir necha o'nlab turdagi keng iste'mol mahsulotlarini ishlab chiqaradi. Bu zavod mahsulotlari O'zbekistonni mashinasozlik, uy-joy qurilish sohasida muhim ahamiyatga ega.

Rangdor metallurgiya Toshkent viloyatining yetakchi hamda asosiy ixtisoslashgan sanoat tarmog'idir. Uning hissasiga viloyat jami sanoat mahsulotining 1/4 va Respublikaning yarmidan ortiqrog'i to'g'ri keladi. 2018-yil viloyat eksporti tarkibida rangli va qora metallarning ulushi 56,5 foizni tashkil etdi.

Rangli metallurgiyaning ikkita yirik markazi – Olmaliq va Chirchiq shaharlari vujudga kelgan. Jumladan, Olmaliqda tog'-kon metallurgiya kombinati, Chirchiqda esa qiyin eriydigan va o'tga chidamli qorishmalar kombinati faoliyat ko'rsatmoqda.

To'liq metallurgiya sikliga ega bo'lgan Olmaliq tog'-kon metallurgiya kombinati mis rudasiga boy bo'lgan Qalmoqqir, Sardob konlari asosida ishlovchi ruda boyitish fabrikasi va mis zavodidan hamda Qo'rg'oshinkon va Chalatov qo'rg'oshin-rux konlari asosida ishlovchi ruda boyitish fabrikasi va rux zavodlaridan tashkil topgan. Keyingi yillarda ushbu korxonada oltin eritish yo'lga qo'yildi. Ko'chbuloq oltin koni asosida Angrenda ruda boyitish korxonasi qurilgan. Hozirgi kunda bu yerda xomashyoni

qayta ishlaydigan qo'shma korxonalar barpo etilib, ushbu sohada yangi investitsiya loyihalarini amalga oshirmoqda.

Olmaliq tog'-kon metallurgiya kombinati, asosan, mis, qo'rg'oshin, rux, sulfat kislota va nodir metallar ishlab chiqaradi.

Angren qo'ng'ir ko'mir konidan qazib olinadigan kaolin alyuminiy olishda muhim xomashyo hisoblanadi. Bugungi kunda uning bir qismidan Angren keramika zavodida xomashyo sifatida foydalaniladi. Shuningdek, Angren kaolini asosida «Kaolin» qo'shma korxonasi ishlayapdi.

Angren — Olmaliq tog'-kon sanoati tumanida uchta yirik sanoat tuguni ajratiladi. Bular Angren, Olmaliq va Ohangaron shaharlari hisoblanadi. Angren sanoat tuguni o'z tarkibiga Angren, Nurobod shaharini va hududdagi shaharchalarni qamrab oladi. Uning ixtisoslashuvi ko'mir sanoati, nodir metallar, elektr energiyasi, keramika mahsulotlari ishlab chiqarish bilan belgilanadi.

Olmaliq sanoat tuguni rangdor metallurgiya va kimyo, Ohangaron sanoat tuguni esa qurilish materiallari sanoatiga ixtisoslashgan.

Toshkent viloyatida rangli metallurgiya sanoatining ikkinchi yirik markazi — Chirchiq shahri bo'lib, u yerda O'zbekiston qiyin eriydigan va o'tga chidamli qotishmalar kombinati joylashgan. Ushbu korxonada Ingichka (Samarqand) va Qo'ytosh (Jizzax) volfram va molibden rudalari hamda Olmaliq mis konlaridan olinuvchi molibden asosida ishlaydi. Kombinat metall kukunlari va prokatlari, kon-parmalash, asbob-uskunalari, po'lat eritish, elektrotexnika jihozlarini ishlab chiqaradi.

Viloyatda mashinasozlik va metallni qayta ishlash sanoatining mahsulot ishlab chiqarish hajmi 2018-yilda 4,8 foizni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich oldingi yilga nisbatan biroz o'sishga ega. Viloyat hududida, asosan, qishloq xo'jaligi, elektrotexnika va kimyo mashinasozligi korxonalari mavjud. Ular jumlasiga Chirchiq qishloq xo'jaligi mashinasozligi va transformator zavodlari hamda O'zbekiston kimyo mashinasozligi, Yuqori Chirchiq qishloq xo'jaligi

mashinasozligi tajriba zavodlarini o'z ichiga oladi. Ko'pchilik qishloq tumanlarida qishloq xo'jalik texnikasini ta'mirlovchi korxonalar mavjud. Ushbu korxonalarda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi uchun mashina va mexanizmlar, g'o'za kultivatorlari, yer haydovchi, o'g'it soluvchi, tekislovchi moslama va uskunalar, tirkama va osma traktor mashinalari, transformatorlar, kimyo mashinasozligi asbob-uskunalari, turbokompressorlar ishlab chiqariladi.

Kimyo sanoati. Viloyat jami sanoat mahsulotining 12,2 foizini beradi yoki bu ko'rsatkich Respublika kimyo sanoati mahsulotini 1/3 qismidan ortiqrog'ini tashkil etadi.

Kimyo sanoatining yirik korxonalari qatoriga Chirchiq elektrokimyo kombinati, Olmaliq kimyo zavodi («Ammofos» birlashmasi), Yangiyo'l biokimyo zavodi, Ohangaron «Santexlit» plastmassa zavodi, Olmaliq maishiy kimyo zavodi, Angren «O'zbekrezinatexnika» birlashmasi kiradi.

Viloyat kimyo sanoati korxonalarida azotli, fosforli mineral o'g'itlar, superfosfat kislotalari, kaprolaktam, etil spirti, rezina texnika mahsulotlari, plastmassa hamda maishiy kimyo mahsulotlari ishlab chiqariladi. 2018-yili 382 ming tonna mineral o'g'it ishlab chiqarilgan, jumladan, azotli o'g'itlar 310,7 ming tonnani tashkil etadi.

2018-yil yakunlariga ko'ra, viloyatda jami sanoat mahsulotining 10,6 foizi qurilish materiallari sanoatiga to'g'ri kelib, avvalgi yilga nisbatan o'sish ko'rsatkichiga ega. Ushbu sanoat majmui tarkibida, asosan, sement, g'isht, keramika, shisha-oyna sanoatlari rivojlangan. Respublikadagi barcha sement xomashyosining qariyb yarmi, qoplama toshlarning 20 foizi, g'isht xomashyosining 1/4 qismi Toshkent viloyatiga to'g'ri keladi.

Mavjud xomashyo negizida Bekobod, Angren va Ohangaronda sement kombinatlari, Angren keramika kombinati, Olmaliq Chirchiq qurilish materiallari kombinati, Ohangaronda «Qurilish-plastmassa» kombinati, G'azalkent oyna zavodi hamda bir necha

g'isht zavodlari ishlab turibdi. Ularda mamlakatda ishlab chiqarilgan sementning katta qismi, shuningdek, shifer, asboement quvurlar, temir-beton konstruksiyalari, sopol idishlar, fayans, plastmassa quvurlar, qurilish oynasi, sanitariya jihozlari va tosh plitalar ishlab chiqariladi.

Viloyat qurilish majmuida 2018-yili avvalgi yilga nisbatan 84,5 mln. shartli plita shifer, 120,3 ming tonna sement ko'p ishlab chiqarilgan.

Jumladan, Angrendagi «Kulol» aksionerlik jamiyati 44,2 foiz, Ohangarondagi «Santexquyma» zavodi 55,5 foizga ko'p mahsulot ishlab chiqardi. Majmuadagi «Ohangaronshifer» OTAJ mahsulot ishlab chiqarish hajmini 64 foiz, Angren qurilish materiallari AJ 38,4 foizga o'stirdilar.

Yengil sanoatning viloyat sanoat ishlab chiqarishidagi hisyasi 16,1 foizni (2018-yil) tashkil etadi. Yengil sanoatning paxta tozalash, to'qimachilik, tikuvchilik, ko'n-poyabzal, kanopni qayta ishlash tarmoqlari rivojlangan.

2018-yilda viloyat paxta tozalash sanoati 89 ming tonna paxta tolasini ishlab chiqargan. Paxta tozalash zavodlari Chinoz, Bekobod, Oqqo'rg'on, Piskent, Yangiyo'l tumanlarida joylashgan. Yuqori Chirchiq va Quyi Chirchiq tumanlarida kanop zavodlari faoliyat olib boradi.

To'qimachilik sanoatining yirik korxonasi Janubiy Koreya bilan hamkorlikda qurilgan «Qobul – To'ytepa tekstil» qo'shma korxonasidir. Chirchiqda tikuvchilik, poyabzal, Yangiyo'lda poyabzal, Olmaliqda gilam fabrikasi mavjud. Chirchiq, Chinoz shaharlarida bir nechta qo'shma korxonalar, jumladan, Chinoz to'qimachilik qo'shma korxonasi faoliyat yuritmoqda.

Viloyatda oziq-ovqat sanoatining ulushi 2018-yilda 48,9 foizni tashkil qiladi. Bu yerda go'sht, sut, o'simlik moyi, meva-konserva, un-non, konditer, alkogolsiz ichimliklar ishlab chiqarish korxonalarini mavjud. Jumladan, Olmaliq, Angren, Bekobod, Chirchiq, Yangiyo'l go'sht kombinatlari, Angren, G'azalkent, Chirchiq sut

zavodlari, Yangiyo‘l yog‘-moy kombinati va konserva zavodi, Yangiyo‘l «Lazzat» qandolatchilik birlashmasi, Olmaliqda pivo-sharob, Qibrayda alkogolsiz ichimliklar kombinatlari ishlab turibdi. Bu sohada bir qancha qo‘shma korxonalar qurilgan.

2018-yili viloyatda 142,0 ming tonna un, 128,0 ming tonna non va non mahsulotlari, 10,4 ming tonna go‘sh va go‘sh mahsulotlari, 8,8 ming tonna sut va sut mahsulotlari, 68,6 million shartli banka meva-konserva 18,7 ming tonna qandolat, 45 ming tonna omuxta yem hamda 19,4 ming tonna tozalangan o‘simlik moyi ishlab chiqarilgan.

Qishloq xo‘jaligi. Toshkent viloyati agrosanoat kompleksi rivojlanganlik darajasiga ko‘ra, Respublikada yetakchi o‘rinlardan birini egallaydi. Dehqonchilikda meva-sabzavot, don, paxta xomashyosi ko‘p yetishtiriladi. Shuningdek, mamlakatda yetishtiriladigan kanopning hammasi ushbu viloyatga to‘g‘ri keladi. Chorvachilikda yirik shoxli qoramolchilik va qo‘ychilik yaxshi rivojlangan.

2018-yil yakunlari bo‘yicha, qishloq xo‘jaligi yalpi mahsulotining 50,9 foizi dehqonchilik va 49,1 foizi chorvachilikka to‘g‘ri keladi. Keyingi yillarda ob-havo sharoitlarining dehqonchilik uchun noqulay kelishi, viloyat qishloq xo‘jaligi yalpi mahsulotida uning ulushini qisqarishiga sabab bo‘ldi. 2018-yili viloyatda jami 517,8 ming tonna don, 1082,2 ming tonna sabzavotlar, 363,5 ming tonna kartoshka, 264,4 ming tonna go‘sh, 898,3 ming tonna sut, 1.347,6 mln. dona tuxum, hamda ko‘plab boshqa qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirdi.

Qishloq xo‘jalik yalpi mahsulotining 95,5 foizini dehqonchilik mahsulotlari, 102,3 foizi chorvachilik mahsulotlariga to‘g‘ri keladi. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini, asosan, dehqon fermer xo‘jaliklari yetishtiradi.

Viloyatda jami ekin maydonlarini 49,3 foizini don ekinlari, 28,8 foizini texnik ekinlari, shundan 27,4 foizini g‘o‘za tashkil qiladi.

Sut-go'sht chorvachiligi yaxshi rivojlangan. 488 ming bosh qoramol (2018-y.), 490 ming bosh qo'y va echki, 4229,8 ming bosh parranda bor.

2018-yilda go'sht yetishtirish 264,4 ming tonna, sut — 898,3 ming tonna, tuxum — 1.347,6 mln. donani tashkil etdi.

Viloyatda jami 3484 fermer xo'jaligi mavjud bo'lib, ularda 25 mingga yaqin kishi mehnat qiladi (jami ekin maydoni 54,4 ming gektar). Yetishtirilgan paxtaning 12 foizi, boshoqli donning 9,4, kartoshkaning 7,2, sabzavotning 10,5, poliz ekinlarining 35,2 foizi hamda go'sht va sutning mos ravishda 1 va 1,5 foizlari fermer xo'jaliklariga to'g'ri keladi.

Poytaxt — Toshkent shahrining qishloq xo'jalik mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojini qondirishga xizmat qiluvchi shahar atrofi qishloq xo'jaligi ham rivojlangan.

Toshkent viloyati ijtimoiy sohalarning rivojlanganlik darajalariga ko'ra, mamlakatda alohida o'rin tutadi. 2018-yilda aholi jon boshiga pullik xizmat ko'rsatish hajmi 12 ming so'mni, chakana savdo aylanmasi — 84,4 ming so'mni, maishiy xizmatlar hajmi 2,1 ming so'mni tashkil etdi.

Viloyatda har 10 ming kishiga davolanish o'rinlari bilan ta'minlanish darajasi 34,8 ambulatoriya-poliklinika xizmati bo'yicha 195,3% ni tashkil etdi. Hozirgi kunda viloyatda aholi sog'lig'ini saqlash ishiga 76 shifoxona bo'lib, ularda 10000 ta kasalga joy mavjud, 22 bolalar shifoxonasi, 508 qishloq vrachlik ambulatoriyasi mavjud bo'lib ularga kasallar qatnovi 52,8 ming kishini tashkil qiladi, 85 bolalar poliklinikasi, 204 akusher-ginekologiya bo'limlari aholiga tibbiy xizmat ko'rsatadi.

Viloyatda 5,9 ming vrach, 31,4 ming o'rta tibbiy xodimlar faoliyat ko'rsatadi, 1 ta vrachga 486,1 bemor to'g'ri keladi, har 10000 kishiga 109,1 o'rta tibbiy xodimlari xizmat qiladi.

Toshkent viloyatida 872 ta umumta'lim maktablari, 121 kasb-hunar kollejlari, 6 ta akademik litsey, 5 ta oliy ta'lim muassasalari faoliyat yuritmoqda. Umumta'lim maktablarida 479000 o'quvchi,

kasb-hunar kollejlarda 50500, akademik litseylarda 2800 nafar, oliy ta'lim muassasalarida 14,9 ming talaba va o'quvchilar bilim olmoqdalar.

Transport va tashqi iqtisodiy aloqalar. Viloyat transport umumiy foydalanadigan temir yo'llarning uzunligi 391,0 km, avtomobil yo'llarining uzunligi 3964,0 km bo'lib, bu yo'llar orqali 2018-yilda 169,4 mln tonna yuk, 670,1 mln passajir tashilgan. Avtomobil transportining yuk aylanmasi 1344,1 mln t, km ni tashkil qilgan bo'lsa 17011,6 mln yo'lovchini tashigan.

Tashqi savdo aylanmasi 2018-yili 866,9 mln. AQSH dollariga teng bo'ldi. Shundan 479,1 mln. dollari eksport, 487,8 mln. dollari import hissasiga to'g'ri keldi. Eksport tarkibida birgina rangli va qora metallarning ulushi 50–55 foizni tashkil qiladi. Import tarkibida asosiy o'rinni mashina va asbob-uskunalar (30,0 foiz) tashkil qiladi.

Tashqi iqtisodiy aloqalar uzoq xorij mamlakatlari hamda hamdo'stlik davlatlari bilan olib boriladi. Jumladan, viloyat tashqi savdo aylanmasining 60 foizga yaqini uzoq xorij davlatlariga to'g'ri keladi (Niderlandiya, Turkiya, Germaniya, Shveysariya, Italiya, Janubiy Koreya, Xitoy). Hamdo'stlik davlatlari bilan tashqi savdo aylanmasi hajmi o'sib bormoqda va unda Rossiya ulushi – 18,3 foizni, Qozog'iston – 14,3 foiz, Ukraina – 5,5 foizni tashkil qiladi.

2018-yilda viloyatda xorijiy investorlar bilan 192 ta qo'shma korxonalar ro'yxatdan o'tkazilgan. Shundan 109 tasi faoliyat ko'rsatmoqda, 13 tasi yangi shakllanmoqda va 60 tasi vaqtincha faoliyatini to'xtatgan. Jami qo'shma korxonalarining 138 tasi ishlab chiqarish bilan, 39 tasi tijorat bo'yicha, 10 tasi qishloq xo'jaligi, 27 tasi boshqa sohalarda (transport, qurilish, aloqa, moddiy-texnika ta'minoti va boshqalar) faoliyat ko'rsatadi.

Eng yirik qo'shma korxonalar qatoriga Toshkent tumanidagi «Ganjboyjon», O'rta Chirchiq tumanidagi «Kobul O'zbek», Bo'stonliq tumanidagi «Konmit» va «Konvip», Qibray tumanidagi

«Mediz», Zangiota tumanidagi «FarVab», Olmaliqdagi «Pallada Vostok», Chirchiqdagi «Kibo bolalar» va boshqalar kiradi.

Toshkent viloyati ichki tafovutlari Gʻarbiy, Shimoli-Sharqiy, Janubi-Sharqiy, Markaziy va Janubiy iqtisodiy hududlarga ajratiladi.

1. Gʻarbiy hudud tarkibiga Chinoz, Quyi Chirchiq Oqqoʻrgʻon, Boʻka, Yangiyoʻl tumanlari kiradi. Ushbu tuman Toshkent viloyatining 25 foizga yaqin hududi va shundan ortiqroq aholisini oʻzida mujassam etgani holda, 30–35 foiz qishloq xoʻjaligi yalpi mahsuloti hamda 10 foizga yaqin sanoat mahsulotini yetkazib beradi. Bu viloyatning paxta va pilla yetishtiruvchi asosiy hududidir. Yangiyoʻl, Chinoz, Oqqoʻrgʻon, Boʻka shaharlarida, asosan, yengil va oziq-ovqat sanoati korxonalarini mavjud. Hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida Toshkent shahrining taʼsiri katta.

2. Janubi-sharqiy hudud Ohangaron va Piskent tumanlarini oʻz ichiga oladi. Viloyat hududining 20,5 foizi hamda aholisining 20 foizga yaqinini mujassam etgan. Hudud viloyat sanoat mahsulotining 45 foizdan ortigʻini yetkazib berish qudratiga ega. Qishloq xoʻjaligi yalpi mahsulotidagi ulushi esa nisbatan ozroq (10,3 foiz).

Janubi-sharqiy hudud nafaqat Toshkent viloyati, balki mamlakatdagi muhim togʻ-kon sanoati hududidir. Uning asosini Angren va Olmaliq sanoat tutunlari tashkil qiladi. Qurilish materiallari sanoatining yirik markazi — Ohangaron shahri (36,5 ming kishi) bu hududda joylashgan. Olmaliq shahrida (123,3 ming kishi) rangdor metallurgiya, kimyo, qurilish materiallari sanoatining yirik korxonalarini joylashgan. Yirik sanoat markazi — Angren shahrining (139,0 ming kishi) xoʻjaligida esa koʻmir qazib olish, energetika, mashinasozlik, kimyo, qurilish materiallari sanoati korxonalarini yetakchi rol oʻynaydi. Hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida Buyuk Ipak yoʻlining Toshkent — Angren — Qoʻqon tarmogʻining qurilishi katta ahamiyatga ega.

3. Shimoli-sharqiy hudud Zangiota, Toshkent, Qibray va Bo'stonliq tumanlaridan tashkil topgan. Viloyat hududining 38,0 foizi, aholisining 30 foizini qamrab olgan. Uning ulushi viloyat sanoat mahsulotini, ishlab chiqarishda 20 foizga yaqin, qishloq xo'jaligi yalpi mahsulotida 20–25 foizni tashkil etadi. Hudud sanoat ishlab chiqarishida rangli metallurgiya, mashinasozlik va metallni qayta ishlash, mineral o'g'itlar va kimyoviy tola ishlab chiqarish, shuningdek, yengil va oziq-ovqat sanoati yetakchi ahamiyatga ega.

Shahar atrofi xo'jaligi vujudga kelgan. Sabzavotchilik, meva-uzumchilik hamda sut-go'sht chorvachiligi yaxshi rivojlangan. Yirik sanoat markazi – Chirchiq shahrida (152 ming kishi) O'zbekiston qiyin eruvchi va o'tga chidamli metallar kombinati, elektrkimyo kombinati, kimyo mashinasozligi, qishloq xo'jalik mashinasozligi va boshqa yirik sanoat korxonalarini joylashgan. Shuning bilan birga, ushbu hudud elektr energiyasi ishlab chiqarishda ham alohida o'rin tutadi.

4. Markaziy hudud tarkibida Parkent, Yuqori Chirchiq, O'rta Chirchiq tumanlari bor. Iqtisodiy, demografik salohiyatiga ko'ra viloyatda o'rtacha o'rinni egallaydi. Uning viloyat sanoat mahsuloti ishlab chiqarishidagi hisssasi 10 foizdan ortiqroq va yalpi qishloq xo'jaligi mahsulotining 20 foizini beradi O'rta Chirchiq tumani sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmiga (9,2 foiz) ko'ra yaqqol ajralib turadi.

Uning markazi To'ytepa shahrida (31 ming kishi) «Qobul-O'zbek» qo'shma korxonasi ishga tushirilgan. Asosan, yengil va oziq-ovqat sanoati, shuningdek qishloq xo'jaligi mashinasozligi rivojlangan. Qishloq xo'jaligida paxtachilik, bog'dorchilik don yetishtirish yetakchi o'rin tutadi. Kanop o'simligi yetishtiriladi va bu xomashyo asosida ishlovchi bir necha kanop fabrikalari qurilgan.

5. Janubiy hududni Bekobod shahri va tumani o'z ichiga oladi. Viloyatning 5 foiz maydoni va 9 foizga yaqin aholisini tashkil etadi. Iqtisodiy jihatiga ko'ra, viloyatning nisbatan sust rivojlangan

hududidir. Shunday bo'lsa-da, viloyat sanoat mahsuloti ishlab chiqarishining 11 foizini hamda yalpi qishloq xo'jaligi mahsulotining 7–10 foizini beradi. Sanoat ishlab chiqarishi, asosan, qora metallurgiya, qurilish materiallari sanoati, yengil va oziq-ovqat sanoat tarmoqlari bilan belgilanadi. Paxtachilik, pillachilik, qoramolchilik qishloq xo'jaligining asosi hisoblanadi. Hududning iqtisodiy markazi Bekobod shahri (85 ming kishi). Unda O'rta Osiyodagi yagona qora metallurgiya zavodi, qurilish materiallari, yengil va oziq-ovqat sanoati korxonalarini mavjud.

Toshkent viloyati iqtisodiy tumanning rivojlanishida turlicha ustuvor yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Bunga avvalo, uning geografik o'rni, mineral xomashyo, demografik hamda infrastruktura salohiyatlari, transporti katta ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, mamlakat poytaxti, yirik ishlab chiqarish va iste'molchi Toshkent shahrining mavjudligi kelajakda viloyatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishidagi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Toshkent shahri. Toshkent shahri O'zbekiston Respublikasining poytaxtidir. U Respublikaning shimoli-sharqiy qismida, Chirchiq daryosi yaqinida, bundan 2500 yil muqaddam vujudga kelgan.

Hozirgi kunda Toshkent shahri nafaqat O'zbekiston, balki O'rta Osiyodagi eng yirik fan-texnika, texnologiya, sanoat, madaniyat markazidir. Ushbu shahar o'zining yuksak ijtimoiy-iqtisodiy, demografik salohiyati hamda mintaqaviy tutgan o'rniga asoslangan holda Toshkent viloyati bilan birgalikda Respublikadagi yetakchi bo'lgan – Toshkent iqtisodiy tumanini shakllantiradi.

Toshkent shahrining qulay geografik o'rni va ayniqsa, muhim transport yo'llari chorrahasida joylashganligi uning tarixan vujudga kelishi va rivojlanishida katta ahamiyatga ega bo'lgan.

Toshkent shahri hissasiga O'zbekiston Respublikasi yalpi ichki mahsulotining 16,4 foizi va sanoat mahsulotining 16,9 foizi to'g'ri keladi. Unda Toshkent iqtisodiy tumanining 47,4 foiz aholisi istiqomat qilgani holda, 57,5 foiz yalpi ichki mahsuloti hamda

52,5 foiz sanoat mahsuloti ham Toshkent shahrida ishlab chiqariladi.

Toshkent shahri iqtisodiyoti, eng avvalo, mashinasozlik va metallni qayta ishlash, kimyo, qurilish materiallari, yengil va oziq-ovqat sanoat tarmoqlarining ustuvor rivojlanganligi bilan belgilanadi. Toshkent shahrining yuksak ishlab chiqarish, ilmiy-texnik va infrastruktura salohiyati bu yerda ko'plab qo'shma korxonalarining vujudga kelishi bilan izohlanadi.

2019-yil holatiga ko'ra, Toshkent shahri quyidagi 11 ta Bektemir, Chilonzor, Mirobod, Mirzo Ulug'bek, Olmazor, Sirg'ali, Shayxontohur, Uchtepa, Yakkasaroy, Yashnaobod, Yunusobod tumanlaridan iborat.

Aholi va mehnat resurslari. Toshkent shahri aholisi, 2019-yil 1-yanvar ma'lumotlari bo'yicha, 2509,9 ming kishidan iborat bo'lib, mos ravishda Respublika aholisining 8,5 va Toshkent iqtisodiy tumanining 47,4 foizini tashkil qiladi. Aholi zichligi 1 km² joyga 7380,0 kishi to'g'ri keladi.

So'nggi o'n yil mobaynida Toshkent shahri aholisi sonida sezilarli o'zgarishlar ko'zga tashlanmaydi. Har ming kishiga nisbatan tug'ilish 18,3, o'lim ko'rsatkichi esa 6,3 kishiga teng. Aholisi ko'p millatli. Uning tarkibida o'zbeklar ko'pchilikni tashkil etadi. Bundan tashqari ruslar, tatarlar, qozoqlar, tojiklar va boshqa millat vakillari teng huquqli yashaydilar. Aholi ma'muriy tumanlar bo'yicha turlicha taqsimlangan. Eng ko'p aholi Yunusobod, Olmazor, Shayxontohur tumanlariga to'g'ri keladi. Jami aholi tarkibida mehnatga yaroqli qismi 1554,7 ming kishidan iborat, iqtisodiy faol aholi 1228,3 ming kishi, mehnatda band bo'lganlar soni 1131,2 ming kishini tashkil qiladi.

Xo'jaligi. Toshkent shahri Respublikada rivojlangan sanoat ishlab chiqarishi bilan alohida ajralib turadi. Sanoat mahsulotining 2/3 qismiga yaqini og'ir sanoat tarmog'iga to'g'ri keladi.

Toshkent shahrining xo'jalik ixtisoslashuvida eng avvalo mashinasozlik va metallni qayta ishlash, xususan, qishloq xo'jaligi

mashinasozligi, kimyo, yengil va oziq-ovqat sanoati tarmoqlari yetakchi rol o'ynaydi. Hozirgi davrda, Toshkentda 510 dan ortiq sanoat korxonalarini mavjud. Xorijiy investorlar bilan barpo etilgan 2631 ta qo'shma korxonalar hisobga olingan.

Sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 2018-yilda 100 foiz, shundan, 3,4 foizi tog'-kon sanoati, 90,6 foizi ishlab chiqarish sanoatiga to'g'ri keladi. Toshkent shahri sanoati tarmoqlar va hududiy tuzilishi hamda rivojlanishiga ko'ra, o'z xususiyatlariga ega. Shahar tumanlari orasida eng ko'p sanoat mahsuloti hajmi bo'yicha Yashnaobod tumani yetakchi o'rinni egallaydi. Undan so'ng M. Ulug'bek, Bektemir, Mirobod tumanlari turadi. Hozirda Toshkent shahri bo'yicha ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotining 87,3 foizi nodavlat sektoriga to'g'ri keladi.

Toshkent shahri sanoat majmui tarkibida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi bilan bog'liq korxonalar ko'pchilikni tashkil etadi. Bu esa, eng avvalo, sobiq O'rta Osiyo respublikalarining qishloq xo'jaligi ixtisoslashuvi bilan chambarchas bog'liq.

Jumladan, O'zbekiston og'ir industriyasining to'ng'ich korxonasi Toshkent qishloq xo'jalik mashinasozligi zavodi 1932-yili barpo etildi. Xuddi shu yili to'qimachilik kombinati qurilishi boshlangan. 1941-yili O'zbekiston qishloq xo'jalik mashinasozligi zavodi ishga tushirildi.

Shahar sanoatining tarmoqlar tarkibi va salohiyatini yuksalishida Ikkinchi Jahon urushi yillarida ko'chirib keltirilgan sanoat korxonalarining ham roli katta bo'lgan.

Bu davrda O'zbekistonga ko'chirib kelingan yuzdan ortiq sanoat korxonalarining ellikdan ko'prog'i Toshkent shahriga joylashtirilgan. Ular orasida V. Chkalov nomidagi Moskva aviatsiya zavodi, «Rostselmash», «Elektrokabel» korxonalarini bo'lgan.

Toshkent shahrida sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmi bo'yicha mashinasozlik va metallni qayta ishlash sanoati (27,9 foiz) yetakchi o'rinni egallaydi. Uning korxonalarini qatoriga «Tashselmash», Toshkent to'qimachilik mashinasozligi, Toshkent traktor

zavodi, Ekskavator, «Pödyemnik», «Kompessor», «Tashgazapparat», Elektr lampalari, agregat zavodlari, «Toshkentkabel», aniq asboblari va o'lov apparatlari, elektron texnikasi zavodlari kiradi.

Mahsulot ishlab chiqarish hajmiga ko'ra, ikkinchi o'rinni oziq-ovqat sanoati (24,3 foiz) egallaydi. Uning tarkibiga yog'-moy kombinati, konserva zavodi, alkogolli-alkogolsiz ichimliklar ishlab chiqarish zavodlari, un tortish, go'sht, sut, qandolat va tamaki fabrikalari, non zavodlari va boshqalardan iborat. Ular orasida un-krupa, makaron, non mahsulotlari ishlab chiqaradigan korxonalar salmoqli ulushga ega.

Yengil sanoatning mahsulot ishlab chiqarish hajmiga ko'ra ulushi 11,4 foizga teng bo'lib, mashinasozlik hamda oziq-ovqat sanoatidan so'ng uchinchi o'rinni egallaydi. Uning korxonalari mahalliy xomashyo asosida ishlaydi. Yengil sanoatning yirik korxonalariga to'qimachilik kombinati, «Qizil tong», «Yulduz» tikuvchilik ishlab chiqarish birlashmalari, «Malika» trikotaj ishlab chiqarish birlashmasi, «Orzu» charm-galanteriya ishlab chiqarish birlashmasi, poyabzal korxonalari, kanop fabrikasi va boshqalar kiradi.

Toshkent shahrida 2018-yilda 44879,8 tonna ip kalava, 120569,9 ming m² gazlamalar, 12859,1 ming m² tayyor ip gazlamalar ishlab chiqargan.

Kimyo korxonalarining sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmidagi hissasi 10,2 foizga teng. Uning tarkibida plastmassa quvurlar, sintetik yuvish vositalari ishlab chiqaruvchi korxonalar bor.

Toshkent shahri qurilish sanoati korxonalariga to'rtta uysozlik kombinati, temir beton buyumlari zavodi, g'isht zavodlari, qoplama bezak va quyosh nuridan saqlash moslamalari zavodi mansub. Ushbu tarmoqda «Toshkent marmar» birlashmasining ahamiyati katta. 2018-yilda 53,1 mln dona g'isht, 255 ming tonna sement ishlab chiqarilgan.

Toshkent shahar sanoat majmuining faoliyatini elektr energetikasiz tasavvur etib bo'lmaydi. Uning yetakchi korxonalarini Toshkent IES, Toshkent GESlar kaskadi va Toshkent issiqlik elektr markazidan iborat. Toshkent GESlar kaskadi tarkibida Bo'zsuv, Bo'zjar, Oqtepa va Shayxontohur GESlari ishlab turibdi. 2018-yilda 384,1 mln kVt soat elektr energiyasi ishlab chiqarilgan.

Yuqorida qayd etilgan sanoat korxonalaridan tashqari aholi uchun iste'mol buyumlari ishlab chiqaradigan fabrikalar, zargarlik zavodlari, musiqa asboblari va mebel fabrikalari, chinni, fayans, termos, badiiy buyumlar fabrikasi va boshqa korxonalar bor.

Toshkent shahri zimmasiga 33,1 foiz oziq-ovqat mahsulotlari, 63,3 foiz nooziq-ovqat mahsulotlari, 3,6 foiz vino-arog mahsulotlari ishlab chiqarish to'g'ri keladi.

2018-yili Toshkent shahri bo'yicha 61717 ta kichik biznes subyektlari, 6880 ta kichik korxonalar, 54837 ta mikrofirmalar va 4728 ta chet el sarmoyalari ishtirokidagi korxonalar faoliyat yuritmoqda. «UzDEU elektronika» (Janubiy Koreya), «UzBAT» (Buyuk Britaniya), «Toshinterm» (XXR), «O'zitalxolding», «Sovplastital» (Italiya) va boshqalarni kiritish mumkin. Qo'shma korxonalarda ishlayotganlarning soni 39,2 ming kishini tashkil qiladi.

Respublikada qurilayotgan qo'shma korxonalarining ko'pchiligini bevosita Toshkent shahri va unga tutash hududlarda joylashuviga, eng avvalo Toshkentning mamlakat poytaxti hamda yirik sanoat, fan va madaniyat markazi ekanligi, muhim transport yo'llari chorrahasida joylashganligi va ayniqsa, ishlab chiqarish hamda ijtimoiy infratuzilmalarning yaxshi rivojlanganligi katta ta'sir ko'rsatadi.

Toshkent shahrida sotsial sohalar xususan, ijtimoiy infratuzilma tizimi yaxshi rivojlantirilgan. Toshkentda jami 42 ta oliy o'quv yurti mavjud bo'lib, ularda 121,6 mingdan ortiq talaba

bilim olmoqda. Umumta'lim maktablari soni 344 ta, maktablarda 431,3 ming o'quvchi o'qiydi.

Shuningdek, poytaxtda 38 ta akademik litseylar barpo qilindi. Ularda jami 18,1 ming o'quvchi tahsil olmoqda. Maktabgacha bolalar muassasalari soni 596 ta bo'lib, ularda 110,2 ming bola tarbiyalanadi. Bolalarning maktabgacha yoshdagi tarbiya muassasalari bilan ta'minlanganlik darajasi 52,9 foizga teng.

Hozirgi kunda Toshkent shahrida jami 138 ta shifoxona mavjud, ulardagi koykalar soni 19,7 mingtani tashkil qiladi. Har 10 ming kishiga 79,1 koyka, hamda 195,9 ta bir smenadagi vrach qabuliga murojaat etuvchilar to'g'ri keladi.

Shahar sog'liqni saqlash muassasalarida jami 20,2 ming vrach faoliyat ko'rsatmoqda. Shahar aholisiga 37,8 mingta o'rta tibbiy xodimlar xizmat ko'rsatadi. 925 ta ambulatoriya-poliklinika mavjud bo'lib, ularni bir smenada qabul qilish quvvati 48,7 ming kishini tashkil qiladi.

Toshkent shahrida 252 ta axborot-resurs markazlari va axborot kutubxona markazlari, 34 ta konsert tashkilotlari, 29 ta muzeylar, 18 ta teatrlar, 26 ta madaniyat va istirohat bog'lari, 35 ta madaniyat va aholi dam olish markazlari mavjud bo'lib, ular shahar aholisiga va shaharga tashrif buyurgan mehmonlarga, turistlarga xizmat ko'rsatadi.

Transport va tashqi iqtisodiy aloqalari. Toshkent shahrida transportning temir yo'l, avtomobil, havo, shahar elektr transporti kabi turlari yaxshi rivojlangan.

Shahar aholisiga, tashrif buyurgan mehmonlarga va turistlarga zamonaviy avtobuslar, metropoliten va taksilar yuqori malakali xodimlar xizmat ko'rsatishgan.

2018-yilda avtomobil transportida 146,1 mln. tonnani tashkil etib, yuk aylanmasi 1830,6 mln. t. km ga teng bo'lgan avtomobil transport orqali 2018-yilda 1250,0 ming passajir o'z manzillariga yetkazilgan bo'lib, passajir aylanmasi 10732,0 mln. yo'lovchi — km ga yetgan.

Aholining umumfoydalanadigan uy telefon apparatlari bilan ta'minlanganlik darajasi har 100 kishiga 19,2 ta apparat to'g'ri kelgan.

Chakana savdo tovar aylanmasi, ovqatlanish muassasalarini qo'shgan holda barcha savdo tarmoqlari bo'yicha 30585,5 mlrd so'mni tashkil qilgan. Savdoda xizmat ko'rsatish bo'yicha 50176,2 mlrd so'mga yetgan bo'lib, aholi jon boshiga 20172,2 ming so'mni tashkil qildi.

Ichki tafovutlari. Toshkent shahrida joylashgan barcha 11 ma'muriy tumanlar iqtisodiy, ijtimoiy va demografik salohiyatlari bo'yicha bir-biridan farq qiladi. Ular orasida iqtisodiy salohiyati, ya'ni yirik sanoat korxonalarini va sanoat ishlab chiqarish hajmi bo'yicha eng yuqori ko'rsatkichlarga egasi Yashnobod tumanidir.

Ayni vaqtda, Yunusobod, Mirobod, Yakkasaroy, Chilonzor tumanlari ishlab chiqarish salohiyatlaridan tashqari, muhim ma'muriy-siyosiy xususiyatlarga ham ega. Chunonchi, aynan ushbu tumanlar hududida mamlakat boshqaruvining oliy organ va ma'muriy idoralari joylashgan.

Yirik temir yo'l va avtostansiyalar hamda aeroportning joylashganligi Mirobod, Yashnobod, Sirg'ali, Yakkasaroy, Chilonzor tumanlarini Toshkent shahrining tashqi iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalarida muhim ahamiyatga ega ekanligini belgilab beradi.

Shayxontohur tumani — Toshkent shahrining eski shahar qismida 1926-yili tashkil etilgan. Aholisi 337,1 ming kishi (2019-y.). Toshkent shahri maydonining 8,2 foizi, aholisining esa 12 foizini o'zida mujassam etadi.

2018-yili Toshkent shahri sanoat mahsulotining 5,5 foizi Shayxontohur tumanida ishlab chiqarilgan. Tuman hududida 50 ga yaqin sanoat korxonalarini joylashgan.

Ulardan yiriklari: Toshkent tikuvchilik va «Orzu» charm-attorlik ishlab chiqarish birlashmasi, lak-bo'yoq zavodi, non

kombinati, tamaki fabrikasi, poligrafiya kombinati, «Malika» ishlab chiqarish birlashmasi va boshqalar.

Shayxontohur tumanida sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmi 2018-yil 2017-yilga nisbatan 138,9 foizga oʻsgan. Jami sanoat mahsulotining 82 foizi nodavlat sektoriga toʻgʻri keladi.

Bu hududda loyihalash instituti, Fanlar Akademiyasi X. Sulaymonov nomidagi qoʻlyozmalar instituti, Seysmologiya, Polimerlar kimyosi va fizikasi, Mikrobiologiya, Arxitektura va qurilish instituti, 41 ta umumtaʼlim maktablari, 8 oʻrta maxsus va hunar-texnika kollejlari, 3 akademik litsey, 6 kasalxona, 20 ga yaqin ambulatoriya poliklinika muassasalari hamda 60 ga yaqin maktabgacha tarbiya muassasalari joylashgan.

Shuningdek, tuman hududida Hamza, Abror Xidoyatov nomidagi teatrlar, satira teatri, rus yosh tomoshabinlar teatri, sirk, 20 dan ortiq kutubxona, «Paxtakor» stadioni, Sanʼat saroyi, Navoiy nomidagi Adabiyot muzeyi va boshqa madaniy muassasalar bor. Aholiga savdo xizmati koʻrsatishda «Chorsu» bozorining ahamiyati katta.

Mirobod tumani 1929-yili tashkil topgan boʻlib, u Toshkentning janub tomonida joylashgan. Aholisi 136,7 ming kishi (2019-y.). Ushbu tuman Toshkent shahrining 5,7 foiz maydoni va yana shuncha miqdorda aholisini oʻzida mujassam etadi.

2018-yili Toshkent shahri boʻyicha jami sanoat mahsulotining 12,4 foizi Mirobod tumaniga toʻgʻri keladi. Ishlab chiqarish salohiyatiga koʻra, tuman oʻrtacha mavqega ega. Sanoat mahsuloti hajmi 2018-yili 2017-yilga nisbatan 130,5 foizga oʻsgan. Sanoat mahsulotining 62,1 foizi nodavlat sektoriga toʻgʻri keladi. Tuman hududidan temir yoʻl magistrali oʻtgan.

Mirobod tumanida 64 ga yaqin sanoat korxonalarini joylashgan. Yirik sanoat korxonalaridan «Oʻrta Osiyo elektr apparatlari», «Qizil tong», «Foton», «Uchqun» ishlab chiqarish birlashmalari, teplovoz remonti, kimyo-farmasevtika, «Tashximselmash», ikkinchi temir-beton buyumlari (JBI-2) zavodlari qurilgan.

Ijtimoiy soha muassasalaridan 24 ta umumta'lim maktablari, 50 dan ortiq maktabgacha tarbiya muassasalari, 10 kasalxona, 15 ambulatoriya-poliklinikalar mavjud.

Mirobod tumanida Temir yo'l transporti injenerlari instituti, Kimyo-texnologiya, Farmasevtika, Avtomobil yo'llari institutlari, 3 o'rta maxsus bilim yurti, akademik litsey va shuningdek, Alisher Navoiy nomidagi opera va balet teatri, san'at muzeyi, 10 kutubxona, madaniyat va istirohat bog'lari, ko'plab maishiy xizmat ko'rsatish muassasalari bor.

Mirzo Ulug'bek tumani – Toshkent shahrining shimoli-sharqiy tomonida joylashgan bo'lib, 1929-yili tashkil topgan. Aholisi 270,6 ming kishi (2019-yil).

Mazkur tuman maydoni va aholi soniga ko'ra mos ravishda 11,3 va 11,6 foizni tashkil etadi.

Toshkent shahri sanoat majmuida tumanning ulushiga ko'ra M.Ulug'bek tumani 10,2 foizga (2018-y.) teng. Sanoat mahsulotining 97,2 foizi nodavlat sektoriga to'g'ri keladi. Tumanda jami 70 ta sanoat korxonasi bor.

Yirik sanoat korxonalari jumlasiga paxta terish mashinalari ishlab chiqaruvchi O'rta Osiyodagi yagona Toshkent traktor zavodi, «O'rta Osiyo kabel», «ToshEks» ishlab chiqarish birlashmalari, lak-bo'yoq, grammplastinka, ekskavator, non va konserva zavodlari kiradi. Toshkent traktor zavodi bazasida AQSH bilan hamkorlikda «Keys» qishloq xo'jaligi traktorlarini ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi.

Tumanda 42 umumta'lim maktablari, 5 o'rta maxsus o'quv yurtlari, 2 akademik litsey, 10 kasalxona, «Ona va bola» salomatlik markazi, 11 poliklinika mavjud. Oliy o'quv yurtlaridan Madaniyat va san'at, Irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash injenerlari instituti, Jismoniy tarbiya instituti, M. Ashrafiy nomidagi konservatoriya, Umumqo'shin komandirlari oliy bilim yurti, Ichki ishlar vazirligi Oliy maktabi, 30 ga yaqin kutubxonalar, madaniyat va istirohat bog'lari joylashgan.

Yakkasaroy tumani 1936-yili tashkil topgan. Aholisi 119,1 ming kishi (2019-y.). Toshkent shahri maydonining 4,8 foizi, aholisining esa 5,1 foizini tashkil qiladi. Yakkasaroy tumani Toshkent shahri sanoat mahsulotining 8,8 foizini ishlab chiqaradi. Bunda nodavlat sektorining hissasi 93,5 foizga teng. Tumanda 49 sanoat korxonalarini joylashgan.

Toshkent to'qimachilik kombinati, «Elbor» ishlab chiqarish birlashmasi, to'qimachilik mashinasozligi zavodi, «Promstroyindustriya» birlashmasi, «Polimer» zavodi, non zavodi, poyafzal fabrikasi kabi yirik sanoat korxonalarini bor.

Tumanda Toshkent davlat pedagogika universiteti, To'qimachilik va yengil Sanoat instituti, san'at instituti, 26 ilmiy-tadqiqot, loyihalash institutlari, 4 o'rta maxsus o'quv yurti, 3 akademik litsey, o'rta maktablar, 15 maktabgacha tarbiya muassasalari, 7 poliklinika, Xalq amaliy san'ati muzeyi, Rassomlar uyushmasi ko'rgazma zali, ko'plab maishiy, savdo xizmati muassasalari ishlab turibdi.

Yunusobod tumani 1936-yili tashkil topgan. Toshkent shahrida aholi soniga ko'ra eng katta tuman bo'lib, 2019-yil ma'lumotiga ko'ra, bu yerda 232,0 ming kishi yashaydi. Maydoni va aholisi mos ravishda Toshkent shahrining 14,3 va 13,4 foiziga teng.

Yunusobod tumani Toshkent shahri sanoat mahsulotining 6,4 foizini beradi. 2018-yilda sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmi 2017-yilga nisbatan 115 foizga o'sgan. Sanoat mahsulotining 51,8 foizi nodavlat sektoriga to'g'ri keladi. Tumanda jami 49 sanoat korxonasi bo'lib, ulardan eng yiriklari jumlasiga «O'zbekselmash», «Yulduz» tikuvchilik birlashmasi, asbobsozlik, vagon remonti zavodlari, «O'rtoq» qandolat fabrikasi, «UzBAT» qo'shma korxonasi, O'rta Osiyo remont-energetika ishlab chiqarish birlashmasi, «Texnolog» ilmiy ishlab chiqarish birlashmasi, instrumental, abraziv zavodlari kiradi.

Tuman hududida O'zbekiston qishloq xo'jaligi FA, Vaksina va zardoblar ilmiy-tadqiqot instituti, oliy o'quv yurtlaridan Tosh-

kent yuridik instituti, Toshkent tibbiyot pediatriya instituti va aloqa elektrotexnika institutlari joylashgan. O'рта maxsus o'quv yurti, 4 akademik litsey, 47 o'рта maktab, 20 ga yaqin kasalxona va poliklinika, 3 sanatoriya bor.

Yunusobod tumanining o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning hududida Respublika boshqaruvi tashkilotlari joylashganligi bilan ham belgilanadi. Mustaqillik maydoni, Markaziy xiyobon, Amir Temur muzeyi, Xalq xo'jaligi yutuqlari ko'rgazmasi, botanika bog'i, Oloy bozori aynan shu yerda joylashgan.

Chilonzor tumani 1963-yili Toshkentning janubi-g'arbiy qismida tashkil etilgan. Aholisi 243,7 ming kishi (2019-y.), maydoni bo'yicha Toshkent shahrining 9,4 foizi va aholisining 10,1 foizini o'zida mujassam etadi.

2018-yili Toshkent shahri bo'yicha ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotining 5,6 foizini Chilonzor tumani bergan. 2018-yilda mahsulot hajmi 2017-yilga nisbatan 112,3 foizga ortgan. Tumanda jami 51 sanoat korxonasi mavjud. Shulardan eng yiriklari: «Algoritm», elektr-ro'zg'or buyumlari zavodi, «Sovplastital», O'zbekiston-Italiya qo'shma korxonasi, mebel zavodi, 2-poyabzal ishlab chiqarish birlashmasi va boshqalar.

Tuman hududida Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti, Davlat va jamiyat qurilishi akademiyasi, 15 dan ortiq ilmiy-tadqiqot va loyihalash institutlari, 8 o'рта maxsus o'quv yurti, 3 akademik litsey, 37 o'рта maktab, 16 kasalxonalar joylashgan. Oliy Majlis binosi, Muqimiy teatri, Xalqlar Do'stligi saroyi, O'zbekiston Milliy bog'i, «Toshkent» avtovokzali, Toshkent otchopari ham Chilonzor tumani hududida joylashgan (mazkur tuman hududida Toshkent shahri hokimiyati joylashgan).

Sirg'ali tumani 1967-yili tashkil topgan. U Toshkentning janub tomonida alohida joylashuv xususiyatiga ega; shimolda Yakkasaroy va Mirobod tumanlari bilan tutash. Aholisi 181,9 ming kishidan iborat (2019-y.). Maydoni bo'yicha Toshkent shahrining 15,8 foizi, aholisining esa 7,2 foizini tashkil qiladi.

Toshkent sanoat majmuida sanoat mahsuloti hajmiga ko'ra, Sirg'ali tumanining ulushi 7,0 foizga teng. 2019-yili sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmi 2017-yilga nisbatan 110,6 foizga o'sgan. Sanoat mahsuloti hajmida nodavlat sektorining ulushi 75,3 foizga teng.

Tumanda jami 36 sanoat korxonasi mavjud. Asosiy sanoat korxonalarini jumlasiga mebel va «Elektromash» ishlab chiqarish birlashmalari, sun'iy va tabiiy charm zavodlari, temir-beton konstruksiyalari, aviaremont, maxsus mebel zavodlari kiradi.

Sirg'ali tumani Toshkent shahrida Bektemir tumanidan keyin oliy o'quv yurti joylashmagan ikkinchi tuman hisoblanadi. Tumanda 2 o'rta maxsus o'quv yurti, 28 o'rta maktab, 2 kasalxona bor.

Olmazor tumani – Toshkent shahrining shimoli-g'arbida 1970-yili tashkil etilgan. Aholisi – 299,6 ming kishiga teng (2019-y.).

Ushbu tumanda Toshkent sanoat majmuasining 4,7 foiz mahsuloti yaratiladi. Sanoat mahsuloti hajmi 2018-yili 2017-yilga nisbatan 123,7 foizga o'sgan. Tumanda jami 58 sanoat korxonasi bor: «Mikond», «Agregat», «Podshipnik», «Kompressor», tajriba-mexanika, ekskavator remonti, chinni zavodlari, «Toshkentmarmar», «Toshkent» mebel ishlab chiqarish birlashmalari, bosh kiyimlar fabrikasi eng yirik korxonalar hisoblanadi.

Tuman hududida 15 ilmiy-tadqiqot va loyihalash institutlari, Mustaqil davlatlar hamdo'stligidagi yirik oliy o'quv yurtlaridan biri bo'lgan O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent Davlat texnika universiteti, 2-Toshkent tibbiyot instituti, 6 o'rta maxsus o'quv yurtlari joylashgan.

Hozirgi kunda tumanda 42 ta o'rta maktab, 2 ta akademik litsey, 20 dan ortiq davolash-profilaktika muassasalari ishlab turibdi. Madaniy muassasalardan Yosh tomoshabinlar teatri, Respublika tabiat muzeyi joylashgan.

Uchtepa tumani — Toshkent shahrining sharqida, 1977-yili tashkil etilgan. Aholisi 245 ming kishi (2019-y.). Maydoni bo'yicha 7,3 foizga, aholi soniga ko'ra 10,5 foizga teng.

Uchtepa tumani sanoat mahsuloti hajmiga ko'ra, Toshkent sanoat majmuidagi eng kuchsiz tumanlardan hisoblanadi. Jumladan, 2018-yili barcha sanoat mahsuloti hajmida uning ulushi atigi 2,0 foizni tashkil etgan, xolos.

2018-yili sanoat mahsuloti hajmi 2017-yilga nisbatan 114,7 foizga o'sgan.

Tumanda jami 26 ta sanoat korxonasi bor. Shulardan yirik sanoat korxonalariga «Sredazgazavtomatika», «Signal» ilmiy ishlab chiqarish birlashmasi, «Progress», «Chevar» ishlab chiqarish birlashmalari, «Toshinterm» O'zbekiston-Xitoy qo'shma korxonasi, Milliy musiqa asboblari fabrikasi, hisoblash texnikasi remonti, tajriba-mexanika zavodi, Toshkent mexanizatsiya vositalari va jihozlari hamda stanoksozlik tajriba-eksperimental mexanika zavodi, yigiruv-to'quv fabrikasi kiradi.

Bu yerda oliy o'quv yurtlaridan Jahon tillari universiteti, Yuridik texnikumi, 37 ta o'rta maktab, 2 akademik litsey, 6 davolash-profilaktika muassasalari mavjud. Farhod bozori shu tumanda joylashgan.

Yashnobod tumani — Toshkentning janubi-g'arbida joylashgan. Aholisi 229,2 ming kishi (2019-y.), maydoni va aholi soniga ko'ra mos ravishda Toshkent shahrining 10,6 va 9,8 foizini tashkil etadi.

Yashnobod tumani sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmi bo'yicha Toshkent shahrining eng qudratli tumani hisoblanadi. Chunonchi, 2018-yili sanoat mahsuloti hajmi 22,5 foizni tashkil qildi. Mahsulot ishlab chiqarishda og'ir sanoat korxonalarining ulushi katta. Sanoat mahsulotining 96,1 foizi nodavlat sektorida ishlab chiqariladi.

Tumanda 56 sanoat korxonalari mavjud. Yirik sanoat korxonalari: «Tashselmash» (Toshkent qishloq xo'jaligi mashinasozligi

zavodi), «Podyomnik» zavodi, Plastmassa zavodi, asfalt-beton zavodi, vino, yog‘-moy kombinatlari, don mahsulotlari ishlab chiqarish birlashmalari korxonalari, qog‘oz fabrikasi, uysozlik kombinatlari va h.k.

Shuningdek, tuman hududida teplovoz va vagon depolari, «Toshkent yuk ortish-tushirish stansiyasi», FA Prezidiumi, ilmiy-tadqiqot institutlari, 1-Toshkent tibbiyot instituti, o‘rta maxsus o‘quv yurtlari, 35 o‘rta maktab, akademik litsey, 20 ga yaqin davolash-profilaktika muassasalari ham joylashgan.

Bektemir tumani – Toshkent shahridagi eng kenja tumanlardan biri, 1990-yili tashkil etilgan. Uning hududi Toshkentning janubi-sharqida joylashgan bo‘lib, bu yerdan Chirchiq daryosi oqib o‘tadi. Aholi soni (34 ming kishi 2019-y.) bo‘yicha 1,3 foizni tashkil etadi, xolos.

Shunga qaramay, Toshkent shahri sanoat mahsuloti hajmida Bektemir tumanining ulushi 11,2 foizga teng.

Tumanda jami 28 sanoat korxonasi bor. Shulardan yirik korxonalar jumlasiga «Irgidromash», Toshkent motor zavodi, temir-beton buyumlari eksperimental remont-texnika, eksperimental mexanika zavodlarini kiritish mumkin.

Ijtimoiy infrastruktura shaxobchalaridan 5 o‘rta maktab, 15 maktabgacha tarbiya muassasalari, poliklinika, savdo va maishiy xizmat shaxobchalari mavjud.

Yuqoridagilardan ko‘rinadiki, Toshkent shahri tumanlari turlicha iqtisodiy va ijtimoiy shart-sharoitlarga, rivojlanish darajalariga ega.

Shundan kelib chiqqan holda, uning kelajakda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida tumanlarning xo‘jalik ixtisoslashuvini takomillashtirish ham katta ahamiyatga ega.

Bunda, eng avvalo, sanoatning tarmoq va hududiy tuzilishini takomillashtirish, ko‘p mehnat talab qiluvchi hamda atrof-muhitga salbiy ta‘siri kam bo‘lgan chiqindisiz texnologiyalarni keng joriy qilish, xizmat ko‘rsatish muassasalari tizimini ta-

komillashtirish va xizmatlar darajasini o‘stirish muhim ahamiyatga ega.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

- 1. Toshkent iqtisodiy tumanining shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlang?*
- 2. Iqtisodiyotning qaysi tarmoqlari Toshkent mintaqasi xo'jalik ixtisoslashuvining o'zagini tashkil qiladi?*
- 3. Toshkent shahri xo'jaligini tarmoqlar tarkibining o'ziga xos xususiyatlarini asoslab bering.*
- 4. Angren-Olmaliq sanoat tumani mintaqaviy iqtisodiyotda qanday o'ringa ega?*

FARG'ONA IQTISODIY TUMANI

Farg'ona iqtisodiy tumani tarkibiga O'zbekiston Respublikasining Andijon, Namangan va Farg'ona viloyatlari kiradi. Maydoni 18,4 ming km² yoki mamlakat hududining 4,1 foizini tashkil qiladi. Aholisi, 2019-yil 1-yanvar ma'lumotlariga ko'ra, 9503,1 ming kishi, bu esa O'zbekiston aholisining 28,5 foiziga teng.

Iqtisodiy tuman O'zbekistonning sharqiy qismida Farg'ona botig'ida joylashgan bo'lib, shimol, sharq va janubda Qirg'iziston Respublikasining Jalolobod, O'sh va Batken viloyatlari bilan, janub va janubi-g'arbda Tojikiston Respublikasining Xo'jand viloyati bilan, shimoli g'arbda Toshkent viloyati bilan chegaradosh.

Rayonni deyarli to'rt tomonini shimol, shimoli-g'arb va sharqda Qurama, Chotqol va Farg'ona, janubda Turkiston va Oloy tog' tizmalari o'rab turadi. Iqtisodiy tuman hududidan Norin va Qoradaryoning qo'shilishidan hosil bo'lgan Sirdaryo oqib o'tadi.

Vodiyning markaziy qismlarida balandlik dengiz sathidan 400–500 metrni tashkil qiladi, atrofga qarab ko'tarilib boradi.

Maydoni nisbatan kichik, lekin aholi soni ko'p va nihoyatda zich joylashgan ushbu hududning iqtisodiy tuman shaklida ajratilishi, eng avvalo, uning geografik o'rni va demografik salohiyati bilan tavsiflanadi.

Bu yerda tuman hosil qiluvchi barcha omillar mujassamlashgan bo'lib, asosan, paxta, don, pilla, sabzavotlar, rezavorlar, poliz, bog'dorchlik, uzumchilik, chorvachilik, asalarichilik, baliqchilik sohalari yaxshi rivojlangan. Shu nuqtayi nazardan aytish mumkinki, mintaqa iqtisodiyotini rivojlangan agrosanoat majmuasi tashkil qiladi. Undan tashqari iqtisodiy tumanda avtomobilsozlik,

kimyo, neft, neft kimyosi, yengil sanoat tarmoqlari, qurilish materiallari, oziq-ovqat, farmatsevtika va boshqa ko'plab tarmoqlar rivojlangan.

Farg'ona iqtisodiy tumani mamlakat yalpi ichki mahsulotini 23,7, sanoat ishlab chiqarishini 1/5 va qishloq xo'jaligi mahsulotini 30 foiziga yaqinini beradi. Vodiyda qadimdan paxtachilik va pillachilik bilan shug'ullanib kelishgan, bunga uning geografik o'rni, Buyuk Ipak yo'lida joylashganligi, qulay tabiiy sharoitga egaligi sabab bo'lgan. Hududning aynan ana shunday tranzitlik xususiyati o'tmishda bu yerda xo'jalik va madaniyatning rivojlanishini ta'minlagan.

Transkontinental magistral yo'llarning barpo bo'lishi, ishga tushirilishi iqtisodiy tumanning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Iqtisodiy tuman foydali qazilmalarga boy emas. Bu yerda yoqilg'i (neft) va rangdor metallarning kichik konlari bor, xolos. Asosiy mineral boyliklar tumanning tog' oldi hududlarida joylashgan.

Iqtisodiy tumanni tabiiy sharoiti, ayniqsa, iqlim resurslari, tuproq, o'simlik, hayvonot olami, suv resurslari, boy tajribaga ega aholisi hududda iqtisodiy-ijtimoiy sohalarni keng rivojlantirish imkonini beradi.

Iqtisodiy tumanni shakllantiruvchi asosiy omil bu yerda yashovchi ko'p sonli aholi va mehnat resurslari hisoblanadi. Binobarin, vodiy, voha tushunchalari aholi zich joylashgan, mehnatni ko'p talab qiluvchi xo'jalik tarmoqlari, aholi manzilgohlarining qulay sharoitlarga ega bo'lgan magistral yo'llar, suvlar atrofida joylashgan bo'lib infratuzilmalarni, ishlab chiqarishni rivojlantirish imkonini beradi. Muammolar aholini ijtimoiy-iqtisodiy faoliyatida bir qancha muammolarni keltirib chiqaradi, bunday muammolardan biri aholini zarur kundalik ehtiyojini qondiruvchi mahsulotlar bilan, uy-joy, transport, gaz-suv kabi omillar bilan ta'minlash masalalari hisoblanadi.

Iqtisodiy tumanga kiruvchi viloyatlar maydoni, demografik va ishlab chiqarish salohiyati o'zaro biroz farq qiladi. Hududi jihatdan

nisbatan katta bo'lgan Namangan viloyatida qo'shni viloyatlarga qaraganda aholi zichligi kamroq, iqtisodiyot ko'rsatkichlari yuqori.

Ushbu viloyat iqtisodiy tumanning 25,8 foiz yalpi ichki mahsulotini 13,7 foiz sanoat hamda 26,7 foiz qishloq xo'jaligi mahsulotini beradi. Bu jihatdan Andijon viloyatining iqtisodiy ko'rsatkichlari quyidagicha bo'lib, u iqtisodiy tuman yalpi ichki mahsulotining 38,5 va sanoat ishlab chiqarishining 57,6 foizini ta'minlaydi.

Keyingi yillarda Andijon viloyati iqtisodiyoti tez rivojlanib bormoqda. Bu yerda ishlab chiqarish ko'rsatkichlari aholi sonining nisbiy ulushlaridan ziyod. Viloyatda nafaqat sanoat balki qishloq xo'jaligi, paxtachilik ham yaxshi taraqqiy etgan. Iqtisodiy tumanning shunga o'xshash ichki xususiyatlari viloyatlarni iqtisodiyotdagi ulushlarida o'z ifodasini topadi.

Andijon viloyati. Viloyat 1941-yil 6-martda tashkil topgan. Uning tarkibiga hozirgi kunda 14 qishloq tumanlari – Andijon, Asaka, Baliqchi, Buloqboshi, Bo'ston, Jalaquduq, Izboskan, Marhamat, Oltinko'l, Paxtaobod, Ulug'nor, Xo'jaobod, Shahrixon va Qo'rg'ontepa tumanlari kiradi. Uning maydoni 4,30 ming km² va bu jihatdan, Andijon viloyati Respublikada maydoni eng kichik viloyat hisoblanib, respublika yer maydonining 1 foizga yaqinini tashkil qiladi.

Aholisi 3066,9 ming kishidan ortiq. Aholi soni bo'yicha viloyat Samarqand, Farg'ona va Toshkent viloyatlaridan keyin to'rtinchi o'rinda turadi. Ma'muriy markazi – Andijon shahri (433,9 ming kishi); viloyatda hammasi bo'lib 11 shahar va 79 ta shaharcha mavjud.

Andijon viloyati mamlakat mehnat taqsimotida paxta va pilla yetishtirish, ip-gazlama va avtomobil ishlab chiqarish sanoatlari bilan ajralib turadi. Shuningdek, sanoatning ko'plab tarmoqlari juda yaxshi rivojlangan.

Geografik o'rni va tabiiy boyliklari. Andijon viloyati O'zbekiston Respublikasining sharqida joylashgan. U shimoliy-shimoliy-

sharqiy, sharqiy tomondan Qirg'iziston Respublikasining Jalolobod hamda O'sh viloyatlari bilan, janubiy-g'arbda Farg'ona va shimoliy-g'arbda Namangan viloyatlari bilan chegaradosh.

Yer usti tuzilishi tog' oldi, past tog', adir va tekisliklardan iborat, eng baland nuqtalari janubda Qirtoshtov tog'i 1545 metrga hamda, Xonobodda Qoratog' 1350 metrga teng. Viloyat yer yuzasining tuzilishi g'arbdan janubiy-sharqqa tomon ko'tarilib borishi bilan xarakterlanadi.

Viloyatning Ulug'nor tumani atrofi dengiz sathiga nisbatan 400–500 metrni tashkil qilsa, adir zonalarida 800–900 metrga, tog' oldi hududlarida 1000–1100 metr, tog'larda 1545 metrga yetadi, bu viloyat iqlimini shakllanishiga oz bo'lsa-da ta'sir ko'rsatadi.

Iqlimi kontinental, yillik yog'in miqdori iqtisodiy tumanning boshqa joylariga qaraganda ko'proq (500 mm. atrofida). Asosiy gidrografik elementlari Qoradaryo, Moylisuv, Tentaksoydan, Chirtaksoy, Qorag'uron daryolari, kanal va Andijon suv ombori hisoblanadi. Suv ombori to'g'oniga GES qurilgan bo'lib, 100 ming kVt elektr energiyasi ishlab chiqarish quvvatiga ega. Viloyatning tabiiy sharoiti, ichki suvlari, tuproqlarining yaxshiligi bu yerda madaniy sug'orma dehqonchilikni rivojlantirish imkonini beradi.

Aholi va mehnat resurslari viloyat aholisi 1989–2018-yillarda 2,4 marta o'sgan (1989-yilda 1721 ming kishi bo'lgan). Aholi zichligi Respublikamizda va qolaversa, MDH davlatlari bo'yicha ham eng yuqori – har bir km² maydonga 713,2 kishi.

Zichlik, ayniqsa, Shahrixon (742) va Asaka (890 kishi) tumanlarida katta. Ayni vaqtda bu ko'rsatkich Bo'z (240), Ulug'nor (105 kishi) tumanlarida siyrak. Aholining bunday joylashishi yerdan foydalanish, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Aholining tabiiy o'sishi, 2018-yil yakunlari bo'yicha, har ming kishiga 18,7 kishi. Tug'ilish koeffitsiyenti 23,8 va o'lim 5,1 promillega teng. Tug'ilish ko'rsatkichlari viloyat tumanlari darajasida

uncha katta farq qilmaydi; o'lim esa shahar joylarda nisbatan yuqori bo'lib, u Ulug'nor tumanida eng kichik — 3,6 promille atrofida.

Migratsiya harakatlari aholi o'sishiga katta ta'sir etmaydi. 2018-yilda migratsiya saldosini — 1861 kishiga teng.

Viloyat aholisining 1603,7 ming kishisi shaharlarga to'g'ri keladi. Kattaligi jihatidan «ikkinchi» shahar Shahrixon hisoblanadi (80 mingga yaqin). Shuningdek Asakada — 69,3 ming kishi; Qorasuv, Xonobod, Oxunboboyev, Poytug', Paxtaobod, Qo'rg'on-tepada 25–30 ming kishidan aholi yashaydi.

Jami aholining 1733,3 ming kishisi mehnatga layoqatli aholidan iborat, 1266,8 mingga yaqin kishilar ish bilan band, rasmiy «ishsizlar» 4350 kishi atrofida.

Barcha band bo'lgan aholining 5 foizi sanoatga va 26,8 foizi qishloq xo'jaligiga to'g'ri keladi. Qurilishda 7,0 foiz, savdo, umumiy ovqatlanishda 14,4, ta'lim, madaniyat, san'at va fanda 8,4 foiz mehnat resurslari band.

Xo'jalikning umumiy ta'rifi. Andijon viloyatida makroiqtisodiyotning barcha tarmoqlari rivojlanib bormoqda. Yalpi ichki mahsulot yiliga o'rtacha 35 foizga ko'paymoqda. Sanoat ishlab chiqarishning o'sish sur'atlari bo'yicha esa viloyat Respublikada oldingi o'rinlarda mustaqillik yillarida sanoat ishlab chiqarish mahsuloti 5 martaga ortgan.

Viloyatda qishloq xo'jaligi ham tez rivojlanib bormoqda. Andijon viloyati mamlakatimizga birinchi o'zbek avtomobilini, paxtachilikda yangi «Andijon usulini» taqdim qilgan viloyat hisoblanadi. Bu yerda xo'jalikning boshqa tarmoqlari ham yaxshi ko'rsatkichlarga ega.

Masalan, 2018-yilda kapital qurilish (mablag') 127 foizga, pullik xizmat hajmi 140,5, shu jumladan, maishiy xizmat ko'rsatish 120,7 va chakana savdo aylanmasi 108,8 foizga oshgan.

Hozirgi kunda viloyatda 45 ga yaqin qo'shma korxonalar faoliyat ko'rsatmoqda. Ular jumlasiga, Asakadagi «JM-O'zbekiston»

korxonasidan tashqari, Pritsep AJ, Uz KodJI, Uz Tong Xong Ko, Uz Dong Yang Ko, Anteks, Uz Koram kabi korxonalar faoliyat ko'rsatmoqda.

Viloyatda iqtisodiyotning rivojlanishi keng ko'lamda olib borilmoqda. Sanoat mahsulotining 95,6 foizi, qishloq xo'jaligida esa deyarli barcha mahsulot davlat tasarrufida bo'lmagan korxonalar va xo'jaliklarda yaratiladi.

Sanoati. Andijon viloyatida 51 yirik sanoat korxonasi bor. Ular Respublikaning 1/10 ga yaqin, iqtisodiy tumanning 1/3 sanoat mahsulotini ishlab chiqarishadi.

Jumladan, viloyat O'zbekistonda yengil avtomobillar ishlab chiqarishining asosini tashkil etadi, 10,5 foiz yengil sanoat mahsulotini, elektrotexnika, mashinasozlik qismlarini, ip-gazlama ishlab va boshqa ko'plab xalq iste'mol buyumlarini ishlab chiqarishda yuqori ko'rsatkichlarga ega.

Andijon viloyati O'zbekiston Respublikasini elektr dvigatellar bilan ta'minlashda muhim ahamiyatga ega, 10 foizga yaqin paypoq mahsulotlari va ip gazlamasini, 1/3 trikotaj, 17 foiz poyabzal, 15 foiz tikuv mahsulotlari, 10 foizdan ortiqroq o'simlik yog'ini ishlab chiqaradi (2018-y.).

Viloyat sanoati majmuasida mahsulot qiymati bo'yicha mashinasozlik va metallni qayta ishlash (53,3 foiz), yengil sanoat (17,8 foiz) hamda un-krupa, omuxta yem ishlab chiqarish yaxshi rivojlangan.

Viloyatda so'nggi yillarda 500–700 mln. kVt elektr energiya, 90–100 ming t. neft, 12–15 ming t. tozalangan o'simlik yog'i, 100–102 ming t. paxta tolasi ishlab chiqariladi. 2018-yilda Asaka zavodi konveyridan hammasi bo'lib, 246 ming dona yengil avtomashina ishlab chiqarilgan.

Asakadagi zavod qurilishi 1994-yilda boshlanib, undan 1996-yilda birinchi o'zbek yengil mashinasi chiqarilgan. Umumiy loyiha quvvati bir yilda 200 ming dona mashinalar ishlab chiqarishga teng.

Viloyatning asosiy sanoat markazlari Andijon, Asaka, Shahrixon, Marhamat, Xonobod shaharlari hisoblanadi. Bugungi kunda tuman markazlarida paxta tozalash zavodlari, kichik va qo'shma korxonalar faoliyat ko'rsatib ishlab chiqargan mahsulotlari bilan bozorni to'ldirmoqda, hamda mahsulotlarini ma'lum darajada eksport qilmoqda.

Qishloq xo'jaligi. Viloyat 10,5% Respublika va 35,3% iqtisodiy tumanni qishloq xo'jalik mahsulotini beradi. Makroiqtisodiyotning bu sohasida dehqonchilik ancha ustunlik qiladi va u jami qishloq xo'jaligi mahsulotining 2/3 qismini ishlab chiqaradi. Andijon viloyati zimmasiga O'zbekistonda yetishtirilgan g'allaning 8,6 foizi, kartoshkaning 9 foizi to'g'ri keladi.

2018-yilda viloyatda barcha ekin maydonlari 218,7 ming gektarni tashkil etgan. Shundan 78,5 ming gektarga g'alla ekilgan va 593,3 ming tonna hosil olingan (asosan bug'doy). Paxta maydonlari 81,6 ming gektarga teng bo'lib, 216,9 ming tonnadan ortiq paxta yetishtirilgan, hosildorlik 31,8 s/ga yetgan.

Viloyat Respublika qishloq xo'jaligi rivojlanishiga betakror, o'ziga xos yangiliklar kiritdi. 1995-yilda Xitoy mutaxassislari bilan hamkorlikda Qo'rg'ontepa tumanining «Savay» xo'jaligida ilk bor plyonka ostiga chigit qadaldi. Taxminan 20 gektar yerga ekilgan ertapishar paxta navidan 40,2 sentnerdan hosil olindi.

1996-yilda bunday ekin maydonlari 9300 gektarni tashkil etdi. Keyingi yillarda ham ana shu yangi usul tufayli Andijon viloyati O'zbekistonda oldingi o'rinlarda paxta topshirish rejasini muntazam bajarib kelmoqda.

Qishloq xo'jaligida foydalanadigan yer maydonining anchagina qismi bog'dorchilik (31,5 ming ga), uzumchilik (3,3 ming ga) va sabzavotchilik (20,3 ming ga) bilan band. Ayni vaqtda kartoshka yetishtirish va yem-xashak maydonlari kamroq.

Andijon viloyati yiliga 2600–2700 tonna pilla yetishtiradi. Yirik shoxli mollar soni 540 ming boshdan ziyod, qo'y va echkilar 700 ming atrofida.

Chorvachilik sohasi yaxshi rivojlangan bo'lib, ular, asosan, chorvachilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaliklarida, hamda aholining xonadonlarida boqiladi. Bu soha aholini go'sht va sut mahsulotlariga bo'lgan talabini qondiradi, hamda undan ortiq go'sht, sut mahsulotlarini qayta ishlaydigan xususiy zavodlarni xomashyo bilan ta'minlaydi.

Andijon viloyatida 2018-yilda 146,1 ming tonna go'sht, 929,8 ming tonna sut, 654 mln dona tuxum, 1650 tonna jun, 2450,6 tonna pilla yetishtirilgan bo'lib, bu ishlab chiqarilgan mahsulotlar iqtisodiy tumanni iqtisodiyotini rivojlantirishda alohida o'rin tutdi.

Transport va tashqi iqtisodiy aloqalar. Andijon viloyatida temir yo'l, avtomobil, havo va quvur transporti shakllangan: temir yo'l masofasini uzunligi 155,8 km ga, qattiq qoplamali avtomobil yo'llari uzunligi 2457 km ni tashkil qiladi.

2018-yilda temir yo'l transporti orqali 456,6 ming tonna, avtomobil transporti orqali 40,8 mln tonna xalq xo'jaligi yuklari tashilgan. Yo'lovchilarni tashish bo'yicha temir yo'l transportida 361,8 ming kishi, avtomobilda esa 703,9 mln kishi yo'lovchi o'z manzillariga yetkazilgan. Aholiga aloqa xizmatlarini ko'rsatish juda yaxshi rivojlangan bo'lib, 2018-yilda 466,3 mlrd so'mlik xizmat ko'rsatilgan.

Andijon viloyati 2018-yilda tashqi savdo tovarlar aylanmasidagi ishtiroki 2176,4 mln AQSH dollariga teng bo'lib, 357,0 mln dollarlik mahsulotlarni eksport, 1819,4 mln dollarlik mahsulotni import qilgan.

Iqtisodiyotning hududiy tarkibi. Viloyat sanoat ishlab chiqarishining 1/4 qismi uning ma'muriy markazi Andijon shahriga to'g'ri keladi. Shuningdek, bu borada Asaka shahrining o'rnini ham katta (40 foiz atrofida). Qishloq tumanlari orasida sanoat Qo'rg'ontepa va Shahrixonda nisbatan yaxshi rivojlangan. Ayni chog'da u Buloqboshi, Bo'ston va Ulug'nor tumanlarining sanoat salohiyati pastroq.

Qishloq xo‘jalik mahsulotlarini yetishtirishda Shahrixon, Izboskan va Qo‘rg‘ontena tumanlari ko‘rsatkichlari yuqori. Eng kichik ko‘rsatkich Ulug‘nor va Bo‘ston tumanlariga to‘g‘ri keladi.

Andijon viloyatini mikroiqtisodiy tumanlarga ajratadigan bo‘lsak, u holda bu yerda uch tumanni ko‘rsatish mumkin: Markaziy (Andijon va Asaka shaharlari, Andijon, Asaka, Paxtaobod, Izboskan tumanlari); Janubi-sharqiy (Marhamat, Jalaquduq Qo‘rg‘ontepa, Xo‘jaobod, Buloqboshi tumanlari) va g‘arbiy tuman (Shahrixon, Baliqchi, Bo‘ston va Ulug‘nor) tumanlari kiritiladi.

Mikroiqtisodiy tumanlar orasida markaziy tumanning iqtisodiy qudrati katta. Ayniqsa, Andijon – Asaka – Shahrixon «uchburchagi» muhim mavqega ega. Andijon aglomeratsiyasi va sanoat tuguni viloyat geoiqtisodiy makonining o‘zagini tashkil etadi. Shu bilan birga, adir orqasidagi Janubi-sharqiy tuman ham ancha rivojlangan, ammo uchinchi, ya‘ni keyingi yillarda o‘zlashtirilgan g‘arbiy tumanning iqtisodiy va demografik salohiyati Bo‘ston va Ulug‘nor tumanlari hisobiga biroz pastroq.

Namangan viloyati. Viloyat O‘zbekiston Respublikasi tarkibida 1941-yil 6 martda tashkil topgan. U hozirgi vaqtda 11 tuman, 8 shahar va 115 ta shaharchadan iborat.

Namangan viloyati – Kosonsoy, Mingbuloq Namangan, Norin, Pop, To‘raqo‘rg‘on, Uychi, Uchqo‘rg‘on, Chortoq, Chust va Yangiqo‘rg‘on tumanlariga bo‘linadi. Maydoni 7,44 ming km², yoki Respublika hududining 1,7 foizini tashkil qiladi. Aholisi 2019-yil ma‘lumotiga ko‘ra, 2752,9 ming kishi bo‘lib respublika aholisini 8,3 foizini tashkil qiladi. Ma‘muriy markazi – Namangan shahri.

Geografik joylashgan o‘rni va tabiiy boyliklari. Namangan viloyati, asosan, Sirdaryoning sohilida, Farg‘ona vodiysining shimoliy qismida joylashgan. Namangan viloyati shimol tomondan Qirg‘iziston Respublikasining Jalolobod viloyati bilan, g‘arbda Toshkent, sharqda va janubi-sharqda Andijon va janubda Farg‘ona viloyatlari bilan chegaradosh.

Viloyatning shimoliy-shimoli-g'arbiy qismlari tog'liklardan iborat. Viloyat hududi tekislik, pasttekislik, adir, tog'oldi va tog'li hududlarga bo'linadi, adir va tog'oldi hududlarida bog'dorchilik, uzumchilikni rivojlantirishga, tog'li hududlarda chorvachilikni, ayniqsa, qo'y-echkichilikni rivojlantirish imkonini beradi.

Viloyat hududida qazilma boyliklar ham mavjud. Ular Chodak, Chorkesar, Uyg'ursoy polimetall va qimmatbaho metallar hamda Mingbuloq neft konlaridir. Ammo rudali konlarda qazilma boyliklarning zaxirasi ko'p emas va binobarin, ular mintaqa iqtisodiyotiga kuchli ta'sir etmaydi.

Viloyatning tabiiy sharoitini shakllanishida joylashgan geografik o'rni, yer yuzasining tuzilishi, iqlimiy xususiyatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Namangan viloyati hududidan Norin va Qoradaryoning qo'shilishi natijasida hosil bo'lgan Sirdaryo oqib o'tadi, ammo uni yerlarni sug'orishdagi ahamiyati katta emas, chunki u ancha pastdan oqib o'tadi. Viloyat hududidan Rezaksoy, G'ovasoy, Kosonsoy, Chortoqsoy, Namangansoy va bir nechta kanallar, anhorlar oqib o'tadi, ular viloyatni suvga bo'lgan ehtiyojini qondiradi, undan tashqari, mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan Chortoq, Ko'ksaroy, Olmossoy, G'ovasoy suv omborlari mavjud.

Aholi va mehnat resurslari. Namangan viloyati aholisi 2018-yilda 1,99 foizga o'sgan. Bu jihatdan, u Respublikamizda aholisi nisbatan tez o'sib borayotgan Surxondaryo, Qashqadaryo, Xorazm viloyatlari qatoriga kiradi.

Namangan viloyatida aholining zichligi o'rtacha 1 km² ga 370,0 kishini tashkil qiladi. Bu raqam qo'shni Farg'ona va ayniqsa, Andijon viloyatiga qaraganda biroz pastroq bo'lsa-da, u respublika ko'rsatkichidan 5 marta ko'pdir.

Viloyat hududida aholi zichligi har xil. Masalan, u Namangan shahriga bevosita yaqin, sug'orma dehqonchilik yaxshi rivojlangan tumanlarda (Uychi, To'raqo'rg'on, Namangan) 530–630 kishiga yetadi. Vaholanki, maydoni bo'yicha eng katta Pop tumanida

(uning hududi viloyatni 39,1 foizni tashkil etadi) zichlik atigi 54 kishiga teng. Bu esa butun Farg‘ona iqtisodiy tumanida eng kichik ko‘rsatkichdir. Shuningdek, yangi o‘zlashtirilgan Mingbuloq tumanida ham aholi joylashuvi uncha zich emas – 118 kishi va bu jihatdan u qo‘shni Andijon viloyatining Ulug‘nor, Bo‘ston tumanlariga o‘xshab ketadi.

Demak, viloyat tumanlarining demografik sig‘imi bir-biridan ancha farq qiladi. Bunday holat, asosan, suv resurslarining hududiy shakllanishiga bog‘liq bo‘lib, u o‘z navbatida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning mintaqaviy xususiyatlariga ham ta‘sir ko‘rsatadi,

Viloyat aholisining nisbatan yuqori sur‘atlarda o‘rishiga uning tabiiy o‘rishi sababdir. Chunonchi, 2018-yilda tug‘ilish 24,4 promille, o‘lim 4,5 va tabiiy ko‘payish 19,9 promillega teng bo‘lgan (2017-yilda bu ko‘rsatkichlar yuqoridagilarga mos ravishda 22,9, 4,9 va 18,0 promilleni tashkil etgan). Ayni vaqtda tabiiy harakat darajasi tumanlar doirasida katta farq qilmaydi.

Migratsiya jatumanining aholi o‘rishiga ta‘siri sezilarchi emas; minus 959 kishiga barobar, qishloqlarda esa kelganlar bilan ketganlar soni deyarli tenglashib bormoqda.

Namangan viloyatida sanoat yuqori darajada rivojlanib aglomeratsiya va urbanizatsiya jatumani rivojlanib borayotgan viloyat hisoblanadi. Namangan shahri aholisi 1979-yilda 226,6 ming va 1989-yilda 304,2 ming kishiga teng bo‘lgan bo‘lsa, 2019-yilda 612,2 mingga yetdi va shaharlar orasida Andijon hatto, Samarqanddan o‘tib ketdi va O‘zbekistonning shaharlar aholi soni bo‘yicha ikkinchi shaharga aylandi.

Viloyatda Namangan shahridan keyin aholisining soni bo‘yicha – Chustda 74,2 ming, Chortoq 57 ming va Kosonsoy 54,5 ming aholi yashaydi. Pop, To‘raqo‘rg‘on, Xaqqulobod va Uchqo‘rg‘onning har birida 25–30 mingdan aholi bor; eng kichik shaharcha Chorkesar va Navbahor. Shahar manzilgohlarining bunday farqlanishi viloyat iqtisodiyotining hududiy tarkibi va ishlab chiqarish kuchlarini joylashish xususiyatlariga mos keladi.

Viloyatda mehnatga layoqatli yoshdagilar 1564,2 mingga yaqin, shundan 1051,5 ming kishi mulkchilikning turli shakllarida band. Bu yerda ham, iqtisodiy tumanning boshqa viloyatlari kabi, aholini ish o‘rinlari bilan ta‘minlash muhim muammo hisoblanadi. Bir yilda tashkil etilgan yangi ish o‘rinlari 1,4 marta ortgan va 44,9 mingtani tashkil etgan.

Iqtisodiyotning umumiy ta‘rifi. Yalpi ichki mahsulot 2018-yilda 108,2, sanoat ishlab chiqarishi 123,7 va qishloq xo‘jaligi mahsuloti 111,7 foizga, kapital mablag‘ 103,0 foizga o‘sgan. Bu ko‘rsatkichlar mamlakat miqyosida ancha yuqoridir. Xuddi shu yilda chakana savdo aylanmasi 110,0 foizga, pullik xizmat hajmi 139,9 va maishiy xizmat 132,5 foizga ko‘paygan.

Keyingi yillarda sanoat ishlab chiqarishi bu viloyatda qariyb 1,5 marta o‘sdi, qishloq xo‘jaligi, mahsulot qiymati bo‘yicha solishtirma narxda, 2017-yilga nisbatan 1,2 foizga o‘sdi.

Namangan viloyatida sanoat ishlab chiqarishining 96 foizi, qishloq xo‘jaligi mahsulotining esa deyarli 100 foizi nodavlat sektoriga to‘g‘ri keladi.

Viloyatda 63 ta qo‘shma korxonalar mavjud bo‘lib, ulardan 60 tasi 2010-yildan buyon faoliyat ko‘rsatib kelmoqda. Qo‘shma korxonalar 15 dan ko‘proq sanoat mahsulotini asosiy qismini bersada, ularning eksportdagi ulushi 23,7 foizni tashkil etadi. Qo‘shma korxonalardan eng muhimlari: «Rou Toll», «Asnamtekstil», «PopFen», «Silk-Road», «Sib-Nam» va boshqalar.

Shuningdek, Kosonsoyda «Kasmir-Deri», To‘raqo‘rg‘onda «Shomo LTD» kabilar mavjud. Turkiya bilan hamkorlikda bunyod etilgan «Kosonsoy-Tekmen» qo‘shma korxonasi jundan tayyor mahsulot ishlab chiqaradi. Yaqin kelajakda ushbu korxonada yanada kengaytiriladi va juda ko‘p miqdorda yangi ish o‘rinlariga ega bo‘ladi.

Bevosita xorijiy mamlakatlar investitsiyalari yordamida 30 ga yaqin korxonalar qurilgan bo‘lib, bu korxonalar bugungi kunda

yaxshi faoliyat ko'rsatmoqdalar, korxonalarda 2250 kishi xizmat qiladi.

Sanoati. Namangan viloyati asosan yengil va oziq-ovqat sanoatiga ixtisoslashgan; ularning ixtisoslashuv koeffitsiyenti 2,9 va 1,75 yoki Respublika miqyosida olganda, mazkur tarmoqlar sanoatning o'rtacha holatidan yuqoriroq rivojlanganligi bilan xarakterlanadi.

Viloyat O'zbekistonda ishlab chiqariladigan yumshoq qoplama (krovel) materiallarning 100 foizini, ipak gazlamaning 20 foizga yaqinini, poyabzalning 11 va uzum vinosining 10 foizdan ko'prog'ini beradi.

2018-yilda yengil sanoat-viloyat jami sanoat mahsulotini 37,9 foizini, oziq-ovqat sanoati 31,0 foizini bergan. Bulardan tashqari, qurilish materiallari sanoati ham birmuncha ajralib turadi.

2018-yilda yengil sanoat ulushi yanada oshgan va 40,7 foizni tashkil etgan bo'lib, mazkur sanoat tarmog'ining boshqa sohalarga qaraganda rivojlanishi bir muncha o'sgan.

Viloyatda 2018-yilda 23 ming tonna neft, 7,846 ming m² ip gazlama, ipak gazlama, 1,8 mln. m² jun gazlama, 11,9 ming tonna o'simlik yog'i, 83,7 ming tonna paxta tolasi va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarilgan. Shuningdek, bu yerda qog'oz va gugurt ishlab chiqarish rivojlanmoqda.

Sanoatning rivojlangan markazi Namangan shahri bo'lib, u viloyat sanoat mahsulotining 40 foizini ishlab chiqaradi. Bu albatta, mujassamlashuvning juda yuqori ko'rsatkichidir. Ayni vaqtda sanoat ishlab chiqarishini hududiy tashkil qilishning bunday holati uning bir tomonlamaligini va boshqa hududlarda ushbu makroiqtisodiyot tarmog'ini nisbatan pastroq rivojlanganligini ko'rsatadi.

So'nggi yillarda Kosonsoy tumanining sanoati ancha jadal rivojlanib bormoqda. U Pop tumani bilan birgalikda viloyat sanoat ishlab chiqarish hajmining 1/4 qismini ta'minlaydi. Uchqo'rg'on, To'raqo'rg'on, Uychi, Chust va Chortoq tumanlarida ham sanoat

tarmoqlari rivojlanmoqda, Norin va Mingbuloq tumanlarining darajasi biroz past ko'rsatkichga ega. Uchqo'rg'onda paxta tozalash, yog' zavodi hamda to'qimachilik korxonasi mavjud. To'raqo'rg'onda quruq meva tayyorlovchi hamda ekskavator ta'mirlovchi korxonasi, Kosonsoyda yengil sanoatning tarmoqlari rivojlangan.

Qishloq xo'jaligi. Namangan viloyati Respublikada qishloq xo'jaligi yaxshi rivojlangan viloyatlardan biri hisoblanadi. 2018-yilda qishloq xo'jaligi sohasida 13944,1 mlrd so'mlik mahsulotlar yetishtirilgan. 2018-yilda jami ekin maydoni 146,3 ming gektarni tashkil qilgan. Uning asosiy qismi g'alla (bug'doy) va paxta bilan band. Viloyatda dehqonchilik mahsulotlarini yetishtirish orqali 7462,7 mlrd so'mlik, chorvachilik orqali esa 5176,9 mlrd so'mlik mahsulot yetishtirilgan.

2018-yilda 483,4 ming tonna g'alla (390,6 ming tonna atrofida bug'doy), 160,7 ming tonnadan ortiq paxta, 111,1 ming tonna uzum va boshqa mahsulotlar yetishtirilgan. Viloyat mamlakatning 10 foizga yaqin kartoshkasini yetishtiradi. Viloyatda 2018-yilda 1498,5 tonna pilla yetishtirishga erishilgan.

2018-yilda yirik shoxli mollar 702,56 ming bosh, jumladan, sigirlar 240,7 ming, qo'y va echkilar 765,1 ming boshga yetgan.

Paxta viloyatning janubiy qismida, bog'dorchilik va uzumchilik tog'oldi tumanlarda, qo'y va echki boqish ko'proq g'arbda — Pop va Chust tumanlarida rivojlangan.

Viloyatda qishloq xo'jaligi sohasi hamma tumanlarda yuqori texnologiyalar asosida rivojlangan bo'lib, barcha sohalarda mahsulot yetishtirish bo'yicha hosildorligi yuqori bo'lib, viloyat iqtisodiyotida muhim ahamiyatga ega.

Transport va tashqi iqtisodiy aloqalar. Viloyatda temir yo'llarining foydalanadigan uzunligi 228,1 km, qattiq qoplamali avtomobil yo'llarining uzunligi 3168 km ni tashkil qiladi. 2018-yilda avtomobil transportida 27,3 mln tonna yuk tashilgan bo'lib, uning yuk aylanmasi 492,9 mln t. km ga teng. Viloyatda avtomobil

transportida 453,9 mln yo'lovchi tashilgan, yo'lovchi aylanmasi, 8610,3 mln yo'lovchi – km ni tashkil qiladi.

Namangan viloyatida 2018-yilda 955,1 mln AQSH dollar miqdorida tashqi savdo amalga oshirilgan bo'lib, bu respublika tashqi savdosining 9,4 foizini tashkil qiladi. Namangan viloyatining mahsulotlarini eksport qilishdagi ulushi 177 mln dollarni tashkil qiladi, import bo'yicha esa 327,5 mln dollarlik mahsulotni olib kiradi.

Viloyat eksportda qo'shma korxonalarining ham o'rnini sezilarli. Bu xususda, eng avvalo, «Kosonsoy-Tekmen», «Pop-Fen», «Silk-Road» hamda Turkiyaning «Astol» firmasi bilan birgalikda qurilgan «AsNamTekstil» korxonalarining roli katta.

Tashqi iqtisodiy aloqalar yaqin va uzoq xorij mamlakatlari bilan olib boriladi.

Farg'ona viloyati. Farg'ona viloyati O'zbekistonda eng oldin tashkil etilgan viloyatlardan biri hisoblanadi. U 1938-yil 15-yanvarda tashkil topgan. Uning tarkibiga 15 qishloq tumanlari: Bog'dod, Beshariq, Buvayda, Dang'ara, Yozyovon, Oltiariq, Qo'shtepa, Rishton, So'x, Toshloq, Uchko'prik, Farg'ona, Furqat, Quva va O'zbekiston tumanlari kiradi. Maydoni 6,76 ming km², aholisi 3683,3 ming kishi. Viloyatning ma'muriy markazi – Farg'ona shahri aholisi 283,8 ming kishi.

Viloyat mamlakatimizda «yuki og'ir», ishlab chiqarish salohiyati yuksak bo'lgan viloyatlardan. U Respublikaning 12,7 foiz sanoat va 10,6 foiz qishloq xo'jaligi mahsulotlarini beradi.

Hududiy mehnat taqsimotida yengil, oziq-ovqat, neft va neftni qayta ishlash, kimyo sanoati, qurilish materiallari ishlab chiqarish, chinni buyum, paxta, pilla va meva, sabzavot, poliz hamda chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishda yetakchi viloyat hisoblanadi.

Mintaqa iqtisodiyoti yuksak shakllangan ko'p tarmoqli hududiy ishlab chiqarish majmuasini tashkil etadi va u bu jihatdan, O'zbekistonda Toshkent viloyatiga o'xshab ketadi. Binobarin, mam-

lakat milliy iqtisodiyotining ravnaq topishida Farg'ona viloyatining salmoqli o'rni bor.

Geografik o'rni va tabiiy boyliklari. Viloyat Farg'ona vodiysining janubiy-g'arbiy qismida joylashgan. U g'arbda va janubi-g'arbda Tojikiston Respublikasining Xo'jand viloyati, janub va janubiy-sharqda Qirg'iziston Respublikasining O'sh va Botken viloyatlari bilan, shimolda Namangan, sharqda Andijon viloyatlari bilan chegaradosh. Viloyatning shimoliy-g'arbidagi chegarasi Sirdaryo oqimi bo'ylab o'tadi.

Farg'ona viloyatining o'ziga xos xususiyatlaridan biri shuki, uning hududi geografik jihatdan yaxlit emas. Farg'ona tumanining bir qismi (Shohimardon) va So'x tumani tamomila Qirg'iziston hududining ichida. Bunday geosiyosiy holat viloyat aholisini migratsiya holatiga, hamda iqtisodiy rivojlanishida o'ziga xoslikni keltirib chiqaradi.

Yer usti tuzilishi uncha murakkab emas, u janubdan shimolga tomon pasayib boradi. Shimolda mutloq balandlik dengiz sathidan 366–380 metrga teng bo'lib janubga tomon ko'tarilib boradi. Janubda eng baland nuqtalar 2800 m ga yetadi. Oloy tizmasining shimoliy qismi, So'x tumani hududida. Relyefning bunday shakllanishi janubdagi tog'lardan oqib chiqadigan soylar viloyatni suv bilan ta'minlashda ahamiyatlidir.

Farg'ona viloyati ham qo'shni hududlar singari, qazilma resurslarga boy emas. Bu yerda biroz neft va qurilish sanoati uchun xomashyo mavjud, xolos. Neft zaxiralarini qazib olish, bundan 100 yil avval qazib olinib boshlangan. Respublikadagi eng qadimiy neft koni ham shu viloyatning Chimyon zonasida joylashgan. Sho'rsuvda ilgari oltingugurt va ozokerit qazib olingan, hozirda esa uning zaxiralari sanoat ahamiyatiga ega emas.

Iqlimi quruq kontinental, yillik yog'in-sochin miqdori 300–400 mm atrofida. Viloyatning janubiy qismida Markaziy Farg'ona cho'llari Qoraqalpoq va Yozyovon cho'llari mavjud bo'lib, ularning davomi qo'shni Namangan va Andijon viloyatlariga o'tib ketadi.

Ushbu cho'llarni o'zlashtirish natijasida viloyatda qishloq xo'jaligi yer fondi ortgan.

Janubdan oqib chiquvchi So'x va Isfara soylari tog' oraliqlaridan tekislikka chiqish qismida konuslarni vujudga keltirgan, soy suvlari viloyat hududida ko'plab anhor va ariqlarga suv beradi. Masalan, So'x soyi Rishton, Samarqand, Nursuq ariqlariga, Qo'qonsoy, Yanginayman, Tomosha, Avronbog', Shohimardon kanallariga taqsimlanib ketadi, Isfara daryosining quyi qismidan esa Oltiariq, Yangiqishloq, ariqlari, Beshkapa, Isfara, Janubiy Isfara, Juga kanallari boshlanadi.

So'x Qo'qon vohasini, Isfara Beshariq vohasini shakllantirgan. Kichik Sho'rsuv soyi esa qadimda Yaypanni sug'organ. Huddi shunga o'xshash Shoximardonsoy Vodilni va Oltiariqsoy orqali Oltiariq vohasini vujudga keltirgan. Viloyat sharqida Isfayramsoy (Marg'ilonsoy) ikkinchi katta voha — Marg'ilonni suv bilan ta'minlagan. Shuningdek, bu yerda yangi shahar Yangi Marg'ilon (Skobelev, Farg'ona) ham qurilgan. Isfaramsoydan yuqoriroqda Quvasoy, Nayman arig'i va boshqalar suv oladi. Farg'ona viloyati turli katta-kichiklikdagi suv havzalariga ega. Ammo bu tabiiy suv manbalari keyinchalik, ishlab chiqarishni rivojlantirish va aholini joylashtirishga quvvati yetmay qolgan. Mazkur muammoni hal qilish maqsadida vodiya eng uzun U. Yusupov nomidagi Katta Farg'ona hamda Katta Andijon kanallari qurilgan. Ulardan birinchisi ancha janubroqdan, adir etaklaridan o'tib, qadimgi voha va vohachalarni birlashtirgan, ikkinchisi esa, asosan, Markaziy Farg'ona cho'llarini sug'orish uchun mo'ljallangan.

Viloyatda Karkidon, Qo'rg'ontepa kabi suv omborlari qurilgan. Ular tabiiy va sun'iy suv manbalari bilan birgalikda katta maydonlarni suv bilan ta'minlaydi.

Farg'onada, butun vodiya bo'lganidek, rekreasiya resurslari ham bor. Vodil, Shohimardon, Chimyon, So'x va boshqa so'lim tabiatli maskanlar aholining dam olishi va salomatligini tiklash uchun xizmat qiladi.

Demografik vaziyat. Farg‘ona viloyati aholisining 2000–2018-yillardagi o‘rtacha yillik ko‘payishi 1,6 foizga teng. 1989-yilda viloyatda 2140 ming kishi yashagan. 2001-yilda esa bu raqam 156 mingga ko‘paygan. 2019-yil 1-yanvar holatiga viloyat aholisi 3683,3 ming kishini tashkil etgan.

Demografik jatumanlarning susayib borishi eng avvalo, tug‘ilish darajasining pasayishiga bog‘liq. Hozirgi davrda viloyat tumanlarida umumiy tug‘ilish koeffitsiyenti 17,8 promilledan Furqat tumani 24,7 promillegacha So‘x tumani farq qiladi, o‘rtacha ko‘rsatkich 22,3 promille. O‘lim koeffitsiyenti 4,6 promille; tabiiy ko‘payish 17,7 promillega teng. Farg‘ona shahri aholisining tabiiy harakat ko‘rsatkichlari past: tug‘ilish – 15,1, o‘lim – 7,9, tabiiy ko‘payish atigi 7,2 promille.

Aholi o‘shish sur‘atining pasayishiga tashqi migratsiya ham ta’sir qilgan. Faqat 2017–2018-yillarda shahar joylarda (xususan, Farg‘ona shahrida) salbiy migratsiya qoldig‘i 4,7 ming kishini tashkil etgan. Qishloqlarda esa bu ko‘rsatkich 4,1 ming kishiga barobar bo‘lgan.

Farg‘ona viloyatida katta shaharlar va yirik qishloqlar ko‘p. Bu yerda uchta katta shaharlar mavjud: Farg‘ona (283,81 ming), Qo‘qon (248,71 ming) va Marg‘ilon (231,1 ming). Bir hududda bunday kattalikdagi uch shaharning borligi O‘zbekistonda faqat Farg‘ona va Toshkent viloyatlari uchun xosdir. Binobarin, viloyatning urbanistik tarkibi ancha rivojlangan, ammo umumiy urbanizatsiya darajasi – 58,7 foiz.

Hammasi bo‘lib, viloyatda 9 shahar va 197 shaharcha bor. Quva, Yaypan, Beshariq, Quvasoy kabi shaharlarning aholisi 20–40 ming kishidan iborat. Quvasoy shahrida 92 ming kishi. Ayni vaqtda Farg‘ona viloyatida, xususan, Qo‘qon vohasida tipik, qadimiy qishloqlar ko‘p (Ultarma, Telov, Nursux, Nayman, Yakkatut, Rapqon va h.k).

Ushbu aholi manzilgohlarining nomi mahalliy xalqda «qishloq» tushunchasi bilan uyg‘unlashib ketgan.

Viloyatda mehnatga layoqatli yoshdagi aholi 2043,1 ming, band aholi 1451,0 ming kishini tashkil qiladi.

2018-yil ma'lumotlari bo'yicha, jami band aholining 17,3 foizi sanoatga, 28,0 foizi qishloq xo'jaligiga to'g'ri kelgan, ta'lim, madaniyat va fanda — 8,5 foiz. Qo'shni viloyatlarda bo'lganidek, bu yerda ham qishloq joylarda ortiqcha ishchi kuchi ko'p. Bu esa agrar sohaning iqtisodiy samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, viloyatda ishchi kuchini ish o'rinlari bilan ta'minlash nihoyatda dolzarb muammo bo'lib, uning yechimi katta ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ega.

Viloyat iqtisodiyotining umumiy ta'rifi. Farg'ona viloyatida ishlab chiqarishning barcha tarmoqlari mavjud va uni ancha shakllangan ko'p yo'nalishli hududiy-iqtisodiy majmua sifatida ta'riflash mumkin.

Qolaversa, bu yerda O'zbekistonda «birinchi» bo'lib qurilgan talaygina ishlab chiqarish korxonalari bor: Farg'ona to'qimachilik, issiqlik elektr stansiyasi, Oltiariq neftni qayta ishlash, Qo'qon paypoq ishlab chiqarish, Qo'qon superfosfat, Marg'ilon ipakchilik kabi sanoat korxonalari shular jumlasiga kiradi. Qishloq xo'jaligi, eng avvalo, paxta, pilla, meva yetishtirishda katta tajribaga ega.

Mustaqillik yillarida xo'jalikning turli sohalari jadal rivojlandi. Sanoat ishlab chiqarishi 2018-yilda 109,3 foizga teng bo'ldi. Nihoyat, qishloq xo'jaligida ham yuqori ko'rsatkichlarga erishildi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish 106,7 foizni tashkil etdi.

Viloyatda 70 ga yaqin qo'shma korxonalar, shu jumladan 1 ta to'liq xorijiy mamlakat korxonasi mavjud (Toshloq tumanidagi «DEU Tekstayl Kompani»). Ular mintaqa eksport salohiyatini yuksaltirishga o'zlarining salmoqli ulushlarini qo'shmoqdalar.

Viloyat iqtisodiyotining tarmoqlar tarkibidagi xususiyatlarga mos holda bu yerda nodavlat tasarrufida mahsulot yetishtirish biroz pastroq. Qishloq xo'jaligida mazkur ko'rsatkich deyarli 100 foizni tashkil qiladi, sanoatda 40 foizdan ortiq.

2018-yilda chakana savdo aylanmasi 103,2, pullik xizmat hajmi 115,2 va maishiy xizmat hajmi 125,3 foizga o'sgan. Shu bilan birga, qishloq joylar infrastrukturasini ham yaxshilab bormoqda va bu yerda yangi ish o'rinlari tashkil etilmoqda (60,6 ming o'rin).

Sanoati. Farg'ona viloyati sanoat ishlab chiqarish hajmi bo'yicha Respublikada Toshkent shahri va Toshkent viloyatidan keyin 3-o'ringa turadi. Uning zimmasiga 12 foizdan ortiqroq, mamlakat sanoat mahsuloti to'g'ri keladi. Jumladan, viloyat O'zbekistonda ishlab chiqarilgan mineral o'g'itlarning 15 foizini, asbest-sement mahsulotining 1/3 qismini, oyna-shishaning deyarli 90 foizini, mebelning 11, ipak-gazlamaning 37 foizini, ip-gazlamaning 16, paypoq mahsulotining 42 va poyabzalning 40 foizga yaqinini beradi.

Viloyat sanoatining tarmoq tuzilishi ancha murakkab. Farg'onada yengil, oziq-ovqat, kimyo va neft kimyosi, qurilish materiallari sanoati va boshqalar yaxshi rivojlangan. Chunonchi, jami sanoat mahsulotining 33 foizdan ortiqrog'i yoqilg'i, 24 foizi yengil va 10 foizi oziq-ovqat sanoatiga to'g'ri keladi.

2018-yilning yakunlariga ko'ra, yoqilg'i sanoatining mahsulot qiymati 47,4 foiz, kimyo va neft kimyosi 5,8 foiz, qurilish materiallari atigi 5 foiz, yengil sanoat 22,6 foiz, oziq-ovqat 9,9 foiz va un-krupa, omuxta yem sanoati 5,7 foizga barobar bo'lgan. Ko'rinib turibdiki, viloyatda sanoatning deyarli barcha tarmoqlari rivojlangan.

Faqat mashinasozlik va metallni qayta ishlash, metallurgiya tarmoqlarining ulushi pastroq xolos. Farg'ona viloyati O'zbekiston Respublikasi sanoati mahsulotining 12 foizini ta'minlaydi. Bu yerda mamlakat sanoatidagi ishlab chiqarish fondlarining qiymati bo'yicha 5,5 foizi va sanoatda band bo'lgan ishchi xodimlarining 11,0 foizi mujassamlangan.

Xususan, yoqilg'i, kimyo va neft kimyosi, shisha-chinni sanoat tarmoqlarining hududiy mujassamlashuv darajasi yuqori:

39,7, 13,3 va 65,8 foiz. Bularning har birini indeksi umumiy o'rtacha ko'rsatkichdan (1,00) katta: 3,13, 1,05 va 5,18. Demak, bu sanoat tarmoqlari viloyatning ixtisoslashgan yo'nalishlari hisoblanadi. Shuningdek, neftni qayta ishlash, mineral o'g'it ishlab chiqarish, to'qimachilik, oziq-ovqat sanoatlarining rivojlanganlik darajasi ham yuqori.

Viloyatda ko'plab qo'shma korxonalar faoliyat ko'rsatadi: Dang'ara tumanida «Beshtov» O'zbek-Rossiya, Rishtonda sopol idishlari ishlab chiqaruvchi O'zbek-BAZ, Qo'qonda O'zbek-Rossiya «Qo'kon-mebel», O'zbek-Isroil «Xuqand», Marg'ilondagi O'zbek-Gruziya «Dil-Bad Kompani» va boshqalar. Bulardan tashqari, Farg'onada «Uzsalaman», «Lufer» (teri mahsulotlari), Bag'dodda «Fayz-Yavar» (mebel), Yozyovonda «Mehnat» (polietilen plyonkalari), Quvada «Ahror» (sut mahsulotlari), Beshariqda «Farteks», Quvasoyda qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalar ham faoliyat ko'rsatmoqdalar.

Viloyatda 40 ga yaqin ishlab turgan qo'shma korxonasi mavjud, shundan sanoatda 23 ta. Ularning barchasi 2018-yilda 42,4 mln. AQSH dollari hajmida mahsulot eksport qilgan va bu viloyat eksportining 20 foizga yaqinini tashkil qiladi. Qo'shma korxonalarda 5100 kishi ishlaydi.

Sanoat majmuasida Farg'onadagi yirik issiqlik markazi va Quvasoydagi IES, kimyo va neft kimyosi, neftni qayta ishlash zavodlari (Farg'ona va Oltiariq), azot va superfosfat ishlab chiqaruvchi korxonalar (Farg'ona va Qo'qon), furan birikmalari korxonasi (Farg'ona) kabilar katta ahamiyatga ega. Qurilish sanoati Quvasoyda, to'qimachilik mashinasozligi Qo'qonda, gaz apparati zavodi Farg'onada, don mahsulotlari kombinati Quvada joylashgan. Marg'ilonda ipak to'qimachiligi, Farg'ona va Beshariqda ip-gazlama, Qo'qonda paypoq ishlab chiqarish, Farg'onada teri va poyabzal sanoati, mebel sanoati Quva, Rishton, Qo'qon va Bag'dodda rivojlangan. Yog'-moy ishlab chiqarishning markazlari Farg'ona va Qo'qon, spirt-Qo'qon, konserva-Farg'ona, qandolat

sanoati Quvada shakllangan. Quvasoyda «Kvars» korxonasi shisha va chinni idishlar, «JM-O‘zbekiston» korxonasi uchun oyna ishlab chiqarmoqda.

Rishtonda qadimdan kulolchilik rivojlangan, Toshloq tumani-dagi chet el investitsiyasiga tegishli yengil sanoat korxonasi esa o‘z mahsulotini, ya‘ni paxta tolasini eksport qiladi. Bulardan tashqari, xorijiy mamlakatlar sarmoyasi ishtirokida qayta jihozlangan Farg‘ona neftni qayta ishlash zavodi ham katta mavqega ega. U viloyat eksport qudratini mustahkamlashda o‘zining hissasini qo‘shib bormoqda (10 foiz atrofida).

Farg‘ona viloyatida yiliga 135–145 ming tonna neft, 1,8 mln. tonna benzin, 1,8 mln. tonna motor (dizel) yonilg‘isi, 150 ming tonnaga yaqin mineral o‘g‘itlar, 850 ming tonna atrofida sement, taxminan 110 ming tonna paxta tolasini, 58 mln. m² ip va 2 mln. m² ipak gazlama, 12 mln juft paypoq 29,5 ming tonna tozalangan o‘simlik yog‘i, 45 mln. shartli bankadan ortiq turli konservalar ishlab chiqariladi. Bulardan tashqari, gaz plitalari, mebel, xo‘jalik sovuni va boshqa mahsulotlarni chiqarish ham yo‘lga qo‘yilgan.

Qishloq xo‘jaligi. Bu sohada paxtachilik, pillachilik, bog‘dorchilik va sabzavot yetishtirish Respublika ahamiyatiga ega. Jami ekin maydonlari 256,3 ming gektar atrofida. Shundan g‘alla ekinlari 122 ming, paxta 86,6 ming, yem-hashak 11,8 ming gektarni tashkil etadi. Viloyat mamlakatda yetishtiriladigan g‘allaning 13 foizi va kartoshkaning 11 foizidan ko‘prog‘ini beradi.

2018-yilda 609 ming tonna don (shundan 496,8 ming tonna bug‘doy), 205,2 ming tonna paxta, 290,3 ming tonna kartoshka, 1008,2 ming tonna sabzavot, 324 ming tonnaga yaqin meva, 157,4 ming tonna uzum, 1655,1 ming tonna pilla yetishtirilgan. Hosildorlik gektariga: bug‘doy 42,5, paxta 29,9, kartoshka – 227,7, sabzavot – 242,7 sentnerni tashkil qilgan.

Viloyatda yirik shoxli mollar soni 1003,7 ming bosh (bu jihatdan u Samarqand va Qashqadaryo viloyatlaridan keyin 3-o‘rinda

turadi), qo'y va echkilar 851,4 ming. Chorvachilik qishloq xo'jalik mahsulotining 41,9 foizini ta'minlaydi.

Transport va tashqi iqtisodiy aloqalar. Viloyat hududini xalqaro temir va avtomobil yo'llar kesib o'tadi. Qo'qon yirik transport tuguni hisoblanadi. Bu yerdan Farg'ona – Andijon – O'sh, Namangan hamda Isfara yo'nalishlariga har xil yo'llar ketadi. Bir yilda tashilgan yuk miqdori 59,4 mln. t, shu jumladan avtomobil transportida 50,9 mln. t.

Yillik tashqi savdo hajmi 275 mln. AQSH dollari, eksport – 186 va import – 89 mln. dollar. Eksportda paxta tolasining ulushi (23 foiz), kimyo mahsulotlari (24 foiz) tashkil qiladi. Tashqi iqtisodiy aloqalarda hamdo'stlik mamlakatlarning hissasi ko'proq (eksportning 61,3 va importning 42,5 foizi, 2018-y.).

Jami eksportning 3/5 qismidan ortiqrog'ini Farg'ona shahrining o'zi ta'minlaydi (asosan, neftni qayta ishlash va «Azot» korxonalarini); Toshloq tumanining hissasi 16,3 foiz. Shuningdek, bu sohada Quva, Qo'qon va Marg'ilon shaharlari ham qatnashadi.

Iqtisodiyotning hududiy tarkibi. Viloyat iqtisodiyotida Farg'ona-Marg'ilon sanoat tuguni yetakchilik qiladi. Bu yerda elektr energetika, to'qimachilik kimyo va neft kimyosi, oziq-ovqat sanoati keng rivojlangan.

Viloyat hududida 2 ta kichik iqtisodiy tuman shakllangan: Farg'ona – Marg'ilon va Qo'qon tumanlari. Qo'qonda, asosan, oziq-ovqat, yengil va kimyo sanoatlari mavjud.

Farg'ona – Marg'ilon tumaniga: Oltiariq, Quva, Yozyovon, Farg'ona tumanlari, Quvasoy shahri, Qo'qon guruh tumanlariga: O'zbekiston, Beshariq, Bog'dod, Dang'ara, Toshloq, Uchko'prik, Furqat, Rishton, So'x, Buvayda tumanlari kiradi.

Tumanlar ichida Toshloq va Quva sanoati yaxshiroq rivojlangan (viloyatga nisbatan 5,9 va 3,5 foizdan). Rishton, Oltiariq va Bog'dod tumanlarida ham sanoat birmuncha yaxshi shakllangan. Ayni vaqtda u So'x, Furqat, Qo'shtepa, Dang'ara va Buvayda kabi tumanlarda biroz past.

Qishloq xo'jaligi mahsuloti bo'yicha oldingi o'rinlarda Farg'ona, Quva Uchko'prik, Oltiariq va Beshariq tumanlari turadi, o'rtacha mavqega Bog'dod, Buvayda, Dang'ara, Oxunboboyev va Rishton tumanlari kiradi. Qolgan tumanlarning ishlab chiqarish salohiyati pastroq (eng kichik ko'rsatkich So'x, Yozyovon va Furqat tumanlariga) to'g'ri keladi.

Viloyatning Markaziy Farg'ona yoki Qoraqalpoq cho'lida o'r-nashgan hududlari hamda tog' oralig'ida joylashgan So'x tumani nisbatan sust rivojlangan. Binobarin, kelajakda ushbu hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini jadallashtirish, mehnat resurslarini ish bilan ta'minlash, Farg'ona – Marg'ilon aglomeratsiyasi ekologik vaziyatini yaxshilash mintaqaning dolzarb muammolaridir.

Farg'ona iqtisodiy tumani tarkibiga kiruvchi viloyatlar ishlab chiqarish va rivojlanish salohiyatiga ko'ra bir-biridan farq qiladi. Chunonchi, sanoat qudrati bo'yicha Farg'ona viloyati Andijon va Namangan viloyatlarini birgalikda hisoblaganda ham ulardan ustun.

Agar Respublika darajasini 1,00 deb olsak, Farg'ona viloyatida jon boshiga sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish indeksi 1,15, Andijonda 0,98 va Namanganda 0,50 ga teng. Demak, Namangan viloyati bu jihatdan mamlakat ko'rsatkichidan 2 marta past darajada. Qishloq xo'jaligi indeksi esa faqat Farg'onada o'rtachadan kamroq qolganlarda va ayniqsa, Andijon viloyatida u yuqori.

Viloyatlarda sanoat ishlab chiqarishning korxonalar darajasidagi mujassamlashuvi ham har xil. Masalan, Namangan viloyatining har bir sanoat korxonasiga 300 kishi to'g'ri kelsa, Andijonda u 380 kishiga teng. Farg'ona viloyatida ham bu ko'rsatkich 400 kishidan ortiq.

Iqtisodiy tumanni rivojlanishida viloyatlarni salohiyati deyarli bir-biridan farqi katta emas. Viloyatlarda zamonaviy ishlab chiqarish tarmoqlari, qo'shma korxonalar, kichik biznes subyektlari tez sur'atlar bilan rivojlanmoqda.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

- 1. Farg'ona iqtisodiy tumanining geografik o'rni va uning mintaqa rivojlanishiga ta'siri qanday?*
- 2. Vodiy suv resurslari va gidrografik shahobchalarining iqtisodiy ahamiyatini qanday?*
- 3. Andijon viloyati iqtisodiyotining hududiy va tarmoqlar tarkibining xususiyatlari nimada?*
- 4. Asaka avtomobil zavodining mintaqa ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'siri qanday?*
- 5. Namangan viloyati tabiiy resurslari, iqtisodiyotining ixtisoslashuvi va joylanishi qanday xususiyatlarga ega?*
- 6. Farg'ona viloyati iqtisodiyotining hududiy tarkibi va yo'nalishi nimalarda o'z aksini topadi?*
- 7. Iqtisodiy tumanning istiqbolda rivojlanishida qanday muammolar mavjud?*

ZARAFSHON IQTISODIY TUMANI

Iqtisodiy tuman Zarafshon daryosining oʻrta va quyi qismini, qadimda uning taʼsirida vujudga kelgan xoʻjalikning hududiy tizimini oʻz ichiga oladi. U hozirgi kunda Buxoro, Navoiy va Samarqand viloyatlaridan tashkil topgan.

Rayonning umumiy maydoni 168,08 ming km² boʻlib, u mamlakat hududining 3,74 foizini tashkil qiladi. Bu jihatdan Zarafshon iqtisodiy tumani Oʻzbekistonda faqat Quyi Amudaryo tumanidan biroz kichikroq, xolos. Aholisi 6673,2 ming kishi, yoki Respublika umumiy aholisining deyarli 1/5 qismiga barobar.

Zarafshon iqtisodiy tumani mamlakatimizda oʻzining iqtisodiy mavqeiga ega. Ushbu tuman Oʻzbekiston yalpi ichki mahsulotining 18,2, sanoatning 19,1 va qishloq xoʻjaligi mahsulotlarining 27 foizini beradi. Mamlakat ichki mehnat taqsimotida tuman hosil qiluvchi tarmoqlar sifatida paxtachilik, qorakoʻlchilik, rangdor metallurgiya, xalqaro turizm va boshqalar ahamiyatli. Shuningdek, bu hududda pilla yetishtirish, uzumchilik, kimyo va neft kimyosi, oziq-ovqat, toʻqimachilik sanoatlari ham rivojlanib bormoqda.

Rayon tarkibiga kiruvchi viloyatlarning ishlab chiqarish va eksport hamda demografik salohiyatlari har xil. Ular xoʻjalik tuzilmasi, mamlakat milliy va mintaqa iqtisodiyotida tutgan oʻrni bilan ham oʻzaro farq qiladi. Binobarin, viloyatlarning oʻziga xos xususiyatlari ularning ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlarida namoyon boʻladi.

Buxoro viloyati. Viloyat 1938-yil 15-yanvarda tashkil topgan. Uning tarkibiga hozirgi kunda 11 qishloq tumanlari: Buxoro, Vobkent, Jondor, Kogon, Olot, Peshku, Romitan, Shofirkon,

Qorovulbozor, Qorako‘l va G‘ijduvon tumanlari kiradi. Maydoni 40,22 ming km² yoki iqtisodiy tuman hududining 24,0, respublika maydonining 9,0 foiziga teng. Aholisi 2019-yil ma‘lumotiga ko‘ra, 1894,8 ming kishi. Ma‘muriy markazi – Buxoro shahri.

Buxoro viloyati mintaqa va milliy iqtisodiyotda, asosan, qorako‘lchilik, neftni qayta ishlash, to‘qimachilik sanoat tarmoqlari bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, bu borada oziq-ovqat sanoati, paxta yetishtirish, xalqaro turizm ham rivojlangan.

Geografik o‘rni va tabiiy resurslari. Buxoro viloyati O‘zbekiston Respublikasining janubiy-g‘arbiy qismida joylashgan, u janubdan Turkmaniston davlati bilan, chegaraning ma‘lum qismi Amudaryo bo‘ylab o‘tadi, viloyat shimoliy-g‘arbda Xorazm viloyati va Qoraqalpog‘iston Respublikasi bilan, shimol va shimoliy-sharqda Navoiy va janubiy-sharqda Qashqadaryo viloyati bilan chegara-dosh.

Yer usti tuzilishi tekislik – Qizilqum cho‘llaridan iborat. Viloyatning shimoliy-sharqida Quljug‘ tog‘, Taxku tog‘ kabi past tog‘lar joylashgan bo‘lib, eng baland joyi dengiz sathiga nisbatan 785 metr.

Viloyatning yer maydoni Andijon viloyatining yer maydoniga nisbatan o‘n barobar katta, ammo bu mavjud yer maydonlarini asosiy qismi suvsiz cho‘llardan iborat bo‘lganligi sababli yer resurslaridan foydalanish cheklangan.

Viloyatda yoqilg‘i resurslaridan qurilish materiallari xomashyosi mo‘l. Jumladan, Kogon va Qorovulbozor atrofida ohaktosh va gips, Tasqozgonda grafit, shakl beruvchi oyna qumi – Bentonit, shuningdek, janubda g‘isht va kulolchilik uchun xomashyo, G‘ijduvon tumanining chekka shimoliy-sharqida rangdor metallar (Zafarobod) mavjud. Buxoro viloyati hududida, asosan, neft-gaz yoqilg‘i resurslari Respublikani yoqilg‘i-energetika sanoatida muhim ahamiyatga ega.

Iqlimi kontinental va cho‘l mintaqasiga xos. Yanvar oyining o‘rtacha harorati – 2 daraja, iyul oyida issiqlik ba‘zan 40 darajadan

ham oshib ketadi. Yog'in-sochin miqdori juda kam. Gazlidan shimolroqda, u 100 mm dan kam, Buxoro vohasida yiliga taxminan 150–200 mm atrofida yog'in tushadi.

Buxoro viloyatining iqlimi qishloq xo'jaligini rivojlanishida bir muncha muammolarni keltirib chiqaradi, suvga bo'lgan ehtiyoj katta. Zarafshon daryosi viloyat hududining sharqiy chekkasiga yetib keladi xolos, sug'orish uchun suv ko'proq Amudaryodan olinadi. Aynan shu maqsadda Amu-Qorako'l, Amu-Buxoro, Yomonjar kanallari qurilgan. Qo'shni Navoiy viloyatida joylashgan Quyimozor suv omborlaridan shu nomli kanal boshlanadi va u Buxoro, Kogon, Jondor tumanlarining bir qismini sug'oradi. Bulardan tashqari Zarafshon, Hayrobod, Shofirkon kabi kanallar, Sho'rko'l suv omborlari ham mavjud.

Viloyatda juda ko'p kollektorlar (zovurlar) hamda oqova ko'llar joylashgan, ularga Shimoliy, Og'itma, Parsonko'l zovurlari, Dengizko'l, Solyonoye, Oyoqog'itma, Sho'rhok, Qoraqir ko'llarini keltirish mumkin.

1993-yilda qurilgan Damxo'ja — Buxoro suv quvuri viloyat markazini ichimlik suvi bilan ta'minlashda katta ahamiyatga ega. Biroq shunga qaramasdan, bu yerda suv muammosi keskin. Yuzaga kelgan holat nafaqat qishloq xo'jaligiga, balki aholining salomatligiga ham katta ta'sir ko'rsatadi.

Demografik vaziyat. Aholi soni 1894,8 ming kishi, u 1989-yilga nisbatan (1236 ming) deyarli 1,5 martaga yoki 658,8 ming kishiga ko'paygan. Tug'ilish bu yerda har ming aholiga 20,5 kishi, o'lim ko'rsatkichi 4,2 kishiga to'g'ri keladi. Demak, tabiiy ko'payish 17,2 promille, yoki 1,7 foizga teng.

Tug'ilish koeffitsiyenti, faqat Buxoro shahrida pastroq (12,0 promille), qishloq tumanlari doirasida esa u katta farq qilmaydi (20–24 promille). Aholi migratsiyasi shahar va qishloq joylarida manfiy natijaga ega. Masalan, 2017-yilda migratsiya qoldig'i shaharlarda — 2,0 ming, 2018-yilda esa jami — 2675 kishiga teng bo'ldi.

Aholi viloyat hududida nihoyatda notekis joylashgan. O'rtacha zichlik 1 km² maydonga 47,0 kishiga teng holda u bevosita Buxoro – Qorako'l vohasida ancha yuqori ko'rsatkichga ega. Viloyatning katta cho'l qismida esa aholi zichligi juda past. Tumanlar doirasida ushbu ko'rsatkich Qoravulbozorda 12 kishi, u Vobkentda 433 kishini tashkil qiladi.

Viloyatda 11 shahar va 68 shaharcha mavjud bo'lib, ularda jami aholining 38,0 foizi yashaydi. Buxoro (Buxoroi Sharif) aholi soniga ko'ra, Respublikamizda Toshkent, Namangan, Samarqand va Andijondan so'ng beshinchi o'rinda turadi; bu yerda 277,8 ming kishidan ziyodroq aholi istiqomat qiladi.

Buxoro viloyatining ikkinchi shahri Kogon (60,7 ming kishi), undan keyingi pog'onani esa ko'hna G'ijduvon egallaydi. Qolgan shaharlarda aholi soni 20 ming kishidan kamroq.

Mehnat resurslari 1077,8 ming kishi, shundan 810,1 ming kishiga yaqini xo'jalikning turli sohalarida band. Boshqa hududlarga o'xshash bu yerda ham ishchi kuchidan samarali foydalanish muammosi mavjud.

Birgina 2017-yilda qishloq xo'jaligidan 7,5 ming ortiqcha ishchi kuchi bo'shagan. Xuddi shu yili viloyatda 19 mingdan ko'proq ish o'rinlari yaratilgan bo'lib, ularning asosiy qismi qishloq joylariga to'g'ri keladi.

Agar har bir ish o'rniga taxminan 115 ming so'mdan xarajat qilingan bo'lsa, jami ish o'rinlarini yaratish uchun 1 yilda 220 mln. so'm atrofida pul sarflangan.

Xo'jaligining umumiy ta'rifi. Viloyat iqtisodiyoti agrar-industrial yo'nalishga ega. Buxoro viloyati ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari bo'yicha mamlakatda oldingi o'rinlarda. Masalan, keyingi yillarda bu yerda sanoat mahsuloti 3 martadan ziyodroq ko'paydi (solishtirma narxda).

Agar Buxoro viloyati sanoatining rivojlanish indeksi 1991-yilda 0,50, ya'ni o'rtacha Respublika ko'rsatkichidan 2 marta past bo'lgan bo'lsa, hozirgi kunda u 1,25 ni tashkil qiladi; mazkur

makroiqtisodiyot tarmog'ining rivojlanishi bo'yicha viloyat O'zbekistonda 9-o'ringan 6-o'ringa chiqib oldi.

Jumladan, 2018-yil natijalari ham Buxoro viloyati uchun ijobiy: yalpi ichki mahsulot 2017-yilga nisbatan 103,3 foizga, sanoat 108,7, xalq iste'mol mollari 108,2, qishloq xo'jaligi mahsuloti 101,9, qurilish 105,5, chakana savdo aylanmasi 114,2, kapital mablag' sarflash 102,0 foizga o'sgan. Bular, albatta, ancha yuqori ko'rsatkichlar hisoblanadi.

Mamlakatimizning neft mahsulotlari bilan ta'minlashda Buxoro (Qorovulbozor) neftni qayta ishlash zavodining ahamiyati katta.

Sanoati. Buxoro viloyati O'zbekiston Respublikasi sanoat mahsulotining 4,3 foizini bergan holda sanoat mahsulotini amaldagi narxlardagi qiymati 6422,3 mlrd so'mni tashkil qilgan. Viloyat sanoat tarmoqlarida 108,1 ming kishi faoliyat ko'rsatib ishlab chiqarishda ishtirok etadi. Viloyat sanoati mahsulot ishlab chiqarishi 2018-yilda 99,6 foizga o'sgan.

Viloyatda bugungi kunda mahalliy lashtirish dasturi asosida 7 ta sanoat korxonasi faoliyat ko'rsatmoqda, bu korxonalar asosida 10 ta loyiha amalga oshirilmoqda, shu dasturlar asosida 82,9 mlrd so'mlik mahsulot ishlab chiqarilgan va 0,3 mln dollarlik mahsulot eksport qilingan.

Hozirgi vaqtda viloyat sanoat mahsulotining 1/3 dan ko'prog'i yoqilg'i, 44,3 foizini yengil sanoat hissasiga to'g'ri keladi.

Buxoro viloyati sanoati, asosan, yonilg'i (benzin, kerosin, dizel yonilg'isi), mebel, ohak, gips, paxta tolasi, ip gazlama va boshqalarni ishlab chiqaradi. Jumladan, 2018-yilda bu yerda 30,2 ming tonna o'simlik yog'i, 128 ming tonna paxta tolasi, 117 mln. m² ip gazlama, 1,4 mlrd. m³ tabiiy gaz ishlab chiqarilgan.

Ip gazlama korxonalari, asosan, Buxoro va Qorako'lda, o'simlik yog'i Kogonda, paxta tolasi Vobkent, Shofirkon, G'ijduvon, Qorako'l, Olotda, konserva zavodi Vobkentda, qurilish materiallari

korxonalari deyarli barcha tumanlarda, Kogonda, Qorako‘l terisi tayyorlash zavodi Buxoroda joylashgan.

Shuningdek, Buxoro, G‘ijduvon kabi shaharlarda mahalliy sanoat va milliy hunarmandchilik yaxshi rivojlangan.

Sanoat ishlab chiqarishining hududiy tarkibi bir xil emas; bu borada Buxoro va Kogon shaharlaridan tashqari Qorovulbozor keskin ajralib turadi. Masalan, 2018-yil yakunlari bo‘yicha, Buxoro shahri viloyat sanoat mahsulotining 36,4 foizini, Qorovulbozor tumani 34,5 va Kogon shahri 5,3 foizini yetishtirib beradi. Ana shu hududiy birliklar zimmasiga Buxoro shahri sanoatining 3/5 qismiga yaqini to‘g‘ri keladi. Qolgan hududlar ichida sanoat ishlab chiqarishi G‘ijduvon, Qorako‘l tumanlarida birmuncha rivojlangan.

Agroiqtisodiyot. Viloyat qishloq xo‘jaligi ko‘p tarmoqli xususiyatga ega. Jami mahsulotning 55,4 foizi dehqonchilikka, qolgan qismi esa chorvachilikka to‘g‘ri keladi. Biroq agroiqlimiy sharoitlardan, xususan suv bilan ta‘minlanganlik darajasidan kelib chiqqan holda bu yerda yer maydonining iqtisodiy salohiyati yuqori emas, intensiv sug‘orma dehqonchiligi, asosan, hududi kichik bo‘lgan janubda, Buxoro – Qorako‘l vohasida rivojlangan. Viloyatning qolgan katta cho‘l qismida chorvachilik, asosan, qo‘ychilik, echkichilik sohalari rivojlangan.

Jami ekin maydoni 237,7 ming gektarga yaqin. Shundan 80,3 ming gektari g‘alla ekinlari bilan, 104,5 ming gektari paxta, 16 ming gektar yem-xashak, 2,9 ming gektari sabzavot yetishtirish bilan band.

Bir yilda bu yerda o‘rtacha 550 ming tonna g‘alla, 350 ming tonnadan ziyod paxta, 688 ming tonna turli xil sabzavot yetishtiriladi, g‘allaning hosildorligi gektariga 57 sentnerni, paxtaniki 27,3 sentnerni tashkil qiladi (2018-y.).

Albatta, boshqa viloyatlarga qaraganda, bu yerda bog‘dorchilik va uzumchilik nisbatan sust rivojlangan. Ayni vaqtda, Buxoro viloyati qorako‘lchilik bo‘yicha Respublikada yetakchi o‘rinda

turadi. Bir yilda viloyatda 200 ming dona qorako‘l terisi tayyorlanadi. Pilla yetishtirish ham rivojlanib bormoqda (2018-yilda 1660 tonna, pilla yetishtirildi).

Yirik shoxli mollar soni 1200 ming bosh atrofida, qo‘y va echkilar esa 2100 ming bosh. Chorvachilik viloyatning shimoliy va g‘arbiy qismida rivojlangan, asosan, go‘sht-sut, go‘sht-jun va qorako‘l terisi yetishtiriladi.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish bo‘yicha Buxoro, Vobkent, Jondor va G‘ijduvon tumanlari hosildorlik bo‘yicha ajralib turadi. Ushbu hududlar zimmasiga jami qishloq xo‘jalik mahsulotining 30,4 foizi to‘g‘ri keladi. Kogon va xususan, Qorovulbozor tumanlarida qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish biroz past.

Transport va tashqi iqtisodiy aloqalar. Viloyatda transport tizimini temir yo‘l, avtomobil, havo, quvur transportlari tashkil qiladi. Umumiy foydalanadigan temir yo‘llarning uzunligi 499,4 km, qattiq qoplamali avtomobil yo‘llarining umumiy uzunligi 3969,0 km ga teng.

2018-yilda avtomobil transporti orqali 73,6 mln tonna yuk tashilgan bo‘lib yuk aylanmasi 1744,5 mln tonna – km ni tashkil qilgan. Avtomobil transporti orqali 304,2 mln yo‘lovchi o‘z manzillariga yetkazilgan bo‘lib, yo‘lovchi aylanmasi 10.100,9 ming yo‘lovchi – km ga teng bo‘lgan.

Viloyat hududida Chorjuy-Navoiy hamda Buxoro-Qarshi temir yo‘llari, shu bilan birga xalqaro va mamlakat ahamiyatiga ega bo‘lgan avtomobil (shu jumladan, Katta O‘zbek traktining Buxoro-Gazli-Xorazm viloyati qismi) va quvur transporti mavjud.

Yillik tashqi savdo aylanmasi 863 mln. AQSH dollariga teng. 2018-yilda eksport hajmi 337, import 626 mln. dollarni tashkil etgan. Eksportning 60–62 foizini paxta tolasi, importning ko‘pchilik qismi esa mashina va asbob-uskunalarga to‘g‘ri keladi. Eksportda uzoq xorij mamlakatlarining ulushi hamdo‘stlik davlatlariga qaraganda 2 marta ko‘p.

Buxoro viloyatining iqtisodiy rivojlanishida xalqaro turizmning ahamiyati ham oshib bormoqda. 2018-yilda bu yerda 95,4 ming sayyohlarga xizmat ko'rsatilgan, shundan 45 ming kishi xorijiy sayyohlar. «O'zbekturizm» Milliy kompaniyasining Buxoro bo'limidan tushgan daromad bir yilda 830 mln. so'mni tashkil qiladi.

Buxoro viloyati iqtisodiyotini rivojlantirishda eng avvalo, uning elektr energetika va qurilish bazasini mustahkamlash, og'ir sanoat tarmoqlarini shakllantirish katta ahamiyatga ega. Shu bilan birga, qishloq xo'jaligi samaradorligini oshirish, qishloq joylar infrastrukturasi yaxshilash, ayniqsa, aholi mehnat bandligini ta'minlash, mavjud turistik-rekreasiya resurslaridan to'laroq foydalanish hududiy jihatdan esa tuman markazlarida sanoat ishlab chiqarishining tarmoqlarini zamonaviy texnika va texnologiyalar asosida rivojlantirish zarur.

Samarqand viloyati. Samarqand viloyati 1938-yil 15-yanvarda tashkil topgan. U ma'muriy jihatdan 14 qishloq tumanlaridan (Bulung'ur, Jomboy, Ishtixon, Kattaqo'rg'on, Narpay, Nurobod, Oqdaryo, Payariq Pasterdarg'om, Paxtachi, Samarqand, Toyloq, Urgut va Qo'shrabot) iborat. Maydoni 16,77 ming km² bo'lib, bu Zarafshon iqtisodiy tumani maydonining 1/10 va Respublikamizning 3,7 foizini tashkil qiladi. Ma'muriy markazi — Samarqand shahri.

Viloyat Zarafshon daryosining yuqori qismida joylashganligi, xo'jaligi daryo vodiysi tabiati bilan uyg'unligi, hamda Navoiy, Buxoro viloyatlari bilan shu daryo orqali bitta havzada joylashganligi Zarafshon iqtisodiy tumani tarkibiga kirishiga sabab bo'lgan.

Samarqand viloyati mamlakatimiz milliy iqtisodiyotida muhim mavqega ega. Bu yerda mashinasozlik, avtomobilsozlik, oziq-ovqat sanoatlari, paxta, uzum, tamaki yetishtirish va ko'plab xalqaro turizm ixtisoslashgan tarmoqlar hamda xalqaro turizm rivojlanganligi bilan xarakterlanadi.

Joylashgan o‘rni va tabiiy boyliklari. Samarqand viloyati qulay tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy o‘rniga ega Respublikamizning markaziy qismida joylashgan. U g‘arb va shimoliy-g‘arbda Navoiy, shimoli-sharqda Jizzax, janubda Qashqadaryo viloyatlari bilan, janubiy-sharqda Tojikiston Respublikasining Panjakent viloyati bilan chegaradosh.

Yer usti tuzilishi, asosan, tekislik, pasttekislik, tog‘oldi va tog‘liklardan iborat. Nisbatan pastqam joylar Kattaqo‘rg‘on shahridan g‘arbroqda hamda chekka janubiy-g‘arbda bor (Qarnob cho‘li). Viloyatning eng baland nuqtasi – Kapchag‘ay tog‘i (2136 m.) Nurota tizmasida. Shuningdek, viloyat hududida Oqtov, Qaroqchitov, hamda Zarafshon tizmasining g‘arbiy qismi mavjud.

Samarqand viloyatida oltin, volfram, molibden, qalay, simob, qurilish materiallari xomashyosi, marmar, ohaktosh va boshqa xomashyolar mavjud, ulardan iqtisodiyotni rivojlantirishda keng foydalanilmoqda.

Iqlimi kontinental, yog‘in qo‘shni Navoiy viloyatiga qaraganda ko‘p – 300-400 mm, tog‘li hududlarda 600 mm ga yetadi. Biroq gidrografik tarmoq bu yerda ham yaxshi rivojlanmagan. Asosiy daryo, mintaqa ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining tarixiy-geografik «o‘qi» Zarafshon daryosi bo‘lib, u Samarqanddan sal o‘tgandan so‘ng ikkiga, ya‘ni Oqdaryo va Qoradaryoga bo‘linadi, viloyat chegarasida esa (Xatirchi tumanida) ular yana qo‘shiladi.

Zarafshonning doimiy, suv zaxiralariga ega bo‘lgan irmoqlari deyarli yo‘q. Samarqanddan yuqoriroqda, Tojikiston Respublikasining Panjakent tumaniga qo‘shni joyda, Zarafshonning tog‘oraliklaridan vodiya chiqish qismidan kanallar boshlanadi. Ulardan eng muhimi qadimgi Darg‘om kanali hisoblanadi, aynan ana shu kanaldan Eski Anhor kanali suv oladi va u Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi tumanini ham sug‘oradi. Kattaqo‘rg‘on, Oqdaryo, Tusunsoy suv omborlari, Narpay, Bulung‘ur kanallari, Beshariq arig‘i ham dehqonchilik rivoj topgan hududlarni suv bilan ta‘minlaydi.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, viloyat iqtisodiyotini shakllanishida agroiqlimiy sharoitlarning roli ham katta. Bundan tashqari, bu yerda turizm va rekreasiya resurslari mavjud bo'lib, ularning ahamiyati ham sezilarli darajada yuqori.

Demografik vaziyat. Viloyat aholisi 3798,9 ming kishi va u bu jihatdan O'zbekistonda birinchi o'rinda turadi. O'tgan asrning so'nggi o'n yilligida aholi sonining o'rtacha yillik ko'payishi 2,15 foizga teng bo'lgan. Ammo butun mamlakatda bo'lganidek, bu yerda ham demografik rivojlanish sur'ati pasayib bormoqda.

Viloyatda umumiy tug'ilish koeffitsiyenti har ming aholiga 26,3, o'lim 4,3 va tabiiy ko'payish 22,0 kishiga teng (2018-y.), Tug'ilish Ishtixon, Qo'shrabod tumanlarida yuqoriroq. Samarqand shahri va uning aglomeratsiyalariga kiruvchi shaharchalarda esa u past, Samarqand shahrining o'zida tug'ilish 14,6, o'lim 7,6 promillega teng.

Aholi sonining o'sishida migratsiyaning roli katta emas. Jumladan, 2017–2018-yillarda shahar va qishloq joylarning har biridan o'rtacha bir yilda 3,0–3,7 ming kishi emigratsiya bo'lgan, ya'ni migratsiya qoldig'i salbiy bo'lgan.

Aholi zichligi o'rtacha 1 km² maydonga 226,5 kishi; eng katta ko'rsatkich Samarqand qishloq tumani (459), Toyloq (617), Narpay (415) va Pastdarg'omda (345). Ayni vaqtda tog'oldi va cho'l mintaqalarining aholisi nihoyatda siyrak. Masalan, Qo'shrobod va Nurobod tumanlari viloyat hududining 40 foizini egallagan holda uning atigi 6,8 foiz aholisini mujassamlashtiradi, xolos (zichlik 204,5 kishi). Mutloq miqdorda eng ko'p aholi soni Samarqand va Urgut tumanlarida joylashgan.

Jami aholidan atigi 37,2 foizi shahar joylarida yashaydi. Shundan 538,2 mingdan ko'prog'i Samarqand shahriga to'g'ri keladi.

Garchi Samarqanddan aholi miqdori bo'yicha Namangan o'tib ketgan bo'lsa-da, u o'z mavqeiga ko'ra, shubhasiz, O'zbekistonning «ikkinchi» shahri hisoblanadi.

Kattaqo'rg'on shahrida 88,0 ming, Urgutda 74,6 ming aholi bor. Qolgan shaharlarda (hammasi bo'lib viloyatda 11 shahar va 88 shaharcha mavjud) aholi soni ko'p emas. Hududiy jihatdan aksariyat shahar va shaharchalar Samarqand aglomeratsiyasi va Kattaqo'rg'on guruhiga kiradi.

Viloyatda mehnatga layoqatli aholi 2103,4 mingdan ko'proq, shundan 72 foizi turli sohalarda band. Mehnat bozorida rasman ishsiz maqomida 2018-yilda 6140 kishi qayd etilgan. Xuddi shu yilda 39,3 ming kishi qishloq xo'jaligidan ortiqcha ishchi kuchi sifatida bo'shagan va 56,3 ming kishilik yangi ish o'rinlari yaratilgan. Iqtisodiyotda band bo'lganlarning 10,3 foizi sanoatga, 41,6 foizi qishloq xo'jaligiga, 12,7 foizi ta'lim, madaniyat va fanga to'g'ri keladi.

Iqtisodiyotning umumiy ta'rifi. Samarqand viloyati yalpi ichki mahsulot hajmi bo'yicha Toshkent shahri, Farg'ona, Toshkent va Andijon viloyatlaridan keyingi beshinchi o'rinni egallaydi. U Respublikaning 5,7 foiz sanoat va 13,6 foiz qishloq xo'jaligi mahsuloti, 8,6 foiz tovar aylanmasi, 7,9 foiz pullik xizmat ko'rsatish hajmini beradi. Yalpi ichki mahsulot 2018-yilda 7,7 foizga teng bo'ldi.

Viloyatda 230 dan ortiq qo'shma korxonalar ro'yxatga olingan, ular mahsulot ishlab chiqarishda faoliyat ko'rsatmoqda. 2018-yilda 8 ta yangi qo'shma korxonalar ishga tushgan bo'lib, viloyat iqtisodiyotini rivojlantirishda ishtirok etmoqda. Bunday korxonalar sanoat, savdo, turizm kabi sohalarda mavjud bo'lib, ular eksportning 1/5 qismini ta'minlaydi.

Sanoati. Samarqand viloyati sanoati ko'p tarmoqli xususiyatga ega. Bu yerda ayniqsa, oziq-ovqat, mashinasozlik, avtomobilsozlik, yengil, kimyo, chinni-buyum, maishiy texnika sanoatlari yaxshiroq rivojlangan. Viloyatda avtomobilsozlik zavodi viloyat iqtisodiyotini yuksaltirishda katta ahamiyatga ega.

Shuningdek, viloyatda tashkil topgan qo'shma korxonalar tamaki, farfor idishlar, yengil sanoat mahsulotlarini ishlab chiqirishda

ham faol ishtirok etmoqda, hammasi bo'lib 130 ta asosiy sanoat korxonalari bor, ularda 50 ming ishchi xodim xizmat qiladi.

2018-yilda oziq-ovqat sanoati jami sanoat mahsulotining 41,8 foizini, yengil sanoat – 22,6 foizini, un-krupa va omuxta yem ishlab chiqarish – 18,9 foizini, mashinasozlik va metallni qayta ishlash – 19,3 foizini berdi.

Shuningdek, kimyo hamda qurilish materiallari sanoat tarmoqlarining mavqei ham ancha rivojlangan. Viloyatda shisha-chinni idishlar ishlab chiqarish, yengil sanoat, ayniqsa, to'qimachilik sanoati mamlakatimizning 41,8 foiz ipak gazlamasini beradi, oziq-ovqat sanoat tarmoqlarining hududiy mujassamlashuv darajasi yoki ixtisoslashuv indeksi yuqori.

Samarqand viloyatining sanoati yildan yilga rivojlanib bormoqda. Keyingi yillarida uning hajmi (solishtirma narxda) 2,5 martaga ko'paygan. Bu yerda mamlakatimizning boshqa viloyatlarida yo'q yoki juda kam uchraydigan sanoat tarmoqlari mavjud. Ular jumlasiga lift, kino apparaturalari, choy qadoqlash, sovutgich mashinalar, avtomobil, tamaki ishlab chiqarish zavodlari kiradi.

Bir yilda taxminan 2,5 mln. m² ipak gazlama, 22 ming tonna o'simlik yog'i, 10–12 ming tonna tamaki mahsulotlari, 80–83 ming tonna paxta tolasi ishlab chiqariladi. 2018-yilda 3705 ga yaqin zamonaviy yuk mashinalar va avtobuslar yangi «SamAvto» qo'shma korxonasining konveyerlaridan chiqdi. Yaqin kelajakda bu raqam yanada ko'payadi.

Asosiy sanoat korxonalari Samarqandning o'zida joylashgan. Bu yerda lift, avtomobil, sovutgich, shisha-chinni idishlar, konserva, vino zavodlari, ipak-gazlama, tamaki, choy qadoqlash fabrikalari kabi korxonalar mavjud.

Kattaqo'rg'onda mashinasozlik, yog', paxta tozalash (Respublikada eng to'ng'ich) zavodlari, Jomboyda yirik don mahsulotlari kombinati va «Samteks», Bulung'urda vino zavodi bor. Qishloq tumanlari markazlarining ko'pchiligida paxta tozalash zavodlari,

qandolatchilik, non ishlab chiqarish, oziq-ovqat sanoatining go'sht-sut mahsulotlari ishlab chiqarish rivojlangan.

Sanoatning hududiy tashkil qilish tizimida eng avvalo, Samarqand va Kattaqo'rg'on tumanlari ajralib turadi. Umuman olganda, Samarqand viloyat sanoat mahsulotini yarmidan ko'pini beradi, Kattaqo'rg'onning bu sohadagi ko'rsatkichi 6,4 foizga barobar. Qishloq tumanlari orasida Jomboy, Narpayning sanoat salohiyati kattaroq. Qolgan tumanlar, ayniqsa, Nurobod va Qo'shrobotda sanoat ishlab chiqarishini yangi sohalari kichik ishlab chiqarish ko'rinishida shakllanmoqda.

Qishloq xo'jaligi. Samarqand viloyati Respublikamizning agroiqtisodiyotida muhim o'ringa ega. U mamlakatning 1/10 qismidan ko'proq qishloq xo'jaligi mahsulotini beradi. Iqtisodiy tumanda, qolgan viloyatlardan farq qilib, qishloq xo'jaligi ko'p tarmoqli. Masalan, Samarqand viloyatida paxtachilik va g'alla-chilikdan tashqari bog'dorchilik, uzumchilik tamaki yetishtirish ancha yaxshi rivojlangan. Uzumchilik bo'yicha u Toshkent viloyati bilan birgalikda O'zbekistonda yetakchi hisoblanadi.

Jami ekin maydonlari 351,8 ming ga (2018-yil). Shundan 188,3 ming gektari g'alla (O'zbekistonda 2-o'rinda), 82,3 ming gektari paxta, 9,6 minggi tamaki, 36,2 sabzavot va 18,8 ming gektari yem-xashak yetishtirishda band. 2018-yilda 632,8 ming tonna don, shundan 541,1 tonna bug'doy, 129,5 ming tonna paxta, 2325 ming tonna tamaki va 1439,0 ming tonna turli savzavot mahsulotlari yetishtirildi. Samarqand atrofida, Toyloq va Samarqand qishloq tumanlarida qishloq xo'jaligi yaxshi rivojlangan.

Viloyat bo'yicha yirik shoxli mollar soni 1555,6 ming boshga yaqin (Respublikada 2-o'rinda turadi), qo'y va echkilar 2397 ming bosh (2-o'rinda) atrofida. Bir yilda yetishtirilgan qora-ko'l teri 60 ming donaga yaqin, pilla 2241 tonnani tashkil etadi.

Intensiv qishloq xo'jaligi, asosan, viloyatning markaziy hududlarida yaxshi rivojlangan. Umuman, qishloq xo'jalik mahsulotlarining qiymati bo'yicha Urgut (11,3 foiz), Ishtixon (9,7 foiz),

Samarqand (49,7 foiz), Kattaqo'rg'on (8,5 foiz), Paxtachi (7,7 foiz) tumanlari oldinda turadi.

Shuningdek, Bulung'ur, Toyloq, Pastdarg'om tumanlarining mavqelari ham yaxshiroq. Ayni vaqtda Jomboy, Qo'shrobod, Nurobod tumanlarining ishlab chiqarish salohiyati nisbatan past.

Samarqand viloyatida rekreasiya, ayniqsa, xalqaro turizm rivojlanib bormoqda, Turizm tizimini rivojlantirish bo'yicha maxsus davlat dasturi ham ishlab chiqilgan va u amalga oshirilmoqda. 2500-yildan ortiq tarixga ega bo'lgan qadimiy Samarqand – ilm-u fan, madaniyat, san'at markazi o'zining betakror arxitektura yodgorliklari bilan (Registon ansambli, Go'ri Amir, Shohi Zinda, Bibixonim maqbarasi, Ulug'bek observatoriyasi, Afrosiyob arxeologik obyektlari va boshqalar) dunyoga mashhur.

Samarqand – Amir Temur yaratgan Buyuk imperiyaning dorulsaltanati, poytaxti. Uning yaqin atrofi ham turizm obyektlari hisoblanadi. Bu borada, ayniqsa, Chelak tumanidagi Hazrati Imom al-Buxoriy maqbarasi, Dahbeddagi Mahdumi A'zam masjidi, Urgut chinorlari, Samarqand yaqinidagi qadimiy bog'lar katta ahamiyatga ega.

Transport va tashqi iqtisodiy aloqalar. Samarqand viloyatida umumfoydalanadigan temir yo'llarning uzunligi 282,9 km ni, qattiq qoplamali avtomobil yo'llarining uzunligi 4084,0 km ni tashkil qiladi. 2018-yilda avtomobil transporti orqali 47,5 mln tonna yuk, 470,8 mln kishi yo'lovchi tashilgan.

Tashqi iqtisodiy aloqalar hajmi 750–800 mln. AQSH dollariga yaqin. Shundan eksport 150,8, import 627 mln. dollar. Tashqi iqtisodiy aloqalarning 74,5 foiz, eksportning 61,8 va importning 89,7 foizi Samarqandga to'g'ri keladi (2013-y.).

Viloyat iqtisodiyotining ichki xususiyatlari. Samarqand viloyati xo'jaligining hududiy tarkibi eng avvalo, uning markaziy qismi, bevosita Zarafshon daryosiga tutash joylar iqtisodiy rivojlanishi bilan belgilanadi.

Viloyatda 2 kichik iqtisodiy tumanni ajratish mumkin: Samarqand guruh tumanlariga, Samarqand shahridan tashqari, Bulung'ur, Jomboy, Urgut, Toyloq, Pastdarg'om, Oqdaryo, Payariq tumanlari kiradi. Albatta, bu tumanning iqtisodiy qudrati kattaroq.

Kattaqo'rg'on guruh tumani Kattaqo'rg'on, Ishtixon, Narpay, Paxtachi tumanlarini birlashtiradi. Qo'shrabot va Nurobod qishloq tumanlari asosiy iqtisodiy areallardan ancha ichkarida bo'lib, ular alohida mavqega ega.

Asosiy muammolar. Samarqand viloyati iqtisodiyotining kelajakda rivojlanishi ko'p jihatdan mavjud mineral xomashyo va mehnat resurslaridan samarali foydalanish, sanoatning zamonaviy yo'nalishlarini hamda xalqaro turizmni yuqori darajada shakllantirish bilan bog'liq. Shu bilan birga, qishloq xo'jaligida asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlarni yaxshilash, qishloq aholi manzilgohlarini toza ichimlik suvi va tabiiy gaz bilan ta'minlanganlik darajasini yanada ko'tarish katta ahamiyatga ega.

Navoiy viloyati. Viloyat O'zbekiston Respublikasining shu maqomdagi yangi ma'muriy birliklaridan bo'lib, u 1992-yil 27-yanvarda tashkil etilgan. Uning tarkibiga 8 qishloq tumanlari, ya'ni Konimex, Karmana, Navbahor, Nurota, Tomdi, Uchquduq, Xatirchi va Qiziltepa kiradi. Maydoni 111,1 ming km² yoki O'zbekiston Respublikasi hududining 24,7 foizi, Zarafshon iqtisodiy tumanining 2/3 qismiga teng. Aholisi 979,5 ming kishi. Respublikani 3,2 foiz, iqtisodiy tumanni esa 16,1 foiz aholisini tashkil qiladi. Demografik salohiyati jihatidan u Sirdaryo viloyatidan oldinda turadi, xolos (2018-y.).

Navoiy viloyatining mamlakatimiz milliy iqtisodiyotidagi o'rni ancha yuqori. U respublika yalpi ichki mahsulotining 4,0, sanoat mahsulotining 10,0 va qishloq xo'jaligining 4,0 foizini beradi. Shuningdek, viloyatga O'zbekiston investitsiya hajmining 6,4 foizi to'g'ri keladi. Zarafshon iqtisodiy tumani doirasida qaraydigan bo'lsak, u holda, viloyat tumanning 1/5 qismidan ortiqroq yalpi ichki mahsulotini, 45,5 foiz sanoat hamda 17,1 foiz qishloq xo'jalik

mahsulotlarini ta'minlaydi; uning zimmasiga investitsiya hajmining deyarli 2/5 qismi to'g'ri keladi. Viloyatda iqtisodiy tumanning 15 foiz qo'shma korxonalarini joylashgan, u mintaqaning taxminan uchdan bir qismini tashqi savdo aylanmasi beradi.

Viloyatning geografik o'rni va resurs salohiyati. Navoiy viloyati mamlakatimizning shimoliy qismida joylashgan, shimolda Qozog'iston Respublikasi bilan chegaradosh. Shuningdek, janub va janubiy-sharqda Buxoro, Qashqadaryo, Samarqand viloyatlari bilan, sharqda Jizzax viloyati bilan shimoliy-g'arbda Qoraqalpog'iston Respublikasi bilan chegaradosh.

Navoiy viloyati o'zining orografik xususiyatlari bo'yicha Respublikaning boshqa mintaqalaridan keskin farq qiladi. U Qizilqum cho'llaridan iborat bo'lib, viloyatning katta maydonini egallab yotadi, qumlikning shimoliy-g'arbida Mingbuloq botig'i, Bo'kon tog'lari, janub va janubiy-sharqida Ovminzatov, Tomditov tog'lari, Nurota, Oqtov, Qoratorov tog'lari joylashgan. Mazkur tog'lar turli xil qazilma zaxiralarga boy. Bu jihatdan, ayniqsa, kichik qoldiq tog'larning ahamiyati katta (Bo'kantov, Tomditov, Qozoqtov, Quljuqtov, Ovminzatov). Viloyat hududi eng avvalo, o'zining oltin zaxiralari bilan ajralib turadi. Bu yerda oltin, uran, fosforit, asbest, dala shpati, marmar va boshqa konlar mavjud.

Aynan ana shu mineral xomashyo resurslari viloyat iqtisodiyotini shakllantirish va uning ishlab chiqarish va eksport salohiyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Biroq iqlimi nihoyatda quruq va kontinental, yog'in-sochin miqdori juda kam. Bu esa viloyatda qishloq xo'jaligini, xususan, uning dehqonchilik tarmog'ini rivojlantirishga qulay sharoit yaratmaydi. Shu bois, Navoiy viloyati, asosan, yaylov chorvachiligi, qorako'lchilikka ixtisoslashgan.

Viloyatda gidrografik shaxobchalar rivojlanmagan. Navoiy shahri yaqinida Zarafshon daryosining suvi juda ozayib qoladi. Janubiy tumanlarda sug'orma dehqonchilikni rivojlantirish maqsadida Quyimozor, Sho'rko'l, To'dako'l suv omborlari qurilgan.

Shuningdek, bu yerda Amu-Buxoro, O'rtacho'l, Konimex kanallari hududni suv bilan ta'minlaydi.

Navoiy viloyati hududining uzoq masofada shimoldan janubga cho'zilganligi, uning o'zlashtirilgan hududlari hamda ma'muriy markazini janubda joylashganligi mintaqa ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tashkil qilish va boshqarishda biroz qiyinchiliklar tug'diradi. Ayniqsa, viloyatda ichki transport infrastrukturasi va aholiga xizmat ko'rsatish sohalarini rivojlantirish ancha past.

Aholisi va mehnat resurslari. Navoiy viloyatining demografik salohiyati uncha katta emas. Hududning tabiiy sharoitini noqulayligi bu viloyatda aholini ko'payishiga, joylashishiga salbiy ta'sir qiladi.

Viloyatda 979,5 ming kishi istiqomat qiladi. Aholining zichligi eng past ko'rsatkichga ega bo'lib, 1 km² joyga 8,8 kishi to'g'ri keladi.

Yer maydoni jihatidan o'rtacha har bir qishloq tumaniga 13,9 ming km² dan yer to'g'ri keladi (Respublikada bu ko'rsatkich 2,7 ming km² ni tashkil qiladi). Birgina Uchquduq tumanining maydoni 46,6 ming km² yoki mamlakat hududining deyarli 1/10 qismiga teng. Shu bilan birga, Tomdi tumanining maydoni ham katta – 42,5 ming km². Qolgan tumanlar esa ancha kichik.

Qishloq tumanlarining katta ekanligi hududning qishloq xo'jaligi va aholi joylashuvi uchun qulay sharoitga ega emasligidan darak beradi. Darhaqiqat, aholi zichligi bu yerda ancha past. Jumladan, u Uchquduq tumanida 1 kishiga ham yetmaydi, Tomdi tumanida bundan ham kam. Faqat Xatirchi va Karmana tumanlarida aholi zichroq joylashgan (126 va 115 kishi). Tumanlarning aholi soni 15 mingdan (Tomdi) 120 ming kishigacha (Xatirchi) farq qiladi.

Viloyat aholisi 2017-yilga nisbatan 2018-yilda 21500 kishiga ko'paygan, o'sish sur'ati 22,2 foiz, o'rtacha yillik ko'payish 1,70%. Bu borada u Sirdaryo viloyatidan ustunroq, xolos.

Navoiy viloyatida tug'ilish koeffitsiyenti oxirgi 2018-yilda 22,2 promillega, o'lim 4,3 ga, tabiiy ko'payish 17,9 promillega teng

bo'lgan. Tug'ilishning eng yuqori ko'rsatkichlari Xatirchi va Nurota tumanlariga to'g'ri keladi. Ayni vaqtda tashqi migratsiyaning aholi sonini o'sishiga ta'siri ayrim yillarda salbiy. Masalan, 2018-yilda migratsiya qoldig'i manfiy 965 kishini tashkil qilgan.

Viloyatda 6 ta shahar va 48 shaharcha, 17 qishloq fuqarolar yig'inlari mavjud bo'lib, ularning barchasida jami aholining 45,5 foizi yashaydi. Ko'rinib turibdiki, umumiy urbanizatsiya ko'rsatkichi bu yerda ancha yuqori. Mazkur holat, bir tomondan, hududda sanoatning yaxshi rivojlanganligi bilan izohlansa, ikkinchi tomondan, intensiv qishloq xo'jaligi uchun imkoniyat cheklanganligi bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

Navoiy shahrining aholisi 136,4 ming kishi, u mamlakatimizdagi 17 katta shaharlar qatoriga kiradi. Ta'kidlash joizki, Navoiy bunday darajaga boshqa tengqur shaharlarga qaraganda juda tez, qisqa muddatda erishdi. Zarafshonda 82,5 ming, Nurotada 35 ming aholi yashaydi. Qolgan shahar va shaharchalarda esa aholi soni 22 mingdan kam.

Mehnatga layoqatli yoshdagi aholi 552,0 ming kishidan ortiqroq, ish bilan band bo'lganlar 407,7 ming kishi atrofida (2018-y.). Boshqa viloyatlarga qaraganda, bu yerda ishsizlar ulushi kattaroq. Jami band aholining 19,4 foizi sanoatga, 23,0 foizi qishloq xo'jaligiga, 11,1 foizi qurilishga, 12,5 foizi ta'lim, madaniyat, san'at va fanga to'g'ri keladi. So'nggi vaqtlarda yiliga 12 mingdan ko'proq yangi ish o'rinlari yaratilmoqda.

Iqtisodiyoti. Viloyat xo'jaligi ko'proq birlamchi sektorning tog'kon sanoati va yaylov chorvachiligiga ixtisoslashgan. Respublika mehnat taqsimotida rangli metallurgiya, kimyo, qurilish materiallari, elektr energetika va qorako'lchilik mahsulotlarini yetishtirish bilan ajralib turadi.

Boshqa viloyatlarda bo'lganidek, bu yerda ham iqtisodiy rivojlantirishlar amalga oshirilmoqda. Qishloq xo'jaligining deyarli barcha mahsuloti, sanoat mahsulotining 71 foizi nodavlat korxonalarida yaratiladi.

Navoiy viloyatida 22 dan ortiq qo'shma korxonalar mavjud. Ulardan eng kattalari «Qizilqumsement», «QizilqumRusNur», «Elektroximzavod», «Zarafshon-Nyumont» va boshqalar. Ushbu korxonalarining ko'pchiligi viloyatning tashqi savdo aylanmasida faol qatnashadi.

2018-yilda viloyatda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning yuqori ko'rsatkichlariga erishildi. Jumladan, yalpi ichki mahsulot 2017-yilga nisbatan solishtirma narxda 114,4 foizga, sanoat 112,7, qishloq xo'jaligi 106,5, xalq iste'mol mollarini ishlab chiqarish 116,6, savdo aylanmasi 103,8, aholiga pullik xizmat ko'rsatish 118,5 foizga o'sdi.

Sanoati. Viloyat sanoatining eng muhim xususiyati shundaki, bu yerda undiruvchi (tog'-kon) sanoati ko'proq rivojlangan. Masalan, agar Respublikada ushbu tarmoqqa o'rtacha 14,4 foiz sanoat mahsuloti to'g'ri kelsa, Navoiy viloyatida bu ko'rsatkich 48,7 foizga teng. Mazkur viloyat O'zbekistonda ishlab chiqariladigan 30 foizdan ortiqroq mineral o'g'itlar va sementini beradi (2018-y).

Iqtisodiyotni rivojlanish davrida viloyat sanoat mahsuloti solishtirma narxda 2,4 martaga o'sdi. Bu davrda xususan, rangdor metallurgiya tez rivoj topdi va ayni paytda sanoat tarmoq tuzilishining takomillashuviga katta e'tibor berildi. Biroq, shunga qaramasdan, Navoiy viloyatida, asosan, energetika, qurilish materiallari va tog'-kon sanoati yetakchilik qiladi. Shu bilan birga, mamlakatimizning ko'pchilik viloyatlariga xos an'anaviy tarmoqlar — yengil va oziq-ovqat sanoatining yangi tarmoqlari shakllanmoqda.

2017—2018-yillarda elektr energetika, rangdor metallurgiya-ning nisbiy ko'rsatkichlari biroz ko'paygan, yengil sanoat, kimyo va neft kimyo biroz kamaygan. Ayni vaqtda, qurilish materiallari sanoatining hissasi yanada oshgan.

Hozirgi paytda bu yerda elektr energetika, kimyo va neft kimyosi hamda rangli metallurgiya ixtisoslashgan tarmoqlar hisoblanadi. Navoiy viloyati mamlakatimizning 37,2 foiz undiruvchi

sanoat mahsulotini, 12,3 foiz elektr energetika, 73,7 foiz rangli metallurgiya, 26,4 foiz kimyo va neft kimyosi va 11,3 foiz qurilish materiallari sanoati mahsulotini yetkazib beradi. Barcha sanoat korxonalarida band bo'lgan ishchilar 114,0 ming kishi bo'lib, bu O'zbekiston Respublikasiga nisbatan 9,0 foizni tashkil etadi. Viloyatda O'zbekiston jami sanoat ishlab chiqarish asosiy fondlarning 14,1 foizi mujassamlangan.

Viloyatda bir yilda 6,96 mlrd. kVt/s, elektr energiya, 360 ming tonnadan ziyod mineral o'g'itlar, 260 ming tonnadan ko'proq oltingugurt kislotasi, 780 ming tonna azot kislotasi, 1,5 mln tonna sement, 40 ming tonna paxta tolasi va boshqa sanoat mahsulotlari ishlab chiqariladi. Shu bilan birga, bu yerda marmar plitalari, kir yuvuvchi mashinalarni ishlab chiqarish, zargarlik sanoati ham faoliyat olib boradi. Ayni vaqtda viloyatda ip va ipak gazlama, o'simlik yog'i yoki konserva sanoatlari ham viloyat ahamiyatida rivojlanmoqda.

Navoiy viloyati mamlakatimiz uchun eng muhim va noyob «strategik» ahamiyatga ega bo'lgan sanoat tarmoqlariga ixtisoslashgan. Bu yerda oltinning asosiy qismi olinadi, milliy iqtisodiyot uchun eng zarur bo'lgan fosforit kombinati ham mahsulot ishlab chiqarmoqda.

Viloyat sanoatining hududiy tarkibiga kelsak, bu borada eng avvalo, Navoiy va Zarafshon shaharlari ajralib turadi. Jumladan, Navoiy shahriga jami viloyat sanoat mahsulotining 51,0 foizi va Zarafshonga 40,0 foizi to'g'ri keladi. Qolgan hududlar ichida sanoat biroz Qiziltepa va Xatirchi tumanlarida rivojlangan. Tomdi va Uchquduq qishloq joylarida esa bu tarmoqning mujassamlashuvi ancha past.

Navoiy shahri viloyat tashkil etilishidan oldin O'zbekistondagi mavjud tipik industrial shaharlardan biri edi (Chirchiq, Angren, Olmaliq, Bekobodga o'xshash). Hozirgi kunda bu yerda yirik issiqlik elektr stansiyasi, azot o'g'iti va boshqa kimyoviy mahsulotlar ishlab chiqaruvchi sement zavodlari, tog'-kon metallurgiya

kombinati joylashgan. Undiruvchi sanoat, shuningdek, Uchquduq, G'ozg'on, Langar, Muruntov kabi «resurs» shahar va shaharchalarda ham rivojlanib bormoqda. Qiziltepada g'isht, Konimex, Yangirabodda paxta tozalash zavodlari bor.

Qishloq xo'jaligi. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, Navoiy viloyatida qishloq xo'jaligi, ayniqsa, sug'orma dehqonchilik sust rivojlangan. Jami agro soha mahsulotining 63,8 foizi chorvachilikka to'g'ri keladi.

Viloyat hududining ko'lamiga qaraganda uning iqtisodiy faol qismi, ya'ni ekin maydonlari juda kam. Bu yerda barcha ekin maydonlari atigi 95 ming gektardan sal ko'proqni tashkil qiladi, xolos. Uning taxminan 40 foizi g'alla, shunga yaqinroq qismi paxta (33 ming gektar) bilan band. Yem-xashak yetishtirish ekin maydonlarining 10 foizdan ziyodrog'ini, sabzavot 25 foizni egallaydi.

2018-yilda o'rtacha 214,6 ming tonna g'alla (ko'proq bug'doy), 83 ming tonna paxta olindi. Bog'dorchilik va uzumchilik, asosan, Xatirchi va Nurota tumanlarida yaxshiroq rivojlangan.

Yirik shoxli mollar soni 497 ming bosh atrofida, qo'y va echkilar 2091,8 ming boshdan ko'proq. 2018-yilda 266 ming dona qorako'l terisi, 801 tonna pilla yetishtirilgan.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirishda Xatirchi, Qiziltepa va Navbahor tumanlari oldinda. Keyingi o'rinda Karmana tumani turadi, Tomdi va Uchquduq tumanlarida esa mazkur tarmoq sust rivojlangan.

Transport va tashqi savdo. Viloyatda transport tizimi uncha yaxshi rivojlanmagan. Uning janubidan xalqaro temir va avtomobil yo'llar o'tadi, ana shu yo'llarga perpendikular shaklda Navoiy-Uchquduq temiryo'li qurilgan. Hozirgi vaqtda ushbu yo'lning davomi, ya'ni Uchquduq – Nukus yo'nalishi qurilib bitirildi. Bu esa Xorazm viloyati va Qoraqalpog'iston Respublikasini mamlakatimizning boshqa hududlari bilan bevosita temiryo'l orqali bog'laydi.

Natijada Navoiy shahrining (Karmana bilan birga) transport tuguni vazifasi yanada kuchaydi, Zarafshon, Uchquduq, Konimex shaharlari rivojlanishiga ham qulay imkoniyatlar yaratildi. Navoiy shahrida G'arb va Sharq mamlakatlarini tutashtiruvchi xalqaro aeroport qurildi (2008).

Viloyatda umumfoydalanadigan temir yo'llarning uzunligi 469,3 km, qattiq qoplamali avtomobil yo'llarining uzunligi 3841,0 km ni tashkil qiladi. 2018-yilda avtomobillarda yuk tashish 318,1 mln. tonnani tashkil qilgan, yo'lovchilarni tashish esa 149,6 ming kishiga yetgan.

2018-yilda tashqi savdo oboroti 1028 mln. AQSH dollaridan ziyod bo'lgan shundan eksport 437, import 591 mln AQSH dollar atrofida. Tashqi savdo aylanmasining yarmi, importning asosiy qismi Navoiy shahriga to'g'ri keladi, Zarafshon taxminan 40 foiz savdo aylanmasini, eksportning yarmidan ko'prog'ini ta'minlaydi. Qolgan hududlarning ichida Qiziltepa tumanining eksport salohiyati birmuncha rivojlangan.

Eksportning 1/2 qismidan ortig'i xorijiy mamlakatlar bilan qurilgan korxonalar zimmasiga to'g'ri keladi, importda esa ularning ulushi 20 foizga yaqin. Eksportda kimyo sanoati mahsulotlari, paxta tolasi, importda asosiy o'rinni mashina va asbob-uskunalar egallaydi.

Asosiy muammolar. Navoiy viloyati iqtisodiyotining istiqboli sanoatning tarmoqlar tarkibini takomillashtirish, xususan, yengil va oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish, agrar sohani mustahkamlash, transport tizimini yaxshilash bilan bog'liq. Shuningdek, qishloq infrastrukturasi va sanoatini rivojlantirish, mehnat resurslaridan to'laroq foydalanish, Navoiy shahri atrofi ekologiyasini sog'lomlashtirish, aholini toza ichimlik suvi bilan ta'minlash ham (bu muammo ayniqsa, Navoiy va Tomdi tumanlarida keskin) muhim ahamiyatga ega.

Navoiy viloyati hududi hozircha to'la o'rganilmagan mineral xomashyo zaxiralariga ega. Ularni aniqlash va xo'jalik aylanmasiga

kiritish ayni vaqtda ishlab chiqarishning hududiy tarkibini yaxshilashga ham imkoniyat beradi. Mavjud Navoiy va Zarafshon – Uchquduq ichki iqtisodiy tumanlar rivoj topadi, viloyat hududining iqtisodiy samaradorligi yanada oshadi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

- 1. Buxoro, Navoiy va Samarqand viloyatlarini bir iqtisodiy tuman doirasida birlashtirishga nimalar asos bo'la oladi?*
- 2. Buxoro viloyati iqtisodiyotining yetakchi tarmoqlari qaysilar va ularning rivojlanish omillarini ta'riflab bering?*
- 3. Navoiy viloyatining milliy va mintaqaviy iqtisodiyotda tutgan o'rni nimalarga bog'liq?*
- 4. Yaylov chorvachiligi va tog'-kon sanoati rivojlangan hududlar qaysilar?*
- 5. Samarqand viloyati iqtisodiyoti qo'shni viloyatlar xo'jalik ixtisoslashuvidan nimalar bilan farq qiladi?*
- 6. Iqtisodiy tumanning asosiy sug'orish inshootlarini ta'riflab bering!*

JANUBIY IQTISODIY TUMAN

Janubiy iqtisodiy tuman tarkibiga Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlari kiradi. Uning umumiy maydoni 48,7 ming km² bo'lib, bu O'zbekiston Respublikasi hududining 10,9 foizini egallaydi.

Janubiy mintaqada 5783,0 ming yoki mamlakatning 17,4 foiz aholisi yashaydi. Iqtisodiy tuman hudud va demografik salohiyatining nisbiy ko'rsatkichlaridan kelib chiqib aytish mumkinki, bu yerda aholi zichligi respublikaning o'rtacha darajasidan 1,8 barobar katta.

Iqtisodiy tuman hozirgi ko'rinishda o'tgan asrning 60—70-yillarida ham ajratilgan edi. Hatto, qisqa muddat davomida bu ikki qo'shni viloyat ma'muriy jihatdan yagona Surxondaryo viloyati nomi bilan ham yuritilgan. Keyinchalik, Qarshi dashtining o'zlashtirilishi bu yerda hududiy agrosanoat va yoqilg'i-energetika majmuasining shakllanishi munosabati bilan Qashqadaryo ba'zan alohida, ba'zan esa Samarqand — Qarshi iqtisodiy tumani deb ham yuritilgan.

Darhaqiqat, sobiq Ittifoq davrida Surxondaryo viloyati iqtisodiy geografik jihatdan O'zbekistonning qolgan qismidan biroz ajralib turuvchi hudud edi. Viloyatning Respublikadagi boshqa viloyatlar bilan iqtisodiy aloqalari (temiryo'l orqali) qisman Turkmaniston hududi orqali amalga oshirilib kelingan.

Respublikamiz mustaqillikka erishgach mamlakatning yagona transport tizimini shakllantirishga ham katta e'tibor berilishi natijasida hozirgi kunda G'uzor — Boysun — Qumqo'rg'on temiryo'li ishga tushirildi. Bu yo'l nafaqat Surxondaryo viloyatining iqtisodiy

aloqalarini yaxshiladi, balki, shu bilan birga, u mazkur viloyatni qo'shni Qashqadaryo viloyati bilan iqtisodiy-geografik jihatdan yaqinlashtirdi. Hisor tizmasi va uning davomi bo'lgan uncha baland hisoblanmaydigan Boysun hamda boshqa tog'lar avvallari bu ikki hududni tabiiy geografik nuqtayi nazardan ajratib turgan bo'lsa, endi ularni iqtisodiy geografik holatini yaxlitladi.

Natijada esa Surxondaryo viloyatini alohida iqtisodiy tuman sifatida ajratishga asos qolmadi va uni Qashqadaryo viloyati bilan birgalikda hududiy, iqtisodiy va demografik salohiyatga ega bo'lgan Janubiy iqtisodiy tuman darajasida qarash imkonini yaratdi.

Bugungi kunga kelib mazkur tuman Respublikamizda neft-gaz, yengil sanoat, xususan, paxta tozalash sanoati, paxta, pilla yetishtirish, bog'dorchilik kabi iqtisodiyot tarmoqlarining rivojlaniishi bilan ajralib turadi.

U mamlakatning 11,5 foiz yalpi ichki mahsuloti, shu jumladan, 10,6 foiz sanoat va 15,7 foiz qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetkazib beradi. Raqamlardan kelib chiqqan holda, mazkur tuman iqtisodiyotini ko'proq agrar-industrial yo'nalishli deb ta'riflash mumkin.

Ammo ta'kidlash joizki, Janubiy mintaqa katta tabiiy boylikka (agroiqlimiy resurslar, yer maydoni, yoqilg'i-energetika, tog'-kon kimyosi, rangdor metallar va b.) ega bo'lsa-da, uning iqtisodiyoti hozircha yuqori darajada rivojlanmagan. Ehtimol, bunga qisman uning iqtisodiy va siyosiy geografik o'рни sabab bo'lishi mumkin. O'z navbatida, makroiqtisodiy ko'rsatkichlar tumanning aholi salohiyatidan ancha past bo'lib, bu yerda xalq iste'mol mollarini ishlab chiqarish, savdo va tashqi iqtisodiy aloqalarni yo'lga qo'yish, ikki viloyat orasidagi iqtisodiy integratsiya jatumanini rivojlantirish muhim mintaqaviy muammolar sirasiga kiradi.

Agar, tumanning aholi tabiiy ko'payishi bo'yicha boshqa viloyatlardan sezilarli darajada ajralib turishini e'tiborga olsak, bunday vaziyatda uning ijtimoiy rivojlanish vaziyatini yanada yaxshilash o'z-o'zidan muhim ahamiyat kasb etadi.

Qashqadaryo viloyati hududi, aholisi va barcha iqtisodiy ko'rsatkichlari bo'yicha Surxon vohasidan kattaroq. Xususan, uning sanoat, tashqi iqtisodiy aloqalar ko'lami, investitsiya ko'rsatkichlari ancha yuqori. Ayni vaqtda Surxondaryo viloyati o'zining agroiqtisodiyoti bilan Qashqadaryodan ustunroq turadi.

Surxondaryo viloyati. Surxondaryo viloyati O'zbekistonning eng janubida joylashgan viloyat bo'lib, u shimol va sharqda Tojikiston Respublikasi, g'arbda Turkmaniston Respublikasi va shimoli-g'arbda Qashqadaryo viloyati bilan, janubda esa Amudaryo orqali Afg'oniston bilan chegaralanadi.

Viloyat 1941-yil 6-martda tashkil topgan. Uning maydoni 20,8 ming km². Surxondaryo viloyati ma'muriy jihatidan o'n uch tumanga bo'linadi. Ular quyidagilar: Angor, Boysun, Denov, Jarqo'rg'on, Muzrobot, Oltinsoy, Sariosiyo, Termiz, Uzun, Sherobod, Sho'rchi, Qiziriq va Qumqo'rg'on.

Viloyat markazi Termiz shahri bo'lib, unda 145,1 mingdan ko'proq aholi istiqomat qiladi. Termizdan Toshkent shahrigacha bo'lgan masofa 708 km ga teng. Viloyat aholisi 2569,9 ming kishini tashkil etadi.

U Respublika hududining 4,6% ini tashkil etgani holda aholisining ulushi 7,7 foizga to'g'ri keladi. Viloyatga bo'ysunuvchi shaharlar soni 2 ta, (bular Termiz va Denov). Tumanga bo'ysunuvchi shaharlar esa 6 ta.

Aholi zichligi 1 km.kv ga 127,9 kishi. Viloyat hududining kattaligi bo'yicha mamlakatda beshinchi o'rinda (Qoraqalpog'iston Respublikasi, Navoiy, Buxoro va Qashqadaryo viloyatlaridan keyin) turadi.

Tabiiy sharoiti va boyliklari. Surxondaryo viloyati mamlakatning eng janubida, Surxon-Sherobod vodiysida joylashgan. Viloyat hududi uncha katta bo'lmasa ham, uning tabiiy sharoiti respublikamiz boshqa viloyatlaridan o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Uning hududi shimoldan janubga Amudaryo sohillari tomon pasayib boradi. Iqlimi quruq subtropik bo'lib, nafaqat

O‘zbekistonda, balki MDH ning eng issiq hududlaridan biridir. Shu sababli, bu mintaqa O‘zbekistonning asosiy ingichka tolali paxta hamda subtropik ekinlar yetishtiriladigan tumani hisoblanadi.

Surxondaryo viloyati uch tomondan tog‘lar bilan o‘ralganligi uchun shimoldan keladigan sovuq havo va g‘arbdan keladigan iliq havo massalari viloyat hududiga kirib kela olmaydi. Shu sababli, yog‘in miqdori kam bo‘lib, yiliga 130–180 mm ni tashkil etadi. Eng ko‘p yog‘in tog‘ etaklariga tushadi – 600 mm atrofida.

Yog‘in miqdorining kamligidan sun‘iy sug‘orishga ehtiyoj katta bo‘lib, Surxondaryo, Sherobodaryo, Amudaryo suvlaridan unumli foydalanishga majbur bo‘ladi. Mintaqaning tuproq, o‘simlik va hayvonot dunyosi tekislikdan tog‘larga tomon o‘zgarib boradi. Tekisliklarda sug‘orib dehqonchilik qilinsa, tog‘ yonbag‘irlarida lalmikor dehqonchilik rivojlangan.

Viloyatda mineral resurslar xilma-xil, ayniqsa, yoqilg‘i turlaridan neft, gaz, toshko‘mir, kimyoviy xomashyolardan mineral tuzlar, oltingugurt hamda shifobaxsh mineral suvlar topilgan. Asosiy neft va gaz konlari Xovdog‘, Uchqizil, Ko‘kaydi va Lalmikordir. Toshko‘mir Boysun va Sharg‘unda, yirik tuz koni Xo‘jaikonda joylashgan. Shu bilan birga, qurilish materiallari zaxirasi ham kattadir.

Surxondaryo mineral resurslarga boyligi sababli tog‘-kon, rangli metallurgiya, energetika, kimyo, qurilish materiallari sanoatini rivojlantirish imkoniyati mavjud.

Aholisi va mehnat resurslari. 2019-yil 1-yanvar ma‘lumoti bo‘yicha, viloyatda 2569,9 ming aholi istiqomat qiladi. Uning aholisi, asosan, tabiiy o‘shish hisobiga ortib bormoqda. Bu yerda tabiiy o‘shish Respublika o‘rtacha ko‘rsatkichidan yuqori bo‘lib, 30% atrofida. Surxondaryo viloyatida 1959-yilda 500 mingga yaqin aholi yashagan bo‘lsa, so‘nggi aholi ro‘yxati bo‘yicha (1989-y.) 1 milliondan oshib ketgan. Aholining milliy tarkibida o‘zbeklar ko‘pchilikni tashkil etadi.

Jami aholining 86% o'zbeklar, 1,5% atrofida ruslar, 1,7% tojiklar, turkmanlar va boshqa millat vakillari tashkil etadi.

Aholining jinsiy tarkibi quyidagicha farqlanadi: erkaklar 49,5 foizni, ayollar esa 50,5 foiz.

Ma'lumotlar shuni ko'rsatib turibdiki, aholining tabiiy o'sishi Oltinsoy, Qiziriq, Jarqo'rg'on tumanlarida yuqori ko'rsatkichga ega. Shu bilan birga, Angor, Sariosiyo, Termiz tumanlarida tabiiy o'sish nisbatan pastroq.

Viloyat aholisi tumanlar bo'yicha ham notekis taqsimlangan. Hududi eng katta bo'lgan Sariosiyo tumanida viloyat aholisining 3,7 foizi, Sherobod tumanida 3,5, Boysun tumanida esa 4,6 foiz aholi istiqomat qilgani holda, hududi kichik bo'lgan Denov tumanida viloyat aholisining 14,6 foizi istiqomat qiladi. Mazkur tumanda aholi zichligi 1 km ga 359 kishini tashkil etadi. Aholi zichligi eng past tumanlar Boysun (22 kishi) va Sariosiyo (18,9) tumanlari hisoblanadi. Aholining zichligi hududlar bo'yicha notekis: tog' oldi va tog'li mintaqalarda u 1 km.kv ga 6 kishi atrofida bo'lsa, daryo vodiylarida 110—210 kishigacha to'g'ri keladi.

Mehnat resurslari bilan yetarli darajada ta'minlangan bo'lib, viloyat jami aholidan 1519,7 ming kishi mehnatga layoqatli yoshdagilardan iborat. Shundan, 667 ming kishi iqtisodiy faol aholi hisoblanadi.

Surxondaryo viloyati barcha viloyatlar ichida shahar aholisi eng kam foizni tashkil etadigan mintaqa hisoblanadi. Uning aholisini bor-yo'g'i 35,4 foizga yaqini shaharlarda yashaydi. Bu ko'rsatkich viloyatda sanoat hali yetarli darajada rivojlanmaganligidan dalolat beradi.

Xo'jaligi. Viloyat iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi yetakchi o'rinda turadi. U mamlakatimiz janubida joylashganligi sababli vegetatsiya davri ancha uzoq bo'lib, bu davrda harorat yig'indisi 5500°—5900° ga yetadi. Shu sabab, ingichka tolali paxta, shakarqamish kabi issiqsevar o'simliklar yetishtirishga qulay sharoit mavjud. Shuningdek, Surxon vodiysida anjir, anor, pista, uzum, xurmo kabi o'sim-

liklar ko‘plab ekiladi. Tog‘ yonbag‘irlarida lalmikor dehqonchilik (bug‘doy), sug‘oriladigan yerlarda esa sholi ham yetishtiriladi. Viloyatda Respublika paxtasining 10 foizi, shu jumladan, ingichka tolali paxtaning 75 foizi yetishtiriladi.

Surxondaryoning cho‘l va tog‘ yaylovlarida chorvachilik yaxshi rivojlangan, viloyatga O‘zbekistonning 9 foiz yirik shoxli qoramollari hamda 10 foiz atrofida qo‘ylari to‘g‘ri keladi. Bu yerda qorako‘l va hisori qo‘ylari ko‘plab boqiladi.

Sanoati. Surxondaryo viloyati yalpi ichki mahsulotining 18,6 foizini sanoat beradi. Sanoatning asosini yoqilg‘i-energetika, qurilish materiallari, yengil va oziq-ovqat, farmasevtika tarmoqlari tashkil etadi.

Mashinasozlik sanoati mintaqada juda sust rivojlangan bo‘lib, asosan, Termiz traktor-motor remonti, Denov qishloq xo‘jalik mashinasozligi va boshqalardan iborat.

Yoqilg‘i energetika sanoatining rivojlanishi 1950-yillarda viloyatda neft, gaz va ko‘mir konlarining ishga tushishi natijasida shakllandi. Bu yerda neft qazib olish hajmi asta-sekin ko‘paymoqda. Masalan, viloyatda 1995-yilda 130 ming tonna atrofida neft qazib olingan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 2010-yilga kelib 163 ming tonnani tashkil etdi.

Ko‘mir qazib chiqarish ham yildan yilga ortib bormoqda. 1994-yilda 150–200 ming tonna atrofida ko‘mir qazib olingan bo‘lsa, 2013-yilga kelib, bu 300–350 ming tonnaga yetdi.

Viloyatda elektr energetika to‘liq rivojlanmagan bo‘lib, yiliga 7 mln. kVt soat atrofida elektr quvvati olinadi. Mahalliy ehtiyoj uchun kerakli bo‘lgan elektr quvvati O‘rta Osiyo yagona elektr tizimidan olinadi.

Surxondaryo viloyatida qurilish materiallari sanoatini rivojlantirish uchun imkoniyatlar yetarli. Bu yerda tabiiy toshlar, ohaktosh, qum, shag‘al, gips va boshqalar ko‘plab topilgan. Shu sababli viloyat barcha tumanlarida sifatli g‘isht ishlab chiqarish yo‘lga qo‘yilgan.

Bundan tashqari, Qumqo'rg'on, Oltinsoy tumanlarida ohaktosh ishlab chiqarish, Termiz, Surxon, Denov, Qumqo'rg'on tumanlarida temir-beton tayyorlash kabi sanoat korxonalari ishlab turibdi.

Viloyatda kimyo sanoatini rivojlantirish uchun xomashyolar yetarlidir. Ayniqsa, yirik kaliy tuz koni muhim xomashyo hisoblanadi. Bu kon Ko'hitang tog'lari yonbag'rida joylashgan.

Hozirda viloyatning eng rivojlangan yetakchi tarmog'i paxta hamda boshqa qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlaydigan yengil va oziq-ovqat sanoatidir.

Xususan, Respublikamiz mustaqillikka erishgandan so'ng, viloyatda ip-gazlama, trikotaj va tikuvchilik, poyabzal, gilam to'qish va boshqalar rivojlana boshladi.

Shu bilan birga, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish ham ortib bormoqda. Ayniqsa, un va un mahsulotlari, yog', sut va sut mahsulotlari, sharbatlar, meva va uzum konservalari ishlab chiqarish tez o'sib bormoqda.

Sanoat mahsulotlari hajmining ortib borishida tashkil etilgan qo'shma korxonalar ham katta ahamiyatga egadir.

Viloyat tumanlari sanoat mahsulotlari hajmi bo'yicha birbiridan keskin farq qiladi. Jarqo'rg'on, Sho'rchi, Denov, Sherobod, Sariosiyo tumanlari viloyatda sanoat mahsulotlari hajmi bo'yicha yetakchi o'rinda tursa, aksincha, Termiz, Boysun, Oltinsoy tumanlarida sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish darajasi pastligi bilan xarakterlanadi.

Bu yerda kelgusida yoqilg'i, kimyo, rangli metallurgiya, qurilish materiallari, yengil va oziq-ovqat sanoatini yanada rivojlantirish imkoniyatlari mavjud.

Qishloq xo'jaligi. Viloyatda qishloq xo'jaligi har tomonlama rivojlangan. Bu sohada, asosan, sug'orib dehqonchilik qilish ustun turadi. Surxondaryo viloyatida 272 ming gektar sug'orish mumkin bo'lgan yerlar bo'lib, hozirgi kunda buning 230 ming gektardan ortig'i sug'orilmoqda. Viloyatda sug'orishni yaxshilash uchun

Hazarbog‘, Qumqo‘rg‘on, Zang, Katta Hisor, Sherobod, Amu-Zang mashina kanallari, Uchqizil, Oqtepa, Degrez, Janubiy Surxon kabi suv omborlari qurilgan. Paxta yetishtirish, ayniqsa, ingichka tolali paxta yetishtirish yaxshi rivojlangan. Viloyatning Angor, Jarqo‘rg‘on, Qumqo‘rg‘on, Termiz, Sherobod tumanlari ingichka tolali paxta yetishtirishga ixtisoslashgan.

Paxta bilan almashlab beda, makkajo‘xori, pillachilik ham yaxshi yo‘lga qo‘yilgan. O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan so‘ng, g‘alla maydonlari kengaytirilib bug‘doy, arpa, sholi, makkajo‘xori ko‘plab ekilmoqda. Donli ekinlar sug‘oriladigan yerlardan tashqari lalmikor yerlarda ham yetishtiriladi. Ammo bu yerlarda hosildorlik nisbatan kam.

Sholi, asosan, viloyatning markaziy va janubiy hududlarida, ya‘ni Amudaryo va Surxondaryo vohalarida ko‘plab ekiladi. Viloyatda har yili o‘rtacha 632 ming tonna atrofida don yetishtiriladi. Bu Respublikada yetishtiriladigan hosilning 5 foizini tashkil etadi.

Surxondaryo viloyatida sabzavot va poliz ekinlari yetishtirish uchun qulay tabiiy va iqlim sharoitlari mavjud. Bu yerda yetishtirilayotgan sabzavot, poliz ekinlari va mevalar mamlakatimizning turli shahar va qishloqlariga jo‘natiladi. Ayniqsa, ertangi piyoz va karam ko‘plab yetishtirilib, poytaxt Toshkent shahriga ham olib kelinadi. So‘nggi yillarda Surxondaryo poliz ekinlari va kartoshka yetishtirishda katta yutuqlarga erishmoqda. 2010-yilda 52,6 ming tonna kartoshka yetishtirildi (bu Respublikaning 6,6 foizini tashkil etadi).

Surxondaryo viloyatida uzumchilik va bog‘dorchilik ham yaxshi rivojlangan. Bu yerda issiq iqlimga moslashgan anor (uning 90 dan ortiq turi bor), bodom, xurmo, yong‘oq, pista, olma, limon va mandarin kabilar ko‘plab yetishtiriladi. Ayniqsa, Bobotog‘ etaklarida pistazorlar katta maydonlarni egallaydi. Uzun, Denov, Termiz va Sariosiyo tumanlarida anor va xurmo ko‘p ekiladigan bo‘lsa, Oltinsoy tumani uzum va mayiz yetishtirishga ixtisoslash-

gan. Denov tumanida subtropik sitrus meva va o'simliklar yetishtiriladigan markaz mavjud, unda ko'plab miqdorda issiqsevar daraxtlar va butalar viloyat iqlimiga moslashtirilmoqda. Jumladan, bu yerda xurmoning yangi navlari yaratilgan.

Viloyat iqtisodiyotida chorvachilik ham o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lib, u paxta va g'alladan keyinda turadi. Bu yerda qorako'lchilik yaxshi rivojlangan. Davlatga ko'plab miqdorda sifatli qorako'l terilari yetkazib beriladi (42,1 ming dona). Qumqo'rg'ondagi «Oqqarchig'ay» davlat naslchilik zavodi nasldor qorako'l qo'ylar yetishtirishga ixtisoslashgan.

Bundan tashqari, viloyatning tog'li mintaqasida zotdor hisori qo'ylari boqiladi, ular jaydari qo'ylarga nisbatan yirikligi, tez semirishi va boshqa xususiyatlari bilan ajralib turadi, qo'y va echkilar soni bo'yicha Surxondaryo O'zbekistonda 3-o'rinda turadi.

Aholining sut va sut mahsulotlariga bo'lgan talabini qondirish maqsadida qoramolchilik ham yaxshi rivojlantirilgan. Hozirda viloyatda 200 mingdan ko'proq yirik shoxli mollar boqilmoqda. Shuningdek, viloyatda parrandachilik, ipak qurti boqish (pillachilik), yilqichilik va boshqalar ham mavjud.

Transporti. Transport viloyat ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishi va joylashishiga muhim ta'sir ko'rsatadi. Tashqi iqtisodiy aloqalarda temiryo'l transporti katta ahamiyatga egadir. Bunda Toshkent — Termiz temiryo'li viloyat iqtisodiy aloqasida alohida o'rinda turadi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan keyin 1995-yil 17-avgustdagi Vazirlar Mahkamasi qarori bilan Qashqadaryo va Surxondaryo oraliq'ida 2007-yilda G'uzor — Boysun-Qumqo'rg'on temiryo'li ishga tushirildi. Bu temiryo'l Surxondaryoni mamlakat markazigacha bo'lgan masofani 120—130 km ga qisqartirdi.

Viloyat ichki aloqalarida avtomobil transporti yetakchi o'rinda turadi. Termiz barcha tuman markazlari bilan avtomo-

bil yo‘llari orqali bog‘langan. Shuningdek, Termiz – Qarshi, Termiz – Hayraton (Afg‘oniston), Termiz – Dushanbe, Termiz – Toshkent, Denov – Qarshi, Denov – Shahrisabz, Denov – Urganch, Denov – Samarqand kabi avtomobil yo‘llari ham katta ahamiyatga ega.

Viloyatda qisman suv transporti rivojlangan. Quvur transporti ham rivojlanib bormoqda. Ayniqsa, havo transportining viloyat ichki va tashqi aloqalarida ahamiyati oshib bormoqda. Termiz aeroporti xalqaro aeroport maqomiga ega, bu yerdan ko‘plab xorijiy mamlakatlarga havo yo‘llari o‘tkazilgan.

Tashqi iqtisodiy aloqalari. Surxondaryo viloyatida tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish uchun barcha tabiiy va iqtisodiy omillar yetarlidir. Shu sababli, viloyatda Hindiston, Afg‘oniston, Xitoy, Janubiy Koreya va boshqa mamlakatlar bilan qo‘shma korxonalar tashkil etilgan.

Tashqi savdo aylanmasi 2012-yilda 246,7 mln. AQSH dollarini tashkil etgan. Shundan eksport hajmi 229,3 mln. AQSH dollarga (88,1%) teng bo‘lsa, qolgani import mahsulotlariga to‘g‘ri keladi. Eksport qilinadigan mahsulot turlariga, asosan, paxta tolasi, qorako‘l terisi, oziq-ovqat, farmasevtika va boshqalar kiradi.

Iqtisodiyotning hududiy tarkibi. Surxondaryo viloyatida mashinasozlik, rudalar qazib olish, yengil sanoat tarmoqlarini hududiy-jihatdan notekis rivojlanganligini ko‘rishimiz mumkin. Mashinasozlik korxonalari, asosan, viloyat markazi Termiz hamda Denov shaharlarida joylashgan. Jarqo‘rg‘on, Denov, Sharg‘un, Sariosiyo va boshqa tumanlarda, asosan, qurilish materiallari, rangli metallar, paxta zavodlari, yengil va oziq-ovqat sanoati tarmoqlari yaxshi rivojlangan.

Qishloq xo‘jaligi mahsuloti yetishtirishda Qumqo‘rg‘on, Jarqo‘rg‘on, Denov, Oltinsoy tumanlari alohida ajralib turadi.

Umuman olganda Surxondaryo viloyatida ikki kichik iqtisodiy tumanni ajratish mumkin. Ular Termiz va Denov guruh tumanlaridir. Shu bilan birga, viloyat iqtisodiyotining hududiy tizimida

2500 yillik tarixga ega bo'lgan Termiz va unga tutash tumanning ahamiyati katta.

Qashqadaryo viloyati. Viloyat 1943-yil 20-yanvarda tashkil qilingan. Uning tarkibiga hozirgi vaqtda 13 qishloq tumanlari (Mirishkor, Dehqonobod, Kasbi, Kitob, Koson, Muborak, Nishon, Chiroqchi, Shahrisabz, Yakkabog', Qamashi, Qarshi va G'uzor) kiradi. Maydoni 28,6 ming km.kv bo'lib, u iqtisodiy tuman hududining 58,7, O'zbekiston Respublikasining 9,7 foiziga to'g'ri keladi.

Aholisi, 2019-yil ma'lumotlariga ko'ra, 3213,1 ming kishi. Viloyatda mamlakat aholisining 9,7 foizi iqtisodiy tumanning esa 55,5 foizi yashaydi. Ma'muriy markazi Qarshi shahri (270,7 ming).

Qashqadaryo viloyati respublika mehnat taqsimotida eng avvalo, neft va tabiiy gaz qazib olish, gaz-kimyoy, yengil sanoat tarmoqlari hamda paxta, g'alla va chorva mahsulotlari yetishtirish bilan ajralib turadi. Uning hissasiga O'zbekistonning 6,8 foiz yalpi ichki mahsuloti, 7,4 foiz sanoat va 8,2 foiz qishloq xo'jalik mahsulotlari to'g'ri keladi. To'g'ri, bu raqamlar uncha yuqori emas, biroq viloyat o'z iqtisodiy qudratini yanada oshirish uchun katta imkoniyatlarga ega. Bundan unga ajratilayotgan investitsiya hajmi ham dalolat beradi.

Geografik o'rni va tabiiy boyliklari. Qashqadaryo viloyati O'zbekiston Respublikasining janubida joylashgan bo'lib, u shimoliy-g'arbda Buxoro, shimolda Samarqand va Navoiy viloyatlari, janub va janubi — sharqda esa Surxondaryo viloyati bilan chegaralanadi. Geosiyosiy jihatdan, g'arb va janubiy-g'arbda Turkmaniston, sharqda Tojikiston Respublikasi bilan ham chegaradoshligini ta'kidlash zarur.

Yer usti tuzilishi ancha murakkab bo'lib, uning yarmidan ko'proq hududini tekislik va uncha baland bo'lmagan tepaliklar tashkil etadi (250—500 metr). Shu bilan birga, Qarshi cho'li ham viloyat hududiga to'g'ri keladi. Viloyat hududi shimoliy-sharq,

sharq va janubiy-sharqda tog'liklar bilan o'ralgan bo'lib, Zarafshon va Hisor tizmalari, Chaqchar tog'larining eng baland nuqtalari 3750–4100 metrgacha yetadi.

Relyefning bunday ko'rinishi viloyat hududida o'ziga xos tabiiy boyliklar mavjudligini ta'minlaydi va iqtisodiyot rivojlanishi mahalliy iqlim sharoitlarining shakllanishiga zamin yaratadi. Chunki, viloyatning quyi qismida qishloq xo'jaligida foydalanish uchun qulay bo'lgan yer maydonlari mavjud. Shu bilan birga, bu yer respublikamizda neft va tabiiy gaz zaxiralarining ko'pligi bo'yicha birinchi o'rinda turadi. Viloyat hududida Ko'kdumaloq, Muborak, Pomuk kabi yirik neft-gaz, Sho'rtan, Zevardi, Qultog'ga o'xshash tabiiy gaz konlari mavjud.

Dehqonobod tumanida esa turli tuz konlari, qurilish materiallari xomashyosiga boy. Ayniqsa, bu yerda katta zaxiraga ega bo'lgan kaliy tuzlarining borligi mamlakatimizda kaliy o'g'itlarini ishlab chiqarish sanoatini tashkil qilish uchun muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, viloyatning Shahrisabz mintaqasida marmar va boshqa konlar ham mavjud, bu yerda Kitob geologik qo'riqxonasi ham tashkil qilingan.

Shunday qilib Qashqadaryoda xususan, yoqilg'i-energetika, tog'-kon va gaz kimyosi, qurilish materiallari sanoatini keng ko'lamda rivojlantirishga qulay imkoniyatlar mavjud.

Iqlimi kontinental, yog'in-sochin miqdori, ayniqsa, cho'l mintaqasida juda oz. Binobarin, bu yerda dehqonchilikni rivojlantirish uchun irrigatsiya shaxobchalarini qurish talab etiladi. Tog'oldi va tog' mintaqasida yillik yog'in-sochin miqdori 800–900 mm ga yetadi. Bu esa daryolarning to'yinishiga qulay sharoit yaratadi.

Viloyat hududi Qashqadaryo havzasida joylashgan. Qashqadaryoga Jondirdaryo, Oqsuv, Tanxozdaryo, Oyoqchidaryo, Qizildaryo va boshqalar kelib qo'shiladi. Natijada viloyatning yuqori mintaqasida gidrografik tizimning ancha rivojlangan shakli vujudga keladi.

Biroq Qashqadaryo quyi mintaqaga borgan sari uning suvi kamayib boradi va bir vaqtlar Zarafshon daryosigacha borib yetgan bu daryo hozirda Qarshi – Koson atrofida tamoman tugab qoladi.

Qashqadaryoda sug'orma dehqonchilikni rivojlantirish maqsadida o'tgan asrning 70-yillarda Qarshi dashti o'zlashtirilishi keng miqyosda olib borildi. Hozirgi kunda viloyat hududida qator sug'orish inshootlari barpo etilgan. Masalan, bu yerda Hisorak, Qalkamin, Chimqo'rg'on, Qamashi suv omborlari mavjud. G'uzor tumanini, asosan, Pachkamar suv ombori va G'uzordaryo sug'oradi.

Yirik Qarshi magistral kanali Amudaryodan boshlanadi va qisqa masofada qo'shni Turkmaniston hududidan o'tadi, so'ngra, u katta Tollimarjon suv omboriga quyiladi, undan qudratli nasos stansiyalari yordamida 132 metr balandlikka ko'tarib beriladi. Bundan tashqari, cho'l mintaqasi Mirishkor (avvalgi Ulyanov) kanali suvlari bilan ham sug'oriladi, viloyatning shimoliy qismiga, asosan, Chiroqchi tumaniga Zarafshon suvlari Eski anhor kanali orqali yetib keladi.

Respublikamizning shunga o'xshash boshqa hududlarida bo'lganidek, bu yerda ham ko'plab zovurlar (kollektorlar) va to'planib qolgan sho'r, oqova suvlardan tashkil topgan tuz ko'llar bor. Ular ko'proq Qarshi dashtida uchraydi. Demak, bir tomondan kanal va suv omborlari yerlarni sug'orishda xizmat qilsa, obodonlashtirsa, ikkinchi tomondan, zovur va sun'iy ko'lchalar hudud agroekologiyasining noqulayligidan darak beradi.

Shunday qilib, viloyat agroiqlimiy sharoitlari hamma joyda ham bir xil emas. O'z navbatida, uning yuqori qismida intensiv dehqonchilikni rivojlantirish, bog'dorchilik va uzumchilikni tashkil qilish uchun imkoniyatlar mavjud bo'lsa, quyi cho'l mintaqasida tabiiy sharoit qadimdan g'alla va chorvachilik uchun qulaylik qilgan. Keyinchalik bu yerda ham sug'orma dehqonchilik rivojlanib borgan.

Albatta, Qarshi dashtini o'zlashtirish va shu asosda paxtachilikni rivojlantirish (bu ham bo'lsa, sobiq Ittifoq davrida, Respub-

likada paxta yakka hokimligini yanada kuchaytirish maqsadida amalga oshirilgan) mamlakatimiz milliy iqtisodiyotida o'z o'rniga ega. Biroq bu o'ziga xos tabiiy geotizimga insonning shunchalik aralashuvi kerakmidi?

Aholi va mehnat resurslari. Qashqadaryo viloyati o'zining aholi soni bo'yicha O'zbekistonda Samarqand, Farg'ona, viloyatlaridan keyingi uchinchi o'rinni egallaydi. U ayni vaqtda, aholi sonining o'sishi jihatidan Surxondaryo viloyati bilan birgalikda mamlakat demografik vaziyatida yetakchilik qiladi. Jumladan, agar O'zbekiston aholisi 1989–2019-yillarda 223,8 foizga o'sgan bo'lsa, Surxondaryoda bu ko'rsatkich 239,2 va Qashqadaryoda 236,0 foizga teng bo'ldi. Birgina 2018-yilda aholi ko'payish sur'ati 2,0 foizni tashkil qildi.

Viloyat tabiiy geografik muhitiga mos holda aholi uning hududida notekis joylashgan. O'rtacha zichlik 1 km² ga 112,5 kishi bo'lib, bu raqam Respublika o'rtacha ko'rsatkichidan deyarli 1,6 marta yuqori. Aholi xususan, yuqori mintaqada ancha zich o'rinishgan. Masalan, zichlik Yakkabog'da 174, Shahrisabz tumanida 168 va Kitobda 122 kishiga teng, vaholanki, bu ko'rsatkich Muborakda 21, Dehqonobodda 27, Mirishkor tumanida 40 kishini tashkil etadi, xolos.

Aholi soni bo'yicha viloyatda Chiroqchi tumani oldinda turadi (399,8 ming, 2019-yil). Shahrisabz tumanida ham, Shahrisabz shahrini qo'shib hisoblaganda, aholi 355 mingdan ziyod. Ayni vaqtda Mirishkor tumanining demografik sig'imi ancha past, unda 116,8 ming kishi aholi istiqomat qiladi.

Maydoniga ko'ra esa eng katta Dehqonobod tumanining hududi 4,0 ming km² yoki viloyat maydonining 1/7 qismi, Shuningdek, Muborak va Chiroqchi tumanlari ham nisbatan katta, eng kichigi – Kasbi tumani (0,65 ming km²).

Umuman olganda, yuqori mintaq (Shahrisabz, Yakkabog' va Kitob tumanlari) ko'p jihatdan Respublikamizning aholisi zich voaha va vodiylariga o'xshab ketadi. Ammo ta'kidlash joizki, zichlik,

quyi mintaqaning ayrim tumanlarida (Kasbi, Qarshi) ham ancha yuqori, ya'ni 192–204 kishiga teng.

Viloyatda aholining tabiiy harakat ko'rsatkichlari boshqa hududlarga qaraganda (Surxondaryodan tashqari) sezilarli darajada farq qiladi. Chunonchi, bu yerda tug'ilish koeffitsiyenti har 1000 kishi aholiga 25,8 kishini tashkil etadi (2018-yil). Eng yuqori daraja Chiroqchi tumanida bo'lib, u bu yerda yaqin 30 kishiga barobar (O'zbekistonda oldingi o'rinlarda). Ayni vaqtda umumiy tug'ilish koeffitsiyenti Shahrisabz tumanida pastroq. Qarshi shahrida esa u 16,0 promille.

Boshqa viloyatlar Qashqadaryoda ham tug'ilish darajasi kamayib bormoqda, biroq bu jatuman mamlakatning boshqa viloyatlariga nisbatan asta-sekinlik bilan sodir bo'lmoqda. Surxondaryoda ham xuddi shunga o'xshash demografik vaziyat kuzatiladi.

Migratsiyaning aholi soni o'sishiga ta'siri katta emas, ammo salbiy. Masalan, 2008-yilda shahar joylarda migratsiya qoldig'i minus 1440, 2009-yilda 1765 kishini tashkil etgan. Qishloq joylarda bu ko'rsatkich, yuqoridagilarga mos holda, minus 2910 va 2205 kishidan iborat bo'lgan.

Urbanizatsiya darajasi 43,06% ga teng bo'lib, bu Respublika ko'rsatkichidan ancha past (51,6%). Bu yerda jami 13 shahar va 123 shaharcha bor.

Ulardan Qarshi shahri O'zbekistonning 17 katta shaharlari qatoriga kiradi. Shahrisabzda 137,1 ming, Kosonda 145,8 ming aholi yashaydi; Qamashi va Kitob shaharlarida 62,9–97 mingdan aholi bor. Qolgan shahar va shaharchalarda aholi soni bundan kamchilikni tashkil etadi.

2019-yil 1-yanvar ma'lumotlariga ko'ra, Qashqadaryo viloyatida mehnatga layoqatli aholi soni 1,9 million kishiga yaqin. Shundan 785 ming kishi iqtisodiy faol hisoblanadi.

Xalq xo'jalik tarmoqlari bo'yicha aholi bandligining taqsimlanishi quyidagicha (2010-yil, foiz hisobida): sanoat 7,4, qishloq xo'jaligi 43,3, qurilish – 8,2, savdo, umumiy ovqatlanish va

moddiy texnika ta'minoti – 7,0, sog'liqni saqlash, jismoniy tarbiya va sport 6,4, ta'lim, madaniyat, san'at va fanda 11,6 foiz. Respublika ko'rsatkichlariga taqqoslaganda bu yerda sanoatda band bo'lganlar ulushi past, qishloq xo'jaligida, aksincha – yuqori.

Viloyat iqtisodiyotining umumiy ta'rifi. Qashqadaryo viloyatining iqtisodiyoti agrarindustrial yo'nalishda bo'lib, kelajakda uning industrial-agrar xususiyatini olishida katta imkoniyatlar mavjud.

Boshqa hududlarda bo'lganidek, bu yerda ham bozor islohotlariga katta e'tibor berilmoqda. Ammo viloyat sanoatini xususiylashtirish va davlat tasarrufidan chiqarish o'ziga xos xususiyatga ega. Sababi, sanoatning asosan, yoqilg'i-energetikaga ixtisoslashganligi sababli nodavlat sektori bu sohada 30 foizga yaqin, xolos.

Viloyatda kichik va o'rta korxonalar, mikrofirmalar soni ko'payib bormoqda. Qo'shma korxonalarining umumiy soni 36, amaldagisi 26, sanoatdagisi esa 2016-yilda barcha yo'nalishdagi qo'shma korxonalar ishlab chiqarilgan mahsulot 2,5 marta o'sgan. Qo'shma korxonalarining ko'pchiligi Qarshi, Muborak va Shahrisabzda joylashgan. Shu yilda chakana savdo 109,8, aholiga pullik xizmat ko'rsatish 136,9 va xalq iste'mol mollarini ishlab chiqarish 113,7 foizga o'sgan.

Ayniqsa, keyingi yillarda kapital mablag' sarflash, investitsiya hajmi ko'payib bormoqda. Bu esa kelajakda iqtisodiyotni yanada rivojlantirish uchun mustahkam zamin yasaydi. Shu o'rinda, eng avvalo, xorijiy mamlakatlar bilan birgalikda bunyod etilgan, sarflangan mablag' miqdori juda katta bo'lgan Sho'rtan gaz-kimyoy majmuasini ko'rsatish lozimdir. Ushbu majmuaning ishga tushirilishi bilan viloyat va mintaqa iqtisodiyotida muhim burilish yasadi.

Sanoati. Qashqadaryo viloyati O'zbekiston Respublika sanoati mahsulotining 7,4 foizini beradi. Bu yerda xususan, yoqilg'i-energetika va yengil sanoat yaxshiroq rivojlangan. Masalan, viloyat

mamlakatning 1/3 qismidan ortiqroq yoqilg'i sanoati hamda 12 foiz paxta tozalash sanoati mahsulotini ta'minlaydi.

Viloyat sanoatining ichki tuzilishida ham aynan ana shu tarmoqlar yetakchilik qiladi: yoqilg'i sanoatining ulushi (mahsulot qiymati bo'yicha) 70,5 foiz, yengil sanoat — 8,5, oziq-ovqat 6,0, un-krupa, omuxta yem sanoati 2,8 foiz.

Ayni vaqtda sanoatning boshqa tarmoqlari, masalan, mashinasozlik sust rivojlangan. Yaqin kelajakda kimyo va elektr energetika sanoati mavqeining ancha ko'tarilishi sodir bo'lmoqda. Hozirgi davrda viloyatning elektr energetikasi Muborak markazlashgan issiqlik elektr stansiyasiga hamda mamlakatda eng yirik Tollimarjon IESiga asoslanadi.

2018-yilda sanoat mahsuloti o'tgan yilga nisbatan 4,1 foizga ko'paydi. Ana shu yilda viloyatda 425 ta asosiy sanoat korxonalari mavjud bo'lib, ularning barchasida band bo'lgan ishchi xodimlar 126,4 ming kishini tashkil qilgan. Bir yilda taxminan 0,8 mln. kVt/s elektr energiyasi, 1,0–1,5 mln.t. neft, 1,3–1,5 mln.t. atrofida gaz kondensati (suyultirilgan gaz), 400 ming tonnaga yaqin oltingugurt, 6,2 mln. m² ip-gazlama, 146–150 ming tonna paxta tolasi, 30–31 ming tonnadan ziyodroq o'simlik yog'i, 20–25 mln. shartli banka konserva va boshqa mahsulotlar ishlab chiqariladi.

Nisbiy ko'rsatkichlarda hisoblaganda Qashqadaryoga O'zbekistonda qazib olinadigan neftning (gaz kondensati bilan birga) 95 foizi, tabiiy gazning 92 va oltingugurtning deyarli 100 foizi to'g'ri keladi.

Sanoatning hududiy tashkil etilishida Qarshi, Shahrisabz tugunlari katta ahamiyatga ega. Shu bilan birga, Muborak (IEM, gaz-kimyo majmuasi), Koson (yog'-ekstrakt, paxta tozalash, g'isht zavodi), Sho'rtan (neft gaz-kimyo), Tollimarjon (IES), Ko'kdumaloq (neft sanoati), Chiroqchi (konserva zavodi) va boshqa sanoat punktlarining ahamiyati ham oshib bormoqda. Qarshi va Qamashida to'qimachilik korxonalari, Shahrisabzda konserva,

ipakchilik, aksariyat tuman markazlarida paxta tozalash zavodlari mavjud.

Jami sanoat mahsulotining 27 foizi viloyat markazi – Qarshi shahriga to‘g‘ri keladi. Muborak tumanida sanoat mujassamlashuv ko‘rsatkichi bundan ham yuqori – 52 foiz. Ushbu tuman viloyat sanoat mahsulotining yarmidan ko‘prog‘ini beradi. Shahrisabz, Koson tumanlari o‘rtacha mavqega ega, biroq Dehqonobod va Mirishkor tumanlarida sanoat nihoyatda sust rivojlangan. Ushbu muammo jumladan, Kitob, Chiroqchi, Nishon va Qamashi tumanlariga ham taalluqlidir.

Qishloq xo‘jaligi. Viloyat iqtisodiyotining agro sohasi, asosan, paxta, g‘alla va chorvachilik mahsulotlarini yetishtirishga ixtisoslashgan. Umumiy ekin maydoni 2018-yil ma‘lumotlariga ko‘ra, 479 ming ga bo‘lib, u respublika ekin ekiladigan yerlarining 12,2 foizini tashkil qiladi.

Jami ekin maydonidan 218 ming gektari g‘alla (bu jihatdan viloyat mamlakatda 1-o‘rinda turadi), 170 ming gektari paxta, 7,0 ming gektari kartoshka, 15,0 ming gektari sabzavot, 55 ming gektari yem-xashak yetishtirishga ajratilgan. Bir yilda viloyatda, ob-havo sharoitiga qarab, 800–850 ming tonna g‘alla (respublikamizda 4,9–5,0 mln. tonna), 285–386 ming tonna paxta, 150–170 ming tonna turli sabzavot mahsulotlari olinadi. Shuningdek, bu yerda 38–40 ming tonna meva, 45 ming tonna atrofida uzum ham yetishtiriladi. Bulardan tashqari, viloyatda kungaboqar, tamaki, zig‘ir kabi qishloq xo‘jalik ekinlari ham mavjud.

Qashqadaryoda yirik shoxli mollar soni 680 ming bosh (O‘zbekistonda 2-o‘rinda), qo‘y va echkilar – 2,9 million bosh (1-o‘rin). Bir yilda 200 ming donaga yaqin qorako‘l terisi, 2,0–2,2 ming tonna pilla yetishtiriladi. Pillachilik sug‘orma dehqonchilik tumanlarida, yaylov, jun-go‘sht chorvachiligi, asosan, cho‘l mintaqasida rivojlangan.

Viloyat agro sohasining hududiy tarkibida Chiroqchi, Koson tumanlari yetakchi o‘rinlarda. Ikkala tuman yetishtirilayotgan qish-

loq xo'jalik mahsulotlarining taxminan 1/5 qismidan ko'prog'ini ta'minlaydi. Bu borada Qamashi, Shahrisabz, Kitob, Qarshi va Nishon tumanlarida ham vaziyat yaxshiroq. Ayni chog'da Muborak, Mirishkor tumanlarida qishloq xo'jaligining rivojlanishi birmuncha sustroq.

Transport va tashqi savdo. Viloyatda transport tizimining turli ko'rinishlari mavjud, ammo yuk tashishda avtomobil transportining o'rni katta. Masalan, 2018-yilda jo'natilgan umumiy 41,4 mln. tonna yukdan 457,3 ming tonnasi avtomobil transportiga to'g'ri keladi.

Neft va gaz konlaridan mamlakatimizning turli tumanlariga hamda qo'shni davlatlarga quvur transporti tarqalgan. Buxoro neftni qayta ishlash zavodi, ko'pgina yirik issiqlik elektr stansiyalariga ham aynan shu yerdan yoqilg'i yetkazib beriladi. Shuningdek, hozirgi vaqtda qurilgan G'uzor – Boysun – Qumqo'rg'on temiryo'lining ahamiyati ham ortib bormoqda.

O'rtacha bir yillik tashqi savdo hajmi 2018-yilda 734,0 mln. AQSH dollarini tashkil qiladi. Shundan eksport 308,4 mln, import 425,6 mln. dollarga teng.

Import hajmining eksportga nisbatan yuqoriligi viloyatda qurilish ko'lamining ko'pligi hamda qulay investitsiya makonining mavjudligidan dalolat beradi.

Eksportda birinchi o'rinda paxta tolasi turadi. Importning asosiy qismi esa mashina va asbob-uskunalar, qora va rangli metallarga to'g'ri keladi. Tashqi savdo aylanmasida uzoq xorij mamlakatlari bilan aloqalar yetakchilik qiladi.

Viloyat iqtisodiyotining hududiy tarkibi va asosiy muammolar. Qashqadaryo viloyatida eng avvalo, ikkita shakllanayotgan asosiy ichki iqtisodiy tuman ajratiladi. Quyi mintaqa yoki Qarshi mintaqasi – paxta va g'alla, chorvachilikka, neft-gaz, tog'-kon hamda elektro-energetikaga ixtisoslashgan. Uning tarkibiga Qarshi shahri, Qarshi, Nishon, Muborak, Koson, G'uzor, Kasbi va Mirishkor tumanlari kiradi.

Yuqori yoki Shahrisabz mintaqasida ko'proq agrosanoat majmuasi rivojlangan. U Shahrisabz, Yakkabog' va Kitob tumanlarini birlashtiradi. Bu ikki shakllangan tumanlardan tashqari Qashqadaryo geografi M. Yangiboyev yana ikki «oraliq» Shimoliy (Chiroqchi tumani) va Janubiy (Dehqonobod va Qamashi tumanlari) tumanlarni ham ajratgan. Albatta, bu yangi tumanlarda hududiy ishlab chiqarish majmuasining shakllanishi kelajakda yuz berishi mumkin.

Ishlab chiqarishini to'g'ri joylashtirish va uning hududiy tashkil etilishini takomillashtirishdan boshqa muammolar ham mavjud bo'lib, ular jumlasiga mehnat resurslari va rekreasiya boyliklaridan foydalanish, yoqilg'i-energetika va qurilish sanoati bazasini mustahkamlash, transport va ijtimoiy infrastrukturani rivojlantirish muhim hisoblanadi. Qishloq joylarda sanoat va infrastrukturani yaxshilash, aholini toza ichimlik suvi va tabiiy gaz bilan ta'minlash ham dolzarb muammolar sirasiga kiradi.

Tabiiy gaz zaxirasiga eng boy bo'lgan viloyatda ana shu yoqilg'i bilan ta'minlanganlik darajasining nihoyatda pastligi ayanchli holdir. Mazkur ko'rsatkich viloyat bo'yicha o'rtacha 58,2 foizga teng, xolos. Dehqonobod, Qamashi, Chiroqchi, Yakkabog' tumanlarida esa u yanada pastroq (ularning ba'zilarida mazkur ko'rsatkich, hatto 25 foizga ham yetmaydi). Dehqonobod tumanida toza ichimlik suvi bilan ta'minlanish darajasi viloyat o'rtacha ko'rsatkichidan ikki barobar past.

Tahlillardan ko'rinib turibdiki, Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlari iqtisodiyotida o'xshashlik hamda farqlar mavjud. Ularning rivojlanishini o'zaro muvofiqlashtirish, viloyatlararo iqtisodiy integratsiya jatumanlarini kuchaytirish, yoqilg'i-energetika (Surxondaryodagi ko'mir konlari asosida ham) tog'-kon kimyosi, mintaqa transport tizimini shakllantirish bu yerda yagona iqtisodiy tumanning shakllanishiga olib keladi. Shu bilan birga, O'zbekiston kartasida bu ikki viloyat hududi mamlakatning janubida alohida ajralib turadi, hatto ularning kartasi ham ko'pincha birgalikda,

yaxlit tuziladi. Demak, Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlarini Janubiy iqtisodiy tuman doirasida ko'rish har tomonlama asoslarga ega bo'lib, ularni yagona iqtisodiy mintaqa sifatida o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

- 1. Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlarini alohida iqtisodiy tuman sifatida qarashga qanday dalillar bor?*
- 2. Iqtisodiy mintaqaning mamlakat xo'jaligida tutgan o'rni qanday?*
- 3. Ushbu viloyatlarning iqtisodiy geografik va geosiyosiy o'rinlarida qanday xususiyatlar mavjud?*
- 4. Surxondaryo viloyati iqtisodiyoti, asosan, qaysi omillarga bog'liq?*
- 5. Qaysi viloyat suv resurslariga nisbatan boy?*
- 6. Surxondaryo viloyati iqtisodiyotining tarmoqlar va hududiy tarkibini sust rivojlanganligini tushuntirib bering!*
- 7. Qashqadaryo viloyati iqtisodiyoti rivojlanishida eng muhim omillar qaysilar?*
- 8. Qashqadaryo viloyati tarkibida qanday iqtisodiy tumanlarni ajratish mumkin?*

MIRZACHO‘L IQTISODIY TUMANI

O‘zbekistonning Mirzacho‘l mintaqasi o‘z tarkibiga Jizzax va Sirdaryo viloyatlarini oladi. Uning maydoni 25,49 ming km² bo‘lib, Respublika hududining 5,7 foizini tashkil qiladi. Maydonining kattaligi jihatidan Janubiy mintaqadan keyin to‘rtinchi o‘rinda turadi.

Yangi yerlarni o‘zlashtirish, mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish maqsadida vujudga kelgan iqtisodiy tuman Respublika markazida joylashgan bo‘lib, g‘arbiy qismi Samarqand, Navoiy viloyatlari, janubi qo‘shni Tojikiston Respublikasi, sharq tomondan Toshkent viloyati, shimolda Qozog‘iston Respublikasi bilan qo‘shniligi iqtisodiy jihatdan har tomonlama qulaydir. Mirzacho‘l iqtisodiy mintaqasining rivojlangan iqtisodiy tumanlar oralig‘ida joylashganligi mamlakat hududiy mehnat taqsimotida iqtisodiy hamkorlik aloqalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Mintaqada tuman tekislik tog‘ yonbag‘ri va tog‘li yerlarning qo‘shilib ketganligi, tabiiy sharoitning xilma-xilligi turli xil xo‘jalik tarmoqlarini rivojlantirishga keng sharoit yaratgan. Jumladan, Jizzax viloyatining Baxmal, G‘allaorol tumanlari Turkiston, Morguzar, Qo‘ytosh va Qaroqchi tog‘lari botig‘ida joylashgan bo‘lsa, Sirdaryo viloyatining aksariyat hududi tekislik mintaqasiga to‘g‘ri keladi. Rayonning iqtisodiy geografik o‘rning qulayligi ko‘plab iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Respublikaning taraqqiy etgan viloyat va shaharlarini, qolaversa, qo‘shni respublikalar bilan bog‘lovchi temiryo‘l, avtomobil, quvur yo‘llarining o‘tganligi bu iqtisodiy tumanni istiqbolini belgilaydi va iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish imkonini kengaytiradi.

Mamlakat mehnat taqsimotida tuman ko'p issiq va uzoq vegetatsiya davrini talab etuvchi ekinlarni (paxta, pilla, g'alla, poliz) yetishtirishga hamda bog'dorchilik, chorvachilik, uzumchilik, sanoatda elektroenergetika, qurilish materiallari, yengil, oziq-ovqat tarmoqlariga ixtisoslashgan. Oxirgi yillarda bu yerda tog'-kon, kimyo, to'qimachilik sanoatlari ham rivojlanib ishlab chiqarishni rivojlantirmoqda.

Iqtisodiy tumanning tarkibini tashkil etuvchi, hududiy tuzilishiga ko'ra bir-biriga deyarli o'xshamaydigan Sirdaryo va Jizzax viloyatlari tabiiy sharoiti va foydali qazilmalariga ko'ra birmuncha farq qiladi. Darhaqiqat, Sirdaryo viloyatida deyarli birorta foydali qazilma konlari uchramasa-da, Jizzax viloyati bundan mustasno.

Jizzax viloyati. Jizzax viloyati hududining kattaligiga ko'ra iqtisodiy tumanda salmoqli o'rin egallagan holda ma'muriy tuzilishi bo'yicha 12 ta tuman, 6 ta shahar va 42 ta shaharchadan iborat. Maydoni 21,21 ming km² bo'lib, aholisi, 2019-yil 1-yanvar ma'lumotiga ko'ra, 1352,4 ming kishi yoki Mirzacho'l mintaqasi aholisining 60,7 foiziga teng.

Ushbu mintaqa mamlakat ichidagi mehnat taqsimotida yirik agrar-sanoat ishlab chiqarish majmuiga egadir. Tog' va tog' oldi hududlarda lalmikor dehqonchilik, uzumchilik, bog'dorchilik, sut va sut-go'sht chorvachiligi keng rivojlanganligi bilan ahamiyatli.

Geografik o'rni va tabiiy boyliklari. Jizzax viloyati Respublikamizning markaziy mintaqasida joylashgan bo'lib, hududining uzunligi sharqdan g'arbga qadar 150 km, janubdan shimolga 175 km ni tashkil etadi.

Rayonning taraqqiy etgan Toshkent va Samarqand viloyatlari o'rtasida joylashganligi uning iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishiga har tomonlama imkon beradi. Ayni vaqtda janubiy-sharqda Tojikiston, shimoldan Qozog'iston Respublikasi bilan qo'shnichiligi uning geosiyosiy mavqeini ham belgilab beradi.

Hududning shimoliy, shimoliy-g'arb va qisman sharqiy tomonlari pasttekisliklardan iborat. Shimol-shimoliy g'arbiy

tomondagi pasttekisliklar orasida Aydarko‘l va Arnasoy, Tuzkon ko‘llari joylashgan.

Jizzax viloyatining yer usti tuzilishi xilma-xil, tog‘, tog‘ yonbag‘ri va tekisliklarning o‘zaro mujassamlashganligi bilan tavsiflanadi. Tog‘ va tog‘ oldi yerlari mintaqaning ancha katta qismini egallagan holda eng baland joyi 3401 metrdir. Chunonchi, Molguzarning balandligi 2620 metr, Qo‘ytoshniki 1905 metrni tashkil etadi. Viloyat qo‘shni Sirdaryodan farq qilib, turli foydali qazilmalarga boyligi bilan ajralib turadi. Baxmal, Zomin, G‘allaorol, Jizzax, Forish, Zarbdor tumanlarida mineral xomashyo zaxiralari: oltin, kumush, volfram, qo‘rg‘oshin, rux, molibden, marmar, ohak, granit va boshqa mineral xomshashyolar tarqalgan. Qo‘ytoshning volfram, Marjonbuloqning oltin, Uchqulochning qo‘rg‘oshin-rux konlari iqtisodiy jihatdan ahamiyatlidir. Ammo aniqlangan qazilma konlardan foydalanish, ishlab chiqarishga keng jalb etish, hozircha sust darajada. Binobarin, ushbu boyliklarni o‘zlashtirish yuqori texnologiyaga asoslangan turli shaklli korxonalarini qurishni taqozo etadi.

Turkiston, Nurota, Morguzar va Qo‘ytosh, Pitalitog‘, G‘ubdin tog‘ tizmalari o‘ziga xos iqlim hamda tabiat manzarasi shakllangan. 1976-yilda viloyatning Zomin tumanda 48 ming gektarli Xalq parki tashkil qilindi. Bu park Turkiston tizmasining shimoliy yonbag‘rida joylashgan bo‘lib, uning yonida Zomin qo‘riqxonasi ham vujudga keltirilgan. Qo‘riqxonasi va Xalq parki 78 ming gektar maydonni egallaydi.

Tabiiy iqlim sharoiti kontinental, yozi issiq va quruq, faqatgina Baxmal, Zomin va Forish tumanlarining yozi nisbatan salqinroq. Lalmikor dehqonchilik sug‘orma dehqonchilik bilan birgalikda olib boriladigan sut va sut-go‘sh yetishtirishga ixtisoslashgan, suv tanqisligi sezilib turadigan hududlari aynan shu tumanlarga to‘g‘ri keladi.

Aholisi va mehnat resurslari. Jizzax viloyatining aholisi 2019-yil yanvar ma‘lumotiga ko‘ra, 1352,4 ming kishi uning

aksariyat qismi qishloq joylarda yashaydi, zichlik 1 km² ga 63,8 kishi. Aholisining soni bo'yicha Respublikada Xorazm viloyatidan keyin 10-o'rinda turadi.

Viloyatda mamlakatning boshqa hududlariga xos aholi o'sishi-ning yuqori darajada saqlanib qolayotganligi kuzatiladi. 70-yillardagi ishlab chiqarish kuchlarining hududiy qayta taqsimlanishi nafaqat Jizzax viloyati aholi sonining o'zgarishida, balki uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida ham katta ahamiyat kasb etgan. O'sha paytda aholining shakllanishida tabiiy ko'payish bilan bir qatorda aholining mexanik harakati ham viloyat aholisining o'sishiga, tarkibiy o'zgarishiga ta'sir etgan.

Quruq cho'l o'rnida vujudga kelgan Do'stlik, Mirzacho'l, Paxtakor va Zarbdor tumanlari aholisining soni nisbatan kam. Tog' va tog' oldida joylashgan, qadimdan aholi yashab kelayotgan Baxmal, G'allaorol va Jizzax tumanlari demografik salohiyatining yuqoriligi bilan tavsiflanadi.

Jizzax viloyati aholisining hududiy joylashuvidagi holat Respublika o'rtacha ko'rsatkichidan pastroq. Aholi hudud bo'yicha notekis taqsimlangan. Jumladan, Nurota tizma tog'larining shimoliy yonbag'rida joylashgan Forish tumanida 1 km² joyga 9,3 kishidan to'g'ri kelsa, Paxtakor tumanida aholining zichligi yuqoriligi bilan xarakterlanadi.

Mintaqada aholi, asosan, tabiiy ko'payish hisobiga oshib boryapdi. Uning eng yuqori ko'rsatkichi 1985–1986-yillarda kuzatilgan, shu yillari tug'ilish har ming kishiga 43,6 tadan to'g'ri kelgan va bu jatuman 1990-yillargacha saqlanib qolgan.

Geodemografik jatumanlardagi hududiy farqlari quyidagicha izohlanadi.

Tabiiy o'sish sur'ati eng yuqori bo'lgan tumanlar: Baxmal, Zomin, Jizzax, o'rtacha ko'rsatkichga ega tumanlar: Zarbdor, Forish, Yangiobod, Do'stlik, tabiiy o'sish sur'ati nisbatan past bo'lgan tumanlar: Arnasoy, Zafarobod, Paxtakor, Mirzacho'l va Jizzax shahri. Tabiiy o'sish sur'ati baland bo'lgan tumanlardagi

aholining milliy tarkibida o'zbeklar ko'pchilikni tashkil etadi (90–96 foiz). Demografik vaziyatning yana bir omili bo'lgan aholi o'limi darajasi tug'ilish singari o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Chunonchi, 2017-yilda o'lim 4,4 promillega teng bo'lgan bo'lsa, 2018-yilda esa uning darajasi 4,2 promillega tushganligini qayd etish mumkin. Viloyatning tog' va tog' oldi, adir mintaqalarida joylashgan Baxmal, G'allaorol, Zomin tumanlarida aholi o'limi mintaqa umumiy ko'rsatkichdan biroz yuqori. Sababi, ushbu hududlardagi aholini toza ichimlik suvi bilan ta'minlash past darajada.

Natijada turli yuqumli kasalliklarning paydo bo'lishi, tug'ilishning ko'pligi, yosh bolalar va 1 yoshgacha bo'lgan bolalar o'rtasida o'limning nisbatan ko'pligi umumiy o'lim darajasining yuqori bo'lishiga olib keladi. Aholi tarkibida mahalliy millatlar ko'p sonli bo'lib, uning 85 foizga yaqinini o'zbeklar tashkil etadi.

Ikkinchi tub aholi – qozoqlar, asosan, Forish, Arnasoy, Mirzacho'l, Zafarobod tumanlarida yashaydi. Tumanda, bundan tashqari, qirg'izlar (Do'stlik, Baxmal, Arnasoy), tojik, rus, tatar kabi boshqa millat vakillari ham istiqomat qilishadi.

Jizzax viloyatida mehnat resurslari 765,7 ming kishini tashkil qiladi, shundan 539,4 ming kishi iqtisodiy aktiv aholi, 481,6 ming kishi iqtisodiyotda band bo'lib, uni 89,3 ming kishi davlat idoralarida, tashkilotlarida band bo'lsa, 397,3 ming kishi nodavlat sektorlarida mehnat qiladi.

Mamlakatimizning hamma hududlarida bo'lgani singari Jizzax viloyatida ham ma'lum miqdorda doimiy ish bilan ta'minlanmaganlar mavjud, ammo keyingi yillarda aholini ish bilan ta'minlash masalalari yaxshilanib bormoqda.

Jizzax Respublikada urbanizatsiya darajasi past bo'lgan viloyat hisoblanadi. Ammo bu yerda mehnat resurslaridan samarali foydalanish imkoniyatlari borligini ko'rish mumkin. Buning uchun mavjud qazilma konlari asosida sanoatni rivojlantirish, viloyat ichida mehnat resurslarini qayta taqsimlash talab etiladi.

Xo'jaligi. Jizzax viloyatining xo'jaligi mamlakatimiz aksariyat hududlari kabi agrar-industrial taraqqiyot yo'lidan borayotganligini ta'kidlash zarur. Mirzacho'l hududiy-ishlab chiqarish majmuida viloyat xo'jalik ixtisosi paxtachilik bilan bog'liq tarmoqlarning jadal rivojlanayotganligi bilan asosiy o'rinni egallaydi. Bundan tashqari, bu yerning tabiiy iqlim sharoiti g'allachilik, lalmikor g'allachilik, bog'dorchilik, pillachilik, meva-sabzavot, poliz mahsulotlarini yetishtirish, chorvachilik kabi qishloq xo'jaligi tarmoqlarini rivojlantirish uchun qulay.

Sanoatda rangli metall rudalarini qazib olish, oziq-ovqat va yengil sanoat tarmoqlari alohida ahamiyatga ega. Ushbu tarmoqlarni rivojlantirish hududda mulkchilikning turli shakllariga molik korxonalarini vujudga keltirish, bozor infratuzilmasini shakllantirish asosida olib borilmoqda.

Sanoati. 2018-yilda 3581,8 mlrd so'mlik sanoat mahsuloti ishlab chiqargan, uning o'sish sur'ati 111,6 foizni tashkil qilgan. Sanoat ishlab chiqarish hajmini 1,3 foizini tog'-kon, hamda 92,1 foizini ishlab chiqaradigan sanoat tarmoqlariga to'g'ri keladi. Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish 20,6, to'qimachilik, kiyim, teri va un-don mahsulotlar ishlab chiqarish 39,4 foizni tashkil etadi.

Yoqilg'i-energetika sanoati, Sirdaryo viloyatidan farq qilgan holda, o'zida ishlab chiqarmaydi, asosan, boshqa hududlardan oladi.

Tog'-kon sanoatida rangli metallar, shu jumladan, Qo'y-toshdan 1937-yildan beri volfram-molibden rudalarni, Marjon-buloq konlaridan oltin (1980-yil) va Qo'ytoshda volostanit, marmar, granit, Forish tumanidagi qo'rg'oshin, rux qazib olinadigan Uchquloch, Banoz konlari mavjud.

Kimyo va mashinasozlik sohasida irrigatsiya va melioratsiya maqsadlarida ishlatiladigan polietilen quvurlar (Jizzax plastmassa quvurlar zavodi) hamda polietilen plyonkalar ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan.

Polietilen plyonkalar ishlab chiqarish jami sanoat mahsulotining 1,1 foizini tashkil qiladi.

Mashinasozlik (2,8 foiz) sanoatning nisbatan yangiroq tarmogʻi hisoblanib, u asosan, qishloq xoʻjalik mashinalari, qurilish va yoʻl texnikasini taʼmirlashga xizmat qiladi. Jizzax, Gagarin, Paxtakorda joylashgan bunday korxonalar Toshkent qishloq xoʻjaligi va toʻqimachilik mashinasozligi zavodlarining filiallari hisoblanadi.

Qurilish materiallari sanoati birmuncha yaxshi rivojlangan boʻlib, u viloyatni qurilish materiallariga boʻlgan talabini qondiradi. Mazkur tarmoqqa tegishli korxonalar Jizzax, Dashtobod, Gʻallaorol shahar va tumanlarida joylashgan. Deyarli aksariyat tumanlarda gʻisht ishlab chiqariladi; Jizzaxda qurilish uchun zarur boʻlgan ohak tayyorlash oʻz tarixiga ega. Shuningdek, irrigatsiya va uy-joy qurilishida keng foydalaniladigan yuqori sifatli silikat ishlab chiqariladi.

Sanoat tarmoqlari ichida yengil sanoat tez rivojlangan boʻlib, u, asosan, mahalliy xomashyo va qishloq xoʻjalik mahsulotlarini qayta ishlashga asoslangan. Jami sanoat mahsulotlari ichida yengil sanoat hissasi 43,6 foizga teng. Shundan paxta tozalash sanoati yetakchi mavqeni egallagan holda Paxtakor, Doʻstlik, Mirzachoʻl paxta zavodlarini oʻz ichiga oladi. Paxta tolasi ishlab chiqarish 63,5 ming tonnaga teng (2019-yil) boʻlib, tolasi ajratib olingan texnik chigit yogʻ-moy kombinatlarida qayta ishlashga joʻnatiladi. Bir yilda viloyat boʻyicha chigitdan 3,3 ming tonnaga yaqin oʻsimlik yogʻi ishlab chiqariladi. Hamkorlikda tashkil etilgan «Kumush tola» (Oʻzbekiston – Tojikiston), «Bazalt» (Oʻzbekiston – Ukraina), «Jibri» (Oʻzbekiston – Angliya) korxonalari Jizzax shahrida barpo etilgan.

Oziq-ovqat sanoati aholining oziq-ovqat mahsulotlariga boʻlgan ehtiyojini qondirishga xizmat qiladi. Sanoatning bu tarmogʻi mahalliy xoshashyolar asosida ishlaydi. Jumladan, Baxmal, Gʻallaorol, Paxtakor tumanlarida sut, Jizzax, Arnasoy, Doʻstlik va Jizzax

shahrida meva hamda sabzavotlarni qayta ishlaydigan va shirin ichimliklarni tayyorlovchi korxonalar ishlab turibdi. Viloyat sanoat korxonalarida ishlab chiqariladigan mahsulotlarning 50 dan ortiq turi oziq-ovqat mahsulotlaridir. Un-non sanoati korxonalari Respublika ahamiyatiga ega. Bunday korxonalar Jizzax va G'allaorolda joylashgan.

Viloyatning barcha tumanlarida mahalliy xomashyodan sanoat mahsuloti ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish, aholini ish bilan ta'minlash masalalari bugungi kunning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda viloyatda chet el investitsiyalari kiritilgan bo'lib, hamkorlikdagi qo'shma korxonalar, kichik ishlab chiqarish subyektlari faoliyat ko'rsatmoqda.

Qishloq xo'jaligi. Jizzax viloyati yer yuzasining tuzilishi va qishloq xo'jaligiga ixtisoslashuvini e'tiborga olib, uni bir-biridan farq qiluvchi tumanlarga ajratish mumkin.

Birinchi tumanga chorvachilik, bog'dorchilik, uzumchilik va donchilikka ixtisoslashgan Baxmal, G'allaorol, Zomin va Forish tumanlari kiradi. Ushbu tuman maydoni viloyat umumiy hududining 79,5 foizini egallaydi.

Ikkinchi tumanga viloyatning 20,4 foiz maydonini egallagan Paxtakor, Jizzax, Zarbdor, Zafarobod kabi qolgan barcha tekislik qismida joylashgan, asosan, paxtachilik, pillachilik, poliz ekinlari yetishtirish va chorvachilikka ixtisoslashgan tumanlar kiradi.

Jizzax viloyati Respublika umumiy yer maydonining 4,6 foizini egallagan holda jami qishloq xo'jalik yerlarining 138,1 ming gektarini tashkil qiladi. Viloyatning 127,2 ming gektar maydoni fermer xo'jaliklari tasarrufida, 4,1 ming gektar maydon dehqon shaxsiy xo'jaliklarida, 6,8 ming gektari qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanuvchi davlat tashkilotlari ixtiyorida. Paxta ekiladigan yer maydonlari 81,7 ming gektarni tashkil qiladi, 80,5 ming gektar maydonda fermerlar paxta yetishtiradi. Viloyatni 2,0 ming gektar

yerida kartoshka, 9,8 ming gektar maydonda sabzavot, 9,6 ming gektar yerida poliz ekinlari yetishtirilsa, 19,8 ming gektar maydonda ozuqabop ekinlar, 16,8 ming gektar yerda meva va rezavorlar, 4,4 ming gektar maydonda uzum va boshqa ko‘plab bog‘dorchilik sohalari rivojlantirilgan. Qishloq xo‘jaligida tog‘, tog‘ oldi va adir zonalarida lalmikor, tekislik qismida obikor dehqonchilik amalga oshiriladi.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish bo‘yicha tumanlar ko‘rsatkichlari bir-biridan farq qiladi. Baxmal (14,8 foiz), G‘allaorol (10,4 foiz), Jizzax (11,3 foiz), Zomin (10,7 foiz), Paxtakor (8,3 foiz) tumanlari yetakchi hisoblanadi. Barcha tumanlarning 9 tasida paxta yetishtiriladi. Viloyat bo‘yicha 107,3 ming gektarga paxta ekilib, undan 165,5 ming tonnaga yaqin hosil olindi (2019-y.).

Viloyatning Jizzax, Zomin, G‘allaorol, Baxmal tumanlarida pillachilik rivojlangan. Qishloq xo‘jaligining bu sohadagi katta imkoniyatlarni hisobga olib, O‘zbekiston – Tojikiston «Kumush tola» ipak tolasini tayyorlaydigan qo‘shma korxonasi tashkil etilgan.

2019-yilda viloyatda 524,7 ming tonna don, shundan 400 ming tonna bug‘doy, 146,4 ming tonna paxta, 67,2 ming tonna kartoshka, 394,9 ming tonna sabzavotlar, 227,0 ming tonna oziqabop poliz mahsulotlari, 82,5 ming tonna meva va rezavorlar, 24,7 ming tonna uzum mahsulotlarini yetishtirdi. Qishloq xo‘jaligining asosiy tarmoqlaridan biri chorvachilik bo‘lib, u viloyatda juda yaxshi rivojlangan.

Viloyatda, asosan, go‘sht-sut chorvachiligi, qo‘ychilik, echkichilik, yilqichilik sohalari mavjud. Viloyatda 893,7 bosh yirik shoxli qoramol uning 251,1 mingi sigirlar, qo‘y-echkilarni soni 2118,3 ming bosh, 3285,8 mingta barcha turdagi parranda mavjud bo‘lib, aholini go‘sht, sut, tuxum mahsulotlariga bo‘lgan talabini qondiradi.

2018-yilda 212,4 ming tonna go‘sht, 593,9 ming tonna sut, 270,2 mln dona tuxum, 3822 tonna jun, 3260 dona qorako‘l

terisi, 596,4 tonna pilla yetishtirilgan. Hozirgi vaqtda viloyatda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash, bozor infrastukturasini barpo etish, aholi bandligini oshirish oziq-ovqat, qurilish, yengil sanoat tarmoqlarida kichik va o'rta tadbirkorlikni rivojlantirish va yangi ish o'rinlarini barpo qilish orqali aholini ijtimoiy muhofaza qilish ustuvor yo'nalish hisoblanadi.

Transporti. Jizzax viloyatida transportning temiryo'l, avtomobil, havo transporti mavjud bo'lib ularning qatnov yo'llari: umumfoydalanadigan avtomobil yo'llari 2601 km ga teng, shundan xalqaro ahamiyatga ega bo'lgan avtomobil yo'llarining uzunligi 168 km, davlat ahamiyatlisi 1431 km, mahalliy ahamiyatga egasi 1002 km ni tashkil qiladi. Temiryo'l uzunligi 274,1 km bo'lib, asosan, respublika hududlarini bog'lashda ahamiyatli. Jizzax viloyatida 2018-yil 1 yanvar holatiga mintaqalar bo'yicha 36,7 ming kishi o'z manzillariga yetkazib qo'yilgan bo'lsa, 5562,4 ming tonna yuk hududlarga yetkazib berilgan. Jizzax viloyati bo'yicha avtomobil transportida tashilgan yuklar 8,8 mln tonnani tashkil etadi. Hududlar bo'yicha avtomobil transportini umumiy yuk aylanmasi 593,2 mln tonna-kilometrni tashkil qilib, asosan, xalq iste'mol mollari, sanoat mahsulotlari, oziq-ovqat va qurilish materiallaridan iboratdir. Viloyatda hududlar bo'yicha avtomobil transportining yo'lovchi aylanmasi 2265,6 mln kishini tashkil qilgan.

Jizzax viloyati hududidan o'tadigan gaz quvurlari Mirzacho'l, Toshkent, Farg'ona iqtisodiy tumanlari aholisini gaz bilan ta'minlashda muhim transport vositasi hisoblanadi. Aholini toza ichimlik suvi bilan ta'minlashda ham aholi manzilgohlariga tortilgan suv quvurlari ham muhim ahamiyatga ega.

Tashqi iqtisodiy aloqalari. Jizzax viloyatining tashqi iqtisodiy aloqalari, asosan, ishlab chiqargan mahsulotlarini tashqi savdodagi ulushida ko'rinadi. Viloyat 2018-yilda 76,0 mln. AQSH dollarlik mahsulotlarni eksport qilgan holda 260,0 mln. AQSH dollarlik mahsulotlarni import qilgan. Respublika tashqi savdo tovar aylanmasidagi ulushi eksportda 0,5, importda 1,3 foizga tengdir.

Sirdaryo viloyati. Mazkur viloyat 1963-yil 16-fevralda tashkil topgan. Uning hududida 8 ta tuman, 5 ta shahar shu jumladan respublika va viloyatga bo'ysunuvchi 3 ta shaharlar mavjud.

Sirdaryo viloyatining umumiy maydoni 4,28 ming km² bo'lib, Mirzacho'l iqtisodiy tumani hududining 19,9 foizini tashkil etadi. Aholisi, 2019-yil ma'lumotlariga ko'ra, 829,9 ming kishi yoki Respublika jami aholisining 2,6 foiziga teng, aholi zichligi 1 km² ga 193,9 kishi to'g'ri keladi.

Ma'muriy markazi Guliston shahri. Viloyat Respublikada ishlab chiqariladigan sanoat mashulotining 1,2 foizini, qishloq xo'jaligi yalpi mahsulotining 3,7 foizini beradi.

Xo'jaligi, transport va infrastruktura tarmoqlarining rivojlanishida qo'shni Toshkent viloyatining ahamiyati yuqori.

Iqtisodiy geografik o'rni va tabiiy boyliklari. Sirdaryo viloyati Mirzacho'l iqtisodiy tumanining sharqiy qismida joylashgan va qulay iqtisodiy geografik o'ringa ega. Bunday qulaylikni Toshkent viloyati, Zarafshon va Farg'ona vodiylariga qo'shniligi, magistral transport yo'llarining o'tganligida ko'rish mumkin. Shuningdek, shimoldan Qozog'iston Respublikasi, sharqda Toshkent viloyati, g'arbda Jizzax viloyati bilan chegaradoshligi uning alohida geosiyosiy ahamiyatga egaligini ham bildiradi.

Sirdaryo viloyatining yer usti tuzilishi uncha murakkab emas, foydali qazilmalarga ham boy emas. Faqatgina qurilish materiallarida ishlatiladigan g'isht ishlab chiqarish uchun xomashyoni hisobga olmaganda deyarli boshqa foydali qazilmalar yo'q.

Hududining aksariyat qismi tekisliklardan iborat bo'lib, Jizzax viloyatidan farq qilgan holda, u sug'orma dehqonchilik qilishga asoslangan. Ammo umumiy yer fondi nafaqat iqtisodiy tumanda, balki Respublikada ham nisbatan kichik. Viloyatda, asosan, paxta, g'alla, bog'dorchilik, polizchilik, chorvachilik sohalari yaxshi rivojlanganligi bilan xarakterlanadi.

Aholisi mehnat resurslari. Viloyat Mirzacho'l iqtisodiy tumani aholisining 39,6 foizini o'zida mujassamlashtirgan. 2019-yil

1-yanvar holatiga 829,9 ming kishini tashkil qiladi. Aholini zichligi 1 km² ga 193,9 kishi to'g'ri keladi.

Sirdaryo aholisining zichligi Jizzax viloyatiga qaraganda 2,6 marta yuqori. Buni maydonining kichikligi va uning barcha qismini yaxshi o'zlashtirilganligi bilan izohlash mumkin. Xovos, Mehnatobod va Mirzaobod tumanlarida aholining soni har birida 55 ming kishiga ham yetmaydi. Qolgan oltita tumanining aholisi viloyat umumiy aholisining 60,9 foiziga teng. Guliston shahrida 68,2 ming kishi, Yangiyerda 42,4 ming kishi, Sirdaryoda 29,8 ming kishi yashaydi.

Mamlakat mintaqalari ichida Sirdaryo viloyatining aholisi kam sonli bo'lsa-da, bu yerda tabiiy ko'payish o'ziga xos xususiyatga ega. Jumladan, 2019-yil yakunlariga ko'ra, aholining tabiiy ko'payish ko'rsatkichi har ming kishiga 17,7, tug'ilish koeffitsiyenti esa 22,3 va o'lim 4,6 promillega teng bo'lgan. Mazkur jatumamlarning hududiy farqlari deyarli sezilmaydi. Masalan, tug'ilish Sayxunobod (25,4%), Mirzaobod (24,3%), Boyovut (24,6%) va Guliston (23,3%) tumanlarida viloyat o'rtacha ko'rsatkichidan yuqori bo'lsa, boshqa tumanlarda uning aksi.

O'lim darajasi shahar joylarda nisbatan baland bo'lib, u 6,8 promilleni tashkil etadi. Mazkur ko'rsatkich, Sirdaryo tumanida (7,0%) hisobga olmaganda, qolgan barchasida viloyatning o'rtacha darajasidan past.

Aholining mexanik harakati bu viloyatga ma'lum yillarda o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatgan bo'lsa-da, hozirda uning ahamiyati ancha kamaygan.

Milliy tarkibida, asosan, o'zbeklar, bundan tashqari, qozoqlar, tojiklar, ruslar, koreys va boshqa millat vakillari bor.

Viloyat aholisining 41,3 foizi shahar joylarda yashaydi. Mavjud 5 ta shahridan nisbatan yiriklari Guliston, Yangiyer va Sirdaryo shaharlari hisoblanadi. Mirzacho'lni o'zlashtirishda Sirdaryoga respublikani boshqa viloyat va shaharlaridan ko'chib kelgan mehnat resurslarini va mutaxassislarni ahamiyati katta bo'lgan. Mehnatga

layoqatli aholining soni, 2019-yil 1-yanvar ma'lumotlariga ko'ra, 480,5 ming kishi yoki jami viloyat aholisining 47,2 foiziga teng. Iqtisodiy faol aholi soni 390,7 ming kishini, iqtisodiy bandlar 354,2 ming kishini tashkil qiladi.

Mehnat resurslaridan foydalanish muammolarni bartaraf qilish maqsadida qishloq joylarda 2019-yilda 6,6 ming qo'shimcha ish o'rinlari yaratilgan. Mehnat resurslari sonining yildan yilga oshib borishi natijasida viloyatda yangi ish o'rinlarini ko'paytirish maqsadida hududda yangi ishlab chiqarish korxonalarini barpo qilish, mavjudlarini kengaytirish ishlari olib borilmoqda.

Sirdaryo viloyati mamlakat hududiy mehnat taqsimotida, asosan, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirishga jumladan paxta, don, sabzavot, poliz, bog'dorchilik, chorvachilik sohalari yaxshi rivojlangan va bu tarmoqlarni takomillashtirish, rentabelligini oshirish, qo'shma korxonalarini barpo qilish masalalari o'z yechimini topmoqda.

Bugungi kunda viloyatda yetishtirilgan barcha turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini viloyatning o'zida qayta ishlab eksportbop tayyor mahsulotlarga aylantirilmoqda, hamda aholi iste'moli uchun ko'plab mahsulotlar ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan.

Viloyatda qishloq xo'jaligi mahsulotlari 27,6 foizga, sanoat mahsulotlari 104,2 foizga o'sgan. Iste'mol mollari ishlab chiqarish 100 foizga yetgan holda shundan oziq-ovqat mahsulotlari 38,3, noziq ovqat mahsulotlari 61,7 foizni tashkil etadi.

Viloyatda dehqonchilik mahsulotlari 96,6, chorvachilik mahsulotlari 103,9 foizni tashkil qiladi. Jumladan, don ekinlari 47,3, texnik ekinlar 40,0, paxta 39,2, kartoshka va sabzavot poliz ekinlari 5,9, oziqa ekinlari 6,8 foizga teng.

Viloyat sanoati bugungi kun talabidan kelib chiqib yangi rivojlanish bosqichiga o'tgan. 2017–2018-yillarda sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmi 112,2 foizga oshgan. Viloyatda elektr energiya ishlab chiqarish, qurilish materiallari ishlab chiqarish, yengil, oziq-ovqat sanoatlari yaxshi rivojlangan.

Sirdaryo viloyatida 2018-yilda sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish 5163,1 mlrd. soʻmni tashkil qilgan. Iqtisodiy faoliyat turlari boʻyicha togʻ-kon sanoati ulishi 0,2, ishlab chiqaradigan sanoat ulishi 63,2, oziq-ovqat, ichimliklar, tamaki 25,8, toʻqimachilik, kiyim, teri va unga tegishli mahsulotlarni ishlab chiqarish 47,0, mashina va uskunalarni ishlab chiqarish 5,8, qogʻoz va qogʻoz mahsulotlari, mebel buyumlari ishlab chiqarish 1,0, kimyo mahsulotlari, rezina va plastmassa buyumlar ishlab chiqarish 2,4, farmatsevtika mahsulotlari va farmatsevtika preparatlari ishlab chiqarish 4,3, nometal buyumlar ishlab chiqarish 11,8, metal mahsulotlari ishlab chiqarish 0,1 foizni tashkil qiladi.

Viloyatda Dehqonobod, Boyovut, Mirzaobod, Fargʻona va Guliston paxta tozalash zavodlari yetishtirilgan paxtani qayta ishlab tolagaga aylantiradi, hamda tolni ip yigiruv kombinatlarida kalavaga aylantirib toʻqimachilik korxonalariga yetkazib beradi.

Oziq-ovqat sanoatining korxonalari deyarli barcha shahar va tumanlarda mavjud boʻlib, bunga Sirdaryo, Guliston sut zavodlari, yogʻ-pishloq zavodi, yogʻ-ekstraksiya, qandolat fabrikasi va boshqalar kiradi.

Viloyatda mashinasozlik va metallni qayta ishlash tarmogʻi ham shakllangan. Asosan, Toshkent qishloq xoʻjaligi mashinasozligi zavodining Sirdaryo filiali, Guliston taʼmirlash-texnika zavodlari, refrijerator-vagonlarni taʼmirlash zavodlari mavjud.

Qurilish materiallari sanoatiga jami sanoat mahsulotining 1,2 foiziga yaqini toʻgʻri keladi. U, asosan, Yangiyer shahri va Sirdaryo tumanlarida rivojlangan.

Yangiyer qurilish materiallari va konstruksiyalari kombinati tarkibida temir-beton mahsulotlari, temir- beton quvurlari zavodlari va sexlari mavjud. Sirdaryoda ham temir-beton mahsulotlari ishlab chiqariladi, bu yerda uysozlik kombinati barpo etilgan.

Sirdaryo viloyatida umumfoydalanadigan temir yoʻllarning uzunligi 160,9 km ni tashkil etadi, avtomobil yoʻllari uzunligi esa 1447,0 km ga teng. 2018-yilda avtomobillarda 15,2 mln. tonna

yuk tashilgan bo'lib, yuk aylanmasi 235,0 mln. tonna km ga teng. Viloyatda 2018-yilda 79,0 mln. kishi avtomobil transporti orqali manzillariga yetkazilgan.

Viloyat aholisini har 100 kishisiga 2,4 ta uy telefoni to'g'ri keladi. Aholiga bir yil davomida 2295,5 mlrd so'mlik savdo va xizmat ko'rsatilgan, aholi joy boshiga esa bu ko'rsatkich 2784,9 ming so'mni tashkil qiladi.

Sirdaryo viloyati mamlakatimizda xorijiy sarmoyalarni jalb etish va shu asosda qo'shma korxonalar qurish borasida rivojlanib borayotgan hudud hisoblanadi. 2018-yilda 2699,3 mlrd. so'mlik barcha moliyalashtirish manbalari hisobiga asosiy investitsiyalar kiritilgan.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

- 1. Jizzax va Sirdaryo viloyatlarini Mirzacho'l iqtisodiy tuman doirasida bir-
lashtirishga nimalar asos bo'la oladi?*
- 2. Jizzax viloyati qaysi sanoat tarmoqlariga ixtisoslashgan?*
- 3. Jizzax viloyati iqtisodiyoti Sirdaryo viloyati xo'jalik ixtisoslashuvidan nimalar
bilan farq qiladi?*
- 4. Sirdaryo viloyatining milliy va tuman iqtisodiyotida tutgan o'rni nimalarga
bog'liq?*
- 5. Iqtisodiy tuman viloyatlari transporti va tashqi iqtisodiy aloqalarini ba-
holang!*

QUYI AMUDARYO IQTISODIY TUMANI

O'zbekistonning quyi Amudaryo mintaqasi o'z tarkibiga Qoraqalpog'iston Respublikasi hamda Xorazm viloyatini birlashtiradi. Uning maydoni 172,64 ming km² yoki mamlakat hududining 38,4 foizini tashkil etadi. Bu jihatdan O'zbekiston Respublikasining eng katta iqtisodiy tumani hisoblanadi.

Rayon aholisi, 2019-yil 1-yanvar ma'lumotiga ko'ra, 3705,5 ming kishi bo'lib, bu mamlakat aholisining 11,1 foiziga teng. Aholi joylashuvining o'rtacha zichligi 1 km² maydonga 21,4 kishi, umumiy urbanizatsiya darajasi 41,2 foiz.

Asosiy tuman hosil qiluvchi omil bo'lib, uning iqtisodiy geografik o'rni xizmat qiladi. Rayon, o'z nomiga mos holda, Amudaryoning quyi oqimida, Orol dengizining janubiy qismi va O'zbekiston Respublikasining shimoliy-g'arbiy qismida, yaqin va «uzoq» xorij mamlakatlarga chiqish joyida joylashgan. Quyi Amudaryo tumanining bunday iqtisodiy-geografik va geosiyosiy mavqei uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, ichki investitsiya makonini yaratish hamda mamlakat iqtisodiyotini jahon xo'jaligi tizimida integratsiya (aloqa) qilishiga imkon beradi. Ikkinchi, tuman hosil qiluvchi omil uning gidrografik birligidir.

Ushbu hududning tarixi, hozirgi holati va istiqboli ko'p jihatdan Amudaryoga bog'liq. Qadimda bu o'lkada sug'orma dehqonchilik madaniyatining rivojlanganligi va u bilan bog'liq fan, savdo kabi sohalarning yuqori darajada taraqqiy etganligi sir emas. Mintaqa iqtisodiyotining hozirgi holati ham aynan ana shu tuman «umurtqasi» Amudaryoga asoslanadi. Zero, qishloq xo'jaligining intensiv rivojlanishi, qayta ishlash sanoati eng avvalo, mazkur

gidrografik omil negizida vujudga kelgan. Ayni vaqtda quyi Amudaryo iqtisodiy tumanning kelajagi, taqdiri ham asosan, suv, xususan, Orol dengizi muammosi bilan bog'liq. Chunki bu tuman dengizning chekinayotgan, antropogen cho'llashuv jatumani avj olayotgan qismida joylashgan.

Mamlakat mehnat taqsimotida tuman paxta, sholi, jun, o'simlik yog'i, gilam kabi mahsulotlarni yetishtirishda muhim o'ringa ega. Binobarin, bu yerda ixtisoslashgan, ya'ni tuman hosil qiluvchi xo'jalik tarmog'i sifatida paxtachilik, donchilik, chorvachilik hamda oziq-ovqat, yengil sanoatning tarmoqlari xizmat qiladi. So'nggi yillarda mintaqada tog'-kon kimyosi, qurilish materiallari va to'qimachilik sanoati rivojlanib bormoqda. Shu bilan birga, tumanda xalqaro turizmni rivojlantirish imkoniyati ham mavjud.

Quyi Amudaryo iqtisodiy tumani ichki jihatdan O'zbekistonning ikki turli kattalikdagi ma'muriy hududiy birliklaridan iborat. Masalan, Qoraqalpog'iston Respublikasi o'zining maydoni bo'yicha qo'shni Xorazmdan 26,2 marta katta. Ayni vaqtda ularning aholi soni miqdorida bunday tafovut yo'q.

Ushbu hududlar o'zlarining tabiiy sharoiti va qazilma boyliklari bilan ham tubdan farq qiladi. Agar Xorazm viloyatida qazilma boyliklar deyarli mavjud bo'lmasa, Qoraqalpog'iston bu borada ancha ajralib turadi.

Shunday qilib, Qoraqalpog'iston Respublikasi hamda Xorazm viloyatining demografik, tabiiy geografik va resurs salohiyatining bir xil emasligi ularda iqtisodiyotning o'ziga xos yo'nalishlarini shakllanishiga olib keladi.

Ayni chog'da xuddi bir-biriga o'xshamaydigan ushbu hududning iqtisodiy aloqasini, o'zaro hamkorlikda, yagona iqtisodiy hududda rivojlanishini taqozo etadi.

Iqtisodiy tuman O'zbekiston Respublikasi aholisining 1/10 qismidan ko'prog'ini tashkil qilgan holda uning 7,3 foiz yalpi ichki mahsuloti, 4,5 foiz sanoat hamda 8,8 foiz qishloq xo'jaligi

mahsulotini beradi. Rayon tarkibida esa Xorazm viloyatining iqtisodiy ko'rsatkichlari nisbatan yuqoriroq. Chunonchi, uning hissasiga mintaqa sanoat va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish hajmining 60 foizdan ortiqrog'i to'g'ri keladi, vaholanki, viloyatning hududiy va demografik salohiyati Qoraqalpog'istonga ko'ra ancha kamroq.

Shu bilan birga, Qoraqalpog'istonda umumiy ekin maydoni, investitsiya hajmi va tashqi savdo aylanmasi birmuncha ko'proq. Iqtisodiy tumanning shunga o'xshash ichki xususiyatlarini uni tashkil etuvchi ma'muriy birliklarning tahlilida ko'zga tashlanadi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi. Qoraqalpog'iston Respublikasi O'zbekiston Respublikasi tarkibida suveren davlat sifatida 1993-yil 9-aprelda qayta tashkil etilgan. Poytaxti — Nukus shahri.

Uning tarkibiga 15 ta qishloq tumanlari, 12 ta shahar va 27 ta shaharcha kiradi. Maydoni 166,6 ming km², aholisi, 2019-yil 1-yanvar ma'lumotiga ko'ra, 1869,8 ming kishi, aholining o'rtacha zichligi 1 km² ga 11,2 kishi.

Qoraqalpog'iston mintaqa va O'zbekiston Respublikasi ichidagi mehnat taqsimotida, asosan, dehqonchilik, xususan, sholi yetishtirish, jun-go'sht chorvachiligi, oziq-ovqat va yengil sanoatning ba'zi tarmoqlari bilan ajralib turadi.

Geografik o'rni va tabiiy boyliklari. Qoraqalpog'iston Respublikasi O'zbekistonning shimoli-g'arbida, Orol dengizi bo'yida joylashgan. Qoraqalpog'iston Respublikasining geosiyosiy mavqei, ya'ni Qozog'iston Respublikasi va Turkmaniston davlati bilan chegaradoshligi, O'zbekistonning xorij mamlakatlariga chiqish joyida ekanligi uning rivojlanishiga qulay imkoniyatlar yaratib beradi. Qoraqalpog'iston yer usti tuzilishi murakkab emas: eng baland nuqtasi Sulton Uvays tizmasi bo'lib, u dengiz sathidan 473 m balandlikda joylashgan.

Sariqamish va Asaka-Ovdon cho'kmalari esa ancha past — 30 m atrofida. Qoraqalpog'iston Respublikasining shimoliy-g'arbida

Ustyurt platosi, sharqida esa Turon pasttekisligi, markaziy qismida esa Amudaryoning quyilish qismi irmoqlari joylashgan.

Mintaqa turli xil qazilma boyliklarga ega. Bu o'rinda eng avvalo, Sulton Uvays tizmasida rangli va qora metallar, qurilish sanoati xomashyosi ko'p. Ular jumlasiga: marmar, ohaktosh, gips, mergel, fosforit, oltin, temir rudasi, mis, qimmatbaho toshlar, barit, talq abraziv materiallar va boshqalar kiradi. Biroq bu boyliklarning zaxirasi va texnik iqtisodiy jihatlari sanoat ishlab chiqarishini tashkil qilish uchun hali mukammal o'rganilmagan. Ba'zilar esa, masalan, Tebinbuloq temir rudasi koni aniqlangan zaxiralar kamligi va uning sifat ko'rsatkichlarining yuqori emasligi sababli (rudadagi temirning ulushi 20 foizga ham yetmaydi) hozircha sanoat ahamiyatiga ega emas deb baholangan.

Qoraqalpog'iston Respublikasi tog'-kon kimyosi zaxiralariga ham boy. Chimboy yaqinidagi Qo'shqanottov va Qo'ng'iro't atrofidagi Borsa-Kelmas hamda Qoraumbet kabi konlarda sulfat-magneziy, tosh va osh tuzlarining juda katta zaxiralari mavjud.

Qoraqalpog'istonning Ustyurt platosi qismida tabiiy gaz va ayniqsa, neft konlariga boy ekanligi bashorat qilingan. Hozirgi kunda Oqsholoq, Shoxpaxta, Quvanish konlaridan tabiiy gaz qazib olinadi. Kelajakda esa ushbu yoqilg'i turlarining yirik konlarini topilishi ko'zda tutilmoqda. Shu maqsadda bu hududga respublika geologik qidiruv ishlariga mo'ljallangan investitsiya va moliyaviy resurslarning asosiy qismi shu ishlarga yo'naltirilgan.

Iqlimi keskin kontinental, yillik yog'in miqdori 100–200 mm atrofida. Albatta, mintaqada bu jihatdan qurg'oqchilik keskin sezilib turadi. Mumkin bo'lgan bug'lanish amaldagisidan 9–10 marta ziyod. Binobarin, Qoraqalpog'iston Respublikasida sug'orma dehqonchilikni rivojlantirish imkoniyatlari ancha cheklangan.

Qoraqalpog'iston Respublikasining tabiiy sharoiti, mineral xomashyo hamda agroiklimiy resurslari, asosan, tog'-kon kimyosi, qurilish va yoqilg'i sanoati, chorvachilik va polizchilik sohalarini rivojlantirish imkonini beradi. Ayni vaqtda, bu yerda suv

yetishmasligidan elektr stansiyalarni qurish, daryo transporti, intensiv sug'orma dehqonchilik va baliqchilikni rivojlantirishga imkon bermaydi.

Aholisi va mehnat resurslari. Aholi soni 2019-yil 1-yanvar ma'lumotlariga ko'ra, 1869,8 ming kishini tashkil qilgan, yoki 1991-yilga nisbatan 154,4 foizga ko'paygan (O'zbekiston Respublikasi bo'yicha bu ko'rsatkich o'rtacha 227,0 foizga teng) jami aholi sonining 49,08 foizi shahar joylarda yashaydi. Qolgan 50,2 foizi qishloq fuqarolari yig'inlarida yashaydi.

Qoraqalpog'iston Respublikasida aholi zichligi 1 km² ga 11,2 kishidan to'g'ri keladi. Tabiiyki, bu «o'rtacha» ko'rsatkich Nukus shahri atrofida hamda intensiv dehqonchilik rivojlangan hududlarda ancha yuqori.

Keyingi yillarda aholi joylashuvida ijtimoiy infratuzilmalari yaxshi rivojlangan, sanoat ishlab chiqarishi va intensiv dehqonchilik yaxshi taraqqiy etgan markazlarga aholini ko'chishi kuzatilmoqda. Aholining demografik xususiyatlari Beruniy, To'rtko'l, Amudaryo kabi tumanlarida aholi sonining o'sishi ortib borayotganligida o'z ifodasini topmoqda.

Qoraqalpog'iston Respublikasi aholi zichligi hamma tumanlarda bir hil emas. Masalan, eng yuqori ko'rsatkich Amudaryo tumanida kuzatilsa (146 kishi), uning eng past darajasi Qo'ng'iro't tumaniga to'g'ri keladi.

Ushbu tuman nafaqat Qoraqalpog'istonda, balki O'zbekistonda eng katta ma'muriy birlik hisoblanadi. Qo'ng'iro't tumani Qoraqalpog'iston maydonining 46 foiz, Respublika hududining 16,6 foizini tashkil qilgan holda bu yerda har 1 ming km² ga atigi 1,6 kishi to'g'ri keladi, xolos.

Respublika bo'yicha tug'ilish 21,6 va o'lim 4,6, tabiiy o'sish 17,0 promillega teng. Ushbu demografik jatumarlarda hududiy farqlar uncha katta emas: eng yuqori tug'ilish koeffitsiyenti Amudaryo tumanida, o'limning eng past darajasi esa Bo'zatovda qayd qilingan (2018-yil yakunlari bo'yicha). Ammo bolalar o'limi

ko'rsatkichlarida sezilarli tafovutlar kuzatiladi. Masalan, 1 yoshgacha bo'lgan bolalar o'limi Qoraqalpog'iston Respublikasi bo'yicha har ming tug'ilganlarga nisbatan 13,9 bolani tashkil qiladi. Respublika tumanlari bo'yicha 1 yoshgacha bo'lgan bolalar o'limi bir biridan farq qilib, asosan, Orol bo'yi hududlarida bu ko'rsatkich yuqori.

2018-yilda ekologik vaziyatning noqulayligi sababli aholining ichki migratsiya 9858 kishini, respublika hududlaridan ko'chib ketish 747 kishini, tashqi migratsiyasi 211 kishini, umuman jami ko'chib kelganlar 10816 kishini tashkil qilgan. Respublika bo'yicha jami ko'chib ketganlar 14861 kishini, respublika hududlariga 1314 ta, hudud ichida 9858 ta, xorij davlatlarga 3689 ta aholi ko'chib ketgan.

Jami aholidan 917,7 ming kishi 15 shahar va 27 shaharchalarda va 952,1 ming kishi qishloq, joylarda yashaydi. Eng katta shahar — Qoraqalpog'iston Respublikasi poytaxti Nukus bo'lib, unda 314,9,2 ming aholi istiqomat qiladi. Xo'jayli, Beruniy va Taxiyyatosh o'rta shaharlar qatoriga kiradi. Chimboy, To'rtko'l, Mang'it va Qo'ng'iro't shaharlarining har biriga 50-80 ming aholi to'g'ri keladi. Qolgan shaharlarda aholi soni bundan kam.

Nisbatan katta qishloqlar, asosan, qadimdan sug'orilgan hududlarda joylashgan. 2018-yil ma'lumotlariga ko'ra, Qoraqalpog'iston Respublikasida mehnatga layoqatli yoshdagi aholining soni 1064,8 ming kishi, iqtisodiy faol aholi 779,5 ming kishi, ish bilan band bo'lganlar esa 705,2 ming kishi.

Respublikada mehnatga yaroqli ishsiz aholini ish bilan ta'minlash maqsadida yangi ish o'rinlari yaratilmoqda. Jami band bo'lgan aholining 34,7 foizi qishloq xo'jaligiga, 9,1 foizi sanoatga, 8,7 foizi qurilishga, 15,5 foizi ta'lim, madaniyat va san'at, fan va fan xizmatiga to'g'ri keladi.

Xo'jaligi. Mintaqa iqtisodiyoti agrar-industrial xususiyatga ega. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar respublikada ham jadal amalga oshirilmoqda. 90 foiziga yaqini qishloq xo'jaligi ishlab

chiqarishining 95 foizi nodavlat sektoriga to'g'ri keladi. Shuningdek, bozor infrastrukturasi shakllantirish, qulay investitsiya makonini yaratish, geoekologik holatni sog'lomlashtirishga katta ahamiyat berilmoqda.

Sanoati. Qoraqalpog'iston Respublikasi sanoatida 2018-yilda amaldagi narxlarda 10911,9 mlrd. so'mlik sanoat mahsulotlari ishlab chiqarilgan. Yalpi ichki mahsulotni 1/3 qismini beradi. Respublikada benzin, kerosin, dizel yoqilg'isi, ohaktosh, qoplama materiallar, yig'ma temir-beton buyumlari, mebel, ip tolasi, paxta, tikuvchilik mahsulotlari to'qimachilik galanteriyasi, o'simlik yog'i, go'sht va go'sht mahsulotlari, non va non mahsulotlari, qandolat-chilik, guruch, makaron, yorma va boshqa mahsulotlar ishlab chiqariladi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi O'zbekiston Respublikasining 4,2 foiz elektr energiyasini, shuncha qurilish sanoati, 4,6 oziq-ovqat, 3,6 foiz yengil sanoat, 5,2 foiz paxta tozalash sanoat mahsulotini beradi. Keyingi yillarda yoqilg'i, to'qimachilik, shisha va farfor idishlari sanoati ham tezroq rivojlanib bormoqda. Chunki, mustaqillik yillarida Qoraqalpog'istonda Nukus un zavodi (1992-y.), Kateks (1993-y.), Elteks (1994-y.), Xo'jayli shisha zavodi (1995-y.), o'ndan ortiq qo'shma korxonalar qurildi. Hozirgi kunda bu yerda 95 asosiy sanoat korxonalari mavjud bo'lib, ularda 61,3 ming kishiga yaqin ishchi band. Sanoat rivojlanish darajasi o'sib bormoqda.

2018-yil yakunlariga ko'ra, Qoraqalpog'istonda 4353 mln. kVt/s elektr energiyasi, 5,8 mlrd. m³ tabiiy gaz, 164,5 ming tonna neft, 159,9 ming tonna paxta, 1,2 ming tonna paxta tolasi, 12,8 ming tonna o'simlik yog'i ishlab chiqarilgan.

Qoraqalpog'iston Respublikasi elektr energetikasi Taxiyatosh IESiga asoslangan. Albatta, bu uncha katta bo'lmagan issiqlik elektr stansiyasi quyi Amudaryo mintaqa iqtisodiyotini jadal rivojlantirish uchun yetarli emas. Shuningdek, qazib olinayotgan neft va gaz kondensati, tabiiy gaz miqdorini qazib olishni

ko'paytirish evaziga yoqilg'i energetika sanoatini rivojlantirish mumkin bo'ladi.

So'nggi yillarda kimyo sanoati rivojlanishiga katta e'tibor qaratilmoqda. Qo'ng'iro't shahrida mahalliy tuz xomashyosi asosida O'zbekistonda yagona soda zavodi ishga tushirilgan.

Mashinasozlik va o'rmon sanoati yaxshi rivojlanmagan. Mashinasozlik ko'proq qishloq xo'jaligi va yo'l qurilishi mashinalari ta'mirlashga ixtisoslashgan. Ayni vaqtda qurilish sanoati (ohak, marmar, g'isht ishlab chiqarish) birmuncha rivojlangan. Yengil sanoati tarkibida to'qimachilik va paxta tozalash korxonalarining o'rnini katta. Nukusda jun mahsulotlari (kigiz) ishlab chiqaruvchi kombinat faoliyat ko'rsatadi, paxta yetishtiruvchi Beruniy, To'rtko'l, Amudaryo, Elikqal'a, Xo'jayli va boshqa tuman markazlarida paxta tozalash zavodlari ishlab turibdi.

Oziq-ovqat sanoatida, asosan, o'simlik yog'i Xo'jayli, Nukus, Qo'ng'iro't, Chimboy, Beruniy tumanlarida, don mahsulotlari va yemning asosiy qismini «Qorao'zak-don» aksionerlik jamiyati beradi. Un sanoati korxonalarini Beruniy, Chimboy, To'rtko'l'da rivojlangan.

Qoraqalpog'istonda o'ndan ortiq faoliyat ko'rsatayotgan qo'shma korxonalar bor. Ammo ularning eksport salohiyati ancha past. Keyingi yillarda «Texnomart» O'zbek – arab qo'shma korxonasi (fotoxizmat), «Osiyo-vest» O'zbekiston – Germaniya qo'shma korxonasi (madanli suv va alkogolsiz ichimliklar), «Persey» O'zbek – Rossiya – Litva qo'shma korxonasi (qishloq xo'jaligi xomashyosini qayta ishlash va realizatsiya qilish), «Sharqteks» Qoraqalpoq – Italiya (paxta va uning chiqindilarini qayta ishlash), «Chimboy – Deri» O'zbek – Turk (qo'y va echkilar terisini qayta ishlash, poyabzal ishlab chiqarish) qo'shma korxonalarini qurilgan.

Shuningdek, dekorativ toshlar (marmar), muzqaymoq ishlab chiqaruvchi «Ays – Jayxun» Qoraqalpoq – Lyuksemburg, o'simlik yog'i beruvchi «Turon» O'zbek – Rossiya qo'shma korxonalarini

ham mavjud. «Kart» qo'shma korxonasida paypoq ishlab chiqariladi.

Sanoatning hududiy tarkibi o'ziga xos, taxminan 1/3 qism sanoat mahsuloti Nukus shahriga, deyarli 20 foizi Taxiyoatosh shahriga to'g'ri keladi. Bulardan tashqari, Xo'jayli, Qo'ng'iro't, Elikqal'a, Chimboy, Beruniy va Amudaryo tumanlarida ham sanoat ishlab chiqarishi birmuncha rivojlangan. Ayni paytda Qora'o'zak, Taxtako'pir, Mo'ynoq va Bo'zatov tumanlarida bu soha sust rivojlangan.

Qishloq xo'jaligi. Qoraqalpog'iston Respublikasi O'zbekistonning 159,9 ming tonna paxta xomashyosini, 70,3 ming tonna kartoshka, 253,0 ming tonna sabzavot, 134,4 ming tonna oziqbop poliz, 49,4 ming tonna meva va rezavorlar, 7,6 ming tonna uzum, 105,2 ming tonna go'sht, 378,0 ming tonna sut, 307,3 mln dona tuxum, 1260 ming tonna jun, 81390 dona qorako'l terisi, 607 tonna pilla mahsulotlarini yetkazib beradi.

Qoraqalpog'iston qishloq xo'jaligida 2018-yilda barcha toifadagi xo'jaliklarda 7001,1 mlrd so'mlik qishloq, o'rmon va baliq mahsulotlari ishlab chiqarilgan.

Shundan qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmi 6568,4 mlrd. so'mni tashkil qilgan. Shu jumladan 2997,7 mlrd so'mlik dehqonchilik mahsulotlari, 3570,7 mlrd so'mlik chorvachilik mahsulotlari, yetishtirilgan.

Respublikada 2018-yilda 232,2 ming gektar maydonda qishloq xo'jaligi ishlari amalga oshirilgan. 37 foiz maydonda don ekinlari, 41,6 foiz maydonda texnik ekinlar, shundan 38,2 ming gektar maydonda g'o'za, 12,7 ming gektar maydonda kartoshka va sabzavot-rezavor ekinlari, 8,7 ming gektar joyda ozuqa ekinlari ekilgan.

2018-yilda 246,8 ming tonna don, shundan 169,0 ming tonna bug'doy, 253,0 ming tonna sabzavotlar, 70,3 ming tonna kartoshka, 105,2 ming tonna tirik vaznda go'sht, 378,0 ming tonna sut, 307,3 mln. dona tuxum yetishtirilgan.

Respublikada 1095,3 mln. bosh yirik shoxli qora mollar, shundan 316,9 ming bosh sigirlar, 1089,7 ming bosh qo'y-echkilar boqiladi.

Qishloq xo'jaligi sohasi bo'yicha Ellikqal'a, Beruniy, To'rtko'l va Amudaryo tumanlari yaxshi rivojlanganligi bilan ajralib turadi. Ularning har biri Qoraqalpog'iston agrar soha mahsulotining 10 foizidan ko'prog'ini beradi. Ayni vaqtda Mo'ynoq va Bo'zatov tumanlarida makroiqtisodiyotning bu tarmog'i juda sust rivojlangan.

Qoraqalpog'iston Respublikasida ijtimoiy sohalar ham rivojlanib bormoqda. Chakana savdo tovar aylanmasi, ovqatlanish tashkilotlari qo'shilgan holda barcha savdo tarmoqlari bo'yicha 4496,8 mlrd so'mlik xizmat ko'rsatgan. Aholi jon boshiga 2422,9 mln so'mlik xizmat to'g'ri keladi.

Respublikada 41 ta shifoxona mavjud bo'lib, ularda 7,3 ming bemor o'rinlari bor, har 10000 aholiga 39,6 ta joy to'g'ri keladi. Bitta shifoxona joyiga 253 ta aholi to'g'ri keladi. 292 ta ambulatoriya-poliklinikalar mavjud bo'lib ularning quvvati 22,0 ming kishini qabul qilish imkoniyatiga ega. Respublikada 4,6 ming oliy ma'lumotli shifokorlar, 18,1 ming o'rta tibbiy hodimlari ishlaydi.

Respublikada 708 umumta'lim maktablari, 94 kollej, 9 ta akademik litsey, 6 ta oliy ta'lim muassasalari mavjud. Umumta'lim maktablarida 326,5 ming o'quvchi, kollejlarda 38,3 ming, akademik litseylarda 4,9 ming o'quvchi va oliy ta'lim muassasalarida 2,3 ming talaba o'qiydi.

Transport va tashqi iqtisodiy aloqalar. Respublika hududida 928,4 km temir yo'llari, 4187,0 km qattiq qoplamali avtomobil yo'llari mavjud. 2018-yilda avtomobillarda 26,4 mln. tonna yuk, 132,7 mln yo'lovchi tashilgan.

Qoraqalpog'iston hududidan O'zbekistonni Rossiya bilan bog'lovchi Taxiyo'tosh — Beynav temiryo'li o'tadi. Shu bilan birga, keyingi yillarda Nukus — Chimboy temiryo'li ham qurilib ishga tushirilgan va Qo'ng'iro't — Nukus — Chimboy yo'nalishi bo'yicha

yo'lovchilar tashilmoqda. Ayni vaqtda Uchquduq – Miskin – Nukus temiryo'li qurildi, Nukus – Beynav avtomobil yo'li ham qurib bitirildi. Ular to'la ishga tushgach, Qoraqalpog'iston Respublikasi mamlakatimizning boshqa hududlari bilan bevosita bog'lanish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Tashqi savdo aylanmasi 210 mln. AQSH dollariga teng, shu jumladan eksport 100,0 va import 110,0 mln. AQSH dollar. Eksportning 80-85 foizi paxta tolasiga to'g'ri keladi, importda esa mashina va asbob-uskunalar, oziq-ovqat mahsuloti asosiy o'rinni egallaydi. Ta'kidlash joizki, yildan yilga paxta tolasining eksportdagi ulushi kamayib bormoqda.

Masalan, u 2017-yilda jami eksport qiymatining 92,6 foizini tashkil qilgan bo'lsa, 2018-yilga kelib bu ko'rsatkich 76,0 foizga teng bo'ldi. Iqtisodiy aloqalar Hamdo'stlik mamlakatlari va qisman «uzoq» xorij davlatlari bilan olib boriladi (Shveysariya, Buyuk Britaniya, Belgiya, Rossiya, Qozog'iston bilan). Tashqi savdoda respublikani imkoniyatlari yil sayin kengayib bormoqda.

Ichki tafovutlari. Qoraqalpog'iston hududi to'rtta asosiy iqtisodiy tumanlarga bo'linadi: g'arbiy, sharqiy, markaziy va janubiy. Bundan tashqari, Mo'ynoq va Bo'zatov tumanlari doirasida shimoliy tuman ham ajratilishi mumkin.

Belgilangan hududiy tarkiblar orasida g'arbiy, shimoliy va sharqiy tumanlarning iqtisodiy va demografik salohiyati ancha past, markaziy va janubiy mintaqalar esa birmuncha rivojlangan.

G'arbiy tumani tarkibiga Qo'ng'iro't, Shumanay va Qanliko'l tumanlari kiradi, tuman Qoraqalpog'iston hududining 45,5 va aholisining 12,5 foizini tashkil qiladi. G'arbiy tuman hissasiga Qoraqalpog'istonning 16 foiz sanoat va deyarli shuncha qishloq xo'jaligi mahsuloti to'g'ri keladi.

Ushbu tumanning «norasmiy» markazi Qo'ng'iro't shahri (80,9 ming kishi). Bu yerda, asosan, yaylov chorvachiligi birmuncha rivojlangan. Shu bilan birga, yoqilg'i va kimyo sanoati ham yuksalib bormoqda.

Shimoliy tuman Mo'ynoq va Bo'zatov tumanlaridan tashkil topgan bo'lib, unga Qoraqalpog'iston Respublikasining 23,4 foiz maydoni va aholisining atigi 3,2 foizi to'g'ri keladi. Rayon iqtisodiy jihatdan juda sust rivojlangan. U Qoraqalpog'iston sanoat mahsulotining atigi 1,2 foiz, qishloq xo'jaligi mahsulotining 2,5 foizini beradi. Eng yirik shahri Mo'ynoq (13,7 ming kishi).

Markaziy tuman Nukus shahri hokimiyati, Nukus va Xo'jayli tumanlarini birlashtiradi. Hududi Qoraqalpog'istonning 2,0 foiz, aholisi 32,5 foiz, sanoat mahsuloti 55, qishloq xo'jaligi mahsuloti 13,15 foizga teng. Qoraqalpog'iston Respublikasida eng rivojlangan markazi — Nukus shahri. Mintaqa asosini Nukus-Xo'jayli sanoat tuguni va shu nomdagi shahar aglomeratsiyasi tashkil qiladi. Mazkur tumanda oziq-ovqat, to'qimachilik, elektr-energetika sanoati, sholichilik yaxshi rivojlangan.

Sharqiy tuman Qorao'zak, Chimboy, Kegeyli va Taxtako'pir tumanlaridan iborat. Uning Qoraqalpog'iston Respublikasida tutgan o'ri: maydoni 17,6 foiz, aholisi 15,6 foiz, sanoati 10–12 foiz, qishloq xo'jaligi bo'yicha 20–22 foiz. Asosiy shahri Chimboyda 56,8 ming aholi yashaydi. Rayonda yaylov chorvachiligi, sholi yetishtirish katta ahamiyatga ega.

Janubiy tuman tarkibiga Amudaryo, Beruniy, To'rtko'l va Ellikqal'a tumanlari kiradi. Rayon Qoraqalpog'iston Respublikasi hududining 7,1 foizini, aholisining esa 36,2 foizini tashkil qiladi. Bu yerda agroindustrial majmuasi, shu jumladan, paxta va sholi yetishtirish, qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlash sanoati rivojlangan. Rayon Qoraqalpog'istonda sanoat mahsulotining taxminan 20–22 foiz hamda qishloq xo'jaligining 45–48 foizini ta'minlaydi. Asosiy shaharlari Beruniy (66,9 ming) va To'rtko'l (80,5 ming kishi).

Qoraqalpog'iston Respublikasi ichki iqtisodiy tumanlarining muammolari va istiqbol yo'nalishlari ham har xil. Masalan, Markaziy tuman o'zining mavqeini saqlagan holda yaqin kelajakda Janubning rivojlanishi yanada jadallashadi. Bunga Uchquduq-

Sulton Uvays – Miskin – Nukus temiryo‘lining ochilishi ham sabab bo‘ladi. Keyingi navbat g‘arbiy tumanga kelsa kerak, bu Ustyurt qazilma boyliklaridan foydalanish bilan bog‘liq.

Sharqiy tuman istiqboli uzoqroq kelajakda Taxtako‘pirdan sharqqa-Qozog‘istonning tutash hududiga temiryo‘l qurilishi, Chimboy tuz konlarini ishga tushirilishi bilan boshlansa ajab emas. Shimol esa ancha vaqt muammoli tuman bo‘lib qoladi va uning rivojlanishi ko‘p jihatdan Orol taqdiridan kelib chiqadi. Hududlarning bunday taraqqiyot xususiyatlari Qoraqalpog‘iston Respublikasining mintaqaviy siyosatida o‘z aksini topadi.

Xorazm viloyati. Viloyat 1938-yil 15-yanvarda tashkil topgan, u 10 qishloq tumanlaridan iborat: Bog‘ot, Gurlan, Urganch, Xiva Xonqa, Shovot, Yangiariq. Yangibozor, Qo‘shko‘pir va Xazorasp. Xorazm viloyatida – 59 ta shahar joylar, 3 ta shahar va 56 ta shaharcha mavjud.

Xorazm viloyatining maydoni 6,05 ming km² va bu jihatdan u respublikada Andijon va Sirdaryo viloyatlaridan kattaroq xolos. Viloyat aholisi, 2019-yil 1-yanvar ma‘lumotlariga ko‘ra, 1835,7 ming kishi yashaydi. Ma‘muriy markazi – Urganch shahri.

Xorazm viloyati hududi jihatidan uncha katta bo‘lmasa-da, uning iqtisodiy salohiyati ancha yuqori. Jumladan, bu yerda yaratilgan yalpi ichki mahsulot va sanoat mahsulotining hajmi Qoraqalpog‘iston Respublikasiga qaraganda 1,6 marta ko‘p, qishloq xo‘jaligi mahsulotining miqdori esa 2,4 marta ortiq.

Geografik o‘rni va tabiiy boyliklari. Viloyat Amudaryoning quyi qismida, O‘zbekiston Respublikasining shimoliy-g‘arbida joylashgan, viloyat shimol-shimoliy-g‘arbda Qoraqalpog‘iston Respublikasi bilan, janubiy-sharqda Buxoro viloyati bilan, janubiy-g‘arbda Turkmaniston davlati bilan chegaradosh.

Viloyat hududining asosiy qismi Amudaryoning chap sohilida joylashgan. Amudaryo boy tarix va madaniyatga ega bo‘lgan Xorazm taqdirida katta rol o‘ynagan. Viloyat tabiatini, aholisini faoliyatini, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni xususiyatlarini belgilab

bergan. Xorazmning tarixiy rivojlanishi ham shu daryo faoliyati bilan chambarchas bog'liq, bu bog'liqlik uzoq ming yilliklarga borib yetadi.

Xorazm hududini Chorjuy – Toshhovuz – Boynaq temiryo'li kesib o'tadi. Bu uning rivojlanishiga, Turkmaniston, Qozog'iston, Rossiya va boshqa davlatlar bilan aloqa qilishida ancha qulayliklar tug'diradi.

Viloyat yer usti tuzilishi murakkab emas, uning hududi Turon pasttekisligiga kiradi. Yer sathining nisbatan balandligi daryodan uzoqlashgan sari janubga tomon biroz ko'tarilib boradi. Bunday geomorfologik holat va u bilan bog'liq, yer osti suvlarining joylanishi aholi manzilgohlari va xo'jalik tarmoqlarini hududiy tashkil qilishga o'zini ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

Xorazm hududining tuzilishi ayni vaqtda uning qazilma resurslariga boy emasligidan ham darak beradi. Viloyatda mineral xomashyo va yoqilg'i resurslarining o'ta tanqisligi og'ir sanoat tarmoqlarini rivojlantirishni qiyinlashtiradi.

Iqlimi kontinental, namgarchilik kam. Shu sababli qadimdan bu hududda dehqonchilikning rivojlanishi, asosan, suv, sug'orish inshootlari bilan bog'liq bo'lgan. Hatto hozirgi kunda ham iqlimning quruq kelishi, Amudaryoda suvning kamayishi bu yerda sug'orma dehqonchilikni keng rivojlantirishga biroz moyillik qiladi.

Xorazm viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi ko'p jihatdan agroiklimiy resurslarga, suv zaxiralari, Orol bo'yi ekologik muammolarini hal qilishga hamda qo'shni hududlar bilan iqtisodiy integratsiya qilishiga bog'liq.

Aholisi va mehnat resurslari. Xorazm viloyati aholisi 2018-yil 1-yanvarda 1835,7 ming kishini tashkil qilgan. Viloyatda har 1000 kishiga nisbatan tug'ilish 22,0, o'lganlar 4,5, tabiiy o'sish esa 17,5 promillega teng.

Aholi joylashuvida, qo'shni Qoraqalpog'istonga o'xshash, katta hududiy tafovutlar yo'q. O'rtacha zichlik 1 km² ga 303,4 kishini

tashkil etgan holda u 190 kishidan (Yangibozor tumani), 360 kishigacha (Xiva tumani) farq qiladi. Shuningdek, Urganch, Xazorasp tumanlarida ham aholi ancha zich joylashgan.

Viloyatda urbanizatsiya darajasi past — 33,2 foizga yaqin aholi mavjud 3 shahar (Urganch, Xiva va Pitnak) hamda 57 shaharchada (Gurlan, Qo'shko'pir, Chalish, Xazorasp, Xonqa, Shovot, Yangibozor) yashaydi. Urbanizatsiya ko'rsatkichi Respublikada faqat Surxondaryo viloyatidan yuqoriroq xolos, shaharlar soni bo'yicha esa u eng oxirgi o'rinda. Viloyatning ma'muriy markazi Urganchda 141,7 ming, «ikkinchi» shahar Xivada 90,7 ming kishi istiqomat qiladi.

Aholi sonining o'sishida uning tabiiy harakatining roli katta. Tug'ilish har ming kishi hisobiga 2019-yilda viloyat bo'yicha 23,7, o'lim 4,5 kishiga, tabiiy o'sish esa 19,2 promillega teng bo'lgan. Tug'ilish koeffitsiyenti Xazorasp, Gurlan va Bog'ot tumanlarida yuqoriroq (26-27 promille), o'lim ko'rsatkichlari esa Urganch shahrida biroz katta (6,5—7,0 promille). Bolalar o'limi viloyat bo'yicha har 1000 tug'ilgan chaqaloqqa 13,0 ga teng bo'lib, u Urganch shahri va Gurlan shaharchasida birmuncha yuqoriroq.

Viloyatda aholi migratsiyasi Respublika boshqa hududlariga qaraganda ancha sust. Masalan, 2018-yilda viloyat shahar joylariga atigi 6308 kishi kelgan va bu yerdan 7452 kishi ketgan (migratsiya qoldig'i minus 1144); 2018-yilda bu ko'rsatkichlar yuqoridagilarga mos holda 6202; 7140 va minus 938 kishini tashkil qilgan.

Alohida ta'kidlash joizki, O'zbekistonda faqat Xorazm viloyati qishloq joylarida aholining migratsiya aloqalari ijobiy, xolos. Chunonchi 2018-yilda viloyat qishloqlariga hammasi bo'lib, 6308 kishi kelgan, ketganlar 7432 va migratsiya qoldig'i 1124 kishiga teng bo'lgan.

Xorazm viloyati demografiyasining yana bir xususiyati shundaki, uning aholisi, asosan, bir millatli hisoblanadi. Masalan, 1989-yildagi aholi ro'yxati ma'lumotlariga qaraganda, viloyat aholisining 95,6 foizini o'zbeklar tashkil etgan. Albatta, yuqorida

keltirilgan aholining o'sishi, joylanishi, tabiiy va migratsiya harakati, milliy tarkibi, viloyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida e'tiborga olinishi kerak.

Jami aholini 1013,4 ming kishi mehnatga layoqatli yoshdagilar hisoblanadi; iqtisodiy faol aholi 786,0 ming kishi, iqtisodiyotda band bo'lgan aholi 711,8 ming kishini tashkil qilgan. Aholini o'rtacha oylik nafaqa miqdori 605,0 ming so'mni tashkil qilgan.

2018-yil ma'lumotlariga binoan, jami band aholining 8,8 foizi sanoatga, 40,6 foizi qishloq xo'jaligiga va 8,4 foizi qurilishga to'g'ri keladi. Shuningdek, ta'lim, madaniyat, fan sohalarida ham mehnat resurslarining kattagina qismi ishlaydi (13,5 foiz). Respublika o'rtacha ko'rsatkichlariga qiyoslasak, bu yerda qishloq xo'jaligida aholi bandligining yuqoriroq va sanoatda esa pastligining guvohi bo'lamiz, buning asosiy sababi vohada sanoat ishlab chiqarish yuqori darajada rivojlanmaganligidadir.

Viloyatda mavjud ishsizlikni bartaraf qilish maqsadida kichik biznesni, qo'shma korxonalarni ko'paytirishni va xorijiy investrlarni ko'proq jalb qilib sanoat tarmoqlarini rivojlantirish kerak.

Iqtisodiyoti. Xorazm viloyati iqtisodiyoti agrar-industrial yo'nalishga ega. Viloyat O'zbekiston yalpi ichki mahsulotining 4,5 foizini, sanoat mahsulotini 2,7 va qishloq xo'jaligini 6,3 foizini beradi (2018-y.). Respublika hududiy mehnat taqsimotida Xorazm viloyati yengil va oziq-ovqat sanoatiga, qishloq xo'jaligida esa paxta va sholi yetishtirishga ixtisoslashgan.

Viloyatda iqtisodiy islohotlar keng ko'lamda amalga oshirilmogda. Sanoatning 90,5 foiz va qishloq xo'jaligining deyarli yuz foiz mahsuloti nodavlat sektorida yaratiladi. Ayni vaqtda qishloq joylari ijtimoiy infrastrukturasi rivojlanib bormogda.

Xo'jalikning turli tarmoqlarida 26 dan ortiq qo'shma korxonalar barpo etilgan. Barcha qo'shma korxonalarda 2018-yilda 1240 mln. so'mlik mahsulot ishlab chiqarilgan, ularning viloyat eksportidagi ulushi 13,5 foizni tashkil etadi. Hammasi bo'lib qo'shma korxonalarda 2000 kishiga yaqin ishchi xizmat qiladi.

Sanoati. Xorazm viloyati 2018-yilda amaldagi narxlarda 6457,2 mlrd soʻmlik sanoat mahsulotlari ishlab chiqargan. Sanoat ishlab chiqarishining oʻsishi 2017-yilga nisbatan 121,5 foizni tashkil qilgan. Ulardan 26,2 foizi oziq-ovqat mahsulotlari, 73,8 foizi esa nooziq-ovqat mahsulotlariga toʻgʻri keladi. Viloyatda ishlab chiqarilgan mahsulotlar mahalliy xomashyo asosida yaratiladi.

Keyingi yillarida bu yerda sanoat ishlab chiqarilishi deyarli 3 barobarga oʻsdi. Xorazm viloyati sanoatida tub yangilanishlar koʻzga tashlanib ular, asosan, xorijiy investitsiyalarni hududga jalb qilinishida oʻz ifodasini topmoqda.

Sanoat tizimida 10 ga yaqin qoʻshma korxonalar ishga tushirildi. Ular jumlasiga poyafzal ishlab chiqaruvchi «Dorital LTD», konserva ishlab chiqaruvchi «Meva», shuningdek «Coca-Cola», «Oʻzximvent», «AloqaDEU» va boshqalar kiradi. Shu bilan birga, xorijiy davlatlar firmalari ishtirokida boshqa sanoat korxonalari ham rivojlanib bormoqda. Masalan, Xitoy texnologiyasi yordamida Urganchda «Xorazm ipagi» toʻqimachilik korxonasi, Buyuk Britaniya asbob-uskunalar bilan jihozlangan, Bogʻotdagi tibbiy paxta (momiq) ishlab chiqaruvchi fabrika, Rossiyaning Komishin fabrikasi bilan hamkorlikda Xonqada ip-kalava va ip gazlama ishlab chiqaruvchi korxonasi, Turkiyaning «Yazek» firmasi bilan «Gurlantekstil», xuddi shunday korxonasi Urganchda ham qurilgan. Bulardan tashqari, Xiva gilam kombinatiga Germaniyadan asbob-uskunalar keltirilgan, Bogʻotda shisha zavodi, Xazoraspda Respublikamizda birinchi qand zavodi «Xorazmshakar» ishga tushirildi. Bularning barchasi oʻziga xos «Xorazm tezligini» taʼminlaydi.

Xorazm viloyati sanoatining tarmoqlar tarkibida yengil sanoat ustunlik qiladi (2019-yilda u jami sanoat mahsulotining 32,8 foizini bergan). Shuningdek, bu yerda un-krupa, omuxta yem (23,8 foiz), hamda oziq-ovqat sanoati yaxshi rivojlangan — 22,6 foiz. Keyingi oʻrinlarni mashinasozlik va metallni qayta ishlash, qurilish sanoati mahsulotlarini ishlab chiqarish egallaydi.

2018-yil yakunlariga ko'ra, viloyatda 76 asosiy sanoat korxonalari mavjud bo'lib, ularning barchasida 38 ming kishi xizmat qiladi. Ana shu yili 210 mln. kVt/s elektr-energiyasi, 75,2 ming tonna paxta tolasi, 1000 ming m² gilam va gilam mahsulotlari, 19,9 mln. tonna tozalangan o'simlik yog'i, 130 ming tonna un, 1450 mln. m² ip gazlama ishlab chiqarilgan.

Xorazm viloyatida Asaka avtomobil ishlab chiqarish zavodining «Damas» rusumli avtomobilni ishlab chiqarishini yo'lga qo'yilishi, viloyat sanoat ishlab chiqarishini nufuzini oshirdi.

Qishloq xo'jaligi. Xorazm viloyati 2018-yilda 385,4 ming tonna don mahsulotlari, shundan 259,0 ming tonna bug'doy, 224,1 ming tonna paxta, 115,8 ming tonna kartoshka, 568,8 ming tonna sabzavotlar, 123,3 ming tonna oziqbop poliz mahsulotlari, 148,2 ming tonna meva va rezavorlar, 39,4 ming tonna uzum, 157,9 ming tonna go'sht, 1012,3 ming tonna sut, 460,1 mln. dona tuxum, 1101 tonna jun, 8620 dona qorako'l terisi, 1506,3 tonna pilla va ko'plab boshqa qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirdi.

Xorazm viloyatida 2018-yilda 580 ta qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtiruvchi tashkilotlar faoliyat ko'rsatgan.

Hozirgi vaqtda O'zbekiston Respublikasi mintaqaviy siyosati doirasida Xorazm viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dasturi ishlab chiqilgan.

Ushbu dasturga muvofiq kelajakda viloyat ishlab chiqarish va eksport salohiyatini yanada oshirish, ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik vaziyatni yaxshilash, mehnat resurslaridan oqilona, foydalanish, xalqaro turizm va sanoatning og'ir tarmoqlariga ham ko'proq ahamiyat berish nazarda tutilgan.

Viloyatda aholining turmush darajasini yaxshilash maqsadida kichik va o'rta biznes subyektlarini sonini ko'paytirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, hududni eksport salohiyatini rivojlantirish aholini zamonaviy uy-joy bilan ta'minlash, infrazuzilmalarni takomillashtirish, xalqaro turizmni yanada rivojlan-

tirish davlatimizning asosiy rejalaridan biri hisoblanadi va uni yaqin kelajakda to'la amalga oshishini ta'minlaydi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

1. *Nima sababdan Qoraqalpog'iston Respublikasi va Xorazm viloyati bir iqtisodiy tuman tarkibiga kiritiladi?*
2. *Har ikkala hududning tabiiy sharoiti va boyliklari, demografik vaziyatiga iqtisodiy jihatdan baho bering!*
3. *Qoraqalpog'iston Respublikasi mamlakatimizda qanday sohalarga ixtisoslashgan va uning istiqboldagi rivojlanish omillari qaysilar?*
4. *Qoraqalpog'iston iqtisodiyotining hududiy tarkibi qanday?*
5. *Nima uchun Xorazm viloyatida og'ir sanoat yaxshi rivojlanmagan?*
6. *Quyi Amudaryo iqtisodiy tumanining qanday asosiy muammolari va istiqbolda rivojlanishning ustuvor yo'nalishlarini bor?*

O'zbekiston Respublikasi ma'muriy-hududiy tuzilishi

	Hududi (ming km ²)	Tumanlar	Jami shaharlar	Shu jumladan, respublika va viloyatga bo'ysunuvchi	Shaharchalar	Qishloq fuqarolar yig'inlari	Qishloq aholi punktlari
O'zbekiston Respublikasi	448,97	170	119	31	1071	267	11006
Qoraqal- pog'iston Respublikasi	166,59	15	12	1	26	141	1128
Viloyatlar							
Andijon	4,3	14	11	2	79	—	455
Buxoro	40,32	11	11	2	69	—	1469
Jizzax	21,21	12	6	1	42	76	519
Qashqadaryo	28,57	13	12	2	117	21	1041
Navoiy	110,99	8	6	2	47	17	585
Namangan	7,44	11	8	1	115	—	391
Samarqand	16,77	14	11	2	88	—	1849
Surxondaryo	20,1	13	8	1	114	—	865
Sirdaryo	4,28	8	5	3	25	11	257
Toshkent	15,25	15	16	7	95	—	878
Farg'ona	6,76	15	9	4	197	—	1021
Xorazm	6,05	10	3	2	56		548
Toshkent sh.	0,34	11	1	1	1	—	—

O'zbekiston Respublikasi doimiy aholi soni

(2019-yil 1-yanvar holatiga, ming kishi his.)

	Jami aholi	Shahar aholisi	Qishloq aholisi
O'zbekiston Respublikasi	33254,1	16 805,0	16449,1
Qoraqal-pog'iston Respublikasi	1869,7	917,5	952,2
Viloyatlar			
Andijon	3066,7	1 603,1	1463,6
Buxoro	1899,5	706,1	1193,4
Jizzax	1352,1	634,3	717,8
Qashqadaryo	3213,3	1 383,6	1829,7
Navoiy	974,3	473,1	501,2
Namangan	2752,7	1777,4	975,3
Samarqand	3798,7	1413,9	2 384,8
Surxondaryo	2569,3	910,4	1 658,9
Sirdaryo	829,7	354,7	475,0
Toshkent	2898,7	1427,5	1 471,2
Farg'ona	3683,1	2082,5	1 600,6
Xorazm	1835,5	610,1	1 225,4
Toshkent sh.	2510,8	2510,8	—

O'zbekiston Respublikasi aholi soni
(yosh guruhi bo'yicha)

2019-yil boshiga

Yosh guruhi	Jami	Erkak	Ayol
	33255538	16710577	16544961
0-4	3551727	1850399	1701328
5-9	3202432	1657059	1545373
10-14	2845758	1461724	1384034
15-19	2557146	1310596	1246550
20-24	2985366	1527065	1458301
25-29	3203107	1628677	1574430
30-34	2987338	1504774	1482564
35-39	2395355	1198673	1196682
40-44	2034563	1012680	1021883
45-49	1820234	900165	920069
50-54	1593966	765080	828886
55-59	1486620	712680	773940
60-64	1067433	507345	560088
65-69	670718	310519	360199
70-74	310630	140822	169808
75-79	249254	110961	138293
80-84	156913	63813	93100
85 yosh va kattalar	136978	47545	89433

O'zbekiston Respublikasi aholi tug'ilish koeffitsiyenti
(yilda, har ming kishiga nisbatan)

O'zbekiston Respublikasi	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
		23,4	22,0	21,2	21,0	22,5	23,3	23,5	22,8	22,1
Qoraqalpog'iston Respublikasi	24,7	22,7	21,2	22,4	22,7	23,4	23,3	21,9	20,6	21,6
Andijon	24,5	22,6	21,0	21,3	23,1	24,0	24,1	23,4	22,6	23,8
Buxoro	21,7	20,7	19,4	19,9	21,1	21,6	21,9	20,9	20,0	21,5
Jizzax	24,1	22,4	21,4	21,2	22,6	24,2	25,2	24,5	23,6	25,2
Qashqadaryo	24,4	23,7	23,3	23,3	25,1	25,8	26,2	25,4	24,6	25,8
Navoiy	21,6	21,2	20,6	20,4	21,6	22,2	22,0	22,3	21,6	22,2
Namangan	22,9	21,5	21,8	20,7	22,9	24,6	24,0	23,7	22,9	24,4
Samarqand	24,2	23,2	22,4	22,1	24,1	25,2	25,0	24,4	24,4	26,3
Surxondaryo	24,9	23,7	24,6	23,4	24,7	26,0	27,0	25,7	26,1	26,9
Sirdaryo	23,6	22,5	21,2	21,1	22,1	22,6	22,8	22,1	21,8	22,3
Toshkent	22,7	20,8	20,1	19,7	20,3	21,1	21,1	20,3	19,3	20,6
Farg'ona	22,6	22,1	20,8	20,3	21,9	22,5	22,8	22,2	21,0	22,3
Xorazm	25,4	22,7	21,7	21,2	22,7	23,7	22,8	22,2	21,0	22,0
Toshkent sh.	19,8	17,2	16,5	16,4	17,7	17,9	18,0	18,2	17,7	18,3

336

O'zbekiston Respublikasi aholi o'lim koeffitsiyenti
(yilda, har ming kishiga nisbatan)

O'zbekiston Respublikasi	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
		4,8	4,8	4,9	4,9	4,8	4,9	4,9	4,9	5,0
Qoraqalpog'iston Respublikasi	5,0	5,0	4,9	4,8	4,7	4,7	4,6	4,7	4,7	4,6
Andijon	4,8	4,9	5,2	5,2	5,1	5,1	5,2	5,1	5,4	5,1
Buxoro	4,3	4,4	4,4	4,4	4,4	4,4	4,4	4,4	4,5	4,2
Jizzax	4,1	3,8	3,9	4,0	4,0	4,1	4,2	4,2	4,4	4,2
Qashqadaryo	3,9	3,8	4,0	3,9	3,9	4,1	4,0	4,1	4,2	4,1
Navoiy	4,7	4,6	4,7	4,7	4,6	4,6	4,5	4,7	4,7	4,3
Namangan	4,3	4,5	4,7	4,7	4,6	4,7	4,7	4,7	4,9	4,5
Samarqand	4,4	4,4	4,4	4,5	4,5	4,4	4,5	4,5	4,5	4,3
Surxondaryo	3,9	3,9	4,1	4,2	4,2	4,2	4,1	4,3	4,6	4,2
Sirdaryo	4,8	4,8	4,7	4,9	4,8	4,8	4,8	5,0	5,0	4,6
Toshkent	5,7	5,8	5,8	6,0	5,8	5,9	5,9	5,8	5,8	5,7
Farg'ona	5,0	5,0	5,1	5,1	5,0	5,1	5,0	4,8	5,0	4,6
Xorazm	4,4	4,4	4,4	4,7	4,4	4,6	4,5	4,6	4,6	4,5
Toshkent sh.	7,2	7,1	7,2	7,0	6,9	6,9	6,9	6,9	6,7	6,3

337

O'zbekiston Respublikasida go'daklar o'limi koeffitsiyenti
(1 000 tirik tug'alganga nisbatan 1 yoshgacha o'lganlar soni)

O'zbekiston Respublikasi	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	11,7	11,0	10,4	10,2	9,8	10,8	11,4	10,7	11,5	9,9
Qoraqalpog'iston Respublikasi	13,9	11,8	11,2	11,8	11,4	12,5	11,6	13,7	16,6	13,9
Andijon	10,4	9,4	9,2	11,9	12,0	12,5	14,2	14,3	15,7	14,5
Buxoro	12,7	11,3	10,2	10,6	9,7	10,2	10,0	9,5	9,5	7,4
Jizzax	9,8	8,8	8,8	8,1	7,1	10,6	9,9	11,1	13,7	9,8
Qashqadaryo	11,4	10,1	9,6	8,8	8,1	8,1	8,6	7,9	9,0	9,0
Navoiy	7,9	6,6	7,4	7,6	7,4	9,2	9,8	8,9	9,6	7,0
Namangan	11,8	12,5	12,5	11,9	11,0	11,4	12,2	9,9	14,3	12,1
Samarqand	9,4	9,4	9,0	7,7	7,9	8,7	10,1	8,0	7,5	7,2
Surxondaryo	8,6	7,8	6,6	7,4	7,9	9,9	9,9	9,0	9,1	9,3
Sirdaryo	12,2	10,2	10,7	11,6	10,1	11,3	12,9	15,1	13,1	12,1
Toshkent	11,0	11,0	10,6	9,9	10,3	10,3	10,9	11,0	10,6	9,2
Farg'ona	15,0	14,1	12,7	12,1	10,0	9,5	9,1	7,4	7,5	6,0
Xorazm	12,0	12,0	11,8	11,3	9,7	14,2	14,2	14,6	16,2	13,0
Toshkent sh.	16,4	17,1	15,6	13,1	14,5	16,9	19,9	17,8	17,1	12,8

338

O'zbekiston Respublikasida go'daklar o'limi koeffitsiyenti
(1 000 tirik tug'alganga nisbatan 5 yoshgacha o'lganlar soni)

O'zbekiston Respublikasi	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Qoraqalpog'iston Respublikasi	17,7	16,3	15,6	15,5	15,1	15,3	16,9	15,4	17,0	14,5
Andijon	21,1	18,2	16,0	19,5	18,2	18,2	18,2	18,5	23,5	19,9
Buxoro	15,7	14,3	14,4	17,1	17,6	16,0	20,3	18,9	23,0	18,1
Jizzax	19,1	17,3	15,4	16,4	14,8	13,6	15,6	14,3	13,8	10,9
Qashqadaryo	16,0	13,7	12,2	11,9	10,7	14,7	14,2	15,5	20,5	14,3
Navoiy	17,8	15,2	15,9	14,6	12,6	12,3	13,6	12,4	14,6	14,4
Namangan	14,9	11,7	11,5	11,5	12,3	13,7	13,2	13,6	12,8	8,9
Samarqand	17,1	17,5	17,9	17,9	14,9	15,5	17,2	14,5	20,7	17,3
Surxondaryo	14,7	14,7	13,8	12,0	12,8	12,5	15,4	11,9	11,2	11,4
Sirdaryo	15,0	13,4	11,4	14,2	16,0	17,1	16,7	15,9	16,3	15,4
Toshkent	17,7	14,4	15,1	16,5	16,2	13,5	17,9	19,0	18,4	15,8
Farg'ona	16,5	15,8	16,2	14,7	14,8	14,9	16,5	16,2	16,1	13,1
Xorazm	22,1	19,7	18,8	17,1	15,8	13,8	15,1	12,3	11,8	10,8
Toshkent sh.	17,9	17,7	17,4	16,9	14,7	20,3	19,9	19,0	22,8	17,8

339

O'zbekiston Respublikasida tug'ilishining yig'indi koeffitsiyenti

(bir ayolga to'g'ri keladigan farzandlar soni)

O'zbekiston Respublikasi	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
		2,530	2,342	2,236	2,193	2,350	2,457	2,491	2,455	2,419
Qoraqalpog'iston Respublikasi	2,618	2,345	2,166	2,288	2,330	2,437	2,474	2,369	2,278	2,429
Andijon	2,687	2,468	2,263	2,279	2,465	2,568	2,599	2,554	2,505	2,703
Buxoro	2,272	2,134	1,989	2,040	2,172	2,254	2,312	2,260	2,213	2,425
Jizzax	2,745	2,455	2,270	2,204	2,326	2,495	2,615	2,550	2,476	2,694
Qashqadaryo	2,651	2,520	2,421	2,390	2,569	2,653	2,709	2,680	2,657	2,781
Navoiy	2,288	2,230	2,133	2,102	2,224	2,297	2,302	2,363	2,340	2,466
Namangan	2,463	2,277	2,270	2,146	2,401	2,551	2,498	2,484	2,446	2,666
Samarqand	2,560	2,449	2,303	2,247	2,468	2,591	2,579	2,556	2,596	2,868
Surxondaryo	2,758	2,544	2,671	2,420	2,511	2,667	2,789	2,669	2,733	2,852
Sirdaryo	2,432	2,254	2,082	2,055	2,127	2,198	2,236	2,210	2,217	2,323
Toshkent	2,486	2,234	2,141	2,094	2,174	2,285	2,320	2,264	2,180	2,376
Farg'ona	2,461	2,383	2,224	2,150	2,318	2,377	2,429	2,394	2,300	2,493
Xorazm	2,602	2,329	2,223	2,161	2,325	2,455	2,398	2,377	2,287	2,445
Toshkent sh.	2,328	1,992	1,916	1,921	2,105	2,154	2,200	2,266	2,229	2,349

340

O'zbekiston Respublikasi band aholi sonining mehnatga layoqatli yoshdagi aholi soniga nisbatan (foizda)

O'zbekiston Respublikasi	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
		69,4	66,9	66,2	66,6	67,1	67,7	68,2	68,7	69,2
Qoraqalpog'iston Respublikasi	58,7	57,3	57,0	57,4	57,7	57,9	58,1	58,1	58,3	62,9
Andijon	72,4	69,3	68,6	69,0	69,9	70,8	71,5	72,3	73,0	69,6
Buxoro	77,3	74,5	73,5	74,1	74,4	74,0	73,4	72,9	72,5	70,7
Jizzax	59,3	56,8	56,0	56,0	56,5	57,3	58,1	59,1	60,0	61,6
Qashqadaryo	64,4	61,7	61,1	61,2	61,8	62,5	63,3	64,3	65,4	64,8
Navoiy	77,5	75,3	74,6	74,7	74,1	73,6	73,2	72,8	72,4	69,2
Namangan	60,3	57,4	56,6	57,2	58,1	59,3	60,5	61,9	63,4	63,8
Samarqand	67,6	64,7	64,0	64,7	65,4	66,5	67,6	68,7	69,7	66,3
Surxondaryo	65,7	62,5	62,2	62,3	62,7	63,4	64,3	65,4	66,6	65,2
Sirdaryo	73,6	72,0	72,1	72,2	72,5	72,9	72,2	71,7	71,1	70,5
Toshkent	73,0	71,5	71,8	72,9	74,0	75,1	75,3	75,4	75,2	71,4
Farg'ona	72,6	69,4	67,9	68,0	68,3	68,8	69,1	69,6	69,9	66,0
Xorazm	65,1	63,2	63,3	63,9	64,3	65,0	65,6	66,3	66,9	64,6
Toshkent sh.	83,0	81,6	80,7	80,7	80,7	80,9	81,1	81,0	80,8	77,5

341

Mehnat resurslari soni va aholi bandligi (ming kishi)

	Soni		
	Mehnat resurslari	Iqtisodiy faol aholi	Iqtisodiyotda bandlar
	2018		
O'zbekiston Respublikasi	18829,6	14641,7	* 13273,1
Qoraqalpog'iston Respublikasi	1064,8	779,5	705,2
Andijon	1733,3	1401,6	1266,8
Buxoro	1077,8	887,7	810,1
Jizzax	765,7	539,4	486,6
Qashqadaryo	1806,8	1353,3	1222
Navoiy	552	446,3	407,7
Namangan	1564,2	1162,6	1051,5
Samarqand	2103,4	1620,6	1463,3
Surxondaryo	1442,7	1089,3	984
Sirdaryo	480,5	390,7	354,2
Toshkent	1627,2	1349,8	1227,7
Farg'ona	2043,1	1606,6	1451
Xorazm	1013,4	786	711,8
Toshkent sh.	1554,7	1228,3	1131,2

O'zbekiston Respublikasi mehnat resurslari tarkibi (ming kishi)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Mehnat resurslari	15685,7	16103,5	16726,0	17286,4	17564,3	17814,1	18048,0	18276,1	18488,9	18666,3	18829,6
Doimiy aholiga nisbatan foizda	57,5	58,0	58,6	58,9	59,0	58,9	58,7	58,4	58,1	57,6	57,1
Mehnatga layoqatli yoshdagi mehnatga layoqatli aholi	15474,6	15875,0	16533,9	17169,6	17451,5	17698,7	17937,8	18167,7	18371,7	18549,0	18712,1
Doimiy aholiga nisbatan foizda	56,7	57,2	57,9	58,5	58,6	58,5	58,3	58,0	57,7	57,3	56,8
Mehnat resurslariga nisbatan foizda	98,7	98,6	98,9	99,3	99,4	99,4	99,4	99,4	99,4	99,4	99,4
Iqtisodiyotdaband bo'lgan o'smirlar va katta yoshdagi aholi	211,1	228,5	192,1	116,8	112,8	115,4	110,2	108,4	117,2	117,3	117,5
Doimiy aholiga nisbatan foizda	0,8	0,8	0,7	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Mehnat resurslariga nisbatan foizda	1,3	1,4	1,1	0,7	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6

O'zbekiston Respublikasi aholisi tug'ilishda kutilayotgan umr davomiyligi

O'zbekiston Respublikasi	Jami	Ayol	Erkak	Jami	Ayol	Erkak	Jami	Ayol	Erkak	Jami	Ayol	Erkak
	2010			2015			2017			2018		
	73	75,1	70,6	73,6	76	71,2	73,7	76,1	71,3	74,6	77	72,3
Qoraqalpog'iston Respublikasi	70,4	72,3	68,5	72,6	74,9	70,4	72,7	75,3	70,1	73,2	75,6	70,9
Andijon	72	73,9	70,3	72,3	74,4	70,3	72,1	74,2	70,1	73,1	74,8	71,4
Buxoro	73,7	75,6	71,8	75	77,1	72,9	75,5	77,4	73,6	76,6	78,4	74,7
Jizzax	75,8	78,9	72,7	75,9	79,4	72,6	75,7	80,3	71,9	77,3	82,1	73,1
Qashqadaryo	74,8	76,4	73,2	74,8	77	72,7	74,2	76,3	72,3	74,8	77	72,7
Navoiy	73	75,1	71,1	74,3	76,3	72,4	74,1	76,1	72,2	75,8	77,6	74
Namangan	72,9	75	71,1	73,1	75	71,3	73,1	74,7	71,7	74,6	76,2	73,1
Samarqand	72,7	74,9	70,7	73,7	76,5	71,1	74	76,3	71,8	74,8	77,1	72,5
Surxondaryo	74,3	74,8	73,9	74,4	76,4	72,4	73,2	75,3	71,3	74,4	76,4	72,5
Sirdaryo	70,1	72,2	67,9	70,7	72,6	68,8	70,6	72,6	68,5	71,7	73,5	69,8
Toshkent	71,7	74,8	68,6	72,7	75,8	69,6	73,3	76,4	70,3	74	76,9	71,1
Farg'ona	72,8	74,9	70,8	73,8	75,8	71,8	74,3	76,2	72,4	75,4	77,4	73,4
Xorazm	72,6	74,8	70,3	72,9	75,2	70,6	72,9	74,9	70,9	73,6	75,7	71,5
Toshkent sh.	72,1	76,1	68	73,7	77,1	69,8	74,5	78,1	70,5	75,6	79	71,7

344

Iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish (mlrd. so'm)

Sanoat mahsuloti hajmi, mlrd. so'm	2013	2014	2015	2016	2017	2018
		70634,8	84011,6	97598,2	111869,4	148816,0
Tog'-kon sanoati va ochiq konlarni ishlash	8963,9	9257,9	10870,8	10721,2	18234,7	29087,9
Ishlab chiqaradigan sanoat	55332,8	67097,5	77088,2	89793,3	117736,0	189642,6
Oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish	11373,7	14387,2	18511,6	22400,5	23217,7	25256,0
Ichimliklar ishlab chiqarish	1787,9	2082,9	2538,1	3364,7	3793,9	4948,9
Tamaki mahsulotlari ishlab chiqarish	538,9	707,1	840,0	1017,1	1183,1	1490,8
To'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish	8898,3	10839,5	13241,7	13335,3	16763,3	24835,2
Kiyim ishlab chiqarish	1165,8	1308,7	1585,3	4318,5	6108,2	7732,2
Teri va unga tegishli mahsulotlar ishlab chiqarish	348,4	527,2	757,9	981,4	1414,6	1647,9
Qog'oz va qog'oz mahsulotlari ishlab chiqarish	429,5	484,2	614,6	955,9	1230,8	1633,5
Yozilgan materiallarni nashr qilish va aks ettirish	407,2	473,3	573,2	939,9	1129,7	1260,3
Koks va neftni qayta ishlash mahsulotlari ishlab chiqarish	2470,3	3062,7	3102,7	2886,7	3681,9	5589,3
Kimyo mahsulotlari ishlab chiqarish	3350,1	4130,1	4993,7	7378,9	9893,8	15078,4
Asosiy farmatsevtika mahsulotlari va preparatlari ishlab chiqarish	434,6	516,6	750,6	1220,9	1403,1	1612,4

345

Rezina va plastmassa buyumlar ishlab chiqarish	1406,8	1646,1	1891,7	2594,7	3235,8	5295,4
Boshqa nometall mineral mahsulotlar ishlab chiqarish	4285,8	4771,4	4889,5	6338,3	7528,2	12190,3
Metallurgiya sanoati	5239,8	6397,4	7088,8	8040,1	12498,8	31299,5
Mashina va uskunalardan tashqari tayyor metall buyumlar ishlab chiqarish	1183,6	1402,0	1936,8	2245,3	3650,3	5093,8
Kompyuterlar, elektron va optik mahsulotlar ishlab chiqarish	330,7	435,6	481,5	450,7	843,7	1040,5
Elektr uskunalari ishlab chiqarish	1245,0	1468,0	1587,7	1950,1	3225,7	6985,3
Boshqa toifalarga kiritilmagan mashina va uskunalari ishlab chiqarish	776,6	814,5	787,6	983,7	1586,2	3504,5
Avtotransport vositalari, treylerlar va yarim priseplar ishlab chiqarish	7753,4	8997,7	7826,3	4112,3	10509,6	26631,3
Boshqa transport uskunalari ishlab chiqarish	168,9	229,0	212,4	212,5	334,1	504,8

346

Respublika ishlab chiqarish sanoati tarkibida hududlarning ulushi, %

	Jami % da	Qoraqalpog'iston Respublikasi	Andijon viloyati	Buxoro viloyati	Jizzax viloyati	Qashqadaryo viloyati	Navoiy viloyati	Namangan viloyati	Samarqand viloyati	Surxondaryo viloyati	Sirdaryo viloyati	Toshkent viloyati	Farg'ona viloyati	Xorazm viloyati	Toshkent sh.
Ishlab chiqaradigan sanoat	100,0	5,2	14,2	4,0	1,7	3,9	9,6	3,3	6,8	1,5	1,7	17,1	6,8	3,3	20,7
Oziq-ovqat mahsulotlari ish. chiq.	100,0	4,7	6,7	6,5	2,7	7,4	3,6	5,0	14,8	3,1	3,1	12,1	7,0	4,0	17,9
To'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish	100,0	3,0	9,0	6,3	4,0	8,8	2,3	8,6	8,7	3,6	3,4	11,4	14,8	6,3	9,6
Kiyim ishlab chiqarish	100,0	1,7	20,7	5,0	3,1	5,6	9,4	10,6	4,4	2,8	5,3	7,7	7,1	0,8	15,8
Koks va neftni qayta ishlash mahsulotlari ishlab chiqarish	100,0	0,0	0,0	48,7	0,0	0,0	0,1	0,3	0,1	5,9	0,0	0,5	41,3	0,0	3,1
Kimyo mahsulotlari ishlab chiqarish	100,0	45,1	1,8	0,8	0,1	13,5	7,4	0,5	1,0	0,0	0,3	13,0	7,8	0,1	8,5
Asosiy farmatsevtika mahsulotlari va preparatlari ishlab chiqarish	100,0	2,1	0,3	0,4	0,0	0,0	0,2	13,0	3,6	0,3	8,8	11,3	0,3	0,5	59,3

347

Rezina va plastmassa buyumlar ishlab chiqarish	100,0	0,7	1,7	1,3	5,2	0,3	1,8	2,3	5,8	0,1	0,7	9,6	3,3	1,7	65,3
Boshqa no metall mineral mahsulotlar ishlab chiqarish	100,0	3,4	2,8	5,2	2,9	2,6	16,3	2,2	4,3	2,3	3,2	21,1	13,4	2,1	18,2
Metallurgiya sanoati	100,0	0,0	0,1	0,0	0,4	0,2	37,9	0,2	1,6	0,1	0,0	48,3	0,2	0,0	11,0
Kompyuterlar, elektron va optik mahsulotlar ishlab chiqarish	100,0	0,0	0,1	0,1	5,5	0,6	12,6	0,4	1,8	0,0	0,0	1,6	0,7	0,0	76,6
Elektr uskunalari ishlab chiqarish	100,0	3,7	6,0	0,0	4,3	0,0	1,0	3,1	3,0	0,0	0,0	9,2	0,7	0,5	68,6
Avtotransport vositalari, treylerlar va yarim priseplar ishlab chiqarish	100,0	0,0	71,1	0,0	0,0	0,0	0,9	0,1	10,1	0,0	0,0	6,3	0,9	8,8	1,8
Boshqa transport uskunalari ishlab chiqarish	100,0	0,0	17,1	1,9	0,0	0,0	0,1	0,1	1,4	0,0	0,1	0,8	8,4	0,0	70,0

348

Respublika bo'yicha jami sanoat ishlab chiqarish hajmida hududlarning ulushi

O'zbekiston Respublikasi	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Qoraqalpog'iston Respublikasi	1,7	1,8	1,9	1,8	1,9	2,0	2,4	3,8	4,6	4,6
Andijon	12,8	12,3	12,0	12,0	13,1	12,5	10,0	7,1	8,9	11,7
Buxoro	3,9	4,4	4,6	4,3	4,4	4,7	5,3	5,0	4,3	3,7
Jizzax	1,2	1,4	1,4	1,4	1,3	1,4	1,5	1,8	1,7	1,5
Qashqadaryo	15,7	13,0	10,6	10,6	9,7	8,6	8,9	8,6	7,4	6,2
Navoiy	12,0	10,6	10,2	10,0	10,0	9,8	9,5	9,5	8,8	9,7
Namangan	2,1	2,6	2,9	2,8	2,7	2,8	2,9	3,1	3,1	2,8
Samarqand	4,3	5,3	5,2	5,6	5,5	5,9	6,2	6,7	6,2	5,7
Surxondaryo	1,8	2,0	1,9	1,9	1,9	1,9	2,0	2,0	1,6	1,4
Sirdaryo	2,4	2,4	2,5	2,7	2,7	2,8	2,9	3,1	2,6	2,2
Toshkent	14,0	14,4	15,3	14,1	14,7	14,8	14,8	15,1	14,6	16,0
Farg'ona	9,0	8,6	8,7	8,0	7,5	7,9	7,3	7,2	6,5	5,8
Xorazm	1,5	1,6	1,8	1,8	1,8	2,3	2,7	2,5	2,7	2,7
Toshkent sh.	17,1	18,3	20,2	21,7	22,0	18,4	19,5	21,0	20,5	18,4

349

Aholi jon boshiga ishlab chiqartishda sanoat mahsulotlari (ming so'm)

O'zbekiston Respublikasi	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
O'zbekiston Respublikasi	1022,3	1334,6	1622	1933	2335,6	2731,4	3118,3	3512,6	4594,7	7141,0
Qoraqalpog'iston Respublikasi	288,5	420,9	532,2	607,5	793,9	981,4	1343,5	2364,2	3701,4	5879,3
Andijon	1436	1800,8	2126,6	2535,4	3336,5	3695,4	3379	2712,6	4442,4	9033,2
Buxoro	684,2	1016,1	1299	1430,2	1763,5	2243,3	2857,2	3044,6	3458,6	4569,0
Jizzax	301,8	457,9	560,6	657,1	767,6	965,6	1167,3	1553,1	1941,2	2675,6
Qashqadaryo	1722,8	1857,1	1833,8	2166,7	2392,1	2458	2914,8	3150,7	3509,9	4568,0
Navoiy	4017,7	4683,4	5547,5	6511,2	7920,5	9081,7	10087,9	11395,1	13755,1	23629,7
Namangan	265,3	434,2	565,9	662,2	762,5	915,4	1109,7	1322,6	1724,8	2416,0
Samarqand	395,9	629,5	753,6	960,8	1136,8	1427,1	1717,3	2058,1	2507,4	3587,7
Surxondaryo	251,3	355,9	421,4	491,9	578,4	692,3	801,2	903	947,0	1272,4
Sirdaryo	961,8	1285,8	1651,9	2051,1	2548,3	3067,4	3598,6	4420,5	4702,3	6274,3
Toshkent	1542,1	2092,1	2741,7	3023,1	3843,3	4549,3	5187,3	5998	7624,6	13099,2
Farg'ona	836,2	1036	1265,8	1390,8	1575,5	1931,2	2063,3	2274,6	2708,0	3728,0
Xorazm	272,9	397,5	527,8	617,9	777,2	1130	1511,1	1590,8	2272,9	3547,3
Toshkent sh.	2181,5	3083,1	4181,2	5383,2	6617,8	6548,6	7970	9761,2	12460,5	17397,3

350

O'zbekiston Respublikasi asosiy qishloq xo'jaligi ko'rsatkichlari

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Qishloq xo'jaligi ekinlari ekin maydoni, ming gektar	3708,4	3601,6	3628,1	3658,6	3678,2	3694,2	3706,7	3474,5	3396,0
Qishloq xo'jaligi mahsuloti, mlrd. so'm	30856,7	45285,9	55750,0	66435,3	81794,3	99604,6	115599,2	148199,3	192699,2
dehqonchilik	18119,0	25874,6	30592,3	36237,4	43194,3	55429,2	61755,1	83303,4	102495,1
chorvachilik	12737,7	19411,3	25157,7	30197,9	38600,0	44175,4	53844,1	64895,9	90204,1

351

Qishloq xo'jaligi mahsuloti ishlab chiqarishning tarkibi

	Barcha toifadagi xo'jaliklar	Shu jumladan:								
		Fermer xo'jaliklari	Dehqon (shaxsiy yordamchi) xo'jaliklari	Qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar	Fermer xo'jaliklari	Dehqon (shaxsiy yordamchi) xo'jaliklari	Qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar	Fermer xo'jaliklari	Dehqon (shaxsiy yordamchi) xo'jaliklari	Qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar
		Jami			Dehqonchilik			Chorvachilik		
2010	100	36,3	61,6	2,1	59,1	39,4	1,5	3,9	93,1	3,0
2011	100	34,7	63,0	2,3	57,8	40,6	1,6	3,9	93,0	3,1
2012	100	33,0	64,6	2,4	56,8	41,4	1,8	4,0	92,8	3,2
2013	100	32,1	65,5	2,4	55,5	42,9	1,6	4,1	92,7	3,2
2014	100	30,1	67,5	2,4	53,4	44,8	1,8	4,1	92,8	3,1
2015	100	30,7	66,9	2,4	52,0	46,2	1,8	4,0	92,9	3,1
2016	100	29,7	68,0	2,3	52,0	46,4	1,6	3,9	92,9	3,2
2017	100	29,3	68,4	2,3	49,2	49,1	1,7	3,7	93,1	3,2
2018	100	27,3	70,0	2,7	47,4	50,5	2,1	4,5	92,1	3,4

O'zbekiston Respublikasi qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi mahsulot (xizmat)larning hajmi

(Joriy narxlarda, mlrd. so'm)

O'zbekiston Respublikasi	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	48 068,3	58 549,3	69 391,3	85 101,7	103 302,0	119 726,7	154 369,4	199 537,4
Qoraqalpog'iston Respublikasi	1 351,1	1 884,8	2 155,2	2 659,3	3 452,1	4 062,9	4 977,3	6 680,6
Andijon	4 575,4	5 581,8	6 880,6	8 326,9	10 164,4	12 287,2	15 950,0	21 718,2
Buxoro	3 856,0	4 601,2	5 772,4	6 986,0	8 441,7	9 988,5	13 178,6	17 463,9
Jizzax	2 798,3	3 399,6	3 948,8	4 969,4	5 901,4	7 074,3	9 194,9	12 210,7
Qashqadaryo	4 408,8	5 620,2	6 563,2	7 899,3	9 320,1	11 121,0	14 761,6	18 321,2
Navoiy	2 189,3	2 655,0	3 130,2	3 746,5	4 420,6	5 288,3	6 850,7	9 475,3
Namangan	3 455,7	4 089,1	4 901,8	6 058,8	7 610,9	8 674,3	11 398,3	14 562,7
Samarqand	7 115,7	8 169,4	9 865,5	12 176,6	14 766,6	17 625,1	22 308,7	27 091,2
Surxondaryo	4 187,5	4 922,0	5 512,8	6 882,6	8 354,3	8 896,4	11 837,2	14 705,5
Sirdaryo	1 865,0	2 300,8	2 694,9	3 113,3	3 850,6	4 391,3	5 490,0	6 923,9
Toshkent	5 519,4	6 852,3	7 869,8	9 521,9	11 263,2	12 578,7	16 378,5	21 392,9
Farg'ona	3 938,0	4 928,4	5 974,8	7 459,1	9 382,8	10 039,4	12 692,3	16 391,4
Xorazm	2 808,1	3 544,7	4 121,3	5 302,0	6 373,3	7 699,3	9 351,3	12 599,9

**O'zbekiston Respublikasi transport turlari bo'yicha yuk tashish
va yuk aylanmasi**

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Jo'natilgan yuklar, mln. t	1078,0	763,1	827,5	858,7	930,0	1 000,4	1 070,5	1 132,5	1 146,2	1 243,0
shu jumladan transportda:										
temiryo'l	65,6	56,9	59,2	61,5	63,7	65,7	67,2	67,6	67,9	68,4
avtomobil	959,3	652,5	708,4	732,7	801,3	868,9	943,3	1002,8	1 013,1	1 102,2
quvur yo'li	53,0	53,7	59,9	64,5	65,0	65,8	60,0	62,2	65,1	72,4
havo yo'li, ming	15,9	29,5	30,7	24,0	22,0	23,0	24,6	26,5	26,4	13,1
yuk aylanmasi, mlrd.t-km	77,8	60,4	62,6	66,4	65,8	66,2	65,8	65,3	66,9	71,3
shu jumladan transportda:										
temiryo'li	24,2	22,3	22,5	22,7	22,9	22,9	22,9	22,9	22,9	22,9
avtomobil	23,2	9,1	9,9	10,5	11,2	11,9	12,8	13,3	13,6	14,6
quvur yo'li	30,3	28,9	30,1	33,0	31,5	31,2	30,0	28,9	30,2	33,6
havo yo'li, mln. t-km	102,9	168,0	162,5	121,9	116,3	125,1	131,1	132,2	156,9	123,5

354

Transport turlari bo'yicha yo'lovchi tashish va yo'lovchi aylanmasi

Tashilgan yo'lovchilar, mln. kishi	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
		4 072,0	4 507,8	4 763,0	4 909,9	5 169,9	5 380,0	5 560,4	5 679,0
shu jumladan transportda:									
temiryo'li	14,5	14,9	15,9	17,4	19,1	20,1	20,5	21,1	22,1
avtomobil	3962,6	4410,9	4663,9	4815,8	5079,0	5293,2	5480,8	5 591,3	5 852,8
trolleybus	1,6	0,7	0,3	0,4	0,9	0,8	0,8	0,5	0,5
tramvay	25,8	15,3	14,9	14,7	14,6	11,4	2,7	2,3	4,4
metropoliten	65,6	63,9	65,5	59,2	54,0	52,3	53,5	61,6	69,1
havo yo'li	1,9	2,1	2,5	2,4	2,3	2,2	2,1	2,2	2,6
Yo'lovchi aylanmasi, mlrd. yo'lovchi-km	83,8	92,4	100,2	106,9	113,2	120,1	126,0	130,0	135,3
shu jumladan transportda:									
temiryo'li	2,9	3,0	3,4	3,7	3,8	3,8	4,0	4,3	4,3
avtomobil	74,5	82,5	89,3	95,5	101,9	109,1	114,9	117,7	121,6
trolleybus	0,02	0,02	0,01	0,01	0,02	0,02	0,02	0,01	0,02
tramvay	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,04	0,01	0,01	0,03
metropoliten	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5
havo yo'li	5,8	6,2	7,0	7,2	7,0	6,8	6,7	7,5	8,8

355

O'zbekiston Respublikasida transport yo'llarining uzunligi

Temiryo'llari (foydalaniladigan uzunligi) – jami	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
		6,3	6	5,8	5,8	5,7	5,7	5,8	6,1
shu jumladan:									
umumfoydalanadigan	4,2	4,3	4,2	4,2	4,2	4,2	4,3	4,6	4,7
idoraviy	2,1	1,7	1,6	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
Qattiq qoplamali avtomobil yo'llari – jami	49,7	44,2	44,3	44,2	44	44	44	44,1	43,9
shu jumladan:									
umumfoydalanadigan	42	42	42	42	42	42	42	42,0	42,1
idoraviy	7,7	2,2	2,3	2,2	2	2	2	2,0	1,8
Tramvay yo'llari (ikki yoqlama hisobda), km	108,5	94,6	82,5	82,5	89,1	66,7	–	7,9	12,9
Trolleybus yo'nalishlari (ikki yoqlama hisobda), km	38	38	38	35,6	35,6	35,6	35,6	35,6	35,6
Metropoliten yo'llari (ikki yoqlama hisobda), km	36,1	36,1	36,1	36,1	36,1	36,1	36,1	36,1	36,1
Magistral quvur yo'llari – jami	14,3	14,3	14,3	14,3	14,2	14,1	13,9	13,9	13,9
shu jumladan:									
gaz quvurlari	14,2	14,2	14,2	14,2	14,1	14	13,8	13,8	13,8
neft quvurlari	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1

356

O'zbekiston Respublikasining tashqi savdosi

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Million. Doll.									
Tashqi savdo aylanmasi	22199	26366	26416	28270	27530	24924	24232	26566	33430
eksport	13023	15021	13600	14323	13546	12508	12095	12554	13991
import	9175,8	11345	12817	13947	13984	12417	12138	14012	19439
savdo balansi saldosi	3847,6	3676,7	783,1	375,8	-438,6	91	-43	-1458,7	-5448,5
shu jumladan:									
MDH mamlakatlari bilan	9369,2	11346	12732	11922	12093	9548,9	8388,1	9084,6	12144
eksport	5647,7	6720,1	7703,4	6644,7	6772,5	5230,3	4338,3	4080,1	5003,1
import	3721,5	4625,6	5028,4	5276,8	5320,1	4318,6	4049,8	5004,5	7141,3
savdo balansi saldosi	1926,2	2094,5	2675	1367,9	1452,4	911,7	288,5	-924,4	-2138,2
boshqa mamlakatlar bilan	12830	15020	13684	16348	15437	15375	15844	17482	21286
eksport	7375,7	8301,2	5896,2	7678	6773,2	7277,3	7756,3	8473,6	8987,6
import	4545,3	6719	7788,1	8670,1	8664,2	8098	8087,8	9007,9	12298
savdo balansi saldosi	1921,4	1582,2	-1891,9	-992,1	-1891	-820,7	-331,5	-534,3	-3310,3
O'tgan yilga nisbatan foizda									
Tashqi savdo aylanmasi	104,7	118,8	100,2	107	97,4	90,5	97,2	109,6	125,8

357

eksport	110,6	115,3	90,5	105,3	94,6	92,3	96,7	103,8	111,4
import	97,2	123,6	113	108,8	100,3	88,8	97,8	115,4	138,7
shu jumladan:									
MDH mamlakatlari bilan	117	121,1	112,2	93,6	101,4	79	87,8	108,3	133,7
eksport	144	119	114,6	86,3	101,9	77,2	82,9	94,0	122,6
import	91	124,3	108,7	104,9	100,8	81,2	93,8	123,6	142,7
boshqa mamlakatlar bilan	97,2	117,1	91,1	119,5	94,4	99,6	103	110,3	121,8
eksport	94	112,5	71	130,2	88,2	107,4	106,6	109,2	106,1
import	102	123,2	115,9	111,3	99,9	93,5	99,9	111,4	136,5

O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim muassasalari soni

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Maktabgacha ta'lim muassasalari soni – jami	5375	5221	5192	5160	5150	5126	5138	5186	6381
shu jumladan:									
shahar joylarida	3036	2962	3076	3087	3088	3065	3088	3139	3500
qishloq joylarida	2339	2259	2116	2073	2062	2061	2050	2047	2881
Maktabgacha ta'lim muassasalarida joylar soni, ming	686,0	682,4	682,2	676,3	703,4	713,1	721,8	733,9	807,2
shu jumladan:									
shahar joylarida	446,8	447,0	462,7	459,7	481,3	486,1	490,9	503,5	526,0
qishloq joylarida	239,2	235,4	219,4	216,7	222,1	227,0	230,9	230,4	281,2
Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalar soni, ming kishi	522,9	533,7	549,8	575,8	620,8	634,1	691,0	732,9	874,4
shu jumladan:									
shahar joylarida	358,0	367,4	394,1	418,7	449,8	457,5	486,9	517,2	566,1
qishloq joylarida	164,9	166,3	155,7	157,1	171,0	176,6	204,1	215,6	308,3
Pedagog xodimlar soni, ming kishi	56,5	55,3	55,5	57,7	57,6	58,3	59,7	63,3	81,1

O'zbekiston Respublikasida umumta'lim maktablari soni

O'zbekiston Respublikasi	2010/ 2011	2011/ 2012	2012/ 2013	2013/ 2014	2014/ 2015	2015/ 2016	2016/ 2017	2017/ 2018	2018/ 2019
O'zbekiston Respublikasi	9806	9780	9779	9758	9733	9720	9719	9718	9774
Qoraqalpog'iston Respublikasi	754	740	737	720	708	698	705	707	708
Andijon	742	744	745	745	744	743	742	743	746
Buxoro	539	535	535	535	534	537	537	536	539
Jizzax	554	549	547	546	545	541	543	544	544
Qashqadaryo	1116	1115	1119	1122	1122	1124	1125	1123	1122
Navoiy	361	360	360	356	355	355	354	356	358
Namangan	689	689	689	690	688	686	687	687	695
Samarqand	1225	1227	1233	1235	1230	1224	1221	1220	1225
Surxondaryo	851	856	859	860	858	861	860	855	869
Sirdaryo	304	302	300	302	300	299	299	298	300
Toshkent	891	886	884	879	877	877	871	870	872
Farg'ona	922	921	919	919	920	921	918	920	926
Xorazm	532	531	531	529	529	530	530	525	526
Toshkent sh.	326	325	321	320	323	324	327	334	344

360

O'zbekiston Respublikasida ta'lim muassasalari turlari
bo'yicha o'qituvchi va tarbiyachilar soni

Ko'rsatkich nomi	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Maktabgacha ta'lim muassasalarining pedagog-o'qituvchilari soni	56476	55281	55513	57707	57641	58349	59688	63259	81051
Umumiy o'rta ta'lim maktablarda o'qituvchilar soni, (kishi)	426581	419826	409831	397745	390574	394039	400033	419758	457758
Akademik litsey o'qituvchilari soni (o'quv yilining boshida, kishi)	9291	9536	9266	9391	9791	9745	9491	8030	5738
Kasb-hunar kollejlarning o'qituvchilar soni (o'quv yilining boshiga, kishi)	106006	106371	105222	103906	102220	100811	100236	82812	44025
Oliy o'quv yurtlari o'qituvchilari soni (o'quv yili boshiga, kishi)	23021	22394	22769	23148	23532	24909	23961	25107	26664

361

O'zbekiston Respublikasida umumta'lim muassasalari soni

362

	2010 / 2011	2011 / 2012	2012 / 2013	2013 / 2014	2014 / 2015	2015 / 2016	2016 / 2017	2017 / 2018	2018 / 2019
Umumta'lim muassasalari soni	9806	9780	9779	9758	9733	9720	9719	9718	9774
ulardan:									
boshlang'ich	90	73	72	47	29	21	30	27	37
umumiy o'rta	9628	9619	9619	9622	9617	9610	9601	9603	9648
jismoniy yoki ruhiy rivojlanishdan nuqsoni bo'lgan bolalar uchun maktablar	88	88	88	89	87	89	88	88	89
O'quvchilar soni, ming kishi	4695,3	4579,4	4491	4489,7	4539,7	4670,7	4825	5271,3	5850,9
shu jumladan maktablarda:									
boshlang'ich	28	21,5	17,1	7,4	4,8	4,7	5,5	5,8	6,6
umumiy o'rta	4648,2	4538,9	4455,3	4463,1	4516,1	4647,5	4792,4	5237,3	5819,7
Jismoniy yoki ruhiy rivojlanishdan nuqsoni bo'lgan bolalar uchun	19,1	19	18,6	19,2	18,8	18,5	18,9	19,9	21

26-ilovaning davomi

363

Umumta'lim muassasalarini bitirgan o'quvchilar, ming kishi	665,1	599,8	566,3	536,9	500,2	482,6	475,3	466,1	475,7
O'qituvchilar soni, ming kishi	427,7	419,8	409,8	395,7	390,6	394	400	475,3	419,8
Umumta'lim muassasalari o'quvchilarining sinflar guruhlari bo'yicha soni, foizda	100	100	100	100	100	100	100	100	100
shu jumladan sinflar guruhlari bo'yicha:									
1-4	41,3	42,5	43,9	45,1	47	48,4	49,5	47	42,8
5-9	57,9	56,8	55,6	54,5	53	51,6	50,5	47,2	44,2
10-11	0,4	0,3	0,1					5,5	12,6

O'zbekiston Respublikasi aholisining umumiy daromadlar tarkibi

(foiz hisobida)

T/r	Ko'rsatkichlar nomi	2013-y.	2014-y.	2015-y.	2016-y.	2017-y.	2018-y.
	Umumiy daromadlar – jami	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	shu jumladan:						
	Birlamchi daromadlar	73,0	75,6	79,7	84,0	79,1	76,3
	shundan:						
1.	Ishlab chiqarishdan olingan daromadlar	70,3	73,2	76,9	80,9	75,8	73,3
2:	Mol-mulkdan olingan daromadlar	2,8	2,4	2,8	3,1	3,4	3,0
	Transfertlardan daromadlar	27,0	24,4	20,3	16,0	20,9	23,7

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy majlisga murojaati. – T.: O‘zbekiston, 2018.
2. *Mirziyoyev Sh.M.* Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O‘zbekiston, 2017
3. *Karimov I.A.* O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: havfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: «O‘zbekiston», 1997.
4. *Karimov I.A.* O‘zbekiston-buyuk kelajak sari. – T.: «O‘zbekiston», 1999
5. *Abdullayev O.* Iqtisodiy geografiya va ekologiya (o‘quv qo‘llanma) II qism. Namangan, 2002.
6. *Asanov G, Nabihonov M. Safarov E.* «O‘zbekistonning iqtisodiy-ijtimoiy geografiyasi». – T.: «O‘qituvchi», 1994.
7. *Бунакова Т.М., Радионова И.А.* Экономическая география СНГ и стран Балтии. – М.: 1994.
8. *Булатов А.С.* Экономика. – М.: «БЕК». 1996.
9. *Лунес Ю.Г., Пуляркин В.А., Шлихтер С.Б.* География мирового хозяйства. – М.: ВЛАДС. 1999.
10. *Soliyev A.S., Qarshiboyeva L.* Iqtisodiy va sotsial geografiyaning amaliy va nazariy masalalari. «Guliston», 1999.
11. *Soliyev A.S.* Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish (ma‘ruzalar matni). – T.: Universitet, 2000.
12. *Soliyev A.S.* O‘zbekiston geografiyasi. – T.: «Universitet», 2014.
13. *To‘xliyev N.* O‘zbekiston iqtisodiyoti. – T.: UME, 1998.
14. *Eshmuhammedov A* va boshqalar. Bozor munosabatlari sharoitida milliy iqtisodiyotni rivojlanishi. – T.: 1995.
15. O‘zbekiston hududlarining yillik statistik to‘plami. – Toshkent, 2019.
16. O‘zbekiston demografik yillik to‘plami (2014–2018). – Toshkent, 2019.
17. O‘zbekiston sanoati. – Toshkent, 2019.
18. O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi (2015–2018). – Toshkent, 2019.
19. O‘zbekiston transporti va aloqa. – Toshkent, 2018.

20. O'zbekistonda ijtimoiy rivojlanish va turmush darajasi. – Toshkent, 2018.
21. O'zbekiston raqamlarda. – Toshkent, 2018.
22. O'zbekistonda qurilish. – Toshkent, 2018.
23. O'zbekistonda mehnat va bandlik. – Toshkent, 2018.
24. O'zbekistonda ta'lim. – Toshkent, 2018.
25. O'zbekistonda kichik tadbirkorlik. – Toshkent, 2018.
26. O'zbekistonda sog'liqni saqlash. – Toshkent, 2018.
27. Ayollar va erkaklar. – Toshkent, 2018
28. O'zbekistonda savdo. – Toshkent, 2018.
29. O'zbekistonda kichik tadbirkorlik. – Toshkent, 2018.

MUNDARIJA

Kirish.....	3
O‘zbekistonning jahon siyosiy xaritasidagi o‘rni, ma‘muriy hududiy bo‘linishi.....	5
Mamlakatni tarixiy, siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi bilan bog‘liqligi	10
O‘zbekistonning tabiiy sharoiti va resurslari, ularning xo‘jalik ahamiyati	25
O‘zbekiston aholisi va mehnat resurslari.....	75
O‘zbekiston sanoati.....	93
O‘zbekiston Respublikasining qurilish sanoati.....	144
O‘zbekiston Respublikasining qishloq xo‘jaligi.....	149
O‘zbekiston Respublikasining nomoddiy ishlab chiqarish tarmoqlari...	162
Ijtimoiy sohalarning rivojlanishi. O‘zbekiston transporti va tashqi iqtisodiy aloqalar geografiyasi.....	165
Tashqi iqtisodiy aloqalar geografiyasi.....	181
O‘zbekiston Respublikasi xo‘jaligining hududiy tarkibi va iqtisodiy tumanlari.....	191
Toshkent iqtisodiy tumani.....	199
Farg‘ona iqtisodiy tumani.....	230
Zarafshon iqtisodiy tumani.....	255
Janubiy iqtisodiy tuman.....	278
Mirzacho‘l iqtisodiy tumani.....	299
Quyi Amudaryo iqtisodiy tumani.....	314
Foydalanilgan adabiyotlar.....	365

MO‘MINJON MAMAJANOV

**O‘ZBEKISTON
IQTISODIY VA IJTIMOIIY
GEOGRAFIYASI**

DARSLIK

Muharrir Rahimova Qutlibika
Badiiy muharrirlar Nasiba Ergasheva,
Maftuna Vaxxobova
Texnik muharrir Yelena Tolochko
Musahhih Rahimova Qutlibika
Sahifalovchi Gulehehra Azizova

Litsenziya raqami AI № 163. 09.11.2009. Bosishga 2019-yil 18-dekabrda ruxsat etildi. Bichimi 60×84¹/₁₆. Ofset qog‘ozi. Tayms TAD garniturası. Shartli bosma tabog‘i 21,39. Nashr tabog‘i 19,96. Shartnoma № 128–2019. Adadi 100 nusxada. Buyurtma № 37.

Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligining Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi tezkor matbaa bo‘limida chop etildi. 100011, Toshkent, Navoiy ko‘chasi, 30.
Telefon: +998–71244–10–45. Faks: +998–71244–58–55.